МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Вівчар Оксана Іванівна

УДК 658.5:330.115:338.242

ДИСЕРТАЦІЯ

УПРАВЛІННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОЮ КОМПОНЕНТОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)
08 – Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ О. І. Вівчар

Науковий консультант: Мариненко Наталія Юріївна, доктор економічних наук, доцент

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Вівчар О. І. Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами – Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя – Тернопіль, 2018.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, головні завдання, визначені об'єкт, предмет і методологічні засади дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення отриманих автором результатів, наведено відомості щодо їх апробації.

Дисертацію присвячено розвитку теоретико-методологічних положень та розробці практичних рекомендацій щодо управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства. Здійснено гносеологічний аналіз сутнісно-змістовних особливостей поняття "економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти", "загроза у соціогуманітарній сфері", запропоновано ключові напрями та об'єкти досліджень управління системою економічної безпеки підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти. Обґрунтовано авторський підхід щодо класифікації загроз за об'єктами соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств.

Розроблено структурно-логічну схему управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу в контексті безпекознавчих умов, а також обґрунтовано основні вектори розвитку управління у контексті досліджуваної компоненти. У представленій дисертаційній роботі розроблено організаційний механізм управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства як основного стратегічного імперативу в сучасних умовах турбулентності економічних процесів.

У першому розділі “Теоретичні засади управління економічною безпекою підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти” узагальнено структурно-системний підхід до управління економічною безпекою підприємств у контексті соціальних відносин; концептуальні засади в дослідженні економічної безпеки підприємства; наукові підходи щодо виявлення основних чинників соціогуманітарної компоненти забезпечення економічної безпеки підприємств.

Шляхом узагальнення теоретичних поглядів на економічну безпеку підприємств встановлено, що економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи та її здатність своєчасно усунути реальні і потенційні соціогуманітарні загрози. Водночас, системний аналіз теорій безпеки не дав змоги науковцям сформувати однозначного трактування категорії “економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти” та визначити основні чинники впливу на об’єкт дослідження, що зумовило необхідність поглибленого аналізу соціогуманітарної проблематики у даній науковій роботі.

На основі проведених досліджень встановлено, що впровадження в практичну діяльність конкретних дій щодо зміцнення економічної безпеки підприємства (формування системи, концепції, стратегії і тактичних рішень, обґрунтування форм, методів та засобів, що мають бути використані в процесі управління) має розпочинатися з дослідження загроз і ризиків соціогуманітарної компоненти. Тому варто відзначити, що загроза соціогуманітарній компоненті – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів підприємницьких структур, яка в свою чергу може створювати соціогуманітарні ризики.

Сформовано та обґрунтовано класифікацію принципів зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти шляхом доповнення її такими видовими ознаками, як загрози реалізації оздоровчо-профілактичних заходів; загрози інтелектуально-освітнього

забезпечення виробничих процесів; загрози в реалізації культурно-мистецьких потреб працівників, загрози у реалізації культурного обслуговування персоналу; загрози у забезпеченні сервісно-побутових потреб працівників, загрози в законодавчому і нормативному обґрунтуванні управлінських рішень соціогуманітарної компоненти підприємницьких структур.

Розроблено структурно-функціональний підхід до управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу в контексті безпекознавчих умов, а саме соціальної, економічної, техніко-технологічної, екологічної, що, як наслідок, розвиває позитивні характеристики працівників (прив'язаність працівників до підприємства, виробничий патріотизм, відповідальність за кінцеві результати, гордість працівників за своє підприємство, позитивна реклама підприємству та інші). На основі чого відзначено, що необхідною умовою забезпечення зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти є забезпечення реалізації наступних векторів розвитку: комплексне планування соціогуманітарних пріоритетів; реалізація цільових програм; прогнозування соціогуманітарної компоненти підприємств; система соціального захисту підприємства, що є основою для прийняття обґрунтованих соціогуманітарних управлінських рішень та підвищить ефективність функціонування соціогуманітарної сфери.

У другому розділі "Методологія стратегічного прогнозування економічної безпеки підприємств крізь призму соціогуманітарної компоненти" проаналізовано формування методологічних засад дослідження впливу соціогуманітарної компоненти на систему економічної безпеки підприємств та модель стратегічного прогнозування стану економічної безпеки підприємств, а також обґрунтовано методичні підходи до стратегічного прогнозування на основі економіко-математичної моделі соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств.

У даному розділі, проводячи методологічне дослідження економічної безпеки підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти, було

використано дані підприємств Тернопільщини. На основі чого було обрано індикатори, що характеризують економічну безпеку в різних сферах діяльності підприємницьких структур. Одразу ж зауважимо, що на кожен індикатор було сформовано матрицю значень фінансової результативності підприємств та значеннями індикаторів за роками.

На основі методології оцінювання та його впливу на зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти обґрунтовано, що у моделі стратегічного прогнозування, найбільш повно і комплексно система таких показників має бути згрупованою за наступними критеріями: досягнутий рівень реальних доходів і майнової забезпеченості працівників підприємства (організації, установи); рівень соціальної захищеності членів трудового колективу характеризує надійність системи соціального страхування та рівень гарантованого соціального забезпечення працюючих; рівень споживання працівниками підприємства матеріальних благ, культурних і побутових послуг; житлові умови членів трудового колективу; умови праці; ступінь задоволення потреб працівників підприємства у сферах фізичного, духовного й соціального розвитку; стан здоров'я і тривалість життя працівників підприємства; рівень суспільно-правових гарантій, що мають працівники підприємства.

У третьому розділі "Аналітичне дослідження впливу соціогуманітарної складової на стан економічної безпеки підприємств в умовах турбулентності економічних процесів" проведено оцінку та аналіз впливу сучасних соціогуманітарних чинників на стан економічної безпеки підприємств, а також подано особливості ідентифікації методів оцінювання підприємницьких структур у контексті соціогуманітарної компоненти.

У процесі аналізу обґрунтовано, що в умовах функціонування макроекономічної нестабільності критеріальна оцінка економічної безпеки підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти охоплює оцінювання: стабільності соціальних взаємин і структури підприємств; наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів на підприємствах; позбавлення

економічного підґрунтя процесів десоціалізації працівників підприємств. На основі чого було проведено оцінку економічної безпеки підприємства, застосовуючи економіко-математичний інструментарій багатовимірної logit–моделі з урахуванням випадку бінарного вибору, що дає змогу виявляти гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти та визначити його пріоритетність у системі зміцнення економічної безпеки підприємств.

У роботі визначено, що до найнебезпечніших соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємства є наступні: високий рівень тіньової зайнятості; велика кількість економічно неактивного населення працездатного віку; некваліфікованість працівників; високий рівень безробіття; низький рівень підприємницької діяльності та ін.

У четвертому розділі “Основні сучасні загрози соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств” виокремлено механізми впливу злочинної діяльності на соціогуманітарну складову економічної безпеки підприємств, охарактеризовано сучасну кіберзлочинність та вектори протидії на соціогуманітарну компоненту економічної безпеки підприємств, а також досліджено рейдерські атаки та їх деструктивний вплив на соціогуманітарну компоненту економічної безпеки підприємства в сучасних умовах.

Проведений у роботі аналіз наукових підходів щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками, дозволив розробити структурно-логічну схему протидії рейдерським атакам з боку підприємств, котра є основою ефективної роботи підприємницьких структур як основного вектора зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти в сучасних трансформаційних умовах функціонування.

Обґрунтовано структурну модель діалектичного пізнання протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки та відзначено про необхідність, розглядати систему його економічної безпеки крізь призму діючих стратегічних та тактичних заходів

кібербезпеки підприємницьких структур, досліджуючи його як специфічну соціогуманітарну одиницю суб'єкта підприємницької та господарської діяльності, а також як складову національної безпеки в економічній сфері.

Досліджено науково-методологічний підхід щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками: здійснення соціального управління підприємств, реалізація соціальної політики на основі сучасних механізмів, інструментів, управлінської, соціальної діяльності, спрямованої на соціальний розвиток, що були б адекватні вимогам об'єктивних закономірностей соціального процесу; недопущення в процесі соціального управління підприємств та реалізації соціальної політики щодо упорядкування процесів соціального розвитку застарілих механізмів та інструментів, форм і методів директивного соціогуманітарного управління, здійснення децентралізації соціальної політики; забезпечення засобами соціального управління підприємств умов для своєчасного розв'язання внутрішніх суперечностей.

У п'ятому розділі "Удосконалення механізмів управління соціогуманітарною компонентою зміцнення економічної безпеки підприємств" розроблено організаційний механізм управління соціогуманірною компонентою забезпечення економічної безпеки підприємств, сформовано інтеграційні інструменти антирейдерства як основної передумови стратегії протидії економічній злочинності в контексті соціальних відносин, на основі чого запропоновано формування моделі управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств.

Сформовано та обґрунтовано доцільність впровадження організаційного механізму управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства на основі застосування економічних, організаційно-розпорядчих та соціально-психологічних методів як основного стратегічного імперативу в сучасних умовах турбулентності економічних процесів. Доведено, що організаційний механізм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств становить взаємодію і взаємозв'язок його

складових елементів: оцінки, аналізу, управління й контролю за показниками, що відображають результати соціально-економічної діяльності підприємства через його продуктивність та результативність.

У роботі обґрунтовані концептуальні положення щодо соціогуманітарної стратегії у системі економічної безпеки підприємств, на основі чого відзначено, що це довгостроковий, якісно визначений соціогуманітарний вектор, який стосується форм і засобів його реалізації, міжфункціональної та міжорганізаційної координації й інтеграції, сформований вищим менеджментом компанії відповідно до соціогуманітарних цілей та з метою зміцнення рівня економічної безпеки підприємств.

Доведено ідентифікацію ключових векторів системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств на основі формування наступних етапів: стратегічний аналіз системи економічної безпеки підприємств; проектування моделі соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств; реалізація стратегічних рішень у контексті зміцнення економічної безпеки підприємств; контроль за реалізацією соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств.

На основі проведеного дослідження встановлено, що розгляд соціогуманітарної компоненти зміцнення забезпечення економічної безпеки підприємств включає: по-перше: моніторинг є інформаційно-аналітичною системою спостережень за динамікою показників соціально-економічної безпеки підприємств, що ведеться в багатьох країнами світу; по-друге: діяльність щодо запобігання загрозам у соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств та відшкодування заподіяних збитків, пов'язаних із перевищенням граничних значень за певними показниками безпеки; по-третє: найважливіший структурний елемент механізму зміцнення економічної безпеки підприємств – діяльність підприємницьких структур з виявлення й протидії від внутрішніх і зовнішніх загроз для соціогуманітарної сфери.

Ключові слова: *економічна безпека підприємств, управління економічною безпекою, система економічної безпеки, управління соціогуманітарними чинниками, загрози у соціогуманітарній сфері, ризики у соціогуманітарній сфері, соціогуманітарна компонента, економіко-математична модель.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1.1. Монографії:

1. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2018. 474 с.
2. Вівчар О. І. Методологічні аспекти зміцнення економічної безпеки підприємств крізь призму соціогуманітарних чинників: індикатори стану та структурно-динамічна тенденція: колективна монографія [Od samotności do osamotnienia] / Redakcja: ks. prof. dr hab. Jan Zimny. Stalowa Wola. 2017. pp. 299—310.
3. Вівчар О. І. Соціогуманітарне пізнання у контексті визначення цінностей соціобезпеки та протидії злочинності в системі підприємницьких структур: колективна монографія [“Societas Familia – Parantela] /Redakcja: ks. prof. Dr hab. Jan Zimny. Stalowa Wola. 2017. pp. 144—169.
4. Vivchar O. Integrated management system of financial and economic security business under conditions of post-crisis recovery: Collective monograph [“National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine”. Part 3. Business management strategies] Vol. 3. “Izdevnieciba “Baltija Publishing”. Kielce, Poland. 2016. pp. 183—197.
5. Vivchar O., Kolesnikov A. Interpretation of deviant behavior in the economy as priority component of social security: Collective monograph [“Social and economic priorities in the context of sutainable development”. Part 2. Economic aspects of sustainable development: a study of sectoral priorities]. Collective monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole,

2016. pp. 224—229. (0,5 друк. арк.; *особистий внесок автора: удосконалено теоретико-методологічний аналіз феномену безпеки особи як важливої форми соціобезпеки, інтерпретовано основні проблемні аспекти соціальної безпеки в сучасних умовах дисбалансу економічних процесів* 0,45 друк. арк.).

6. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Логістичні аспекти фінансово-економічної безпеки підприємств з ремонту й експлуатації автошляхів: монографія. Тернопіль: Астон, 2013. 232 с. (13,485 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено теоретико-практичні кроки зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємств з ремонту й експлуатації автошляхів* 13,0 друк. арк.).

1.2. Публікації у наукових фахових виданнях:

7. Вівчар О. І. Теоретичні аспекти безпекознавства в умовах підприємств (фундаментальні загрози в сучасному соціогуманітарному просторі) [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми і держава. Тернопіль, 2017. Вип. (1) 16. С. 24—31. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17voissp.pdf.
8. Вівчар О. І., Храпкіна В. В., Шерстюк Р. П. Сучасні проблемні домінанти злочинних груп у соціогуманітарному просторі України (безпекознавчий вимір системи підприємницьких структур) // Проблеми системного підходу в економіці. Зб. наук. праць. Київ, 2017. Вип. 3 (59). С. 55—61. (0,6 друк. арк.; *особистий внесок автора: запропоновано організаційно-економічні засоби формування структурних елементів багатовекторного механізму протидії злочинності системи економічної безпеки підприємств* 0,45 друк. арк.).
9. Vivchar O., Oliynychuk O., Pohaydak O. Modern trends of cybercrime in the context of economic security, social and humanitarian aspects // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Світове господарство і

міжнародні економічні відносини. 2017. Вип. 9. Т. 25. С. 3—16. (1,3 друк. арк.; *особистий внесок автора: запропоновано організаційно-економічні засоби формування структурних елементів багатовекторного механізму протидії злочинності системи економічної безпеки підприємств* 1,0 друк. арк.).

10. Vivchar O. Contemporary pragmatics and vectors of combating cybercrime in the context of information and economic security strengthening // Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 2. С. 86—91.
11. Вівчар О. І. Специфіка управління системою фінансово-економічної безпеки бізнесу в умовах турбулентності економічних процесів // Галицький економічний вісник. 2015. № 2 (49). С. 106—111.
12. Вівчар О. І. Перманентна генерація розвитку рейдерства в контексті деструктивних економічних явищ // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Чернівці, 2014. Вип. III (55). С. 44—47.
13. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін // Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. 1 2014 (23). С. 194—199.
14. Вівчар О. І. Стратегія забезпечення банківської безпеки: проблеми та перспективи // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Чернівці, 2013. Вип. II (50). С. 44—47.
15. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Інноваційний маркетинг як особливий вид цілеспрямованої творчої діяльності підприємств //Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. 1 2013 (18). С. 311—314. (0,3 друк. арк.; *особистий внесок автора: обґрунтовано взаємозв'язок маркетингових функцій з економічною безпекою підприємств* 0,25 друк. арк.).
16. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Процесний підхід до менеджменту якості // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал.

1 2013 (39). С. 191—194. (0,3 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено методологічні та практичні аспекти процесного підходу у системі менеджменту безпеки* 0,25 друк. арк.).

17. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Специфіка особливостей фінансово-економічної безпеки банківського контролю над економічною злочинністю // Вісник Дніпропетровського університету. Науковий журнал. 2013. № 4. Т. 24. С. 53—58. (0,5 друк. арк.: *особистий внесок автора: сформовано основні показники безпеки банківських установ, досліджено специфіку та особливості функціонування безпеки банківського контролю над економічною злочинністю* 0,45 друк. арк.).
18. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Формування логістичної стратегії як чинник фінансово-економічної безпеки підприємства //Наука молода: вісник. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. Вип. 19. С. 176—180. (0,4 друк. арк.; *особистий внесок автора: удосконалено теоретичні та методологічні аспекти логістичної стратегії промислових підприємств у контексті фінансово-економічної безпеки, розроблено організаційно-економічний механізм логістичного управління фінансово-економічної безпеки промислових підприємств* 0,35 друк. арк.).
19. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Особливості ідентифікації методів оцінки ринкової вартості бізнесу при діагностиці його економічної безпеки // Наука молода: вісник. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. Вип. 18. С. 118—122. (0,4 друк. арк.; *особистий внесок автора: визначено роль та місце оцінки ринкової вартості бізнесу, досліджено можливості та передумови формування використання відповідних методів для оцінки ринкової вартості бізнесу* 0,35 друк. арк.).
20. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Моделювання логістичних процесів в контексті ремонтно-будівельних підприємств // Вісник Національного університету водного господарства та природо-користування. Зб. наук. праць. Економічні науки. Рівне, 2012. Вип. 1 (57). С. 61—67. (0,6 друк. арк.; *особистий внесок автора: сформовано структурно-логічну модель*

логістичних процесів підприємств 0,5 друк. арк.).

21. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Теоретичні підходи до визначення ефективності логістичного управління промислових підприємств // Вісник ДонНУЕТ. Економічні науки. Донецьк, 2012. № 3 (55). С. 84—89. (0,5 друк. арк.; *особистий внесок автора: визначено сутність та обґрунтовано показники функціонування логістичної системи* 0,45 друк. арк.).
22. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Моделювання логістичних стратегій як визначальний фактор успішного розвитку ремонтно-будівельних підприємств // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Чернівці, 2012. Вип. III (47). С. 211—214. (0,5 друк. арк.; *особистий внесок автора: сформовано організаційно-економічну модель логістичної системи підприємств* 0,4 друк. арк.).
23. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Ефективність використання маркетингових стратегій // Галицький економічний вісник. 2011. № 2 (31). С. 166—173. (0,7 друк. арк.; *особистий внесок автора: обґрунтовано застосування в практичній діяльності види маркетингових стратегій підприємства* 0,6 друк. арк.).
24. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Особливості інноваційного маркетингу в Україні // Вісник Дніпропетровського університету. 2011. № 10/1. Т. 19. С. 185—190. (0,7 друк. арк.; *особистий внесок автора: визначено основні проблемні аспекти та вектори розвитку інноваційної маркетингу в У країні* 0,6 друк. арк.).
25. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Специфіка застосування інноваційно-логістичної системи ремонтно-будівельних підприємств // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Економіка. Ужгород, 2011. Вип. 32. С. 175—177. (0,6 друк. арк.; *особистий внесок автора: удосконалено теоретико-методологічні аспекти інноваційно-логістичної системи підприємств* 0,5 друк. арк.).

1.3. Статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав та публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, депозитаріїв та пошукових систем

26. Vivchar O., Shcherban O., Kvasniy L., Mykhailyshyn L. Specificity of the features at social and humanitarian component of economic security of tourism enterprises in the conditions globalization // Business Economics. Issue 4 (2), (October). Volume 53. "Palgrave Macmillan Ltd.", 2018. pp. 528—535. (0,8 друк. арк.; *особистий внесок автора: розроблено структурно-функціональний підхід до управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств в сучасних глобалізаційних умовах* 0,5 друк. арк.).
27. Вівчар О. І. Стратегічні вектори розвитку формування механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств в сучасних посттрансформаційних умовах [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 20. С. 332—335. URL: http://global-national.in.ua/issue-5-2017.
28. Вівчар О. І., Стасишин О. Т. Показники оцінювання ефективності логістичного управління в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 12. С. 215—218. URL: http://global-national.in.ua/issue-12-2016. (0,3 друк. арк.; *особистий внесок автора: проведено комплексний аналіз логістичного управління в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання* 0,28 друк. арк.).
29. Вівчар О. І. Функціональні аспекти витратного підходу до оцінки бізнесу в умовах забезпечення економічної безпеки // Науковий журнал "Young and Smart". 2016. № 3. С. 16—22.
30. Вівчар О. І. Концептуальні підходи SPACE-методики при діагностиці та оцінці економічної безпеки підприємств // Науковий журнал "Virtus: Scientific Journal". February 2016. Issue 5. С. 231—235.
31. Vivchar O., Kolesnikov A. Peculiarities of assessment technologies usage in the

management of financial and economic security of enterprises // Business Economics. “Palgrave Macmillan Ltd.” 2016. Issue 4 (2), (October). Volume 51. pp. 393—398. (0,5 друк. арк.; *особистий внесок автора: визначено роль та сформовано структурно-логічну схему управління фінансово-економічною безпекою підприємств* 0,45 друк. арк.).

32. Vivchar O., Kolesnikov A. Strategy in the system of the financial and economic security of enterprises: logistic aspect // JIBS Journal of International Business Studies. “Palgrave Macmillan Ltd.” 2016. No. 9 (2), (December). Volume 47. pp. 1563—1568. (0,5 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено стратегічні вектори управління фінансово-економічної безпеки підприємств* 0,45 друк. арк.).
33. Vivchar O. Management system interpreting financial and economic security business in economic processes // Mathematics education (Social Sciences). 2016. Vol. 11. no. 4. pp. 947—959.
34. Вівчар О. І. Інтеграційні процеси логістики у контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки бізнесу [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 5. С. 332—335. URL: http://global-national.in.ua/issue-5-2015.
35. Вівчар О. І. Зяйлик М. Ф. Парадигма і наукова база логістичного управління [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми і держава. 2011. Вип. 1 (4). С. 166—173. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11zmfblm.pdf (0,7 друк. арк.; *особистий внесок автора: обґрунтовано рівні логістичного управління, на основі чого сформовано структурно-логічну модель щодо адаптації логістичних процесів на підприємствах* 0,5 друк. арк.).

2. Опубліковані праці апробаційного характеру

36. Вівчар О. І. Механізми впливу злочинної діяльності на соціогуманітарну компоненту економічної безпеки підприємств // Збірник матеріалів ІІІ Міжнародної наук.-практ. конф. “Україна в умовах реформування

правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід". Тернопіль: ЮФ ТНЕУ, 20-21 квітня 2018. С. 256—358.

37. Вівчар О. І., Камінський Д. О. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом: сучасна прагматика та шляхи протидії // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення". Тернопіль: ТНЕУ, 21 квітня 2018. С. 52—56. (0,2 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено основні шляхи протидії злочинної діяльності на підприємствах* 0,15 друк. арк.).
38. Вівчар О. І. Кіберзлочинність як новітній виклик економічній безпеці підприємств: соціогуманітарні контексти // Матеріали міжнародної конференції "Глобальна і регіональна безпека в умовах гібридних війн". Івано-Франківськ, 23 лютого 2018. С. 12—14.
39. Вівчар О. І. Формування системних елементів стратегії економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної ефективності // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю д.ю.н., професора Валерія Олександровича Глушкова "Безпека людини, суспільства, держави". Київ, 27 жовтня 2017. С. 46—49.
40. Вівчар О. І. Антирейдерство як основна передумова протидії економічній злочинності в контексті сучасного соціуму // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Фінансові розслідування: імплементація Європейського досвіду в Україні". Ірпінь: НТВ "Правник", 19 травня 2017. С. 107—111.
41. Вівчар О. І. Проблеми економічної безпеки підприємств у соціогуманітарній сфері (кіберзлочинність та засоби протидії) // Матеріали XX наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. Тернопіль, 17-18 травня 2017 року. С. 255.
42. Вівчар О. І. Адаптація стратегічного механізму соціогуманітарного вектора в контексті економічної безпеки підприємств // Матеріали наук.-практ. конф. "Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та

соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму". Кам'янець-Подільський, 24-24 квітня 2017. С. 62—63.

43. Вівчар О. І. Імплементація формування механізму управління соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Тактичні та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави". Тернопіль: ТНЕУ, 21 квітня 2017. С. 15—18.
44. Вівчар О. І. Прагматизм системної оцінки соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств // Збірник матеріалів II Міжнародної наук.-практ. конф. "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід". Тернопіль: ТНЕУ 21-22 квітня 2017. С. 351—354.
45. Вівчар О. І. Соціогуманітарний вимір: кіберзлочинність як основна загроза економічній безпеці підприємств // Матеріали шостої Всеукраїнської наук.-практ. конф. пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Інноваційний розвиток: стратегічний погляд у майбутнє". Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя, 6 квітня 2017 року. С. 18—19.
46. Вівчар О. І., Ціх Г.В. Домінуючі тенденції та сучасні проблемні аспекти соціогуманітарного чинника економічної безпеки підприємницьких структур ОСББ // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. "ОСББ: досвід, виклики, перспективи". Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя, 30 січня 2017 року. С. 47—48. (0,2 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено сучасну проблематику економічної безпеки підприємницьких структур в контексті соціогуманітарної компоненти* 0,15 друк. арк.).
47. Вівчар О. І. Оцінка вартості майна та бізнесу: практикум. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2017. 57 с.
48. Вівчар О. І. Змістовно-типологічна характеристика загроз у системі економічної безпеки підприємства // Збірник тез наукових робіт I Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. "Стратегічно-інноваційний

розвиток суб'єктів економічної системи в умовах глобалізації". Кременчук, 16-18 листопада 2016. С. 147—149.

49. Вівчар О. І. Структурно-системний підхід до механізму управління фінансово-економічною безпекою підприємств в контексті кризових тенденцій // I Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej Bezpieczeństwo narodowe i publiczne na przestrzeni dziejów [ORGANIZOWANEJ PRZEZ STOWARZYSZENIE EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA]. w Poznaniu. w dniu 20 kwietnia 2016 roku. pp. 166—183.
50. Вівчар О. І. Сучасна прагматика та вектори розвитку в контексті зміцнення фінансової складової економічної безпеки суб'єктів господарювання // Збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід". Тернопіль: ТНЕУ, 8-9 квітня 2016. С. 318—321.
51. Вівчар О. І. Наукова дефініція механізму комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності // Збірник тез круглого столу "Актуальні питання охорони та захисту прав інтелектуальної власності на митному кордоні України". Хмельницький, 25 березня 2016. С. 13—16.
52. Вівчар О. І. Ідентифікація Space-методики при діагностиці економічної безпеки підприємств в умовах дисбалансу економічних процесів // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Тактичні та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави". Тернопіль: ТНЕУ, 8–9 квітня 2016. С. 20—22.
53. Вівчар О. І., Хом'як К. А. Оцінка вартості майна та бізнесу: навчально-методичні матеріали. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2016. 55 с. (5,5 друк. арк.; *особистий внесок автора: розроблено практичний механізм оцінки підприємницької діяльності* 5,0 друк. арк.*)*.
54. Вівчар О. І. Прагматизм застосування інвестиційної стратегії як інструмент забезпечення економічної безпеки бізнесу [Електронний ресурс] // Тези доповідей ІІІ Міжнародної наук.-практ. конф. "Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові

виклики та можливості". Львів, 14–16 травня 2015. С. 64—65. URL: http://old.lp.edu.ua/fileadmin/INEM/EkonomInvest/konferencija_2015/EPI-2015_ostatochne_01.pdf .

55. Вівчар О. І. Рейдерство як основна загроза безпеці бізнесу // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Ефективні моделі управління в сучасних умовах: теорія і практика". Кіровоград, 2015. С. 186—187.
56. Вівчар О. І. Специфіка застосування основних методик оцінки вартості бізнесу при моніторингу його економічної безпеки // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Вітчизняна система охорони захисту інтелектуальної власності в умовах приєднання до Європейського Союзу". Тернопіль: ТНЕУ, 24–25 квітня 2015. С. 34—36.
57. Вівчар О. І., Колесніков А. П. Соціальна безпека: навч. посіб. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2015. 146 с. (10,8 друк. арк.; *особистий внесок автора: систематизовано основні проблемні аспекти управління безпекою соціальних систем, обґрунтовано основні концептуальні засади соціобезпеки та показники соціального становища* 9,0 друк. арк.).
58. Вівчар О. І. Корпоративні конфлікти та методи їх подолання: навчально-методичні матеріали. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2015. 22 с.
59. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / Мартинюк В. П., Вівчар О. І., Вовна І. М., Дишкант М. В., Зайцева-Калаур І. В., Москалюк Н. Б., Якубівська Ю. Є.; під ред. В. П. Мартинюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 360 с. (20,9 друк. арк.; *особистий внесок автора: охарактеризовано роль інтелектуальної безпеки в системі підприємницьких структур* 4,1 друк. арк.).
60. Вівчар О. І. Феномен девіантної поведінки в сфері економіки як одна з основних форм соціобезпеки // Збірник тез доповідей IV Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих вчених "Фінансово-економічна безпека держави, регіону, підприємства: погляд молодих вчених". Тернопіль: ТНЕУ, 11 квітня 2014. С. 18—19.
61. Вівчар О. І. Організаційно-економічний механізм логістичної складової у

контексті фінансово-економічної безпеки підприємства // Збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. “Особливості модернізації фінансово-економічної системи”. Київ, 6-7 березня 2014. С. 114—116.

62. Вівчар О. І. Оцінка вартості майна та бізнесу: навч. посіб. Тернопіль: ФОП Шпак В. Б., 2014. 163 с.
63. Вивчар О. И., Мартынюк В. П. Функциональная интеграция механизма логистического управления предприятиями в контексте финансово-экономической безопасности // Материалы ежегодной Всероссийской научно-практической конференции преподавателей и аспирантов “Финансовые аспекты структурных преобразований экономики”. Иркутск, 6 апреля 2013. С. 291—295. (0,4 друк. арк.; *особистий внесок автора: сформовано організаційно-економічний механізм економічної безпеки підприємств* 0,35 друк. арк.).
64. Вівчар О. І. Специфіка особливостей євромаркетингу в трансформаційній економіці // Матеріали І Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів з проблем інтелектуальної власності “Гармонізація законодавства України з питань інтелектуальної власності щодо законодавства Європейського Союзу”. Маріуполь, 13-14 вересня 2013. С. 22—27.
65. Вивчар О. И., Мартынюк В. П. Содержательная дифференциация логистической стратегии финансово-экономической безопасности предприятий // Материалы Международной наук.-практ. конф. ученых, специалистов, преподавателей вузов, аспирантов, студентов “Экономическая безопасность Росии: проблемы и перспективы”. Нижний Новгород, 2013 г. С. 411—413. (0,2 друк. арк.; *особистий внесок автора: виокремлено основні цілі економічної безпеки підприємств* 0,15 друк. арк.).
66. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Концептуальні основи фінансово-економічної безпеки банківського контролю над економічною злочинністю // Збірник тез доповідей IV Науково-практичного семінару з міжнародною участю “Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки

України". Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 69—71. (0,2 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено вплив економічної злочинності на фінансово-економічну безпеку* 0,15 друк. арк.).

67. Вівчар О. І. Комперативний аналіз сутності логістичної стратегії в системі фінансово-економічної безпеки // Кримський економічний вісник. 2013. № 4 (05). С. 31—34.
68. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Маркетингові дослідження – істотний аспект підвищення ролі та значущості маркетингу // Матеріали другої Всеукраїнської наук.-практ. конф. пам'яті почесного професора ТНТУ академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти)". Тернопіль: ТНТУ, 25-27 березня 2013. С. 110. (0,1 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено роль маркетингової діяльності в системі функціонування підприємницьких структур* 0,05 друк. арк.).
69. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Передумови та умови сертифікації систем менеджменту якості // Матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти)". Тернопіль: ТНТУ, 25-27 березня 2013. С. 60. (0,1 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено систему управління підприємницьких структур* 0,05 друк. арк.).
70. Вівчар О. І. Оцінка вартості майна і бізнесу: методичні вказівки по виконанню комплексного практичного індивідуального завдання. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 61 с.
71. Вівчар О. І. Організація та управління системою фінансово-економічної

безпеки банків, фінансових та банківських установ: навчально-методичні матеріали. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 43 с.

72. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Туристична галузь в умовах кризової економіки // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. ТНТУ "Актуальні питання рекламно-інформаційного забезпечення туристично-рекреаційної галузі у рамках проведення "Євро-2012". Тернопіль, 20 травня 2011. С. 112—113. (0,1 друк. арк.; *особистий внесок автора: обґрунтовано вплив різних галузей на економічну стабільність підприємств* 0,05 друк. арк.).
73. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Передумови виникнення інноваційного потенціалу підприємств // Матеріали регіональної наук.-практ. конф. Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя "Інноваційні підходи в управлінні навчально-науково-виробничими системами в умовах суспільних та інституційних трансформацій". Тернопіль, 19 травня 2011. С. 40. (0,1 друк. арк.; *особистий внесок автора: досліджено вплив інноваційної компоненти на економічну стабільність підприємств* 0,05 друк. арк.).
74. Вівчар О. І. Удосконалення управління підприємствами з ремонту й експлуатації автошляхів (інноваційно-логістичні аспекти) // Академія соціального управління НТШ. Тернопіль, 2011. 270 с. Деп. в ВИНИТИ РАН 26.05.11; № 32 – Ук 2011.

ANNOTATION

Vivchar O. I. Management of the socio-humanitarian component of the economic security of the enterprise. – The manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree by specialty 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises – Ivan Puluj Ternopil National Technical University – Ternopil, 2018.

The introduction substantiates the relevance of the topic, formulates the purpose, main tasks, identifies the object, subject and methodological principles of

the study, highlights the scientific novelty and the practical significance of the results obtained by the author, gives information about their approbation.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological provisions and the development of practical recommendations regarding the management of the socio-humanitarian component of economic security of the enterprise. The gnoseological analysis of the substantive and content features of the concept "economic security of the enterprise in the context of the socio-humanitarian component", "threat in the socio-humanitarian sphere" is carried out, the key directions and objects of research of management of the economic security of enterprises system in the context of the socio-humanitarian component are proposed. The author's approach to the classification of threats by the objects of the socio-humanitarian component of the economic security of enterprises is substantiated.

The structural-logical scheme of management of socio-humanitarian factors of economic security of enterprises according to the spheres of influence in the context of security science conditions is developed, and the main vectors of management development in the context of the investigated component are substantiated. In the presented dissertation the organizational mechanism of management of the socio-humanitarian component of the economic security of the enterprise as the main strategic imperative under current conditions of turbulence of the economic processes is developed.

The first section "Theoretical principles of management of economic safety of enterprises in the context of the socio-humanitarian component" summarizes the structural and systemic approach to managing economic security of enterprises in the context of social relations; conceptual foundations in the study of economic security of the enterprise; scientific approaches to identify the main factors of the socio-humanitarian component of providing the economic security of enterprises.

By generalizing theoretical views on the economic security of enterprises, it has been established that the economic security of an enterprise in the context of the socio-humanitarian component is a quantitative and qualitative characteristic of the

economic properties of the system and its ability to eliminate the real and potential socio-humanitarian threats in a timely manner. At the same time, the systematic analysis of the security theories did not allow scientists to formulate a unambiguous interpretation of the category "economic safety of the enterprise in the context of the socio-humanitarian component" and to determine the main factors influencing the object of research, which caused the need for in-depth analysis of socio-humanitarian issues in this research work.

On the basis of the conducted researches it was established that the introduction of concrete actions to strengthen the economic security of enterprise (formation of the system, conception, strategy and tactical decisions, justification of the forms, methods and means to be used in the management process) should begin with the investigation of threats and risks of the socio-humanitarian component. Therefore, it is worth noting that the threat to the socio-humanitarian component is a combination of conditions and factors that create a danger for the realization of economic interests of business structures, which in turn may create socio-humanitarian risks.

The classification of principles of strengthening the economic security of the enterprise in the context of the socio-humanitarian component was formulated and substantiated by supplementing it with such specific features as the threat of implementation the health and preventive measures; threats of intellectual and educational support of production processes; threats in realization of cultural and artistic needs of workers, threats of the implementation of cultural services for staff; threats in providing service and household needs of workers, threats in legislative and normative substantiation the managerial decisions of socio-humanitarian component of entrepreneurial structures.

Structural-functional approach to management of socio-humanitarian factors the economic security of enterprises is developed based on the spheres of influence in the context of safety-related conditions, namely social, economic, techno-technological, ecological, which, as a result, develops positive characteristics of workers (association of employees to the enterprise, production patriotism,

responsibility for the final results, pride of employees for their enterprise, positive advertising for the enterprise, etc.). On the basis of this, it was noted that the necessary condition for ensuring the strengthening of economic security of enterprise in the context of socio-humanitarian component is to ensure the implementation the following development vectors: integrated planning of socio-humanitarian priorities; implementation of targeted programs; prognostication of socio-humanitarian component of enterprises; the system of social protection of the enterprise, which is the basis for making substantiated socio-humanitarian management decisions and will increase the efficiency of functioning the socio-humanitarian sphere.

The second section "Methodology of strategic forecasting of economic security of enterprises through the prism of socio-humanitarian component" analyzed the formation of methodological principles of the study of influence the socio-humanitarian component on a system of economic security the enterprises and the model of strategic forecasting the state of economic security of the enterprises and also substantiated methodical approaches to strategic forecasting on the basis of economic and mathematical models of the socio-humanitarian component of economic security of enterprises.

In this section, by conducting a methodological study of the economic security of enterprises in the context of socio-humanitarian component, data from the enterprises of Ternopil region were used. On the basis of this indicators that characterize economic security in various spheres of the entrepreneurial activity were chosen. It worth remarking that for each indicator a matrix of values of financial performance of enterprises and values of indicators over the years was formed.

Based on the methodology of evaluation and its impact on strengthening the economic security of enterprise in the context the socio-humanitarian component, it is substantiated that in strategic forecasting model the most complete and complex system of such indicators should be grouped according to the following criteria: achieved level of real incomes and property provision of employees of enterprise (organizations, institutions); the level of social protection of members of the labor collective characterizes the reliability of social insurance system and the level of

guaranteed social security for employees; the level of consumption by the employees of the enterprise the material goods, cultural and household services; living conditions of the labor collective members; working conditions; the degree of satisfaction the needs of employees of the enterprise in spheres of physical, spiritual and social development; health status and life expectancy of employees of the enterprise; level of social and legal guarantees for employees of the enterprise.

In the third section "Analytical study of the influence of the socio-humanitarian component on the state of economic security of enterprises in the conditions of turbulence of economic processes" an estimation and analysis the influence of modern socio-humanitarian factors on the state of economic security of enterprises was conducted, as well as peculiarities of identification the methods for evaluating business structures in the context of socio-humanitarian component were given.

During the analysis it is substantiated that in the conditions of functioning of macroeconomic instability the criterial assessment of economic security of enterprises in the context of the socio-humanitarian component involves the assessment of: the stability of social relations and the structure of enterprises; availability of conditions for preventing and resolving social conflicts at enterprises; depriving the economic foundation the processes of desocialization of employees of the enterprises. On the basis of this, an economic safety assessment of the enterprise was carried out using the econometric and mathematical tools of the multidimensional logit model taking into account the case of binary choice which enables to identify the hypotheses of influence of indicators on the economic safety of an enterprise in the context of the socio-humanitarian component and to determine its priority in the system of strengthening the economic security of enterprises .

The paper determines that the most dangerous socio-humanitarian factors of economic security of an enterprise are the following: high level of shadow employment; a large number of economically inactive people of working age; unskilled workers; high unemployment; low level of entrepreneurial activity, etc.

In the fourth chapter "The main modern threats of the socio-humanitarian component of the economic security of enterprises" the mechanisms of the influence the criminal activity on the socio-humanitarian component of economic security of enterprises are outlined, modern cybercrime and vectors of counteraction to the socio-humanitarian component of economic security of enterprises are characterized, raider attacks and their destructive influence on the socio-humanitarian component of economic security of the enterprise in modern conditions are investigated.

The analysis of scientific approaches to justify rational changes in the system of economic security of enterprises in managing socio-humanitarian factors was carried out. It allowed to develop a structural and logical scheme of counteraction to raider attacks from enterprises which is the basis of efficient work of business structures as the main vector of strengthening the economic safety of enterprise in the context of the socio-humanitarian component in modern transformation conditions of functioning.

The structural model of the dialectical knowledge the counteraction of cybercrime in the context of strengthening the socio-humanitarian component of economic security is substantiated, and it is noted that it is necessary to consider the system of its economic security through the prism of existing strategic and tactical measures of cybersecurity of business structures, investigating it as a specific socio-humanitarian unit of the subject of entrepreneurial and economic activity and also as a component of national security in the economic sphere.

The scientific and methodological approach to justify rational changes in the system of economic security of enterprises in the management of socio-humanitarian factors is investigated: implementation of social management the enterprises, realization of social policy on the basis of modern mechanisms, tools, management, social activities aimed at social development that would be adequate to the requirements of native patterns of the social process; prevention in the process of social management of enterprises and implementation of social policy in order to streamline the processes of social development the outdated mechanisms and tools, forms and methods of directive socio-humanitarian management, implementation of

decentralization the social policy; provision the means of social management of enterprises for the timely solution of internal contradictions.

In the fifth section "Improvement of the mechanisms of management the socio-humanitarian component of the strengthening the economic security of enterprises" an organizational mechanism for managing the socio-humanitarian component of ensuring the economic security of enterprises has been developed, integration tools of anti-raiding as the main precondition of the strategy of combating economic crime in the context of social relations have been developed. On the basis of this the formation of a management model of socio-humanitarian component of economic security of enterprises was proposed.

The feasibility of implementation an organizational mechanism for managing the socio-humanitarian component of the enterprise economic security was formulated and substantiated based on the application of economic, organizational and administrative and socio-psychological methods as the main strategic imperative under the current conditions of the turbulence of economic processes. It is proved that the organizational mechanism of management the socio-humanitarian factors of economic security of enterprises is the interaction and interconnection of its constituent elements: assessment, analysis, management and control of indicators reflecting the results of socio-economic activity of the enterprise through its productivity and effectiveness.

The paper substantiates the conceptual provisions concerning the socio-humanitarian strategy in the system of economic security of enterprises, on this basis it is noted that this is a long-term, qualitatively defined socio-humanitarian vector that relates to the forms and means of its implementation, inter-functional and inter-organizational coordination and integration, formed by senior management of the company in accordance with socio-humanitarian goals and in order to strengthen the level of economic security of enterprises.

The identification of key vectors of the system of management the socio-humanitarian factors of economic security the enterprises is proved based on the formation of following stages: strategic analysis the system of economic security of

enterprises; designing a model of socio-humanitarian strategy of economic security of enterprises; realization of strategic decisions in the context of strengthening the economic safety of enterprises; control over the implementation of the socio-humanitarian strategy of economic security of enterprises.

On the basis of the research it was found that consideration the socio-humanitarian component of strengthening the provision of economic security of enterprises includes: firstly, monitoring is an information-analytical system of observation the dynamics of socio-economic security of enterprises indicators which is being conducted in many countries of the world; secondly, activities aimed at preventing threats to the socio-humanitarian component of the economic security of enterprises and reimbursement of losses caused by exceeding the limit values for certain safety indicators; thirdly, the most important structural element of the mechanism of strengthening the economic security of enterprises is the activity of entrepreneurial structures for the detection and counteraction of internal and external threats to the socio-humanitarian sphere.

Key words: *economic security of enterprises, management of economic security, system of economic security, management of socio-humanitarian factors, threats in the socio-humanitarian sphere, risks in the socio-humanitarian sphere, socio-humanitarian component, economic and mathematical model.*

LIST OF PUBLICATIONS ON THE THESIS TOPIC

1. Scientific works, covering the main results of the thesis research

1.1. Monographs

1. Vivchar, O. I. (2018) *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstv: sotsiohumanitarni konteksty : Monohrafiia* . Ternopil : FOP Palianytsia V.A., 474 p. (in Ukrainian). (20,9 *conventional printed sheets*).
2. Vivchar, O. I. (2017) *Metodolohichni aspekty zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv kriz pryzmu sotsiohumanitarnykh chynnykiv : indykatory stanu ta strukturno-dynamichna tendentsiia : kolektyvna monohrafiia* [Od

samotności do osamotnienia]. Redakcja: ks. prof. dr hab. Jan Zimny. (in Stalowa Wola, Poland), pp. 299–310. (1,1 *conventional printed sheets*).

3. Vivchar, O. (2017) *Sotsiohumanitarne piznannia u konteksti vyznachennia tsinnostei sotsiobezpeky ta protydii zlochynnosti v systemi pidpryiemnytskykh struktur : kolektyvna monohrafiia* ["Societas Familia – Parantela]. Redakcja : ks. prof. Dr hab. Jan Zimny. (in Stalowa Wola, Poland), pp. 144–169. (2,5 *conventional printed sheets*).
4. Vivchar, O. (2016) *Integrated management system of financial and economic security business under conditions of post-crisis recovery : Collective monograph* ["National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine". Part 3. Business management strategies], Vol. 3. "Izdevnieciba "Baltija Publishing". (in Kielce, Poland), pp. 183–197. (1,4 *conventional printed sheets*).
5. Vivchar, O., Kolesnikov, A. (2016) *Interpretation of deviant behavior in the economy as priority component of social security : Collective monograph* ["Social and economic priorities in the context of sutainable development". Part 2. Economic aspects of sustainable development: a study of sectoral priorities]. The Academy of Management and Administration in Opole. (in Opole, Poland), pp. 224–229. (0,5 *conventional printed sheet. Personal contribution of the author is* 0,45 *conventional printed sheets; it is improved teoretiko-methodological analysis the phenomenon of safety the person as an important form of social safety, the basic problem aspects of social safety are interpreted in the modern terms of disbalance the economic processes*).
6. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P. (2013) Lohistychni aspekty finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv z remontu y ekspluatatsii avtoshliakhiv: monohrafiia. Ternopil, Aston. (in Ukrainian), 232 p. (13,49 *conventional printed sheet. Personal contribution of the author is* 13,0 *conventional printed sheets; investigational teoretiko-practical steps of strengthening of financial and economic security of enterprises from repair and exploitation of motorways*).

1.2. Articles in scientific professional publications

7. Vivchar, O. I. (2017) Teoretychni aspekty bezpekoznavstva v umovakh pidpryiemstv (fundamentalni zahrozy v suchasnomu sotsiohumanitarnomu prostori). *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vyp. (1) 16, pp. 24–31. (0,8 *conventional printed sheets*).
8. Vivchar, O. I., Khrapkina, V. V., Sherstiuk, R.P. (2017) Suchasni problemni dominanty zlochynnykh hrup u sotsiohumanitarnomu prostori Ukrainy (bezpekoznavchyi vymir systemy pidpryiemnytskykh struktur) [Modern problematic dominants of criminal groups in the socio-humanitarian space of Ukraine (security study of the system of entrepreneurial structures)]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi. – Zbirnyk naukovykh prats.* [Problems of the system approach in the economy. – Collection of scientific works.], Vol. 3, no. 59, pp. 55–61. (0,6 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,45 *conventional printed sheets; it is offered organizationally economic facilities of forming the structural elements of multivectorial mechanism the counteraction criminality of system the economic security of enterprises*).
9. Vivchar, O., Oliynychuk, O., Pohaydak, O. (2017) Modern trends of cybercrime in the context of economic security, social and humanitarian aspects. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu.* Seriia: Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny, Vyp. 9, T. 25, pp. 3–16. (1,3 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 1,0 *conventional printed sheets; it is offered organizationally economic facilities of forming the structural elements of multivectorial mechanism of counteraction criminality the system of economic security enterprises*).
10. Vivchar, O. (2017) Contemporary pragmatics and vectors of combating cybercrime in the context of information and economic security strengthening. *Aktualni problemy pravoznavstva*, Vyp. 2, pp. 86–91. (0,6 *conventional printed sheets*).

11. Vivchar, O. (2015) Spetsyfika upravlinnia systemoiu finansovo-ekonomichnoi bezpeky biznesu v umovakh turbulentnosti ekonomichnykh protsesiv. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, № 2 (49), pp. 106–111. (0,7 *conventional printed sheets*).
12. Vivchar, O. (2014) Permanentna heneratsiia rozvytku reiderstva v konteksti destruktyvnykh ekonomichnykh yavyshch. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, Vyp. III (55), pp. 44–47. (0,5 *conventional printed sheets*).
13. Vivchar, O. I. (2014) Prahmatyzm pryskorennia biznesu pry monitorynhu yoho ekonomichnoi bezpeky v konteksti transformatsiinykh zmin. *Stalyi rozvytok ekonomiky. – Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal*, 1' 2014 [23], pp. 194–199. (0,6 *conventional printed sheets*).
14. Vivchar, O. I. (2013) Stratehiia zabezpechennia bankivskoi bezpeky: problemy ta perspektyvy. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, Vyp. II (50), pp. 44–47. (0,6 *conventional printed sheets*).
15. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2013) Innovatsiinyi marketynh yak osoblyvyi vyd tsilespriamovanoi tvorchoi diialnosti pidpryiemstv. *Stalyi rozvytok ekonomiky. – Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal,* 1' 2013 [18], pp. 311–314. (0,3 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,25 *conventional printed sheets; grounded intercommunication of marketings functions with economic security of enterprises*).
16. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2013) Protsesnyi pidkhid do menedzhmentu yakosti. *Innovatsiina ekonomika. – Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal,* 1' 2013 [39], pp. 191–194. (0,3 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,25 *conventional printed sheets; nvestigational methodological and practical aspects of procesnogo approach in the system of management's safety*).
17. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P. (2013) Spetsyfika osoblyvostei finansovo-ekonomichnoi bezpeky bankivskoho kontroliu nad ekonomichnoiu zlochynnistiu. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. – Naukovyi zhurnal,* № 4. Tom 24., pp. 53–58. (0,5 *conventional printed sheets. Personal*

contribution of the author is 0,45 *conventional printed sheets; he basic indexes of safety of bank institutions are formed, investigational specific and features of functioning of safety the bank control above economic criminality*).

18. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P. (2013) Formuvannia lohistychnoi stratehii yak chynnyk finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva. *Nauka moloda: visnyk*, Vyp. 19, Ternopil, pp. 176–180. (0,4 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,35 *conventional printed sheets; the theoretical and methodological aspects of logistic strategy the industrial enterprises are improved in the context of financial and economic security, it is developed organizationally economic mechanism of logistic management of financial and economic security at industrial enterprises*).
19. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P. (2012) Osoblyvosti identyfikatsii metodiv otsinky rynkovoi vartosti biznesu pry diahnostytsi yoho ekonomichnoi bezpeky. *Nauka moloda: visnyk,* Vyp. 18, Ternopil, pp. 118–122. (0,4 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,35 *conventional printed sheets; certainly role and place of estimation the market value of business, possibilities and pre-conditions of forming the use of proper methods are investigational for the estimation of market value at business*).
20. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2012) Modeliuvannia lohistychnykh protsesiv v konteksti remontno-budivelnykh pidpryiemstv. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia – Zbirnyk naukovykh prats. Ekonomichni nauky,* Vyp. 1 (57), Rivne, pp. 61–67. (0,6 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,5 *conventional printed sheets; it is formed structurally logical model of logistic processes of enterprises*).
21. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P. (2012) Teoretychni pidkhody do vyznachennia efektyvnosti lohistychnoho upravlinnia promyslovykh pidpryiemstv. *Visnyk DonNUET. Ekonomichni nauky,* Donetsk, № 3 (55), pp. 84–89. (0,5 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,45

conventional printed sheets; certainly essence and grounded indexes of functioning the logistic system).

22. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2012) Modeliuvannia lohistychnykh stratehii yak vyznachalnyi faktor uspishnoho rozvytku remontno-budivelnykh pidpryiemstv. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, Vyp. III (47), Chernivtsi, pp. 211–214. (0,5 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,4 *conventional printed sheets; it is formed organizationally economic model of logistic system the enterprises*).
23. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2011) Efektyvnist vykorystannia marketynhovykh stratehii. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, № 2 (31), pp. 166–173. (0,7 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,6 *conventional printed sheets; grounded application in practical activity types of marketings strategies at enterprise*).
24. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2011) Osoblyvosti innovatsiinoho marketynhu v Ukraini. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. – Naukovyi zhurnal,* № 10/1, Tom 19, Dnipropetrovsk, pp. 185–190. (0,7 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,6 *conventional printed sheets; certainly basic problem aspects and vectors of development the innovative marketing in Ukraine*).
25. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2011) Spetsyfika zastosuvannia innovatsiino-lohistychnoi systemy remontno-budivelnykh pidpryiemstv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. – Seriia. Ekonomika,* Vyp. 32, pp. 175–177. (0,6 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,5 *conventional printed sheets; it is improved teoretiko-methodological aspects innovative logistic systems of enterprises).*

1.3. Articles in publications included in the international science-metric databases and scientific journals of foreign countries

26. Vivchar, O., Shcherban, O., Kvasniy, L., Mykhailyshyn, L. (2018) Specificity of the features at social and humanitarian component of economic security of tourism enterprises in the conditions globalization. *Business Economics,* Issue 4

(2), (October), Volume 53, pp. 528–535. (0,8 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,5 *conventional printed sheets; it is developed structurally functional going near the management of economic security of enterprises socio-humanitarian factors in modern globalizaciynikh terms*).

27. Vivchar, O. I. (2017) Ctratehichni vektory rozvytku formuvannia mekhanizmu upravlinnia sotsiohumanitarnymy chynnykamy ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv v suchasnykh posttransformatsiinykh umovakh. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, (electronic journal), Vyp. 20, pp. 332–335. (0,4 *conventional printed sheets*).
28. Vivchar, O. I., Stasyshyn, O. T. (2016) Pokaznyky otsiniuvannia efektyvnosti lohistychnoho upravlinnia v systemi ekonomichnoi bezpeky sub'iektiv hospodariuvannia. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, (electronic journal), Vyp. 12, pp. 215–218. (0,3 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,28 *conventional printed sheets; the complex analysis of logistic management is conducted in the system of economic security at subjects the menage*).
29. Vivchar, O. I. (2016) Funktsionalni aspekty vytratnoho pidkhodu do otsinky biznesu v umovakh zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. *Naukovyi zhurnal "Young and Smart"*, № 3, pp. 16–22. (0,6 *conventional printed sheets*).
30. Vivchar, O. I. (2016) Kontseptualni pidkhody SPACE-metodyky pry diahnostytsi ta otsintsi ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv. *Naukovyi zhurnal "Virtus: Scientific Journal"*, February, issue 5, pp. 231–235. (0,5 *conventional printed sheets*).
31. Vivchar, O., Kolesnikov, A. (2016) Peculiarities of assessment technologies usage in the management of financial and economic security of enterprises. *Business Economics*, Issue 4 (2), (October). Volume 51. "Palgrave Macmillan Ltd.", pp. 393-398. (0,5 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,45 *conventional printed sheets; certainly role and it is formed*

structurally logical chart of management the financial and economic security of enterprises).

32. Vivchar, O., Kolesnikov, A. (2016) Strategy in the system of the financial and economic security of enterprises: logistic aspect. *JIBS Journal of International Business Studies,* No.9 (2), (December), Volume 47. "Palgrave Macmillan Ltd.", pp. 1563–1568. (0,5 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,45 *conventional printed sheets*; *investigational strategic vectors of management of financial and economic security of enterprises).*
33. Vivchar, O. (2016) Management system interpreting financial and economic security business in economic processes. *Mathematics education (Social Sciences)*, Vol. 11, no. 4, pp. 947–959. (1,3 *conventional printed sheets*).
34. Vivchar, O. I. (2015) Integratsiini protsesy lohistyky u konteksti zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky biznesu. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky,* (electronic journal), Vyp. 5, pp. 332–335. (0,4 *conventional printed sheets*).
35. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2011) Paradyhma i naukova baza lohistychnoho upravlinnia. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vyp. 1 (4), pp. 166–173. (0,7 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,5 *conventional printed sheets*; *grounded levels of logistic management, on the basis of what it is formed structurally logical model in relation to adaptation of logistic processes on enterprises*).

2. The published researches of validation nature

36. Vivchar, O. I. (2018) Mekhanizmy vplyvu zlochynnoi diialnosti na sotsiohumanitarnu komponentu ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv. Proceedings of the "*Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid" (Ukraine, Ternopil, April 8-10, 2018)*, Ternopil National Economic University, pp. 256–358. (0,2 *conventional printed sheets*).

37. Vivchar, O. I., Kaminskyi, D.O. (2018) Lehalizatsiia (vidmyvannia) dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom: suchasna prahmatyka ta shliakhy protydii. Proceedings of the *"Ekonomichna bezpeka: determinanty ta mekhanizmy zabezpechennia" (Ukraine, Ternopil, April 21, 2018)*, Ternopil National Economic University, pp. 52–56. (0,2 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,15 *conventional printed sheets*; *investigational basic ways of counteraction the criminal activity on enterprises*).

38. Vivchar, O. I. (2018) Kiberzlochynnist yak novitnii vyklyk ekonomichnii bezpetsi pidpryiemstv: sotsiohumanitarni konteksty. Proceedings of the "*Hlobalna i rehionalna bezpeka v umovakh hibrydnykh viin" (Ukraine, Ivano-Frankivsk, February* 23, *2018)*, Vasyl Stefanyk Precarpathian National Universit y, pp. 12–14. (0,2 *conventional printed sheets*).

39. Vivchar, O. I. (2017) Formuvannia systemnykh elementiv stratehii ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv v konteksti sotsiohumanitarnoi efektyvnosti. Proceedings of the "*Bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy", (Ukraine, Kyiv, October 27, 2017)*, pp. 46–49. (0,3 *conventional printed sheets*).

40. Vivchar, O. I. (2017) Antyreiderstvo yak osnovna peredumova protydii ekonomichnii zlochynnosti v konteksti suchasnoho sotsiumu. Proceedings of the "*Finansovi rozsliduvannia: implementatsiia Yevropeiskoho dosvidu v Ukraini" (Ukraine, Irpin, May 19, 2017)*, NTV "Pravnyk", pp. 107–111. (0,4 *conventional printed sheets*).

41. Vivchar, O. I. (2017) Problemy ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv u sotsiohumanitarnii sferi (kiberzlochynnist ta zasoby protydii). Proceedings of the *naukova konferentsiia Ternopilskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Ivana Puliuia (Ukraine, Ternopil, May 17-18, 2017),* Ternopil: Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, p. 255. (0,1 *conventional printed sheets*).

42. Vivchar, O. I. (2017) Adaptatsiia stratehichnoho mekhanizmu sotsiohumanitarnoho vektora v konteksti ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv.

Proceedings of the naukovo-praktychnoi konferentsii *"Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkliuzii ta prahmatychnoi reabilitatsii sotsiumu" (Ukraine, Kamianets-Podilskyi, April 24-25, 2017),* pp. 62–63. (0,1 *conventional printed sheets*).

43. Vivchar, O. I. (2017) Implementatsiia formuvannia mekhanizmu upravlinnia sotsiohumanitarnykh chynnykiv ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv. Proceedings of the *"Taktychni ta stratehichni priorytety zmitsnennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky derzhavy" (Ukraine, Ternopil, April 21, 2017)*, Ternopil National Economic University, pp. 15–18. (0,3 *conventional printed sheets*).
44. Vivchar, O. I. (2017) Prahmatyzm systemnoi otsinky sotsiohumanitarnykh chynnykiv ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv. Proceedings of the *"Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid". (Ukraine, Ternopil, April 21, 2017)*, Ternopil National Economic University, pp. 351–354. (0,3 *conventional printed sheets*).
45. Vivchar, O. I. (2017) Sotsiohumanitarnyi vymir: kiberzlochynnist yak osnovna zahroza ekonomichnii bezpetsi pidpryiemstv. Proceedings of the *"Innovatsiinyi rozvytok: stratehichnyi pohliad u maibutnie" (Ukraine, Ternopil, April 6, 2017),* Ternopil: Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, pp. 18–19. (0,2 *conventional printed sheets*).
46. Vivchar, O., Tsikh, H. (2017) Dominuiuchi tendentsii ta suchasni problemni aspekty sotsiohumanitarnoho chynnyka ekonomichnoi bezpeky pidpryiemnytskykh struktur OSBB. Proceedings of the "*OSBB: dosvid, vyklyky, perspektyvy" (Ukraine, Ternopil, January 30, 2017),* Ternopil: Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, pp. 47–48. (0,2 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,15 *conventional printed sheets*; *investigational modern problematiku of economic security at enterprise structures in the context of socio-humanitarian components*).
47. Vivchar, O. I. (2017) Otsinka vartosti maina ta biznesu. *Praktykum (Ukraine, Ternopil, 2017),* Ternopil National Economic University, FO-P Shpak V. B., 57 p. *(5,7 conventional printed sheets).*

48. Vivchar, O. I. (2016) Zmistovno-typolohichna kharakterystyka zahroz u systemi ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva. Proceedings of the *"Stratehichno-innovatsiinyi rozvytok sub'iektiv ekonomichnoi systemy v umovakh hlobalizatsii" (Ukraine, Kremenchuh, November 16-18, 2016),* pp. 147–149. (0,02 *conventional printed sheets*).
49. Vivchar, O. I. (2016) Strukturno-systemnyi pidkhid do mekhanizmu upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstv v konteksti kryzovykh tendentsii. Proceedings of the "*ORGANIZOWANEJ PRZEZ STOWARZYSZENIE EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA*" *(Poland, Poznaniu, kwietnia 20, 2016*), pp. 166–183. (1,7 *conventional printed sheets*).
50. Vivchar, O. I. (2016) Suchasna prahmatyka ta vektory rozvytku v konteksti zmitsnennia finansovoi skladovoi ekonomichnoi bezpeky sub'iektiv hospodariuvannia. Proceedings of the *"Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid" (Ukraine, Ternopil, April 8-9, 2016)*, Ternopil National Economic University, pp. 318–321. (0,3 *conventional printed sheets*).
51. Vivchar, O. I. (2016) Naukova definitsiia mekhanizmu komertsializatsii ob'iektiv intelektualnoi vlasnosti. Proceedings of the *"Aktualni pytannia okhorony ta zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti na mytnomu kordoni Ukrainy" (Ukraine, Khmelnytskyi, March 25, 2016)*, pp. 13–16. (0,2 *conventional printed sheets*).
52. Vivchar, O. I. (2016) Identyfikatsiia Space-metodyky pry diahnostytsi ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv v umovakh dysbalansu ekonomichnykh protsesiv. Proceedings of the *"Taktychni ta stratehichni priorytety zmitsnennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky derzhavy" (Ukraine, Ternopil, April 8-9, 2016)*, Ternopil National Economic University, pp. 20–22. (0,2 *conventional printed sheets*).
53. Vivchar, O. I., Khom'iak, K. A. (2016) Otsinka vartosti maina ta biznesu. *Navchalno-metodychni materialy (Ukraine, Ternopil, 2016),* Ternopil National Economic University, FO-P Shpak V. B., 55 p. (5,5 *conventional printed*

sheets. Personal contribution of the author is 5,0 *conventional printed sheets*; *rozrobleno praktuchnui mehanizm othcinku pidpruemnutckoi dialnocti*).

54. Vivchar, O. I. (2015) Prahmatyzm zastosuvannia investytsiinoi stratehii yak instrument zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky biznesu. Proceedings of the "Problemy formuvannia ta rozvytku innovatsiinoi infrastruktury: yevropeiskyi vektor – novi vyklyky ta mozhlyvosti" *(Ukraine, Lviv, May 14-16, 2015),* pp. 64–65. (0,1 *conventional printed sheets*).
55. Vivchar, O. I. (2015) Reiderstvo yak osnovna zahroza bezpetsi biznesu. Proceedings of the *"Efektyvni modeli upravlinnia v suchasnykh umovakh: teoriia i praktyka" (Ukraine, Kirovohrad, 2015),* pp. 186-187. (0,1 *conventional printed sheets*).
56. Vivchar, O. I. (2015) Spetsyfika zastosuvannia osnovnykh metodyk otsinky vartosti biznesu pry monitorynhu yoho ekonomichnoi bezpeky. Proceedings of the *"Vitchyzniana systema okhorony zakhystu intelektualnoi vlasnosti v umovakh pryiednannia do Yevropeiskoho Soiuzu" (Ukraine, Ternopil, April 24-25, 2015)*, Ternopil National Economic University, pp. 34–36. (0,2 *conventional printed sheets*).
57. Vivchar, O. I., Kolesnikov, A. P. (2015) Sotsialna bezpeka: *Navchalnyi posibnyk (Ukraine, Ternopil, 2015),* Ternopil National Economic University, FOP Shpak V. B., 146 p. (10,8 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 9,0 *conventional printed sheets*; *the basic problem aspects of management the frames of society safety are systematized, grounded basic conceptual principles of sociobezpeki and indexes of social position*).
58. Vivchar, O. I. (2015) Korporatyvni konflikty ta metody yikh podolannia. *Navchalno-metodychni materialy (Ukraine, Ternopil, 2015)* Ternopil National Economic University, FOP Palianytsia V. A., 22 p. (2,2 *conventional printed sheets*).
59. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P., Vovna, I. M., Dyshkant, M. V., Zaitseva-Kalaur, I. V., Moskaliuk, N. B., Yakubivska U.E. (2015) *Intelektualna vlasnist: navch. posib. (Ukraine, Ternopil, 2015),* Ternopil National Economic

University, 360 p. (20,9 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 4,1 *conventional printed sheets*; *the role of intellectual safety is described in the system of enterprise structures*).

60. Vivchar, O. I. (2014) Fenomen deviantnoi povedinky v sferi ekonomiky yak odna z osnovnykh form sotsiobezpeky. Proceedings of the *"Finansovo-ekonomichna bezpeka derzhavy, rehionu, pidpryiemstva: pohliad molodykh vchenykh" (Ukraine, Ternopil, April 11, 2014)*, Ternopil National Economic University, pp. 18–19. (0,2 *conventional printed sheets*).
61. Vivchar, O. I. (2014) Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm lohistychnoi skladovoi u konteksti finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva. Proceedings of the *"Osoblyvosti modernizatsii finansovo-ekonomichnoi systemy" (Ukraine,* Kyiv, *April 6-7, 2014)*, pp. 114–116. (0,2 *conventional printed sheets*).
62. Vivchar, O. I. (2014) Otsinka vartosti maina ta biznesu. *Navc. posib. (Ukraine, Ternopil, 2015)* Ternopil National Economic University, FOP Shpak V. B., 163 p. (16,3 *conventional printed sheets*).
63. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P. (2013) Funktsyonalnaia yntehratsyia mekhanyzma lohystycheskoho upravlenyia predpryiatyiamy v kontekste fynansovo-эkonomycheskoi bezopasnosty. Proceedings of the *"Finansovi aspekty strukturnykh peretvoren ekonomiky" (Rosya, Yrkutsk, April 6, 2013),* pp. 291–295. (0,4 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,35 *conventional printed sheets*; *it is formed organizationally economic mechanism of economic security of enterprises*).
64. Vivchar, O. I. (2013) Spetsyfika osoblyvostei yevromarketynhu v transformatsiinii ekonomitsi. Proceedings of the "*Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z pytan intelektualnoi vlasnosti shchodo zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu" (Ukraine, Mariupol, September 13-14, 2013),* pp. 22–27. (0,5 *conventional printed sheets*).
65. Vivchar, O. I., Martyniuk, V. P. (2013) Soderzhatelnaia dyfferentsyatsyia lohystycheskoi stratehyy fynansovo-ekonomycheskoi bezopasnosty predpryiatyi.

Proceedings of the *"Экономycheskaia bezopasnost Rosyy : problemu y perspektyvu" (Россия,* Nyzhnyi Novhorod, *2013),* pp. 411–413. (0,2 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,15 *conventional printed sheets*; *the primary purposes at economic security of enterprises are selected*).

66. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2013) Kontseptualni osnovy finansovo-ekonomichnoi bezpeky bankivskoho kontroliu nad ekonomichnoiu zlochynnistiu. Proceedings of the *"Aktualni problemy zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy" (Ukraine, Ternopil, 2013)*, Ternopil National Economic University, pp. 69–71. (0,2 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,15 *conventional printed sheets*; *investigational influence of economic criminality on finansovo-ekonomichnu safety*).
67. Vivchar, O. I. (2013) Komperatyvnyi analiz sutnosti lohistychnoi stratehii v systemi finansovo-ekonomichnoi bezpeky. *Krymskyi ekonomichnyi visnyk. (Ukraine, Krym, 2013),* August № 4 (05), pp. 31–34. (0,3 *conventional printed sheets*).
68. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2013) Marketynhovi doslidzhennia – istotnyi aspekt pidvyshchennia roli ta znachushchosti marketynhu. Proceedings of the *"Suchasni adaptyvno-transformatsiini pidkhody do formuvannia instytutsiinykh zasad rehlamentatsii finansovo-ekonomichnoi diialnosti pidpryiemstv v umovakh reformatsiinoho suspilstva (innovatsiini aspekty)" (Ukraine, Ternopil, March 25-27, 2013),* Ternopil: Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, p. 110. (0,1 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,05 *conventional printed sheets*; *investigational role of marketing activity in the system of functioning at enterprise structures*).
69. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2013) Peredumovy ta umovy sertyfikatsii system menedzhmentu yakosti. Proceedings of the *"Suchasni adaptyvno-transformatsiini pidkhody do formuvannia instytutsiinykh zasad rehlamentatsii finansovo-ekonomichnoi diialnosti pidpryiemstv v umovakh reformatsiinoho*

suspilstva (innovatsiini aspekty)" (Ukraine, Ternopil, March 25-27, 2013), Ternopil: Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, pp. 60. (0,1 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,05 *conventional printed sheets*; *investigational control system enterprise structures).*

70. Vivchar, O. I. (2013) Otsinka vartosti maina i biznesu. *Metodychni vkazivky po vykonanniu kompleksnoho praktychnoho indyvidualnoho zavdannia. (Ukraine, Ternopil, 2013)*, Ternopil National Economic University, 61 p. (6,1 *conventional printed sheets*).
71. Vivchar, O. I. (2013) Orhanizatsiia ta upravlinnia systemoiu finansovo-ekonomichnoi bezpeky bankiv, finansovykh ta bankivskykh ustanov. *Navchalno-metodychni materialy. (Ukraine, Ternopil, 2013)*, Ternopil National Economic University, 43 p.
72. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2013) Turystychna haluz v umovakh kryzovoi ekonomiky. Proceedings of the *"Aktualni pytannia reklamno-informatsiinoho zabezpechennia turystychno-rekreatsiinoi haluzi u ramkakh provedennia "Ievro-2012" (Ukraine, Ternopil, May 20, 2011),* Ternopil: Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, pp. 112–113. (0,1 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,05 *conventional printed sheets*; *grounded influence of different industries on economic stability of enterprises*).
73. Vivchar, O. I., Ziailyk, M. F. (2013) Peredumovy vynyknennia innovatsiinoho potentsialu pidpryiemstv. Proceedings of the *"Innovatsiini pidkhody v upravlinni navchalno-naukovo-vyrobnychymy systemamy v umovakh suspilnykh ta instytutsiinykh transformatsii" (Ukraine, Ternopil, May 19, 2011),* Ternopil: Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, p. 40. (0,1 *conventional printed sheets. Personal contribution of the author is* 0,05 *conventional printed sheets*; *grounded influence of different industries on economic stability of enterprises*).
74. Vivchar, O. I. (2011) Udoskonalennia upravlinnia pidpryiemstvamy z remontu y ekspluatatsii avtoshliakhiv (innovatsiino-lohistychni aspekty). *Deponovana naukova robota (Ukraine, May 26, Ternopil, 2011),* Akademiia sotsialnoho upravlinnia № 32 – Uk 2011. 270 p. (27,0 *conventional printed sheets*).

ЗМІСТ

ВСТУП 46
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ КОМПОНЕНТИ 60
1.1. Структурно-системний підхід щодо управління економічною безпекою підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти 60
1.2. Концептуальні засади в дослідженні економічної безпеки підприємства ... 81
1.3. Наукові підходи щодо виявлення основних чинників соціогуманітарної компоненти забезпечення економічної безпеки підприємств 101
Висновки до розділу 1 124
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ КОМПОНЕНТИ 127
2.1. Формування методологічних засад дослідження впливу соціогуманітарної компоненти на систему економічної безпеки підприємств 127
2.2. Модель стратегічного прогнозування стану економічної безпеки підприємств 155
2.3. Методичні підходи щодо стратегічного прогнозування на основі економіко-математичної моделі соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств 187
Висновки до розділу 2 206
РОЗДІЛ 3 АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ НА СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ 208
3.1. Формування аналітичних інструментів для виявлення впливу чинників на соціогуманітарну компоненту забезпечення економічної безпеки підприємств 208

3.2. Оцінка та аналіз впливу сучасних соціогуманітарних чинників на стан економічної безпеки підприємств: структурно-динамічна тенденція 242
3.3. Особливості ідентифікації методів оцінювання підприємницьких структур в контексті соціогуманітарної компоненти 267
Висновки до розділу 3 279
РОЗДІЛ 4 ОСНОВНІ СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ 282
4.1. Механізми впливу злочинної діяльності на соціогуманітарну складову економічної безпеки підприємств..... 282
4.2. Сучасна кіберзлочинність та вектори протидії на соціогуманітарну компоненту економічної безпеки підприємств 299
4.3. Рейдерські атаки та їх деструктивний вплив на соціогуманітарну компоненту 319
Висновки до розділу 4 341
РОЗДІЛ 5 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОЮ КОМПОНЕНТОЮ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ..... 344
5.1. Організаційний механізм управління соціогуманірною компонентою забезпечення економічною безпекою підприємств 344
5.2. Інтеграційні інструменти антирейдерства як основної передумови стратегії протидії економічній злочинності в контексті соціалізаційних відносин 373
5.3. Формування моделі управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств..... 393
Висновки до розділу 5 421
ВИСНОВКИ..... 424
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 429
ДОДАТКИ..... 464

ВСТУП

Актуальність. У сучасних умовах турбулентності економічних процесів актуалізується вивчення проблем, пов'язаних із соціогуманітарною компонентою підприємницьких структур та позиціонуванням працівника як важливої складової системи економічної безпеки підприємств. Провідні економісти світу обґрунтовують необхідність формування механізму управління соціогуманітарними чинниками як основи зміцнення економічної безпеки підприємств.

Дослідження ідейно-теоретичних аспектів та організаційно-економічних механізмів зміцнення економічної безпеки зосереджуються переважно на рівні підприємства, тоді як управління соціогуманітарними чинниками залишаються недостатньо висвітленими у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Посилення соціальної і майнової стратифікації працівників, зниження рівня доходів працівників і регіональної диспропорції соціально-економічного розвитку, зростання безробіття, обсягів трудової еміграції за останні роки в Україні відображають недостатню дієвість системи економічної безпеки держави загалом та підприємств зокрема. Адже нехтування соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету, саме тому соціогуманітарна компонента є одним з основних пріоритетних завдань розвитку підприємницьких структур.

Для України впродовж останніх років пріоритетним є управління соціогуманітарними чинниками, які пов'язані з недостатньою керованістю і раціональністю політики покращення ресурсного та кадрового капіталу, в тому числі розвитку працівників з урахуванням критерію економічної безпеки підприємств. Негативні наслідки міграційних процесів, недостатня чисельність висококваліфікованих креативних осіб ускладнює реалізацію соціально-

економічних програм розвитку на всіх рівнях ієрархії управління підприємствами.

Вивченню проблем формування системи економічної безпеки присвячені наукові розробки Б. Андрушківа, О. Барановського, Д. Буркальцевої, В. Гейця, Б. Губського, Л. Головкової, З. Варналія, В. Васенка, Т. Васильціва, О. Власюка, Я. Жаліла, О. Іляш, В. Куценко, Т. Ковальчука, І. Мазур, А. Мокія, В. Мунтіяна, О. Новікової, О. Панухник, О. Предборського, Д. Прейгера, О. Саєнка, Л. Сергєєвої, А. Сухорукова, В. Ткач, В. Франчука, Ю. Харазішвілі, А. Череп, В. Шлемко, Л. Яремко.

Питання соціогуманітарних чинників у системі економічної безпеки підприємств розглядали А. Баланда, В. Захарченко, М. Єрмошенко, А. Колеснікова, Е. Лібанова, Є. Лисицина, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожкова, Н. Мариненко, М. Флейчука, В. Храпкіна, У. Щурко, зарубіжні дослідники Д. Бекер, Ч. Волен, С. Гантінґтон, Л. Гончаренко, М. Гронодона, І. Ерліх, Р. Інґлгарт, Л. Коженьовскі, Р. Латов, Г. Моргентан, Е. Олейников, М. Портер, Дж.Райда, Дж. Свіні, В. Сенчагов, Л. Філліпс та ін.

Ураховуючи вагомі напрацювання перелічених дослідників у розробці теоретичних та прикладних аспектів економічної безпеки підприємств, окремих галузей та секторів економіки, для вітчизняної економічної науки залишаються недостатньо розробленими пріоритетні наукові завдання, такі, як теоретико-методологічне обґрунтування цілей, механізмів управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств, що й обумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Підкреслимо, що розвиток підприємницьких структур, які здатні інтегруватись у новий світовий економічний простір та бути конкурентоспроможними на міжнародному ринку, і при цьому підтримувати ефективне функціонування національної економічної системи й протистояти зовнішнім загрозам, потребує дійового вирішення питань щодо зміцнення високого рівня економічної безпеки підприємств, зокрема їх важливої соціогуманітарної компоненти.

Таким чином, економічна безпека підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямований на стійкий соціогуманітарний розвиток і вдосконалення її економічних процесів, котрий обов'язково включає також механізм протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам або ризикам, часто супутнім діяльності підприємств як суб'єкта соціогуманітарних відносин. Власне, ці обставини обумовлюють актуальність і своєчасність досліджуваної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає науковому напряму кафедри менеджменту інноваційної діяльності та підприємництва Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя Міністерства освіти та науки України. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт Тернопільського національного технічного університету університету імені Івана Пулюя у межах таких науково-дослідних тем: "Удосконалення управління навчально-науково-виробничими системами в умовах суспільних та інституційних трансформацій" (державний реєстраційний номер № ДР 0211U002590), де автором обґрунтовано практичні рекомендації щодо удосконалення управління виробничими процесами в сучасних трансформаційних умовах; "Інноваційні підходи в управлінні економікою підприємств в сучасних умовах" (державний реєстраційний номер № ДР 0111U002591), де автор розробила організаційно-економічний механізм управління економічною безпекою підприємств; "Інноваційні, безпекові та ресурсні засади удосконалення управління підприємствами в умовах економічних реформ виробничої та соціогуманітарної сфер" (державний реєстраційний номер № ДР 0117U004676), де автором розроблено рекомендації щодо стратегічних імперативів зміцнення економічної безпеки підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних основ, стратегічних пріоритетів та системи програмних заходів щодо управління соціогуманітарною компонентою

економічної безпеки підприємства. Досягнення поставленої мети зумовило розв'язання наступних завдань:

– уточнити сутність категорій "економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти" і "загрози у соціогуманітарній сфері", "соціогуманітарна стратегія у системі економічної безпеки підприємства";

– сформувати структурно-функціональний підхід до управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу в контексті безпекознавчих умов;

– доповнити класифікацію принципів зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти;

– уточнити та систематизувати змістовно-типологічну характеристику соціогуманітарних чинників у системі економічної безпеки підприємств;

– сформувати організаційний механізм управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства в сучасних умовах;

– уточнити методологію оцінювання та його впливу на зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти;

– удосконалити науково-методологічний підхід до побудови моделі стратегічного прогнозування соціогуманітарних витрат;

– розробити інструментарій економічного оцінювання можливостей розвитку підприємства на засадах кількісних та якісних методів оцінки;

– удосконалити структурну модель діалектичного пізнання протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки;

– дослідити науково-методологічний підхід щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками;

– обґрунтувати ідентифікацію ключових векторів системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств;

– розробити та обґрунтувати концепцію щодо імплементації соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємства як важливого орієнтира соціально-економічного розвитку.

Об'єктом дослідження виступає процес зміцнення економічної безпеки розвитку підприємства шляхом управлінського впливу на соціогуманітарну компоненту.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних і науково-методичних положень та прикладних аспектів управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства в сучасних трансформаційних умовах.

Методи дослідження. Наукові дослідження, висновки і рекомендації, представлені у дисертації працях вітчизняних і зарубіжних фахівців. Для вирішення поставлених у роботі завдань використані загальнонаукові та специфічні методи: *структурний метод* – для побудови структури дисертаційної роботи (розділ 1, підрозділи 1.2, 1.3); *порівняльного аналізу емпіричних даних* – для постановки проблеми та вивчення об'єкта дослідження (розділ 1, підрозділ 1.2); *історичного і контент-аналізу* – для дослідження генезису теорії і трансформації наукових підходів у теорії управління економічною безпекою підприємства (розділ 1, підрозділ 1.2); *абстрактно-логічного узагальнення* – для обґрунтування уточнень наукових понять "економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти" і "загроза у соціогуманітарній сфері" (розділ 1, підрозділи 1.1, 1.2); *теорії систем та системного аналізу* – для ідентифікації соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємства (розділ 1, підрозділ 1.3); *методу порівняння* – для уточнення й упорядкування понятійно-категоріального апарату, оцінки та впорядкування підходів щодо структуризації економічної безпеки, аналізу діяльності підприємств реального сектору економіки України (розділ 2); *методу наукової абстракції* – для визначення стану інстутиціонально-правового забезпечення соціально-економічного розвитку підприємств України (розділ 4, підрозділ 4.1); *евристичний метод* – для здійснення оцінки й аналізу

соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств (розділ 3, підрозділи 3.1, 3.2); *економіко-статистичного й порівняльного аналізу* – для виявлення тенденцій розвитку та структурних змін соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств України (розділи 2, 3); *факторного і логічного аналізу* – при діагностуванні та структуризації соціогуманітарних факторів впливу та ідентифікації проблем управління соціогуманітарними чинниками розвитку економічної безпеки підприємницьких структур (розділ 3); *системного підходу* – для ідентифікації можливих сценаріїв управлінських рішень та стратегій розвитку системи економічної безпеки підприємства (розділ 5); *анкетування* – у процесі дослідження кількісних і якісних параметрів системи економічної безпеки підприємства (розділ 4, підрозділ 4.2); *наукової абстракції та економіко-математичного моделювання* – при стратегічному прогнозуванні на основі економіко-математичної моделі соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств (розділ 2, підрозділ 2.3; розділ 3 підрозділ 3.3); *графічний* – для візуалізації результатів дослідження (розділи 1-5); *матричний* – з метою розроблення матриці результатів стратегічної діагностики прогнозування економічної безпеки підприємства у вимірі глобальних координат (розділ 3, підрозділ 3.3); *методи експертного оцінювання* – для обґрунтування елементів методології комплексного оцінювання соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємства (розділи 2, 3); *узагальнення* – для обґрунтування стратегій розвитку формування механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємства (розділ 5); *абстрактно-логічний* – для теоретичних узагальнень і висновків за результатами дослідження (розділи 1-5).

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства промислової політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, офіційні публікації міжнародних

організацій, експертні оцінки рейтингових агентств, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали науково-практичних конференцій, матеріали, розміщені у мережі Інтернет, звітні матеріали окремих підприємств України, матеріали особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному вирішенні важливої наукової проблеми щодо управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства та теоретичному, методологічному, методичному і прикладному обґрунтуванні наукових засад щодо зміцнення економічної безпеки підприємства у контексті соціогуманітарної компоненти сучасних умовах функціонування. Зокрема в дисертації:

вперше:

– запропоновано структурно-функціональний підхід до управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу в контексті безпекознавчих умов, а саме соціальної, економічної, техніко-технологічної, екологічної, що, як наслідок, розвиває позитивні характеристики працівників (прив'язаність працівників до підприємства, виробничий патріотизм, відповідальність за кінцеві результати, гордість працівників за своє підприємство, позитивна реклама підприємству та інші) з метою реалізації наступних векторів розвитку підприємств: комплексне планування соціогуманітарних пріоритетів; реалізація цільових програм; прогнозування соціогуманітарної компоненти підприємств; система соціального захисту підприємства, що є основою для прийняття обґрунтованих соціогуманітарних управлінських рішень;

– розроблено організаційний механізм управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства на основі застосування економічних, організаційно-розпорядчих та соціально-психологічних методів як основного стратегічного імперативу в сучасних умовах турбулентності економічних процесів, з урахуванням різних за природою способів цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на їх діяльність та на

соціогуманітарні фактори, від яких залежить результат соціогуманітарного розвитку, задля досягнення цілей соціальної політики підприємства;

удосконалено:

– систему оцінки економічної безпеки підприємства, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні економіко-математичного інструментарію багатовимірної logit–моделі з урахуванням випадку бінарного вибору, що дає змогу виявляти гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти та визначити його пріоритетність у системі зміцнення економічної безпеки підприємств;

– теоретико-методологічні підходи до побудови моделі стратегічного прогнозування соціогуманітарних витрат на основі застосування методу ковзної середньої, що, на відміну від існуючих, дало змогу зафіксувати сценарії реалізації соціогуманітарних рішень з урахуванням інформаційної ситуації та критерії прийняття соціогуманітарних рішень, необхідних для виконання певних проблематичних завдань у контексті зміцнення економічної безпеки підприємств реального сектору економіки країни;

– інструментарій економічного аналізу можливостей розвитку підприємства на засадах кількісних та якісних методів оцінки складових дослідження зовнішнього та внутрішнього середовищ з урахуванням соціогуманітарних факторів та його впливу на зміцнення економічної безпеки, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні PEST–аналізу та SNW-аналізу, SPACE-аналізу, передбачає формування інтегрованої матриці результатів аналізу і дає змогу визначити функціональні напрями та ключові соціогуманітарні чинники економічної безпеки підприємства;

– структурну модель діалектичного пізнання протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки, що, на відміну від існуючих, дозволяє розглядати систему його економічної безпеки крізь призму діючих стратегічних та тактичних заходів кібербезпеки підприємницьких структур, досліджуючи його як специфічну соціогуманітарну

одиницю суб'єкта підприємницької та господарської діяльності, а також як складову національної безпеки в економічній сфері;

дістали подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства у частині уточнення категорій "економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти" і "загроза у соціогуманітарній сфері", "соціогуманітарна стратегія у системі економічної безпеки підприємства", які, на відміну від існуючих, передбачають уточнення змістовно-типологічної характеристики та взаємозв'язків у контексті соціогуманітарної компоненти та обґрунтовано їх співвідношення на основі критерію зміцнення економічної безпеки підприємств;

– класифікацію принципів зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти шляхом доповнення її такими видовими ознаками, як загрози реалізації оздоровчо-профілактичних заходів; загрози інтелектуально-освітнього забезпечення виробничих процесів; загрози в реалізації культурно-мистецьких потреб працівників, загрози у реалізації культурного обслуговування персоналу; загрози у забезпеченні сервісно-побутових потреб працівників, загрози в законодавчому і нормативному обґрунтуванні управлінських рішень соціогуманітарної компоненти підприємницьких структур;

– наукові підходи щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками шляхом розроблення структурно-логічної схеми протидії рейдерським атакам з боку підприємств, котра є основою ефективної роботи підприємницьких структур як основного вектора зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти;

– ідентифікацію ключових векторів системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств, що, на відміну від існуючих, передбачає визначення принципів побудови ефективного

управління та їх взаємозв'язків як якісно нового інструменту зміцнення економічної безпеки;

– концептуальні положення щодо імплементації соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємства як важливого орієнтира соціально-економічного розвитку, що, на відміну від існуючих, запропоновано застосовувати в контексті раптового реагування на соціогуманітарні загрози, орієнтовану на прогнозування завчасне виявлення соціогуманітарних небезпек і загроз, спрямовану на відшкодування (відновлення, компенсацію) нанесених збитків.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у можливостях використання розроблених теоретико-методологічних і науково-методичних положень, аналітичних та організаційних механізмів й інструментів, у формуванні цілісного підходу до управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства, оцінювання, вибору та реалізації соціогуманітарної стратегії економічного розвитку підприємницьких структур.

Науково-методичні, організаційні та практичні рекомендації дисертаційної роботи щодо управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств використовуються у практичній діяльності: ТОВ "Термобуд плюс" (довідка № 25 від 06. 11. 2017 р.), ТОВ "Будівельно-Торговий Дім" (довідка № 17 від 07. 12. 2017 р.), УКООПСПІЛКА Тернопільська обласна спілка споживчих товариств ОБЛСПОЖИВСПІЛКА (довідка № 7 від 02. 11. 2017 р.), ТОВ "БУЧАЧГАЗ" (довідка № 34 від 08. 12. 2017 р.), ТОВ "Т-ПС" (довідка № 7 від 14. 11. 2017 р.), ТОВ "ТЕКО-ТРЕЙД" (довідка № 15 від 15. 11. 2017 р.), ТОВ "Ремонтно-монтажний комбінат" (довідка № 16 від 14. 11. 2017 р.), ТОВ "Жмеринське підприємство "Експрес" (довідка № 836 від 21. 05. 2018 р.).

Науково-теоретичні положення та практичні результати дослідження впроваджено у навчальний процес Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя при підготовці бакалаврів та магістрів

економічних спеціальностей як основу навчальних дисциплін “Інноваційний менеджмент”, “Економічна безпека”, “Менеджмент організацій”, “Теорія і практика менеджменту готельно-ресторанної справи” (довідка № 2/28-1203 від 16. 05. 2018 р.). Окремі результати наукової роботи, теоретичні положення та методичні підходи до управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні фахових дисциплін “Безпека бізнесу”, “Екосистейт”, “Безпека економічних агентів”, “Оцінка вартості майна та бізнесу” (довідка №126-32/917 від 21.05. 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Основні наукові положення, розробки, висновки та рекомендації є результатом самостійно проведеного автором дослідження щодо управління соціогуманітаною компонентою економічної безпеки підприємства в сучасних умовах і обговорювались на щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу за підсумками науково-дослідної роботи Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. Наукові положення, висновки і рекомендації, наведені у роботі, отримано автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення, що є результатом особистого дослідження автора. Внесок автора у колективно опубліковані праці конкретизовано у переліку публікацій. Положення і результати кандидатської дисертації у дослідженні не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження обговорено і схвалено на: ІІІ Міжнародній науково-практичній конференції “Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід” (м. Тернопіль, 20-21 квітня 2018 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення” (м. Тернопіль, 20-21 квітня 2018 року), Міжнародній конференції “Глобальна і регіональна безпека в умовах гібридних війн”

(м. Івано-Франківськ, 23 лютого 2018 року), Науково-практичній конференції "Безпека людини, суспільства, держави" (м. Київ, 27 жовтня 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції "Фінансові розслідування: імплементація європейського досвіду в Україні" (м. Ірпінь, 19 травня 2017 року), Науково-практичній конференції "Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму" (м. Кам'янець-Подільський, 24-24 квітня 2017 року), XX Науковій конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (м. Тернопіль, 17-18 травня 2017 року), II Міжнародній науково-практичній конференції "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід" (м. Тернопіль, 21-22 квітня 2017 року), VI Всеукраїнській науково-практичній конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Інноваційний розвиток: стратегічний погляд у майбутнє" (м. Тернопіль, 6 квітня 2017 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції "ОСББ: досвід, виклики та перспективи" (м. Тернопіль, 30 січня 2017 року), I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції "Стратегічно-інноваційний розвиток суб'єктів економічної системи в умовах глобалізації" (м. Кременчуг, 16-18 листопада 2016 року), I Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej Bezpieczeństwo narodowe i publiczne na przestrzeni dziejów (w Poznaniu, w dniu 20 kwietnia 2016 roku), I Міжнародній науково-практичній конференції "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід" (м. Тернопіль, 8-9 квітня 2016 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Тактичні та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави" (м. Тернопіль, 8-9 квітня 2016 року), Засіданні за круглим столом "Актуальні питання охорони та захисту прав інтелектуальної власності на митному кордоні України" (м. Хмельницький, 25 березня 2016 року), III Міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості" (м. Львів,

14-16 травня 2015 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Ефективні моделі управління в сучасних умовах: теорія і практика" (м. Кіровоград, 13 травня 2015 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Вітчизняна система охорони захисту інтелектуальної власності в умовах приєднання до Європейського Союзу" (м. Тернопіль, 24-25 квітня 2015 року), IV Всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих вчених "Фінансово-економічна безпека держави, регіону, підприємства: погляд молодих вчених" (м. Тернопіль, 11 квітня 2014 року), Міжнародній науково-практичній конференції "Особливості модернізації фінансово-економічної системи" (м. Київ 6-7 березня 2014 року), Ежегодной Всероссийской научно-практической конференции преподавателей и аспирантов "Финансовые аспекты структурных преобразований экономики" (г. Иркутск, 6 апреля 2013 г.), І Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів з проблем інтелектуальної власності "Гармонізація законодавства України з питань інтелектуальної власності щодо законодавства Європейського Союзу" (м. Маріуполь, 13-14 вересня 2013 року), Международной научно-практической конференции ученых, специалистов, преподавателей вузов, аспирантов, студентов "Экономическая безопасность Росии: проблемы и перспективы" (г. Нижний Новгород, 2013 г.), IV Науково-практичному семінарі з міжнародною участю "Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України" (м. Тернопіль, 18-20 квітня 2013 року), II Всеукраїнській науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти)" (м. Тернопіль, 25-27 березня 2013 року), Міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні питання рекламно-інформаційного забезпечення туристично-рекреаційної галузі у рамках проведення "Євро-2012" (м. Тернопіль, 20 травня 2011 року), Регіональній науково-практичній конференції Тернопільського національного

технічного університету імені Івана Пулюя “Інноваційні підходи в управлінні навчально-науково-виробничими системами в умовах суспільних та інституційних трансформацій” (м. Тернопіль, 19 травня 2011 року).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації опубліковано в 74-х наукових працях, з них 1 – одноосібна монографія, 5 – колективних монографій, 1 – депонована наукова робота; 35 – у фахових виданнях, у т. ч. 10 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 26 – в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 154,75 друк. арк., з них особистий внесок здобувача – 140,5 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел із 318 найменувань. Загальний обсяг роботи – 495 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 385 сторінках. Робота містить 40 таблиць, 55 рисунків та 22 додатків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ КОМПОНЕНТИ

1.1. Структурно-системний підхід щодо управління економічною безпекою підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти

Підвищення рівня ризиків ведення бізнесу вимагає від суб'єктів господарювання ефективного формування середовища економічної безпеки, визначення та попередження основних факторів впливу на їх безпеку. Слід зважити на той факт, що виробничо-економічні системи, незалежно від форми власності, характеризуються наявністю постійного ризику та загроз, що пов'язані з динамікою зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування. Звертаємо увагу, що економічна безпека підприємств залежить від стану економічної безпеки країни. Між тим слід зазначити, що в даний час економічна безпека України знаходиться під загрозою, оскільки всі складові забезпечення економічної безпеки знаходяться в умовах небезпеки. Проблеми власної економічної безпеки виникають перед кожним видом підприємницької діяльності не тільки в кризові періоди, але й під час роботи в стабільному економічному середовищі, комплекс вирішуваних при цьому цільових завдань має істотну відмінність.

Дослідження сучасної проблематики з питань економічної безпеки підприємств висвітлюють такі провідні науковці як Б. Андрушків, Г. Лянной, О. Ареф'єва, І. Бінько, М. Войнаренко, В. Геєць, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Т. Косянчук, Т. Кузенко, В. Микитенко, В. Мунтіян, О. Панухник та ін. У практичній діяльності безпеці підприємств приділяється надто мало уваги: у більшості випадків проблеми усвідомлюються лише тоді, коли кризові явища набувають суттєвих масштабів або, що значно гірше – незворотного характеру.

Забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств є однією із фундаментальних засад підтримання його життєздатності в умовах

динамічного економічного середовища. Безпека підприємств – це основа збереження стійких конкурентних позицій, передумова ефективного функціонування та стабільного розвитку суб'єкта господарювання. Отож, управління безпекою є невід'ємним елементом культури ведення підприємницької діяльності, а згідно сучасним поглядам – якості виробничо-господарської діяльності в цілому. Якість функціонування підприємницьких структур визначається такими основними елементами як: економічна ефективність; соціальне спрямування; безпека (Алькема В. Г.) [2, с. 120].

Щодо безпеки як складової "якості" вітчизняного підприємництва, то, на думку експертів, основними негативним чинниками є: відсутність повноцінного ринкового середовища; незавершеність формування інституційної бази економічної політики; незбалансованість державної регуляторної політики; недосконалість бюджетної політики; зловживання монопольним становищем цінового характеру; збільшення кількості кримінальних посягань, так званого "рейдерства", корупційних та дискримінаційних дій щодо підприємців; недосконалість судової системи, корумпованість органів влади та відсутність державних інститутів, які б ефективно захищали права власника; низький рівень конкурентоспроможності підприємств та їх інноваційної активності; незадовільні показники фінансового стану та ефективності функціонування підприємств і використання ними ресурсного забезпечення тощо. Загалом безпека підприємств – це такий стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам. Основними функціональними елементами безпеки підприємств є: захист комерційної таємниці і конфіденційної інформації; комп'ютерна безпека; внутрішня безпека; безпека будівель і споруд; фізична безпека; технічна безпека; безпека зв'язку; безпека перевезень вантажів і осіб; екологічна безпека; конкурентна розвідка тощо (Алькема В. Г.) [3, с. 55].

Наукові дослідження дають можливість стверджувати, що економічна безпека підприємств – це такий стан управлінської системи підприємства, за якого досягається управління фінансовими ресурсами і мається можливість адекватно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі та проектувати можливі загрози і реакцію на них з метою забезпечення безкризового розвитку підприємства. Адже саме управлінська система розпізнає загрози та розробляє заходи щодо їх подолання.

На основі аналізу літературних джерел щодо дефінції економічної безпеки підприємства, зауважимо, що ця наукова категорія різними науковцями трактується по-різному.

Одні науковці, такі як В. Богомолов, В. Бокій, Л. Корчевська, Г. Козаченко, Д. Ковалев, З. Варналій розуміють під економічною безпекою стан захищеності, що є найбільш обґрунтованим, оскільки такий підхід відображає зміст самого поняття (Бокій В. І.; Варналій З. С.) [25, 31].

В своїх працях В. Пономарьов, Д. Ковальов, та Т. Сухорукова акцентують увагу тільки на загрозах зовнішнього середовища, які в умовах ринкової економіки постійно змінюються. Однак економічна безпека підприємства – це здатність господарюючого суб'єкта забезпечити свою стійкість в різноманітних, у т.ч. і несприятливих умовах як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ (Економічна безпека підприємства в умовах рейдерських загроз) [147].

У наукових дослыдженнях О. Мороз, Н. Карачина, А. Шиян вважають, що економічна безпека підприємства – це стан захищеності підприємства, який забезпечує незалежність,стабільність, стійкість, здатність до розвитку та спроможність запобігати і підтримувати вплив зовнішніх і внутрішніх загроз у певних межах (Мороз О. В., Матвійчук А. В.) [211].

У роботах таких вчених як Л. Корчевської, О. Корнієнко, І. Кравчук, О. Коробчинського, розглядається економічна безпека як стан використання ресурсів або потенціалу (Коробчинський О. Л.; Кравчук С. Й.) [183, 184].

Що стосується наукових напрацювань, то А. Меліхов і Е. Камишнікова під економічною безпекою підприємства розуміють стан ефективного

використання усіх ресурсів підприємства, таких як капітал, персонал, інформація, технології, технічний стан обладнання при існуючих ринкових можливостях, що спричинює попередження негативних впливів внутрішніх і зовнішніх небезпек та забезпечує можливість довгострокового виживання та стійкий розвиток на ринку в майбутньому.

Аналіз наукових джерел дає змогу відмітити ще інші визначення сутності поняття економічної безпеки підприємства. Зокрема, Г. Козаченко зауважує, що економічна безпека підприємства – це міра узгодження як в часі, так і в просторі одночасно економічних інтересів підприємства з інтересами усіх господарюючих суб'єктів зовнішнього середовища, з якими воно співпрацює, від яких залежить його діяльність або просто підтримує економічні зв'язки (Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М.) [179].

Таким чином, на думку автора, економічну безпеку доцільно розглядати як можливість забезпечення стійкого стану та стабільної результативної діяльності підприємства в різноманітних умовах під різноманітним впливом зовнішнього середовища, на фоні масштабу і характеру можливих внутрішніх змін. Основні концептуалізацію дефініції щодо економічної безпеки підприємств, нами сформовані у табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Дефініції поняття "економічна безпека підприємства"

№ з/п	Автор	Визначення
1	2	3
1	Азарова А.О., Гаврилова О.В.	Економічна безпека підприємства – система заходів, що забезпечують конкурентоспроможність і економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівника.
2	Алексеенко В., Сокольський Б.	Економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці і інших секретів підприємства
3	Белов В., Полянский А.	Економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці і інших секретів підприємства

Кінець таблиці 1.1

1	2	3
4	Гавриш В.А.	Економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці і інших секретів підприємства
5	Дарнопих Г.	Економічна безпека підприємства – це стан, який забезпечує економічний суверенітет, економічне зростання, підвищення добробуту в умовах економічної залежності
6	Деружинский В.А., Деружинский В.В.	Економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці і інших секретів підприємства
7	Забродський В., Капустін Н.	Економічна безпека підприємства – це кількісна і якісна характеристика властивостей фірми, що відображає здатність “самовиживання” і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози; економічна безпека фірми визначається, як сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів, забезпечення економічних інтересів і т.д.
8	Капустін Н.	Економічна безпека підприємства – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи з точки зору її здатності до самовиживання та розвитку в умовах дестабілізуючої дії непередбачуваних та важкопрогнозованих зовнішніх та внутрішніх факторів
9	Ковальов Д., Сухорукова Т.	Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відбиваються негативно на його діяльності
10	Олейніков Е.	Економічна безпека підприємства – стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпеченню стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому
11	Плетнікова І.П.	Економічна безпека підприємства – стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів для уникнення загроз та забезпечення стабільного функціонування підприємства як в даний час, так і в майбутньому
12	Соколов Я.В.	Економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці і інших секретів підприємства
13	Тамбовцев В.Л.	Економічна безпека підприємства – це стан підприємства, яке означає, що ймовірність небажаної зміни яких-небудь якостей, параметрів майна, що належить йому, і що зачіпає його зовнішнього середовища невелика (менше певної межі)
14	Шликов В.В.	Економічна безпека підприємства – стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних погроз

[систематизовано автором на основі літературних джерел]

Резюмуючи вище описане, на нашу думку, *економічна безпека підприємства – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи та її здатність своєчасно усунути реальні і потенційні соціогуманітарні загрози.*

Наукові праці з даної проблематики є багаточисленними, тому дослідження усієї сукупності точок зору на тлумачення управління економічною безпекою підприємства є недоцільним з огляду на великий ступінь повторюваності. Для того, щоб отримати повне уявлення про сучасний стан досліджуваної проблеми, досить навести декілька значущих точок зору та визначень.

Щодо наукових підходів першої групи, слід зауважити, що серед них спостерігається досить широкий діапазон поглядів. Але, у більшості випадків, у цій групі наукових підходів визначення поняття управління економічною безпекою тим чи іншим чином надається шляхом визначення та опису складових цієї системи. При цьому, виділяється три таких сукупності складових:

– управління економічною безпекою – як сукупність взаємопов'язаних заходів (Є. Олейніков, Л. Донець, Т. Слободяник, В. Ортинський, В. Франчук, Ю. Кім, М. Камлик, В. Шуршин, С. Шкарлет);

– управління економічною безпекою – як сукупність функціональних складових (Б. Андрушків, О. Пластун, С. Пучков, С. Кузнецов);

– управління економічною безпекою – як сукупність суб'єктів безпеки та інструментів їх діяльності (В. Мак-Мак, О. Коробчинський, В. Ярочкін, Л. Шемаєва, А. Пономаренко, С. Грунін, В. Гусев, О. Соснін, П. Пригунов).

Неможливо залишити поза увагою те, що представлення ж системи економічної безпеки у якості соціальної або вужче – соціально-економічної системи – припускає превалювання інших принципів функціонування системита системних властивостей. Використання ж надбань теорії функціональних систем у якості системологічної теоретичної та методологічної основи взагалі унеможливлює представлення устрою системи економічної

безпеки у вигляді механістичної системи – устрій функціональної системи зовсім інший (Швиданенко Г. О., Олесюк О. І.) [299].

Головною метою системи економічної безпеки підприємств є забезпечення стійкого і максимально ефективного функціонування, створення високого потенціалу розвитку і зростання в майбутньому. У практичній діяльності механізм економічної безпеки підприємств можна розглядати як систему організаційних, фінансових та правових засобів впливу, які мають на меті своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз економічній безпеці підприємств. Для ефективного забезпечення економічної безпеки підприємств необхідний системний підхід, який передбачає формування механізму управління економічною безпекою. Системний підхід до формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємств припускає, що необхідно враховувати всі умови його діяльності, а сам механізм повинен мати чітко окреслені елементи, схему їх дії і взаємодії.

Вивчаючи дану наукову проблематику, слід ще раз наголосити, що під економічною безпекою підприємств слід розуміти стан захищеності його ресурсів та інтелектуального потенціалу від наявних та потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування, який характеризується високими фінансовими показниками діяльності та перспективою економічного розвитку в майбутньому. Разом із тис слід зазначити, що кожне підприємство є системою, яка характеризується наявністю певних зв'язків між елементами даної системи, тому діяльність спрямована на забезпечення економічної безпеки підприємства повинна також носити системний характер.

На основі проведених досліджень встановлено, що саме комплексний та системний підходи до організації економічної безпеки підприємств забезпечать його надійний захист. У цьому контексті систему можна охарактеризувати комплексом управлінських, страхових, правових, економічних, охоронних, режимних, судово-правових та інших заходів із захисту бізнесу від незаконних посягань, мінімізації або уникнення матеріальних та інших утрат.

Так як основні характеристики системи економічної безпеки підприємств залежать від об'єкта захисту, який є складним і багатогранним, то необхідно комплексно підходити до процесу управління системою економічної безпеки.

Ми вважаємо, що комплексна система економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітрної компоненти – це комплекс взаємозв'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами суб'єкта господарювання, спрямованих на захист життєво важливих інтересів працівників підприємства від протиправних дій з боку реальних або потенційних фізичних або юридичних осіб, що можуть призвести до істотних економічних втрат та зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств.

Хотілося б зауважити, що головною метою системи економічної безпеки підприємств є забезпечення його стійкого і максимально ефективного функціонування, створення високого потенціалу розвитку і зростання в майбутньому. Ми в свою чергу будемо відстоювати думку про те, що важливим елементом функціонування системи економічної безпеки підприємств є механізм її забезпечення, який реалізується через стратегічне та оперативне планування заходів з забезпечення економічної безпеки. Управління системою економічної безпеки підприємств – це організовані дії, які забезпечують злагоджене функціонування всіх служб, підрозділів і співробітників підприємства з метою запобігання чи усунення загроз діяльності підприємства.

Разом із тим слід зазначити, що при дослідженні економічної безпеки підприємств головний комплекс проблем і основні причини поточного неблагополуччя багатьох бізнесових структур приховуються в: незатребуваності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, у її низькій конкурентоспроможності; недоступності інвестиційних ресурсів; митних і валютних бар'єрах тощо.

Слід зазначити, що до основних завдань системи економічної безпеки підприємств належать: захист законних прав і інтересів підприємства і його співробітників; збір, аналіз, оцінка даних і прогнозування розвитку обстановки;

вивчення партнерів, клієнтів, конкурентів, кандидатів на роботу в соціогуманітарному вимірі; виявлення, попередження і припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності співробітників підприємства на шкоду його безпеці; забезпечення збереження матеріальних цінностей і відомостей; отримання необхідної інформації для розроблення найбільш оптимальних управлінських рішень з питань стратегії і тактики економічної діяльності компанії тощо (Бондарчук Ю., Марущак А.) [26].

Основне значення системи економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти полягає в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є: забезпечення стабільної роботи підприємств, збереження і примноження фінансів і матеріальних цінностей; сталий розвиток, збереження і примноження матеріальних цінностей підприємства, високий рівень конкурентоспроможності продукції; використання інноваційних технологій у виробничій діяльності; недоторканість комерційної інформації і всіх ресурсів; своєчасне попередження кризових ситуацій і нейтралізація негативних соціогуманітарних чинників, що впливають на діяльність підприємства (Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р.) [34].

Як свідчать результати досліджень в системі економічної безпеки підприємств особливим є застосування блокової схеми регулювання соціогуманітарної компоненти: прогресивне управління витратами підприємства; бюджетування; управління грошовими коштами; діагностика стану підприємства; управління оборотними коштами; застосування міжнародних стандартів забезпечення економічної безпеки; податкове планування тощо. На основі проведених теоретичних досліджень нами розроблена та систематизо-вана структурно-логічна схема системи економічної безпеки підприємств (рис. 1.1).

Одразу ж зауважимо, що методика побудови системи економічної безпеки підприємств охоплює такі етапи:

– вивчення специфіки функціонування підприємств, сегмента, який займає на ринку, штатного розпису, а також знайомство з персоналом;

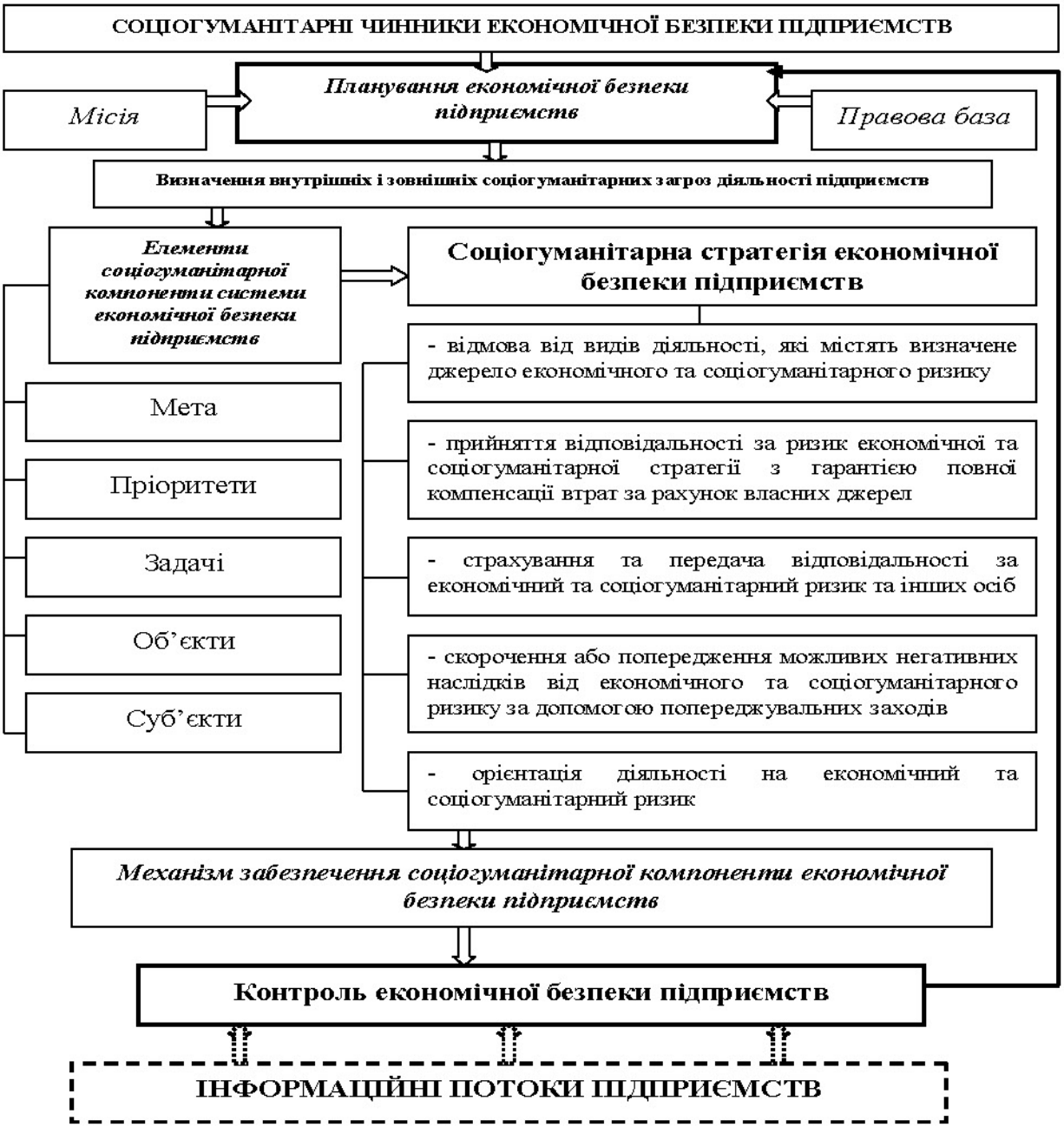

Рисунок 1.1 – Структурно-логічна схема соціогуманітарної компоненти системи економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

– аналіз зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємств та вивчення інформації про кризові ситуації, їхні причини і шляхи врегулювання;

– аудит наявних засобів із забезпечення безпеки й аналіз їх відповідності виявленим загрозам;

– моделювання нової системи економічної безпеки підприємств: розроблення плану усунення виявлених під час аудиту недоліків;

– підготовка пропозицій щодо удосконалення системи економічної безпеки (у т.ч. створення служби безпеки на підприємстві, якщо такої не існувало, чи системи безпеки на її базі, визначення механізмів її забезпечення), розрахунок усіх видів необхідних ресурсів;

– планування щомісячних витрат на забезпечення функціонування соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств;

– затвердження керівництвом моделі нової системи та бюджету на її утримання;

– формування нової системи економічної безпеки підприємств;

– оцінка ефективності сформованої системи, а також її удосконалення (Вівчар О. І.) [94, с. 166].

Хотілося б наголосити, що управління соціогуманітарною сферою є досить актуальною у сучасних умовах турбулентності екномічних процесів. Важливо усвідомлювати істотну особливість управління в контексті соціогуманітарної компоненти, яка полягає у тому, що це процес упорядкування системи. Слід відзначити, що процеси соціального розвитку економічної безпеки підприємств – це саморегульована система. Особливістю об'єктивного (стихійного) управління (саморегулювання) в ієрархічному вимірі підприємницьких структур є те, що в даному випадку упорядковуючий вплив на соціальну систему підприємств є серединним результатом взаємодії різних (як конструктивних, так і деструктивних) сил, зокрема випадкових явищ, процесів. Класичним прикладом такої об'єктивної саморегуляції є ринок, процеси соціальної мобільності, духовної самоорганізації тощо. Соціальна саморегуляція підприємств – це процес самоздійснення, самоорганізації суспільного буття, процесів соціального розвитку, що ґрунтується на основі соціогуманітаних чинників об'єктивної (спонтанної, самодовільної, невпорядкованої) регуляції, соціального регулювання та внутрішньої свідомої саморегуляції особистістю своїх сутнісних сил.

Складовими елементами такої саморегуляції, що безпосередньо чи опосередковано впливають на соціогуманітарний розвиток підприємств, є: соціально-демографічні процеси (пов'язані з відтворенням населення); ринок праці (формується на основі попиту і пропозиції робочої сили, процеси соціально-трудових відносин); самозайнятість населення; процеси соціальної мобільності; міграційні процеси; самореалізація соціального потенціалу людини.

Об'єктивна саморегуляція формує умови для розмаїття форм самореалізації працівників у процесі соціогуманітарному розвитку в ієрархічному вимірі підприємницьких структур, сприяє повнішому розкриттю і самореалізації її трудового потенціалу, самовіддачі в трудовому житті на основі життєздатних мотиваційних механізмів продукуючої праці і створення умов для розширення та поглиблення простору соціальної активності, утвердження нової, позитивної логіки соціальної динаміки особистості та розвитку підприємницької діяльності. Але об'єктивна саморегуляція процесів розвитку підприємства, зокрема соціального розвитку, містить як конструктивні, творчі, так і руйнівні, деструктивні моменти. Тому будь-яка абсолютизація ролі соціогуманітарних чинників об'єктивної саморегуляції соціогуманітарного розвитку неминуче пов'язана з недооцінкою свідомої цілеспрямованої діяльності в цій сфері і, насамперед, активної, зваженої управлінської діяльності, соціального і державного управління, зокрема соціогуманітарної політики. Хотілося б зауважити, що значення свідомої управлінської діяльності, соціального, державного управління, економічної, соціогуманітарної політики як чинників оптимізації процесів соціального розвитку, в сучасних умовах істотно зростає, оскільки вона має реконструювати, здійснити кардинальну реформу життєдіяльності суспільства.

Таким чином, процеси соціогуманітарного розвитку відбуваються на основі трьох головних рівнів:

– об'єктивної саморегуляції, основою якої є процес функціонування і розвитку суспільних (економічних, політичних, соціогуманітарних та духовних) відносин;

– соціального управління, в основу якого покладена свідома, цілеспрямована діяльність суб'єктів суспільного буття, зокрема соціального управління та соціогуманітарної політики;

– внутрішньої свідомої саморегуляції працівника свого соціального, духовного потенціалу, сутнісних соціальних сил, свого бачення міри і сталості власної соціальної безпеки [102].

На основі проведених досліджень важливо відзначити актуальність економічних відносин соціогуманітарної сфери – сукупність відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання в контексті соціогуманітарної компоненти (рис.1.2).

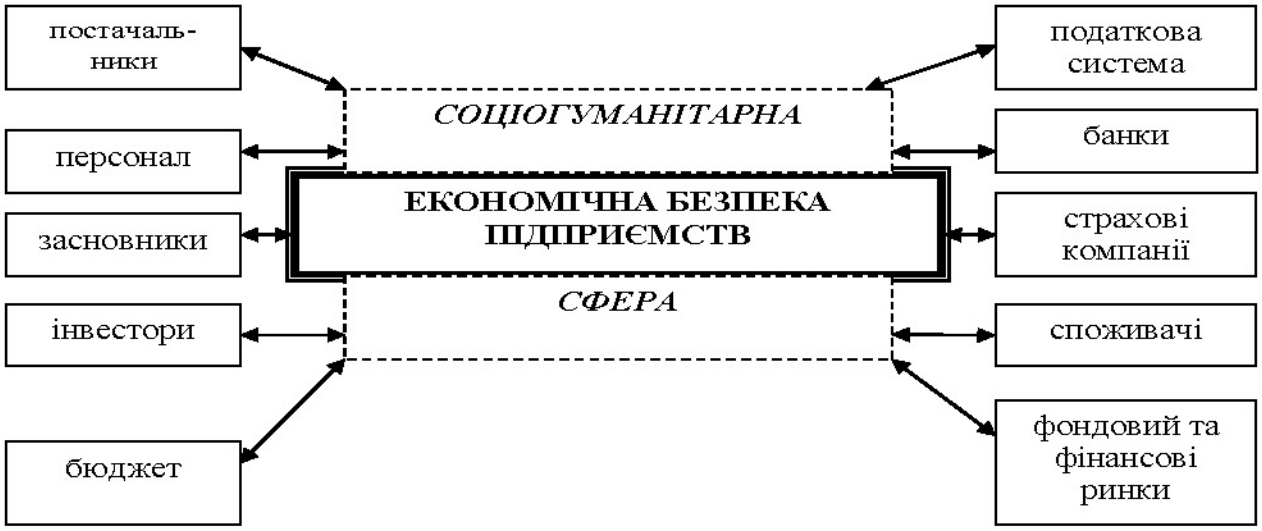

Рисунок 1.2 – Вплив агентів зовнішнього та внутрішнього середовища соціогуманітарної сфери економічної безпеки підприємств [авторська розробка]

У ринковій економіці відносини, які розглядаються, опосередковані коштами. Для підприємства це означає, що ще до початку свого створення та функціонування, треба нагромадити певний обсяг грошових ресурсів, які спочатку мають бути перетворені у необхідні ресурси, потім із цих ресурсів

вироблена продукція, а вже після реалізації продукції здійснене відшкодування витрат і, при наявності прибутків, – розподіл їх на соціогуманітрний вектор застосування та інвестування та як наслідок зміцнення економічної безпеки підприємства.

Система економічної безпеки підприємств – підсистема стратегічного управління соціогуманітарними чинниками, яка має такі властивості: спрямована на досягнення стратегічних цілей розвитку соціогуманітарної компоненти; оперує фінансово-економічними та організаційними елементами; обіймає всі сторони взаємодії організації із засновниками, персоналом, постачальниками, споживачами, інвесторами, бюджетними та страховими організаціями, банками тощо; має певний алгоритм, регулювання економічних інтересів та відносин усередині та поза межами організації; включає всі органи управління, що беруть участь у регулюванні економічних відносин усередині та поза межами організації.

Слід зазначити, що стратегічного управління економічної безпеки підприємств – це сукупність структурних та динамічних характеристик економічних взаємовідносин усередині та поза межами діяльності організації, що включає сукупність конкретних відносин власності, методів господарювання та правових норм, втілених у певні організаційно-економічні, механізми, за допомогою яких ринково-орієнтована організація використовує (або ні) можливості, що їй надає середовище, сприяє (або ні) досягненню цілей розвитку з метою протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Принципову схему формування економічних відносин економічної безпеки підприємств, що демонструє їх різноспрямованість на певні критерії оцінки діяльності підприємства як партнера та суб'єкта господарювання, наведено на рис.1.3.

Як уже зазначалося, підприємства вступають у економічні відносини у процесі закупівлі сировини, матеріалів, інших товарно-матеріальних та нематеріальних цінностей, реалізації продукції (послуг), які вироблено у процесі інвестування, формування капіталу та резервів, створення та розподілу

прибутку; сплати податків, одержання та погашення кредитів тощо (Вівчар О. І., Ціх Г.В.) [91].

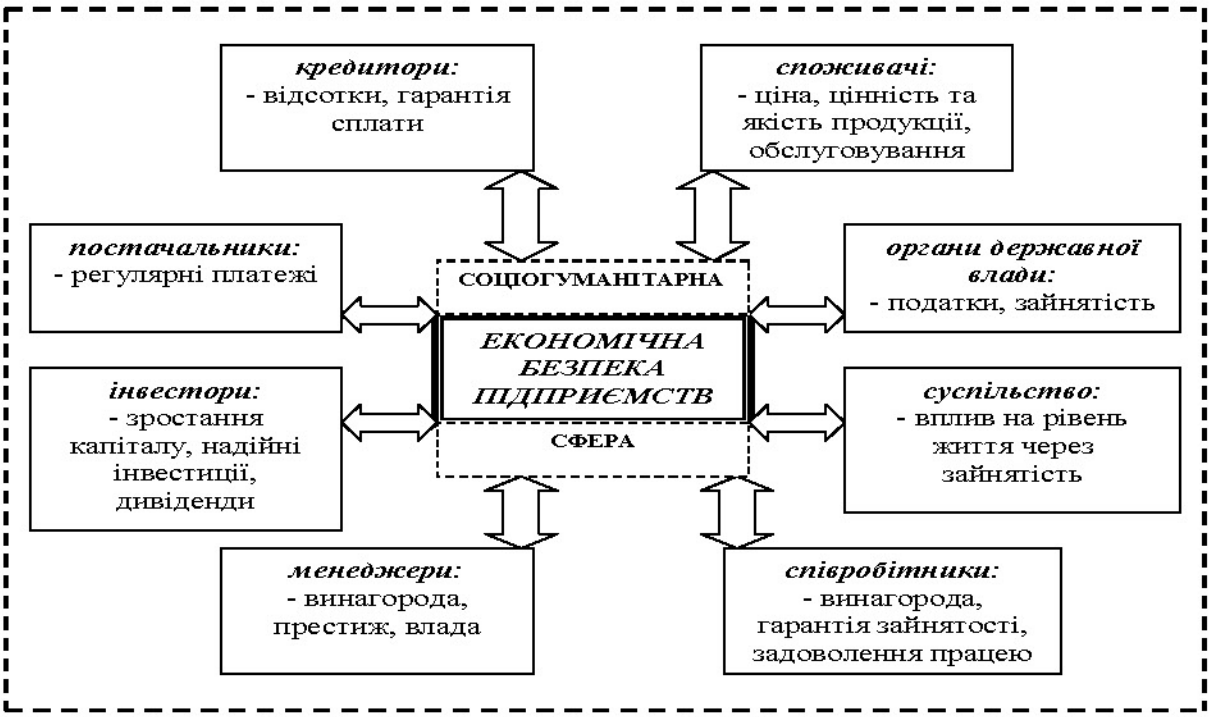

Рисунок 1.3 – Принципова схема взаємозв'язків складових системи економічної безпеки підприємств з урахування соціогуманітарної компоненти [авторська розробка]

Слід також відзначити, що завершальним етапом управління системою економічної безпеки підприємств є контроль за отриманими результатами та їх співставлення з планами з можливістю подальшого їх коригування. Основним критерієм ефективності управління системою фінансово-економічної безпеки є оцінка економічного стану підприємств та його фінансової стабільності. Визначення системи показників оцінки ефективності управління системою економічної безпеки підприємств і буде напрямком подальшого дослідження в наступному із підрозділів.

Служба (відділ) економічної безпеки підприємств – це спеціальний підрозділ, що входить до складу організаційної структури, діяльність якого спрямована на формування належного рівня економічної безпеки та

нейтралізацію основних загроз, що можуть очікувати на бізнес в процесі здійснення його виробничо-господарської діяльності.

Головні функції, які виконує служба економічної безпеки, наступні: охорона виробничої діяльності підприємства та захист комерційної інформації від несанкціонованого доступу; упровадження спеціальних інформаційних систем для протидії одержання комерційних таємниць; виявлення та нейтралізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації в процесі виробничої діяльності; забезпечення охорони приміщень, устаткування, продукції, персоналу підприємства від незаконих дій конкурентів.

Водночас слід особливо наголосити, що відповідно до вибраного варіанту організації служби економічної безпеки підприємств має бути розроблене відповідне положення, визначений перелік основних завдань та функцій у розрізі суб'єктів безпеки, функціональних обов'язків та повноважень співробітників служби, перелік конкретних об'єктів захисту, сформована організаційно-штатна структура, здійснене комплектування кожного підрозділу. Працівниками служби економічної безпеки підприємств мають бути професійно підготовлені особи з високим рівнем кваліфікації, які постійно займаються цією діяльністю, переважно економічної та юридичної спеціалізації. Як свідчить практика діяльності служб економічної безпеки підприємства, перевага часто віддається колишнім працівникам правоохоронних органів (МВС, СБУ, прокуратури, податкової поліції, контрольно-ревізійних підрозділів) з відповідним досвідом роботи і високими морально-діловими якостями (Мариненко Н. Ю.) [200, с. 141].

До складу такого відділу зазвичай входять економіст, юрист консультант з безпеки та соціогуманітарних питань, ризик-менеджер, технолог, маркетолог, програміст та інші фахівці за специфікою функціонування бізнесу (рис. 1.4). На жаль, у вітчизняній практиці створення таких служб не є поширеним явищем, що є однією з ключових проблем управління фінансово-економічною безпекою та зумовлює її низький рівень.

Служба економічної безпеки підприємств повинна працювати у двох режимах – звичайному і надзвичайному. При звичайному режимі, що відповідає суті превентивно-профілактичної функції, коли не виникає суттєвих загроз для економічної безпеки підприємств, йде профілактична робота з їхнього попередження, а діяльність усіх структурних підрозділів служби та підприємства в цілому відбувається у повсякденному ритмі.

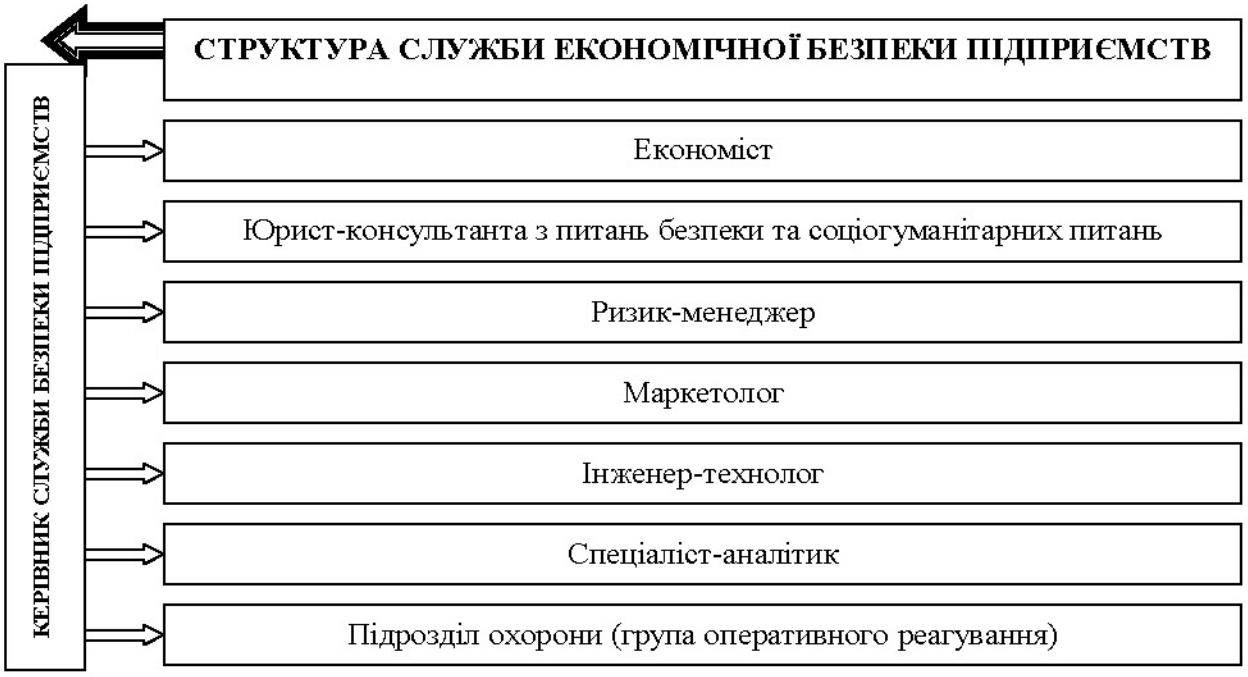

Рисунок 1.4 – Структура служби економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти

[авторська розробка]

Підсумовуючи наголосимо, що система економічної безпеки підприємств здійснюється, по перше спеціальним підрозділом – службою безпеки, яка безпосередньо займається розробкою заходів, щодо попередження, виявлення, та усунення загроз на підприємстві. Крім того, в деяких випадках, по мірі необхідності, можуть бути використанні і сторонні ресурси захисту, такі як державні і суспільні. Другий елемент системи економічної безпеки підприємств – це засоби захисту, за допомогою яких, служба безпеки регулює безпечне існування об'єктів захисту, які в свою чергу є останнім елементом системи,

тим, на безпеку якого і спрямовано попередній потенціал. Залежно від форми безпосередньої небезпеки, використовується відповідний засіб захисту (принципи).

Прагматика системи економічної безпеки бізнесу вимагає вірно обраної методики забезпечення безпеки, зокрема до якої слід віднести збір та обробку аналітичної інформації про досвід та заходи забезпечення безпеки зарубіжних підприємств, аналіз, постійний моніторинг та прогнозування умов, загроз, небезпек та індикаторів фінансової безпеки, розробка та запровадження необхідних заходів щодо підтримки економічної безпеки на належному рівні (рис. 1.5) (Вівчар О. І.) [58].

Вважаємо за доцільним акцентувати увагу на тому, що соціогуманітарна політика підприємств проявляється у наступних формах: комплексне планування соціогуманітарних пріоритетів; реалізація цільових програм; прогнозування соціогуманітарної компоненти підприємств; система соціального захисту підприємства.

Економічна безпека досягається здійсненням єдиної, узгодженої, збалансованої, скоординованої системи заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Без створення єдиної системи економічної безпеки підприємств неможливо досягнути виходу з кризи, стабілізувати економічну ситуацію, створити ефективний механізм функціонування виробничо-економічних систем. Система економічної безпеки підприємств буде ефективною за умов визначення стратегії і тактики. Стратегія економічної безпеки підприємств передбачає визначення мети і завдань даної системи, напрямів їх вирішення, а також форм і способів застосування відповідних сил і засобів, можливість їх перегрупування, створення необхідних резервів для нейтралізації та нейтралізації можливих загроз.

Тактика економічної безпеки підприємств − це найбільш гнучка частина системи економічної безпеки підприємств, яка змінюється залежно від дії

внутрішніх і зовнішніх загроз, зміни пріоритетності економічних інтересів тощо.

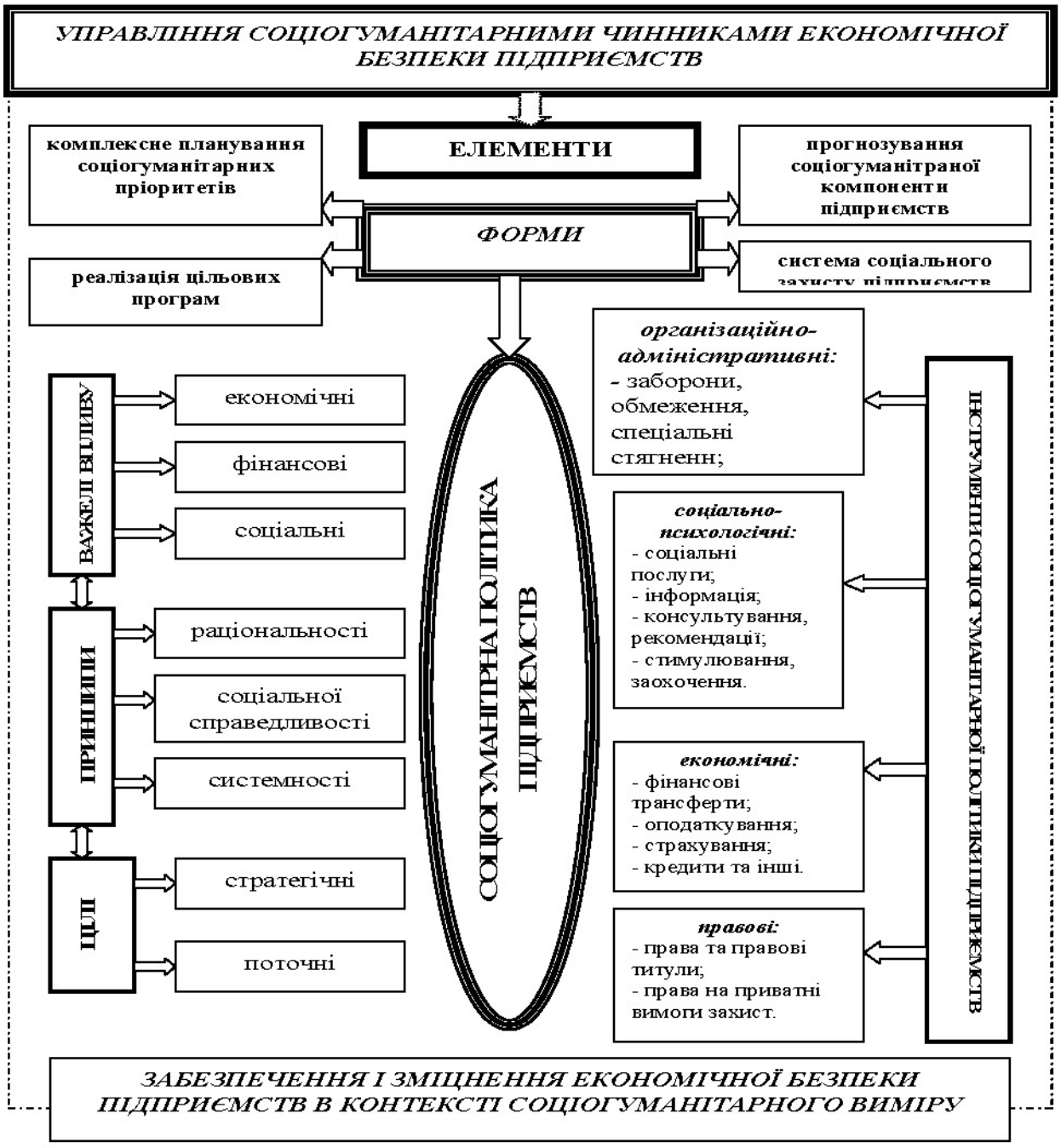

Рисунок 1.5 – Структурно-логічна схема управління системою економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти [авторська розробка]

Складність та мінливість економічної та соціальної ситуації вимагає застосування різноманітних тактичних заходів щодо забезпечення економічної

безпеки підприємств. Важливо чітко розмежувати стратегічні цілі і тактичні заходи (Кульпинов В., Зайцев И.) [191, с. 62].

У вимірі стратегічного програмування зазначаємо, що підприємства є своєрідною системою економічної безпеки, з притаманними їй специфічними умовами функціонування, розгалуженою системою соціогуманітарних зв'язків, матеріальних, інформаційних та фінансових потоків, основним призначенням якої є продукування й просування соціогуманітарної політики підприємств і створення умов для їх якнайшвидшої реалізації в умовах реальної економіки. Ми пропонуємо конкретну соціальну програму дослідження проблем управління соціогуманітрними чинниками (рис. 1.6).

Звертаємо увагу на те, що новизна в управлінні соціогуманітрними чинниками економічної безпеки підприємств полягає у зміні пріоритетів. Слід зазначити, що управління соціогуманітарними чинниками, їх перетворення й інтеґрація є новою формою управління економічної безпеки підприємств, що перевершує традиційні як за рівнем творчого потенціалу, так і за ефективністю кінцевих результатів.

Економічна безпека підприємств в контексті соціогуманітарні компоненти стала можливою лише завдяки переорієнтації з кількісних критеріїв оцінки на якісні.

Слід зазначити, що теоретичні положення і конкретні рекомендації безпекознавства активно впроваджують у практичну діяльність у багатьох країнах. У прикладній сфері зворотна віддача виявляється у відчутному соціально-економічному ефекті. Резюмуючи вище описане, зазначимо, що в умовах ринкових відносин підприємства є економічно самостійними: визначають свою економічну політику, вибирають постачальників, організовують як виробництво, так і збут продукції, повністю несуть відповідальність за результати господарської діяльності.

Тому, на нашу думку, побудовою системи економічної безпеки повинне займатися як саме підприємство, так і держава. Шляхами вирішення проблем, пов'язаних з економічною безпекою підприємств в контексті соціогуманітарної

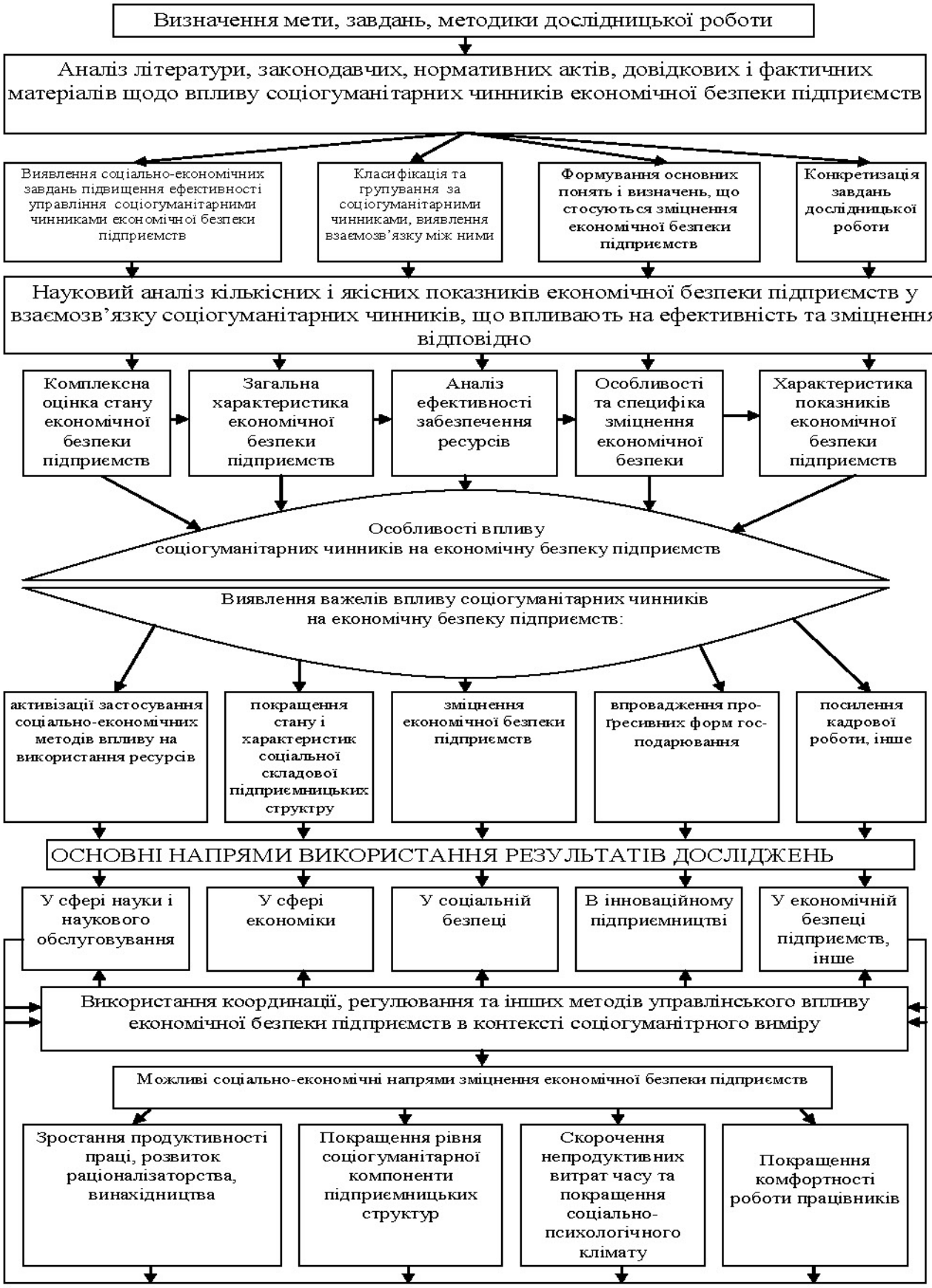

Рисунок 1.6 – Схема дослідження процесу управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

компоненти є: прийняття чіткої законодавчої бази, активна участь у міжнародних виставках, семінарах, залучення міжнародного досвіду соцоігуманітарних питань провідних країн, підвищення кваліфікації працівників, підвищення продуктивності праці, наближення рівня оплати праці до показників розвитих країн, забезпечення системи захисту конфіденційної інформації, диверсифікація постачальників, покупців. Тому на кожному підприємстві повинна бути створена програма визначених дій, спрямованих на створення надійної економічної безпеки підприємства.

1.2. Концептуальні засади в дослідженні економічної безпеки підприємства

Наростання кризових явищ, посилення невизначеності та динамічності економічної ситуації вимагає від суб'єктів господарювання посилення уваги до питань власної економічної безпеки, виявлення та нейтралізації можливих соціогуманітарних загроз, небезпек та ризиків, здатних негативним чином вплинути на стан та результати їх підприємницької діяльності. Слід зазначити, що для будь-якого підприємства, незалежно від його розміру або сфери діяльності, завжди існують загрози розвитку, які надходять із зовні або виникають усередині підприємства. Система економічної безпеки покликана захистити підприємство від зовнішніх та внутрішніх загроз, надійно зберегти та ефективно використати її матеріальний і фінансовий потенціал.

В таких умовах функціонування виявлення загроз та закономірностей в сучасних трансформаційних умовах, створюють реальне підґрунтя для підвищення ефективності соціально-економічної політики з урахуванням вимог соціально-економічної безпеки підприємств, що в свою чергу вимагатиме, більш справедливого розподілу ресурсів, захисту працівників від ризиків, пов'язаних із поширенням кризових економічних явищ. За таких умов актуальним завданням є обґрунтування теоретичних аспектів та фундаментальних загроз безпекознавства підприємств в системному соціогуманітарному просторі.

Реалізація окреслених соціогуманітарних інтересів потребує запобігання реалізації руйнівних загроз, найнебезпечніші серед яких у соціальній сфері підприємств такі:

– невідповідність програм реформування економічних процесів підприємств і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

– неефективність державної політики щодо підвищення заробітної плати працівників, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення в ієрархічному вимірі підприємств;

– криза системи охорони здоров'я та соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення;

– поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

– загострення демографічної кризи, як наслідок зменшення кількості працездатного населення;

– зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

– прояви моральної та духовної деградації суспільства;

– неконтрольовані міграційні процеси в країні, що звичайно призводить до зниження кількості робочих місць (Державна політика в соціогуманітарній сфері) [141].

Наукові напрацювання наших досліджень дозволяють виокремити висновок про те, що загрози у соціогуманітарній сфері – сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим соціальним інтересам працівників підприємства в тому числі.

У сучасних наукових дослідженнях виявлено надзвичайно різноманітну кількість проблемних аспектів соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств, а саме рис.1.7:

Згідно даного рис. 1.7 нами виділено взаємозв'язки проблемних аспектів соціогуманітарної компонента економічної безпеки підприємств в контексті держави та працівників підприємства. Щодо держави то нами відзначено:

зайнятість і ринок праці; безробіття; соціальне партнерство; трудова міграція; соціально-трудові відносини; соціальне середовище; соціальне страхування;

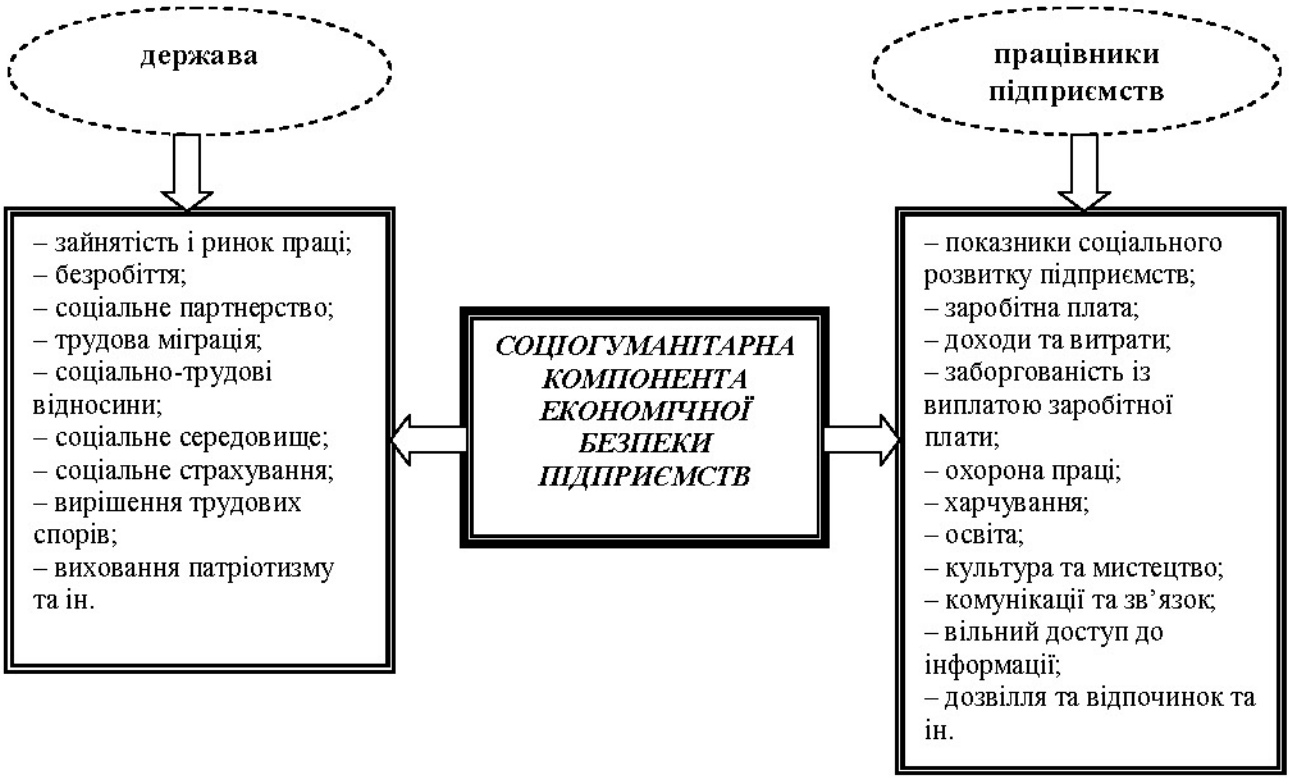

Рисунок 1.7 – Сучасні взаємозв'язки соціогуманітарної компоненти економічної безпеки держави та працівників підприємств [авторська розробка]

Можна стверджувати, що впровадження в практичну діяльність конкретних дій щодо забезпечення економічної безпеки підприємства (формування системи, концепції, стратегії та тактичних рішень, обґрунтування форм, методів та засобів, що мають бути використані в процесі управління) має розпочинатися з дослідження загроз та небезпек. При цьому ми розділяємо між собою поняття "загрози" та "небезпеки" розвитком імовірності перетворення джерела можливої шкоди з потенційного фактора в реальний.

До сьогодні залишаються суперечності між авторами щодо трактування беззаперечно пов'язаних між собою понять "загроза", "ризик", "небезпека". Частіше за все означені поняття зустрічаються при висвітленні концептуальних питань щодо побудови ієрархічної структури системи економічної безпеки

підприємства, змістовної конкретизації, цілей у забезпеченні економічної безпеки підприємства або при визначенні мети управління економічною безпекою підприємства (Близнюк А. О.) [23].

Результати аналізу існуючих теоретичних підходів до визначення поняття "загроза" дозволяють зазначити, що більшість авторів загрозу розглядають як вид, спосіб дестабілізуючого впливу, або ж як наслідки такого впливу. Це обґрунтовує близькість за суттю понять "загроза" і "небезпека". Так, вони визначають причину імовірності погіршення стану суб'єкта чи об'єкта. Тому можна погодитися з Л. О. Пашнюк, яка зазначає, що загалом, загроза – це чинник, що створює значну небезпеку стійкому функціонуванню економічної системи.

На думку Є. Барикаєва, загроза – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики. М. Бендиков визначає "загрозу" як сукупність умов, процесів, факторів, що перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють небезпеку для них і суб'єктів господарювання. Загроза може проявлятися у вигляді збитків чи втрат, інтегральний показник яких характеризує ступінь зниження економічного потенціалу за певний проміжок часу.

Так, небезпека і загроза однопорядкові, проте кількісно різні поняття. Прояв небезпеки у вигляді реальних втрат слід розглядати як сигнал можливого переростання її в загрозу, якщо не будуть прийняті відповідні заходи (Близнюк А. О.) [22].

Поняття "загроза" у літературних джерелах також розглядається з наступних аспектів:

– розмаїття внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку у середовищі функціонування об'єкта, які ускладнюють або унеможливлюють створення сприятливих умов для реалізації його інтересів створюють небезпеку для його системи безпеки,

життєзабезпечення її системоутворюючих елементів (Андрєєва Т. Є., Петровська Т. Е., Грицькова І. Г.) [5, с. 37-38];

– сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам об'єкту охорони (Кракос Ю. Б., Разгон Р. О.) [185, с. 37-38];

– реальні або потенційно-можливі дії, що призводять до моральних чи матеріальних збитків (Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б.) [224, с. 259-261].

Слід відзначити, що на рівні підприємства під небезпекою слід розуміти об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на його функціонування, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, яка навіть спроможна призвести до кризового стану або ліквідації чи поглинання іншою структурою.

З цих понять випливає зміст загрози як конкретної і безпосередньої форми небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов. В свою чергу спектр визначення поняття "загроза" є також досить різноманітним залежно від концептуальних і практичних задач конкретних досліджень. Як приклад, наведемо декілька визначень поняттю "загроза", які змістовно задовольняють дослідженню. Відзначаємо, що загроза – найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку; або фактор, дія якого може привести до негативних наслідків (шкоди, небажаних змін предмету безпеки, нейреалізації інтересів та ін.); або небезпека на стадії переходу із можливості у дійсність, встановлюючи тим самим причинно-наслідковий ланцюжок, за яким небезпека є джерелом загрози; або наслідок небезпеки у вигляді об'єкти візованого чинника потенційно негативної дії; або реальна можливість впливу дії навмисного чи ненавмисного характеру, що порушує стійкість функціонування підприємства, наносить матеріальної та нематеріальної шкоди, яка призводить до відхилень від стратегії; або реальні чи потенційно важливі дії або умови навмисного чи випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування підприємства шляхом заподіяння матеріальних (прямо або непрямо) збитків, що призводить до фінансових втрат,

зокрема і до втрати вигоди. Основні приклади тлумачення “загрози” у сфері безпекознавства подано у табл. 1.2.

Таблиця 1.2 – Приклади тлумачення поняття “загроза” у сфері безпекознавства

Автор	Визначення
З.С. Варналій	– це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики.
П.В. Круш, В.І. Подвігіна, Б.М. Сердюк	як елемент системи економічної безпеки є сукупністю діянь (дій або бездіяльності), а також умов і чинників, що породжують економічну небезпеку.
І.П. Мігус	являє собою певну подію, що впливає на діяльність суб’єктів господарювання,
Т. Г. Васильців	– це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики
Т. Б Кузенко	– це реально чи потенційно можливі дії або умови навмисного або випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування підприємства шляхом нанесення матеріальної (прямої або непрямої) шкоди, що приводить до фінансових втрат, включаючи і упущену вигоду
В.І. Мунтіян	– можливість заподіяння шкоди, майнових, фізичних або моральних (духовних) збитків особистості, суспільству чи державі.
І.І. Дідович	– сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільству, державі, ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних економічних інтересів
А.Б. Качинський	– це явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров’ю людей, спричинити матеріальні збитки тощо.
В. Маршалл	– це природне чи техногенне явище, коли можлива поява явищ або процесів, здатних уражати людей, завдавати матеріальних збитків, руйнувати довкілля.
Дж. Фіксел	– це явище чи ситуація, що може завдати шкоду здоров`ю людини або її безпеці. Небезпеку можна визначати якісно, а ризик – кількісно.
Д. Варнес	– це ймовірність виникнення в певний момент часу та в межах даних територій явища, що потенційно здатне уражати людей і завдавати матеріальних збитків.

[сформовано автором на основі літературних джерел]

У науковій періодиці встановлено, що загроза – це такий розвиток подій, дія чи без дія, в результаті якого проявляється можливість або збільшується

вірогідність порушення нормального функціонування підприємства і недосяжності його цілей, нанесення підприємству будь-якого виду збитку (Алькема В. Г.) [2]. Найчастіше досліджуються загрози, які виникають на індивідуальному рівні з боку фірм-конкурентів. До них відносять: обмеження доступу на ринок з допомогою монопольного зговору фірмами конкурентами з іншими фірмами-монополістами; привласнення товарних знаків фірмою-конкурентом; підробка продукції; економічне шпигунство з боку фірм-конкурентів; втрата статусу фірми і власності внаслідок шахрайства з боку фірм-конкурентів; крадіжки і грабунки майна і грошей; крадіжки і шахрайство з боку конкурентів у змові з власними працівниками фірми; комп'ютерні крадіжки; руйнація майна; небезпека з боку окремих фізичних осіб.

Резюмуючи вище описане, на нашу думку, *загроза у соціогуманітарній сфері – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів підприємницьких структур, яка в свою чергу може створювати соціогуманітарні ризики.*

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що для більш детальної та глибокої характеристики кожної загрози і небезпеки можна її характеризувати за допомогою численних класифікаційних ознак – рівень прогнозованості, передбачуваності, можливості запобігання, віддаленості в часі, очікуваним розміром збитку, природою виникнення тощо.

Неможливо залишити поза увагою те, що найбільш розповсюдженою ознакою класифікації загроз є сфера виникнення. За цією ознакою загрози та небезпеки розділяють на зовнішні та внутрішні.

Внутрішні загрози трактуються як сукупність умов й факторів, джерелом виникнення яких є економічна система, що розглядається. Внутрішні чинники пов'язані з господарською діяльністю підприємства та його персоналу. Вони обумовлені тими процесами, що виникають під час виробництва та реалізації продукції і можуть справити свій вплив на результати бізнесу. Найбільш значущими з них є: якість планування та прийняття рішень, дотримання

технології, організація праці і робота з персоналом, фінансова політика, дисципліна та ін.

До внутрішніх загроз соціогуманітарної компоненти в системі економічної безпеки підприємств, що мають найбільший вплив на підприємство, належать:

– відсутність стабільної середньої ланки менеджерів та визначення пріоритетів соціогуманітарного вектору. Дуже часто рівень знань власників – директорів у середньому є нижчим від рівня знань їх підлеглих, які, в основному, мають професійну освіту;

– відсутність або поверхневе ставлення до соціогуманітарної стратегії підприємств;

– забезпечення сировиною та комплектуючими. Ця проблема тісно пов'язана з проблемами відсутності попиту на готову продукцію, зростанням взаємних неплатежів на високою дебіторською заборгованістю;

– невизначеність соціогуманітарних цілей. Вірно обрана місія підприємства – глобальна ціль створення та функціонування підприємства, є запорукою його успішного розвитку;

– невмотивована поведінка персоналу підприємства, яка, в свою чергу, веде до зниження продуктивності праці (Вівчар О. І.) [72].

Зовнішні загрози – сукупність умов і факторів, що сформувалися в економічних системах більш високого рівня ієрархії по відношенню до системи, що розглядається. Зовнішні небезпеки та загрози виникають поза межами системи. Вони не пов'язані з виробничою діяльністю. Як правило, це така зміна оточуючого середовища, яка може нанести збитки підприємству.

Ми звертаємо увагу на те, що саме загрози за сферою виникнення мають найбільший вплив на підприємство. До найнебезпечніших зовнішніх загроз соціогуманітарної компоненти, які можуть нанести шкоду підприємству або зробити його подальшу діяльність неможливою, можна віднести:

– недосконаліть чинного законодавства в контексті соціогуманітарної компоненти;

– недобросовісна конкуренція – це негласна форма діяльності підприємств. До неї відносять: економічне шпигунство, підробка продукції конкурентів, обман споживачів, махінації з діловою звітністю, корупція та інші;

– криміналізація економіки. У зв'язку з тим, що злочинний світ швидко проникає в різні види підприємницької діяльності а саме: виробництво і збут продукції, інвестування, тощо, підприємство стає вразливе і зазнає збитків від злочинно діючих постачальників, посередників, покупців, різних сервісних структур і навіть від власних охоронних служб;

– зміна валютного курсу. У зв'язку з тим, що в Україні має місце доларизація економіки та розрахунок відбувається за схемою: долар-гривня-долар, то у такій ситуації курс впливає експортно-імпортні операції підприємства, визначаючи їх ефективність зорієнтованих на внутрішній ринок;

– поява нових технологій (Інтернет) – наряду з позитивними моментами він є джерелом загроз економічної безпеки підприємства, до яких можна віднести: злом паролів доступу, крадіжка конфіденційної інформації, відмова в обслуговуванні, дія вірусних програм та інші.

Незважаючи на це, кожне підприємство і передусім менеджери з бізнесу, виходячи з конкретної ситуації, в якій перебуває господарюючий суб'єкт, повинні визначити (спрогнозувати) найбільш значущі (небезпечні) з них і виробити систему заходів щодо їх своєчасного виявлення, ослаблення їх впливу, запобігання їм.

Акцентуємо увагу на думці Франчука В. І., який відзначає, що загрози економічній безпеці підприємств − це дія дестабілізуючих природних факторів і/або суб'єктивних, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації (Франчук В. І., Мельник С. І., Пригунов П. Я.) [282].

Усі чинники ризику, небезпеки і загроз можуть бути згруповані за різними класифікаційними ознаками. Так, за можливістю їх прогнозування слід виділити небезпеки або загрози, які можна передбачати, і непередбачувані. До передбачуваних належать ті, котрі, як правило, виникають у певних умовах,

тобто відомі з досвіду господарської діяльності, своєчасно виявлені й узагальнені економічною наукою.

Небезпеки і загрози економічній безпеці підприємства залежно від джерела виникнення поділяють на об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивні виникають без участі й без волі підприємства або його службовців і не залежать від ухвалених рішень, дій менеджера. Це стан економічної кон'юнктури, наукові відкриття, форс-мажорні обставини і та ін. їх потрібно розпізнавати і обов'язково враховувати в управлінських рішеннях. Суб'єктивні загрози зумовлені умисними або ненавмисними діями людей, різних органів і організацій, зокрема державних і міжнародних підприємств-конкурентів. Тому запобігання їм багато в чому пов'язане з дією на суб'єктів економічних відносин.

Небезпеки і загрози можна також класифікувати за об'єктами посягання (персонал, майно, інформація, технології, ділове реноме тощо). За природою виникнення можна виокремити небезпеки: політичні, економічні, техногенні, правові, кримінальні, екологічні, конкурентні, контрагентські та ін.

За обсягом втрат або збитків, до яких може призвести деструктивний чинник, небезпеки і загрози можна поділити на зухвалі труднощі, значні й катастрофічні; за ступенем вірогідності − неймовірні, маловірогідні, вірогідні, вельми вірогідні, цілком вірогідні. Деякі науковці розрізняють загрози за ознакою віддаленості їх за часом: безпосередня, близька (до 1 року), далека (понад 1 рік) і в просторі: на території підприємства; на території, прилеглій до підприємства; на території регіону, країни; на зарубіжній території.

Найбільш поширена в науці типологія класифікації загроз економічній безпеці підприємств, яку ми систематизували та подали у вигляді табл. 1.3. Неможливо залишити поза увагою те, що класифікація спрямовує суб'єктів безпеки на збір інформації про загрози за певною структурою, а саме: необхідно знати місце і джерело виникненння загрози, яка їх ймовірність та наслідки, якої вони форми та на який об'єкт спрямованості, а також який вид карності можуть мати (Харко Д. М.) [285].

Таблиця 1.3 – Класифікаційні ознаки загроз економічній безпеці підприємств

Класифікаційна ознака	Характеристика
1	2
За джерелом виникнення	***зовнішні і внутрішні***. *До зовнішніх загроз* відносяться, наприклад, розкрадання матеріальних засобів і цінностей особами, які не працюють на даному підприємстві, промислове шпигунство, незаконні дії конкурентів. *Внутрішні загрози* припускають розголошення власними співробітниками конфіденційної інформації, низька кваліфікація фахівців, які розробляють ділові документи.
За характером негативних впливів	***об'єктивні і суб'єктивні.*** *Об'єктивні негативні впливи* виникають без участі і в розріз з інтересами підприємства або його працівників. *Суб'єктивні негативні впливи* зароджуються як результат неефективного функціонування підприємства і його колективу.
Щодо ступеня тяжкості наслідків	***загрози з високою, значною, середньою і низькою вагою наслідків.*** *Висока тяжкість* означає, що ці загрози можуть призвести до різкого погіршення всіх фінансово-економічних показників підприємства, що викликає негайне припинення його діяльності або завдає такої непоправної шкоди, який приведе до цих же наслідків пізніше. У цьому випадку відбувається ліквідація підприємства. *Значна ступінь тяжкості* наслідків реалізації загроз припускає можливість нанесення підприємству таких фінансових втрат, які зроблять негативний вплив на основні фінансово-економічні показники підприємства, на його діяльність в майбутньому і долаються протягом тривалих термінів. *Середня ступінь тяжкості* означає, що подолання наслідків здійснення загроз вимагає витрат (завдає втрати), порівнянних з поточними витратами підприємства, і не вимагає значного часу. Наслідки реалізації загроз з *низьким ступенем* наслідків не робить якого-небудь істотного впливу ні на стратегічні позиції підприємства, ні навіть на його поточну діяльність.
Щодо ступеня ймовірності	***малоймовірними і реальними.*** До факторів *малої ймовірності* загрози відносяться: – загрожує одна людина, а не організована група; – відсутні реальні можливості приведення загрози у виконання; – існують прості способи захисту (фізична видворення особи або здача його правоохоронним органам). До *реальних загроз* відносяться ті, які: – супроводжуються фізичним насильством, пошкодженням майна підприємства, викраденням працівників; – здійснюються організованою групою, що висуває конкретні вимоги і певні суми; – здійснюються за участю досвідчених порушників закону

Кінець таблиці 1.3

1	2
Щодо впливу на стадії підприємницької діяльності	***загрози на стадії створення підприємства і на стадії його функціонування, які включають виробничий і заключний етап.*** На *стадії створення загрози* можуть проявлятися у незаконних діях з боку посадових осіб, що перешкоджають організації підприємства. На *стадії функціонування загрози* можуть виникати на підготовчому етапі (створення перешкод нормальному постачанню сировиною, матеріалами, обладнанням), на виробничому етапі (знищення або пошкодження майна, обладнання, крадіжка know-how), на заключному етапі (перешкоджання збуту, обмеження конкуренції, незаконне обмеження реклами).
За об'єктами	***загрози трудовим, матеріальним, фінансовим, інформаційним ресурсам, соціогуманітарним, корпоративним інтересам, іміджу організації, корпоративному управлінню.*** *Загрози трудових ресурсів (персоналу)* – шантаж з метою отримання конфіденційної інформації, викрадення співробітників, вимагання. *Загрози матеріальним ресурсам* – пошкодження будівель, приміщень, систем зв'язку, крадіжка устаткування. *Загрози фінансовим ресурсам* – шахрайство, фальсифікація фінансових документів, валюти, крадіжка грошових коштів. *Загрози інформаційним ресурсам* – несанкціоноване підключення до інформаційної мережі підприємства, вилучення конфіденційних документів.
Щодо розміру збитку	***прямого збитку та упущеної вигоди.***
За природою виникнення	***політичні, кримінальні, конкурентні, контрагентні.***
За наслідками	***загальні, локальні.***
За можливістю прогнозування	***прогнозовані, непрогнозовані.***
За наслідками	***загрози, що не викликають небезпеки; загрози, що можуть викликати небезпеку.***
За ймовірністю настання	***катастрофічні, значні, незначні.***
За сферами виникнення	***економічні, фізичні, психологічно-інформаційні.***
За видами карності	***адміністративно карні, кримінально карні, юридично не карні.***

[сформовано автором на основі літературних джерел]

Аналізуючи дану інформацію табл. 1.3 зазначаємо, що нами запропоновано класифікаційну ознаку за об'єктами соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств пропонуємо розглядати у наступній редакції: *загрози реалізації оздоровчо-профілактичних заходів;*

загрози інтелектуально-освітнього забезпечення виробничих процесів; загрози в реалізації культурно-мистецьких потреб працівників, загрози в реалізації культурного обслуговування персоналу; загрози у забезпеченні сервісно-побутових потреб працівників, загрози у законодавчому і нормативному обґрунтуванні управлінських рішень соціогуманітарної компоненти підприємницьких структур.

На основі вище зазначеного, слід зауважити, що аналіз численних зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки підприємств, напрямів і об'єктів їх дії, можливих наслідків для підприємства свідчить про їх надзвичайну різноманітність. Вони змінюються в залежності від специфіки діяльності підприємств та економічної безпеки зокрема. Для кожного підприємства буде своя система соціогуманітарних загроз, притаманна саме цьому підприємству. В зв'язку з цим головним завданням керівників підприємства, виходячи з конкретної ситуації, в якій опиниться господарюючий суб'єкт, є визначення найбільш небезпечних з них, розроблення системи заходів і їх своєчасного виявлення, запобігання або послаблення (Вівчар О. І.) [72].

З наведених та інших визначень поняття "загроза" зрозуміло, що загрози, які реалізуються, дестабілізують діяльність соціальної системи, порушують її цілісність та завдають збитків. Своєю чергою, збитки можуть стати на заваді реалізації корпоративних інтересів та спричинити небезпеку для організації. З цього однозначно випливає, що загроза – це негативна дія, вплив на об'єкт.

Основними ознаками загроз соціально-економічній системі підприємств можна вважати такі: свідоме завдання збитків, погіршення стану процесів, об'єктів чи системи та порушення їх цілісності; свідоме створення перешкод для реалізації корпоративних економічних інтересів, прав та обов'язків; потенційний чи реальний економічний стан підприємства у різних сферах діяльності і загалом, що є нижчим від оптимального, але не нижче від встановлених граничних показників (індикаторів її безпеки); природні дестабілізуючі соціогуманітарні чинники, внаслідок дії яких завдаються економічні збитки, які можна ще поновити (Харазішвілі Ю. М.) [284].

Ми звертаємо увагу на той факт, що основною ознакою загрози є потенційні чи реальні збитки. Джерелами зовнішніх загроз економічної безпеки підприємств можуть бути: кримінальні структури; промислове шпигунство; фірми-розвідники; конкуренти (прямі і непрямі); корумповані представники органів влади, правоохоронних органів, контролюючих органів, засобів масової інформації; стихійні лиха, аварії й катастрофи тощо.

Джерелами внутрішніх загроз економічної безпеки підприємств можуть виступати: керівники організації; менеджери середньої ланки; працівники фірми; працівники служби безпеки.

Отже, не всі негативні чинники можна кваліфікувати як "загрози". Відтак не слід вважати загрозою економічній безпеці – організації діяльність її керівництва, що спрямована на реалізацію функції розвитку, наприклад: придбання цінних паперів, упровадження нових технологій, розробка нового товару тощо. Такі рішення є складовою – підприємницької діяльності та завжди припускають ризик і певні втрати. Проте дії, які спрямовані на одержання будь-якої вигоди від економічної дестабілізації організації, розцінюються як загрози.

Дотримуючись логіки даного дослідження, хотілося б відзначити, що економічні загрози підприємств − правова невизначеність економічних відносин; обмеження з боку держави можливостей економічного зростання; корупція; примушування виробників продавати продукцію визначеним споживачам; примушування покупців придбавати товари і послуги у визначених виробників і продавців; заборона реалізувати товар з одного регіону в інший або за кордон; надання окремим фірмам переваг у конкуренції з іншими підприємствами; обмеження доступу на ринок за допомогою монопольної змови фірми-конкурента з іншими фірмами-монополістами; дискримінація з боку фірм-монополістів у наданні послуг, продажу монопольних товарів, а також щодо цін на послуги і товари; шахрайство з боку фірм-конкурентів (в тому числі й у змові з працівниками фірми); привласнення і розтрачання майна; підроблення продукції, істотні порушення договірних відносин партнерами (рис. 1.8).

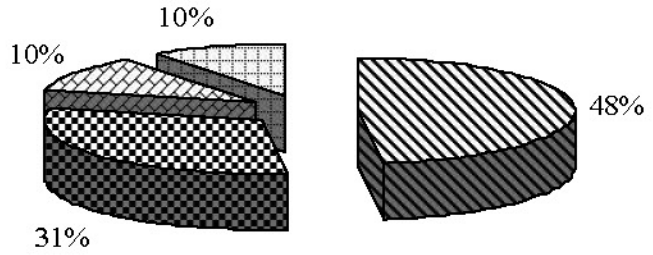

Рисунок 1.8 – Структура загроз економічної безпеки підприємств України, 2016 р.

[сформовано автором на основі статичних даних (Звіт державної служби фінансового моніторингу України за 2016 рік. 88 с.) [156]]

Також зазначаємо, що фізичні загрози − крадіжки, вимагання, грабіж, розбій; виведення із ладу обладнання, знищення та пошкодження майна, стихійні лиха, аварії, катастрофи й теракти (див. рис. 1.9).

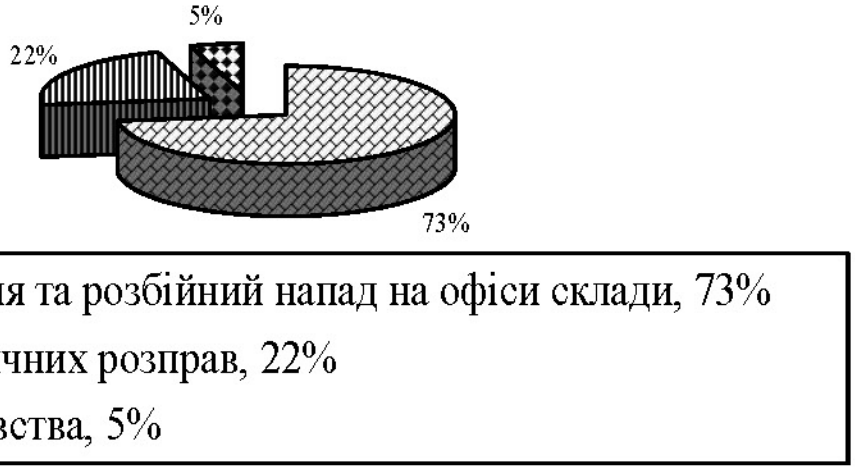

Рисунок 1.9 – Структура загроз економічної безпеки підприємств (фізичний тиск), 2016 р.

[сформовано автором на основі статичних даних (Звіт державної служби фінансового моніторингу України за 2016 рік. 88 с.) [156]]

Що стосується психологічно-інформаційних загроз − це економічне

шпигунство; розголошення або неправомірне використання інформації; дискредитація на ринку; соціальні конфлікти навколо або всередині організації, привласнення товарних знаків фірми конкурентом.

Основними загрозами соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств, на нашу думку, є такі: вбивства звичайні або такі, що супроводжуються насильством, знущанням, тортурами; викрадення працівників і загрози викрадення членів їх сімей, близьких родичів; психологічний терор, загрози, залякування, шантаж, здирництво; грабежі з метою оволодіння грошовими коштами, цінностями, документами, майном; інші смертельні розправи з використанням отруйних речовин і "ліків", що викликають тривалі й болісні захворювання; знищення під виглядом нещасного випадку (аварії, катастрофи тощо).

Злочинні посягання стосовно матеріальних цінностей (продукції), приміщень, будівель та інших ресурсів виявляються у вигляді: незаконного ознайомлення з конструкцією, дизайном, виконанням; підроблення продукції; крадіжок; промислового шпигунства; шахрайства; знищення різними способами (вибух, підпал, обстріл та ін.) (див. рис.1.10).

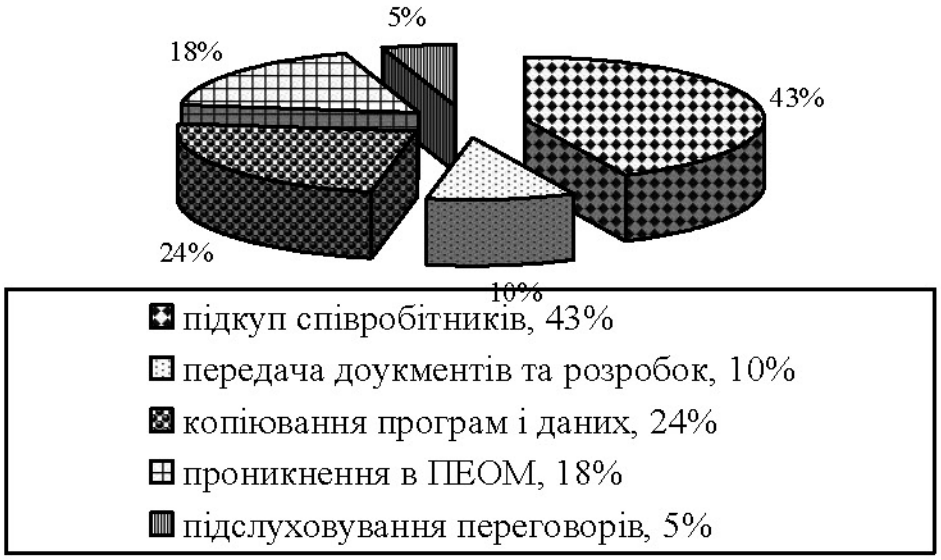

Рисунок 1.10 – Структура загроз економічної безпеки підприємств (промислове шпигунство), 2016 р.

[сформовано автором на основі статичних даних (Звіт державної служби фінансового моніторингу України за 2016 рік. 88 с.) [156]]

Ми також звертаємо увагу на той факт, що згідно з даними порталу Content Security, наявні у світі внутрішні та зовнішні загрози розподіляються таким чином: розголошення (зайва балакучість працівників) – 32 %; несанкціонований доступ шляхом підкупу і схиляння до співпраці з боку конкурентів і злочинних угруповань – 24 %; відсутність у компанії належного нагляду і жорстких умов забезпечення конфіденційності інформації – 14 %; традиційний обмін виробничим досвідом – 12 %; безконтрольне використання інформаційних систем – 10 %; наявність передумов виникнення серед персоналу конфліктних ситуацій, пов'язаних з відсутністю високої трудової дисципліни, психологічною несумісністю, випадковим підбором кадрів, слабкою роботою кадрів зі згуртування колективу – 8 %. Також зазначаємо, що за даними дослідження Ernst & Young, рівень зафіксованого в Україні корпоративного шахрайства трохи вищий за середній у розвинених країнах (13 %), але кращий за показник країн, що розвиваються (20 %). Французька ж компанія Kroll Ontrack серед десяти основних тенденцій у сфері захисту інформаційних даних 2016 р. називає крадіжки за сприяння інсайдерів: сьогодні прогресивні організації роблять ставку на посилення безпеки за допомогою технологій, в той час як злочинці йдуть легшим шляхом – знаходять спільників серед персоналу. Окрім крадіжок інформації, можна зіштовхнутися і з чорним піаром з боку колишніх підлеглих, і з судовими позовами, що впливають на репутацію компанії, і з некомпетентністю "випадкового" працівника, і з помилками у кадрових документах.

Узагальнюючи наведені визначення, приходимо до висновку, що: загроза – це, перш за все, наслідок небезпеки, її конкретна (реальна) форма, яка передбачає чітко визначений об'єкт, на який спрямована дія; загроза є чинником, вплив якого інтерпретується виключно як негативний, тобто такий, що може нести шкоду безпеці певного (заздалегідь визначеного) об'єкта; загрозам притаманні статика (негативний вплив на об'єкт через існуючі умови, явища, процеси) та динаміка (негативний вплив на об'єкт через зміну умов, явищ, протікання процесів, настання подій, здійснення дій); шкода безпеці

підприємства як соціально-економічній системі з боку загроз проявляється у вигляді отримання додаткових витрат, втрат або збитків, недоотримання вигоди, небажаних змін параметрів безпеки, і, як наслідок, порушення стійкості функціонування підприємства та відхилення від обраної стратегії розвитку.

Звертаємо увагу на те, що просторові функціональні зони виникнення загроз економічній безпеці підприємств та їхні класифікаційні ознаки обов'язково мають враховуватися при побудові системи заходів протидії таким загрозам. Через значну кількість загроз та заходів їхній протидії, що можуть одночасно, послідовно або паралельно здійснюватися на підприємстві, забезпечення належного рівня економічної безпеки не може розглядатися лише як прямий процес простих послідовних етапів по виробленню заходів протидії загрозам. Обов'язково має бути теоретично і практично доведена комплексна процесно-системна узгодженість таких заходів, яка охоплює усі функціональні елементи економічної безпеки підприємств зі специфічним переліком відповідних лише кожній окремій зоні загроз.

В сучасних умовах функціонування досить активного значення набуває соціогуманітрна компонента економічної безпеки підприємств тому і виникає як соціальний феномен у процесі розв'язання суперечності між такою об'єктивною реальністю, як небезпека, і потребою соціального індивідуума, соціальних груп і спільнот запобігти їй, локалізувати чи усунути наслідки небезпеки, реалізувавши свої соціальні інтереси найадекватнішими засобами на підприємствах (Алькема В. Г.) [2]. Це дозволяло говорити про існування та дію відповідного комплексу соціальних небезпек підприємств для національних інтересів країни, які в першу чергу негативно впливали на вирішення наступних практично-проблематичних питань:

– досягнення національної злагоди та політичної і соціальної стабільності на підприємствах з метою зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств;

– створення самодостатньої соціально орієнтованих підприємств реального сектора економіки;

– зміцнення фізичного і морального здоров'я працівників та інтелектуального потенціалу підприємницьких структур.

Структурні трансформації економічних процесів в умовах глобалізації дозволяють стверджувати, що процес дослідження рівня впливу загроз економічної безпеки соціогуманітарної складової підприємств. розгортається в площині субстанціонального та структурно-функціонального рівнів.

Перший рівень – інтегрує в собі базисні прояви взаємин з приводу безпеки соціогуманітарного та економічного функціонування розвитку підприємницьких структур. Досліджуючи дане питання вбачаємо, що субстанціональні грані процесу формування рівня економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти – означає виокремити найсуттєвіші аспекти виробничих взаємин, з'ясувати систему суспільних суперечностей та тенденцій їх розв'язання ("соціально-економічні інтереси підприємств – соціальні загрози підприємств"). З'ясування стану безпеки підприємств на вказаному рівні означає, перш за все, виокремлення базисних суперечностей соціального життя, загального рівня конфліктності соціогуманітарної та економічної взаємодії, принципових можливостей розв'язання вказаних суперечностей.

Другий рівень – дослідження економічної безпеки має розгортатись як у напрямі з'ясування специфічних ролей окремих суб'єктів і соціальних структур у механізмі економічної безпеки підприємств, так і за сферами соціогуманітарної та економічної активності ("суб'єкт соціальної безпеки підприємств – функціональна сфера прояву його ролі"). Вирішення окремих завдань здійснюється на структурно-функціональному рівні дослідження, і спрямованість аналізу на цьому рівні зумовлює розгляд процесів формування соціальної безпеки підприємств відповідно до особливостей суб'єктної структури соціуму та окремих функціональних напрямів реалізації соціогуманітарної компоненти та економічних інтересів (Вівчар О. І.) [86].

В таких умовах функціонування, наявність зв'язку наведених рівнів дослідження зумовлює можливість руху процесів пізнання взаємин з приводу

економічної безпеки підприємств як у напрямі від загального, абстрактного (субстанціональний рівень) до одиничного, конкретного (структурно-функціональний рівень), так і в зворотному напрямі – відповідно до обраних цілей і критеріїв підприємницької діяльності. Взаємообумовленість даних рівнів – важливий фактор розвитку наукових підходів до визначення рівня безпеки соціогуманітарної сфери.

В умовах посткризового відновлення та динаміки розвитку соціальних процесів відзначаємо, що основними проблемами соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств доречно визначати, по-перше, соціальні деформації (стрімке соціальне розшарування, збіднення широких верств населення, руйнація трудового потенціалу суспільства), які детермінують соціогуманітарні загрози неприпустимого відхилення від траєкторії послідовної реалізації основного національного інтересу України. По-друге, соціальні проблеми в умовах кризи набувають такого гострого характеру, що призводять до різкого зростання соціально-економічної напруженості як в окремих регіонах, так і у державі та підприємств в цілому. По-третє, соціальні деформації унеможливлюють не тільки розбудову в країні соціально-орієнтованої ринкової економіки, а й взагалі утвердження ефективної економіки і навіть досягнення економічної стабільності підприємств.

Прагнення до реалізації ефективного управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств обумовлюють здійснення послідовної, чітко структурованої діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування стосовно соціального управління та визначають високу потребу розробки та практичного впровадження механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств, який надав би логічне та цілісне уявлення про кожний елемент системи управління підприємств, комплекс форм, методів та засобів впливу на соціально-економічні процеси з метою їхнього регулювання та забезпечення соціальної безпеки (Іванова Т. В.) [163, с. 23]. Висловлюємо переконання, що базою для

макроекономічних досліджень у сфері соціальної безпеки підприємств є мікроекономічні характеристики соціогуманітарного напряму.

Підсумовуючи вищесказане, хотілося б ще раз відзначити, що економічна безпека підприємств соціогуманітарної компоненти є складним та багатовекторним поняттям, про що свідчить різноманіття наукових підходів до його сутності та класифікації загроз, які на неї безпосередньо впливають. До першочергових завдань, покликаних нейтралізувати загрози та попередити зниження рівня економічної безпеки підприємств можна віднести створення системи економічної безпеки, розробку способів уникнення можливих загроз та напрямків мінімізації негативних впливів на соціогуманітарну компоненту.

1.3. Наукові підходи щодо виявлення основних чинників соціогуманітарної компоненти забезпечення економічної безпеки підприємств

Економічний розвиток суспільства безпосередньо залежить від господарської діяльності підприємств. Тому в сучасних умовах процес успішного функціонування і економічного розвитку вітчизняних підприємств багато в чому залежить від ступеня забезпечення їх економічної безпеки. Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво і фахівці будуть здатні уникнути можливих загроз і ліквідовувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

Чинники, що формують відповідний рівень економічної безпеки підприємств, різноманітні і в кожній галузі виробництва мають свою специфіку. Однак є загальні типові чинники, які впливають на належний рівень економічної безпеки підприємств незалежно від форм власності й галузі виробництва. Охарактеризуємо їх.

1. Безпосередні чинники виробництва – це основні чинники, що безпосередньо забезпечують діяльність виробництва. Сюди зараховують: безпосереднє розміщення підприємства (територія); наявні природні ресурси та

умови їх розміщення на цій території, доступність їх використання та якісні показники; наявність трудових ресурсів, їх освітньо-кваліфікаційний рівень; наявна виробнича інфраструктура, можливий обсяг її використання; соціально-економічна інфраструктура і рівень забезпечення населення.

2. Стабільний попит на продукцію – чинник, який відіграє також важливу роль у рівномірному пропозиційному розвитку виробництва. Він охоплює: укладені довготермінові контракти на реалізацію продукції з її споживачами; рівень конкурентоспроможності продукції, що виробляється; якісно-гарантійні показники виробів; обґрунтовані прогнози на стабільність ринку щодо певного виду продукції; державне та регіональне замовлення на виготовлену продукцію.

3. Надійність постачальників, в першу чергу основної сировини і матеріалів. Для цього потрібно: мати довготермінові договори на поставку необхідної сировини і матеріалів, враховуючи терміни поставки і їх якісні показники; знати можливості постачальників і не допускати монопольності в їх поставках, як правило, потрібно мати 3-4 і більше постачальників сировини і матеріалів, щоб була гарантованість цінової політики на сировину, матеріали й інші комплектуючі вироби.

4. Зовнішня конкуренція на продукцію, яка йде на експорт. Продукція має: відповідати міжнародним стандартам; за якісними показниками і сервісним обслуговуванням бути конкурентноспроможною; мати обґрунтовану прогнозну перспективу; бути конкурентноспроможною щодо продукції, яка імпортується в нашу країну з метою скорочення введення в Україну продукції, яка може виготовлятись своїми підприємствами.

5. Державне економічне регулювання діяльності підприємства полягає: в захисті власного товаровиробника, незалежно від форм власності на засоби виробництва; регулюванні державної податкової політики; сприянні виробництва, враховуючи економічні територіальні та інші аспекти; сприянні виробництва продукції, яка ввозиться як критичний імпорт; державному

замовленні на товари, які фінансуються за рахунок бюджету і скорочення імпорту на ці товари.

6. Надійний захист комерційної таємниці. Держава повинна гарантувати таємницю на науково-технічні досягнення, розробку нових технологій, інтелектуальну власність, “ноу-хау”, в тому числі й комерційні таємниці.

7. Компетентність керівництва підприємства. Найважливіші чинники, які можуть найбільш активно впливати на належний рівень економічної безпеки підприємства, – це високий професіоналізм керівництва і команди його менеджерів (висококваліфіковані кадри; система підготовки і форми навчання кадрів; створення для кадрів відповідних виробничих і соціально-економічних умов).

Є ще й інші чинники економічної безпеки підприємства, які не пов’язані з безпосередньою виробничою діяльністю, але чинять суттєвий вплив на стан виробництва. Вони пов’язані з поведінкою окремих людей, їх мораллю, духовністю (розкрадання, шахрайство, обдурювання, убивство тощо).

Різноманітність, складність, мінливість і досить часто невизначеність середовища, у якому діють підприємства, приводить до виникнення значної кількості чинників, що можуть впливати на економічну безпеку їхньої діяльності. Під чинником будемо розуміти рушійну силу (причину) зміни будь-якого процесу або явища у вигляді умов, обставин, ситуацій, явищ, подій, дій тощо, що визначає характер такого впливу на певний процес або явище (у нашому випадку економічну безпеку підприємств). Саме під впливом різноманітних чинників економічна безпека підприємств, так само як і вся діяльність підприємств, зазнає динамічних змін. В свою чергу динаміка як напрямок руху (зміни) будь-якого процесу або явища може бути позитивною, тобто усі зміни спрямовані у бік прогресивного розвитку (досягнення запланованого рівня економічної безпеки та ефективності діяльності підприємства, виконання запланованих маркерів в оперативній і стратегічній діяльності та ін.), або негативною, коли спостерігається рух у зворотному напрямку (регрес) від встановлених показників діяльності, стану та розвитку

підприємства взагалі, та його економічної безпеки зокрема. При цьому економічна безпека підприємств повинна відповідати таким умовам як збереження незалежності, сталості та економічної стабільності підприємства, можливості забезпечення його розвитку за цільовим напрямком.

Приймаючи до уваги критерій поділу чинників "за вектором впливу", необхідно провести попередній моніторинг і діагностику якомога більшого масиву можливих соціогуманітарних чинників впливу на економічну безпеку підприємства задля їхньої структуризації на позитивні та деструктивні.

Нагадаємо, що класично в управлінні соціогуманітарними чинниками існує три способи втручання у перебіг будь-яких процесів функціонування підприємства, в тому числі і у процес забезпечення економічної безпеки, які по різному коректують дію даних чинників на кінцевий результат – рівень (стану або міри) економічної безпеки підприємства: не втручатися зовсім, тобто не змінювати дію будь-яких чинників; змінювати саму соціально-економічну систему; змінювати умови, в яких функціонує соціально-економічна система.

Як правило, дію соціогуманітарних чинників, вплив яких на рівень захищеності діяльності підприємства визначається як позитивний, залишають без змін. Звертаємо увагу на те, що чинники, які можуть привести до позитивних наслідків або надприбутків є можливостями підприємства. Проте не завжди варто залишати такі чинники без уваги, набуваючи, з одного боку, досвіду від вивчення позитивного впливу таких чинників на рівень економічної безпеки підприємств, тим самим розширюючи коло відповідних можливостей, з іншого, попереджаючи імовірність їхньої трансформації за певних умов у негативний бік по відношенню до захищеності діяльності підприємства. У відношенні до деструктурних соціогуманітарних чинників у сучасній теорії безпекознавства частіше за все виділяють таку їхню ступеневу послідовність як небезпека і загроза як уже зазначалося у підрозділі 1.1.

Соціогуманітарні чинники, що впливають на результати господарської діяльності, можуть бути: стан підприємницького середовища, наявність місцевих сировинних і енергетичних ресурсів, розвиток транспортних та інших

комунікацій, наповнюваність ринку, стан конкурентів, наявність вільних трудових ресурсів, рівень їх професійної підготовленості, рівень соціальної та політичної напруженості, орієнтація працівників на продуктивну працю, рівень життя працівників, його платоспроможність; криміналізація господарського життя (корумпованість чиновників, рекет, економічна злочинність) та ін., а саме в контекстя дестабілізації належать: дії або бездіяльність (умисні й ненавмисні) працівників підприємства, що суперечать інтересам його комерційної діяльності, наслідком яких можуть бути завдані компанії економічні збитки, витік або втрата інформаційних ресурсів (зокрема відомостей, складових комерційної таємниці і/або конфіденційної інформації), підрив її ділового іміджу в бізнес-колах, виникнення проблем у взаєминах з реальними і потенційними партнерами (аж до втрати важливих контрактів), конфліктних ситуацій з представниками кримінального середовища, конкурентами, контролюючими і правоохоронними органами, виробничий травматизм або загибель персоналу тощо.

Хотілося б зазначити, що зовнішніх дестабілізуючих соціогуманітарних чинників можна віднести політичні, соціально-економічні, екологічні, науково-технічні, технологічні, юридичні, природно-кліматичні, демографічні, криміналістичні, а саме в контексті дестабілізації належеть: протиправну діяльність кримінальних структур, конкурентів, фірми і приватних осіб, що займаються промисловим шпигунством або шахрайством; неспроможних ділових партнерів, раніше звільнених за різні провини працівників підприємства; правопорушення з боку корумпованих елементів з числа представників контролюючих і правоохоронних органів.

Неможливо залишити поза увагою те, що до об’єктів, предметів захисту від потенційних дестабілізаційних чинників економічної безпеки підприємств належать: персонал (керівні працівники, виробничий персонал, що володіє інформацією, яка становить комерційну таємницю, працівники зовнішніх служб та інший “уразливий” персонал); грошові кошти (валюта, коштовності, фінансові документи та ін.); матеріальні засоби (будівлі, споруди, сховища,

устаткування, транспорт); інформаційні ресурси з обмеженим доступом, що становлять службову і комерційну таємницю, та інша конфіденційна інформація на паперових, магнітних, оптичних носіях, інформаційні масиви і бази даних, програмне забезпечення, інформативні фізичні поля різного характеру; засоби і системи інформатизації (автоматизовані системи і обчислювальні мережі різного рівня й призначення, лінії телеграфного, телефонного, факсимільного, пейджингового, радіо- і космічного зв'язку, технічні засоби передачі інформації, допоміжні засоби і системи); технічні засоби і системи охорони і захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

Однак, неможливо залишити поза увагою, дослідження структурних елементів впливу соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств:

– соціальної структури колективу;

– соціогуманітарної інфраструктури підприємства;

– потенціалу підприємства;

– соціально-психологічного клімату в колективі;

– мотивів трудової діяльності;

– соціального захисту й соціального забезпечення працівників підприємства;

– структури вільного часу і якості його використання;

– змістовності й задоволеності працею, умов й охорони праці,

– гарантій зайнятості, відносин у колективі і т. д.

Сутність соціогуманітарної структури працівників можна визначити як сукупність взаємозалежних і взаємодіючих між собою, упорядкованих відносно один одного соціальних спільнот, верств, груп, а також відносини між ними. У будь-якому суспільстві існує та або інша кількість соціальних спільнот, груп, які, по-перше, посідають різні місця в системі соціальної нерівності суспільства, у диференціації за основними критеріями: власність на основні засоби виробництва, влада, дохід і т. д.; по-друге, зв'язані між собою

політичними, економічними й культурними відносинами; виступають суб'єктами функціонування всіх соціальних інститутів суспільства.

Соціальна структура суспільства працівників певним чином відображається в соціогуманітарній структурі підприємства. У колективі підприємства представлена більшість із основних соціальних груп нашого суспільства. У виробничому колективі кожен працівник включається в систему виробничих відносин, що визначають його положення й місце в соціальній структурі суспільства.

Соціогуманітарна структура підприємства – це важливий параметр, що впливає на ефективність діяльності підприємства. Сприятлива соціогуманітарна структура сприяє розвитку трудової активності, творчої ініціативи, високої дисципліни праці й росту його ефективності.

Несприятлива соціогуманітарна структура ускладнює ефективне рішення виробничих завдань (Управління соціальним і гуманітарним розвитком) [272, с. 38].

Основні напрямки зміни соціогуманітарної структури підприємства укладаються в зближенні різних соціальних груп щодо специфіки роботи, ролі в громадській організації праці, рівню доходів, оплати праці, умовам життя, наявності певної власності (у тому числі на засоби виробництва) рівню культурного розвитку й споживання матеріальних і духовних благ.

У сучасних умовах суспільний поділ праці характеризується наявністю специфічних форм розвитку різних галузей виробництва й підприємств, що відрізняються за рівнем технічного розвитку, концентрації й спеціалізації виробництва, характеру й змісту праці, соціогуманітарній, кваліфікаційній, професійній і соціально-демографічній структурі виробничих колективів. Розходження в рівні матеріально-технічної оснащеності підприємств викликають різницю в рівнях їх соціогуманітарного розвитку. Підприємства мають неоднакову соціогуманітарну інфраструктуру, оснащеність а, отже, різні можливості для задоволення матеріальних і духовних потреб працівників.

Функціонально-виробнича структура складається з функціональних груп працівників: службовців, робітників, молодшого обслуговуючого персоналу, учнів та ін.

Демографічна структура колективу визначається складом його за віком, статтю. У соціально-демографічній структурі виділяють молодь, працівників старших вікових груп, жінок, чоловіків. Кожній із цих груп працівників властивий комплекс специфічних життєвих інтересів, пов'язаних із трудовим досвідом, сімейно-побутовими умовами й психофізіологічними особливостями організму, соціальними й професійними прагненнями, матеріальними й духовними запитами.

Національна структура колективу ще порівняно недавно мала другорядне значення. Однак з ростом сепаратизму й національної самосвідомості національний склад колективу стає помітним фактом стабільності або, навпаки, підвищеною напруженістю на підприємствах.

Соціально-психологічні групи формуються по спільності інтересів, ціннісних орієнтацій, захоплень. В їхній склад можуть входити працівники різних цільових груп. Сукупність зазначених, а також інших соціальних груп формує в колективі певний морально-психологічний клімат, особливості відносини до праці, стан згуртованості або роз'єднаності, зацікавленості в досягненні загальних цілей виробництва тощо.

Удосконалення соціогуманітарної структури підприємства припускає забезпечення прогресивних змін у складі інженерно-технічних працівників і службовців. Критерієм соціальної диференціації цих працівників є характер їхньої трудової діяльності й, відповідно, рівень необхідної кваліфікації. Зміни в складі цих категорій працівників спрямовані на зростання ролі груп працівників високої кваліфікації, підвищення творчої змістовності праці, ефективності управління.

Кваліфікаційна структура визначається поділом праці по ступеню її складності й відображає розвиток персоналу здатності до праці (обсяг загального й спеціального навчання, умінь і навичок, досвіду). Критерій

кваліфікації формує внутрішньокласову й внутрішньогрупову соціогуманітарну структуру.

Важливими чинниками розвитку соціогуманітарної структури підприємства є підвищення рівня його загальної й фахової освіти працівників, професійної підготовки й перепідготовки, кваліфікації у зв'язку зі зростанням технічного рівня виробництва, удосконалення його організації й управління, зміна в характері й змісті праці.

Особливе місце в удосконаленні соціогуманітарної структури належить керівництву різними видами соціальних і професійних переміщень працівників. Величезне значення для розвитку соціогуманітарної структури підприємства має співвідношення власників і невласників на даному підприємстві. При цьому, прогресивними із соціогуманітарної точки зору вважаються зміни, у ході яких кількість власників (працівників підприємства) на даному виробництві збільшується.

Таким чином, ми вважаємо, що соціогуманітарна структура підприємства – це важливий елемент соціогуманітарної сфери, де на визначальний рівень соціогуманітарного розвитку підприємства має впливає ефективність функціонування всього виробництва. Оптимальною є найбільш однорідна соціогуманітарна структура, що повинна досягатися декількома шляхами: при плануванні соціогуманітарної структури підприємства; у період підбору кадрів; у період розміщення кадрів; у період підготовки й перепідготовки кадрів; у період звільнення і т.д. Ця однорідність проявляється в результаті зближення різних соціальних груп працівників щодо специфіки праці, ролі в громадській організації праці, рівню утворення, рівню доходів, оплати праці, умовам життя, рівню культурного розвитку й споживання матеріальних і духовних благ.

В таких умовах функціонування соціогуманітарна інфраструктура, як компонента господарської діяльності підприємства, на думку автора, є базою задоволення комунально-побутових, медико-профілактичних й культурологічних потреб працівників і членів їхніх родин. Наявність соціогуманітарної інфраструктури для підприємств у сучасних умовах є баластом, що вимагає

постійних витрат на функціонування і який не дозволяє багатьом підприємствам стати рентабельними. Це обумовило масовий перехід об'єктів соціогуманітарної інфраструктури підприємств на баланс місцевих органів влади.

За допомогою методу парних порівнянь на основі багатовимірного шкалювання нами був оцінений ступінь впливу соціогуманітарних чинників зовнішнього та внутрішього середовища на ефективність соціогуманітарного управління. На наш погляд, соціогуманітарна спрямованість повинна стати визначальним напрямом розвитку підприємницьких структур.

За допомогою методу парних порівнянь на основі багатовимірного шкалювання нами був оцінений ступінь впливу соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств, який зведено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4 – Пропонований перелік ряду соціогуманітарних чинників впливу на ефективність економічної безпеки підприємств

№	Чинники	Ступінь впливу чинника	Ранг
1	2	3	4
Вплив чинників зовнішнього середовища			
1.	Рівень державної підтримки розвитку соціогуманітарної інфраструктури	16,53	2
2.	Недосконаліть бюджетних і міжбюджетних відносин	6,39	7
3.	Платоспроможність населення	4,97	9
4.	Рівень конкуренції на ринку	3,22	11
5.	Рівень і ефективність соціального захисту населення з боку держави	20,04	1
6.	Ефективність і стабільність законодавства в соціальній сфері	6,27	8
7.	Ступінь розвитку інфраструктури ринку	2,94	12
8.	Рівень тінізації економіки	6,65	6
9.	Доступність кредитних ресурсів	12,65	3
10.	Рівень податкового тиску	8,51	4
11.	Скорочення чисельності населення	10,07	5
12.	Рівень безробіття	3,35	10
13.	Проблеми працевлаштування	4,45	9
14.	Високий рівень диференціації розвитку регіонів	12,86	4
15.	Недостатня урегульованість відносин між центром і регіонами	17,85	1
16.	Неефективність системи захисту прав працівників підприємств	8,49	5
17.	Деградація людського капіталу	6,38	7

Кінець таблиці 1.4

1	2	3	4
Вплив чинників внутрішнього середовища			
1.	Безсистемність господарювання	8,98	6
2.	Зловживання керівників підприємств	5,77	8
3.	Кваліфікація кадрів системи управління соціогуманітарним розвитком на підприємстві	8,11	5
4.	Організаційна структура управління на підприємстві	5,44	9
5.	Вид власності	5,76	7
6.	Організаційно-правова форма господарювання	5,51	8
7.	Ефективність використання економічного потенціалу підприємства	17,86	2
8.	Застосовувана система оплати праці і матеріального стимулювання на підприємстві	15,59	3
9.	Розвиненість соціогуманітарної інфраструктури	11,69	4
10.	Незадовільний інвестиційний клімат	16,09	2
11.	Ступінь впровадження інновацій	6,39	6
12.	Низька конкурентоспроможність продукції, що випускається	16,87	3
13.	Механізм формування і використання фонду соціального розвитку	19,10	1
14.	Ступінь диверсифікованості діяльності	4,55	10

[сформовано та розраховано автором]

Звертаємо увагу на те, що серед соціогуманітарних чинників зовнішнього середовища найбільшу питому вагу мають: рівень і ефективність соціального захисту населення з боку держави – 20 %, рівень державної підтримки розвитку соціогуманітарної інфраструктури підприємств – 16,5 %, доступність кредитних ресурсів – 12,6 %, рівень податкового тиску – 8,5 %.

Серед соціогуманітарних чинників внутрішнього середовища пріоритетними є: механізм формування і використання фонду соціогуманітарного розвитку – 19 %, застосовувана система оплати праці і матеріального стимулювання на підприємстві – 15,6 %, ефективність використання економічного потенціалу підприємства – 17,8 %, розвиненість соціогуманітарної інфраструктури – 11,7 %, кваліфікація кадрів системи управління соціогуманітарним розвитком на підприємстві – 8,1 %.

Також слід відзначити, що найбільший негативний вплив на рівень соціогуманітарного розвитку підприємств справляють недостатня врегульованість відносин між центральними й регіональними органами влади – 17,85 %, незадовільний інвестиційний клімат – 16,09 %, низька конкурентоспроможність продукції, що випускається, – 13,87 %, високий рівень диференціації розвитку регіонів – 12,86 %. Таким чином, необхідні пошук і практична реалізація заходів для ліквідації або мінімізації негативного впливу на соціогуманітарний розвиток вищевказаних соціогуманітарних чинників.

На основі проведених досліджень нами відзначено, що важливим аспектом управління соціогуманітарними чинниками є теорія "соціальних ризиків". Під соціогуманітарним ризиком підприємств сьогодні слід розуміти ймовірні події, які утворюється об'єктивними соціально-значимими причинами і призводять до втрати заробітку особи, зниження доходів нижче прожиткового мінімуму, необхідності в медичній допомозі та інших соціальних послугах.

Вважаємо за необхідне зазначити, що основними ознаками соціогуманітарного ризику економічної безпеки підприємств є наступні: мають об'єктивний характер, наступають незалежно від волі працівників; виникнення цих обставин завжди впливає на матеріальний, життєвий рівень працівників; закріплені у законодавстві, їх перелік вичерпний, тобто розширеному тлумаченню не підлягає; є підставою для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення на працівників, тобто є обов'язковою частиною юридичного складу, який спричиняє виникнення, зміну або припинення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Акумулюючи наукові дослідження відзначимо, що класифікація соціальних ризиків підприємств може проводитись з різним критеріями. Так, за критерієм організаційно-правової форми розрізняють страхові та нестрахові соціальні ризики підприємств. Проаналізувавши сучасне соціально-забезпечувальне законодавство можна зобразити таку систему соціальних ризиків підприємств: безробіття; малозабезпеченість; втрата працездатності:

постійна і тимчасова; втрата годувальника. На основі проведених досліджень нами сформовано у додатку Б основі тлумачення “соціальний ризик”.

На основі проведених досліджень нами встановлено, що *соціальний ризик це ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку, а також працездатності та соціогуманітарних послуг відповідно.*

Управління соціогуманітарним ризиком – це процес виявлення невизначеності (аналіз і оцінка ризику), прийняття і реалізація управлінських рішень, що дають змогу запобігати або зменшувати негативний вплив несприятливої події на об’єкт ризику. На жаль, зараз в Україні основний напрям діяльності держави й окремих підприємств у сфері управління соціальними процесами належить до сфери компенсації наслідків окремих складових соціального ризику. Мета управління соціальним ризиком на підприємстві полягає у створенні оптимальних пропорцій між витратами по пріоритетних напрямах соціального розвитку й ресурсних можливостей підприємства.

Управління соціальним ризиком передбачає створення системи, що відповідала б сучасним вимогам до управлінських заходів і була спрямована на досягнення таких глобальних цілей, як: забезпечення максимально ефективного соціального захисту працівників підприємства, що не мають можливості для самостійного вирішення соціальних проблем; забезпечення доступності і прийнятної якості базових соціальних благ, таких як медичне обслуговування, відпочинок і освіта.

Головний стратегічний напрям мінімізації соціальних ризиків – це реформування соціально-трудових відносин підприємницьких структру в напрямі їх адаптації до ринкових умов, безконфліктного збалансування інтересів роботодавців і найманих робітників з метою ефективного економічного розвитку на основі забезпечення соціальної стабільності і згоди.

Стратегія мінімізації соціальних ризиків функціонування підприємств повинна будуватися на принциповій позиції визнання необхідності єдності економічної і соціальної орієнтації розвитку підприємств, усвідомлення

визначальної ролі сфери соціально-трудових відносин у підвищенні ефективності виробничих процесів, подоланні соціально-економічних розбіжностей між роботодавцями і працівниками підприємств, досягнення соціальної й економічної безпеки підприємства.

Необхідною умовою мінімізації соціальних ризиків функціонування підприємств є підвищення ролі держави в регулюванні соціального розвитку підприємств, забезпеченні постійного, систематичного і результативного соціального діалогу роботодавців і найманих робітників. Разом з тим необхідно зазначити, що зростання ролі держави є неможливим без створення в країні дієвого ринкового механізму мінімізації соціальних ризиків. Під таким механізмом варто розуміти сукупність форм, методів, важелів впливу на стан соціально-трудових відносин, за допомогою яких може здійснюватися узгодження і збалансування інтересів соціальних партнерів, мотиваційне забезпечення оптимізації розвитку соціально-трудових відносин.

У структурі механізму мінімізації соціальних ризиків визначальними блоками мають бути такі:

– організаційно-правовий – визначальна сукупність адміністративно-правових методів, організаційно-правових чинників впливу у вигляді формування законодавчої бази соціального розвитку, його договірного регулювання на партнерських засадах, поступове впровадження корпоративної культури; постійне вдосконалення колективно-договірного регулювання й контролю за виконанням трудових угод;

– мотиваційне забезпечення, що передбачає комплекс економічних, фінансово-кредитних, інвестиційних важелів, які визначають стан оплати праці, формують важелі мотивації соціальних партнерів до співробітництва, підвищення ефективності роботи;

– соціально-освітній, що передбачає розвиток соціальної сфери, розвиток людського капіталу підприємств і організацій, забезпечення безперервного освітнього і професійного розвитку робочої сили, підвищення її конкурентоспроможності, кадрове забезпечення соціального партнерства;

– соціальний захист, тобто система соціальних гарантій і пільг, адекватних ринковим перетворенням і економічній ситуації в країні, стану зайнятості);

– соціально-психологічне забезпечення трансформації трудового менталітету і впровадження корпоративної культури – сукупності засобів політичного, культурного, психологічного впливу на трудову свідомість щодо заміни патерналістських установок на партнерські, засвоєння цінностей корпоративної культури, формування працівників ринкового типу з орієнтацією на підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.

На основі опрацьованих літературних джерел пропонуємо використовувати інтегрований підхід на основі теорії ризиків як активну позицію, яка передбачає прогнозування подальших подій, а не пасивну реакцію на ризик, адже такий підхід надає більше можливостей уникнення загроз та обмежує небезпеку їх настання.

Реалізація прийнятих рішень забезпечується через практичні методи організації управління соціогуманітарними ризиками, тобто через: виділення основних завдань і функцій, пов'язаних з управлінням ризиками, планування заходів щодо зниження ризиків, визначення форм їх фінансування; раціональне поєднання всіх елементів системи управління: розподіл завдань за рівнями управління, формування підрозділів (підготовка фахівців) з управління ризиками, розподіл прав, обов'язків і повноважень для забезпечення ефективного управління ризиками; формування інформаційних потоків і технічна підтримка управління ризиками. Для створення на підприємстві ефективної системи управління соціогуманітарними ризиками необхідно прикладати певні організаційні зусилля, залучати додаткові фінансові та інші ресурси.

Між моментом реалізації загрози системі економічної безпеки підприємств та прийняттям управлінських рішень щодо покращення його господарського стану може виникати певне запізнення. У цьому випадку час запізнення реакції на економічну небезпеку повинен враховуватися в процесі

побудови моделі прогнозування стану економічної безпеки підприємства. Тоді ймовірність настання певного стану S економічної безпеки підприємства (наприклад: нормальний, передкризовий, кризовий, критичний) залежить від тривалості етапів ідентифікації та діагностики загроз, тобто:

$$S = f(T_1, T_2, T_3, T_4, T_5), \tag{1.1}$$

де T_1 – часовий інтервал виявлення економічної загрози щодо виникнення кризового стану в діяльності підприємства;

T_2 – часовий інтервал запровадження заходів потенційного попередження перетворення економічної загрози в небезпеку;

T_3 – часовий інтервал фактичної ідентифікації стану небезпеки;

T_4 – часовий інтервал запізнення початку прийняття стабілізаційних управлінських рішень для нейтралізації небезпеки та виникнення кризового стану діяльності підприємства;

T_5 – часовий інтервал подолання небезпеки.

Цільовою функцією забезпечення ефективної часової послідовності управлінських заходів (рішень), спрямованих на забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства, може виражатися відношенням ефективності від впровадження такого заходу до часу від початку впровадження до отримання ефекту від такого впровадження:

$$\frac{П_{бал}^{ЕБ}}{T_{еф}} = \frac{П_{бал}^{ЕБ}}{T_{захід}^{ЕБ} + I_{запіз}} \to \max, \tag{1.2}$$

де $П_{бал}^{ЕБ}$ – величина балансового прибутку, отримана завдяки реалізації розроблених управлінських рішень щодо забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства, грн.;

$T_{захід}^{ЕБ}$ – час від початку впровадження управлінського рішення (заходу) щодо забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства до моменту закінчення такого впровадження;

$T_{еф}$ – час від початку впровадження до моменту отримання ефекту від даного управлінського рішення, $T_{еф} = T^{ЕБ}_{захід} + I_{запіз}$;

$I_{запіз}$ – час запізнення між моментом закінчення впровадження управлінського рішення та моментом фактичного отриманого ефекту від його впровадження.

Комплексність управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств, забезпеченість достатньої ефективної системи виявлення та усунення загроз, забезпечуються створенням управління системою економічної безпеки підприємства, його всіх функціональних складових.

Всі ризики, що мають соціальне значення, включені в перелік ризиків економічної безпеки підприємств. Для розрахунку величини соціогуманітрних ризиків функціонування підприємств за допомогою методу експертних оцінок було відібрано по 5 чинників ризику соціогуманітарної компоненти в кожній групі, які мають найбільший вплив на підприємства (табл. 1.6).

Таблиця 1.6 – Перелік показників для експертної оцінки ризиків щодо управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств

Показники	Частковий коефіцієнт	Оцінка за 2015 р.		Оцінка за 2016 р.		Прогнозна оцінка на 2018 р.	
		бали	∑	бали	∑	бали	∑
1. Погіршення умов праці	0,09	7	0,63	6	0,54	4	0,36
2. Зниження реальної заробітної плати	0,12	8	0,96	6	0,72	5	0,6
3. Ліквідація робочих місць і скорочення персоналу підприємства	0,07	9	0,63	5	0,35	3	0,21
4. Ліквідація або перепрофілювання об'єктів соціальної інфраструктури	0,06	9	0,54	4	0,24	3	0,18
5. Скорочення обсягів фінансування соціальних витрат	0,09	8	0,72	6	0,54	5	0,45

[розраховано автором]

У результаті проведених розрахунків сукупної оцінки соціогуманітарних ризиків функціонування підприємств установлено, що величина ризику трохи знизилася з 64,5 % до 56,6 %, при максимально можливому значенні 100 %.

У структурі соціогуманітарних ризиків економічної безпеки підприємств найбільша питома вага належить зниженню реальної заробітної плати – 7,2 %, зниженню інтелектуального потенціалу працівників – 5,6 %, погіршенню умов праці – 5,4 %, скороченню обсягів фінансування соціальних витрат – 5,4 %, низькому рівню капіталовкладень у модернізацію підприємств.

За оцінками, у 2016 р. рівень соціогуманітарного ризику функціонування підприємств знизився і становитиме 56,1 %, що відповідає зоні високого ризику. Це зумовлює необхідність розробки і реалізації комплексу заходів щодо мінімізації соціогуманітарних ризиків функціонування підприємств. Одним з дієвих інструментів зниження соціальної напруженості підприємницьких й соціальних ризиків є система управління соціогуманітарним ризиком.

Безумовно, головним елементом механізму мінімізації соціальних ризиків функціонування підприємств є стабілізація соціально-трудових відносин і їх адаптація до ринкової економіки на основі оптимізації соціально-економічних регуляторів соціального розвитку.

Слід зазначити, що реалізація запропонованих вище елементів механізму мінімізації соціальних ризиків ускладнюється рядом причин: по-перше, новизною розробки проблем мінімізації соціальних ризиків, пов'язаних з переходом до ринкових умов господарювання; по-друге, істотними соціальними втратами за роки впровадження ринкових реформ, зокрема, відходом від досить високого для працівників рівня соціальних гарантій (властивим періоду планової централізованої економіки); по-третє, практичною неможливістю швидко і по всіх напрямах вивести соціальні гарантії на міжнародний рівень (хоча б за деякими основними показниками, що враховуються в процесі визначення індексу людського розвитку).

Виявлені в процесі дослідження недоліки соціогуманітарного розвитку підприємств, негативні соціальні наслідки, що супроводжували проведення

ринкових реформ, переконують у тому, що більшість урядових рішень і законів у соціогуманітарній сфері попередньо не піддавалися відповідній експертизі.

Укладання індивідуальних і колективних договорів на всіх підприємствах має бути обов'язковою нормою, закріпленою законодавчо. Мають потребу в чіткому визначенні функції держави і регіонів у регулюванні соціального розвитку підприємств, статусу, повноважень і обов'язків роботодавців і працівників. У цьому контексті набуває важливого значення розробка і прийняття соціально-трудових стандартів та індикаторів, на які повинні спиратися колективно-договірні відносини (цими стандартами повинні визначатися умови праці, права, обов'язку сторін трудової угоди, наприклад, мінімальна оплата праці, час роботи і відпочинку, вимоги і норми з охорони праці тощо).

Щодо питання, який рівень соціальних гарантій важливо передбачати і фіксувати в законодавчих документах (низький, але реально досяжний у конкретних економічних умовах України, або мінімально необхідний для цивілізованої держави й міжнародно визнаний), то, на нашу думку, необхідно законодавчо закріплювати мінімально необхідні для цивілізованої держави рівні соціальних гарантій, а всі випадки, пов'язані з неможливістю їх реалізації, зазначати окремо із вказівкою тимчасової невідповідності, причин невідповідності і конкретних термінів подолання. Украй важливо перебороти і такий недолік у соціальному розвитку, як зайва декларативність та низька змістовність багатьох колективних договорів і угод, відсутність необхідних санкцій у випадку їх недотримання.

На нашу думку, для підвищення ефективності спільної діяльності соціальних партнерів підприємств необхідно уточнити й поширити систему укладених трудових угод, важливо обов'язково передбачати в їх змісті такі питання: підвищення мотивації до ефективної роботи, включаючи конкретні розміри тарифних умов оплати праці, форми, системи й розмір оплати праці; механізм регулювання оплати праці з урахуванням зростання цін, рівня і темпів інфляції, індексації невиплаченої заробітної плати; заходи для сприяння

продуктивної зайнятості і захисту від безробіття, організації перенавчання, перекваліфікації, перерозподілу робочої сили, створення нових робочих місць з використанням роботи інвалідів, молоді; всебічне обговорення умов звільнення; тривалість робочого часу і часу відпочинку, порядок надання і тривалості відпусток; застосування норм праці, їх всебічна обґрунтованість з урахуванням організаційно-технічних, економічних, психофізіологгічних, соціальних чинників; поліпшення умов праці, її охорони, екологічна безпека й охорона здоров'я на підприємстві; добровільне й обов'язкове медичне страхування; гарантії і пільги для працівників, що сполучають роботу з навчанням; передбачити профілактичні заходи щодо появи трудових конфліктів і страйків, засоби їх врегулювання і прогнозування; забезпечення трудової дисципліни; забезпечення можливостей участі і співучасті працівників в управлінні підприємством; оздоровлення й організація відпочинку працівників і їх сім'ї; контроль за виконанням колективного договору, порядок внесення в нього змін і доповнень, відповідальність сторін, забезпечення сприятливих умов для роботи профспілки.

Реалізація представлених вище напрямів мінімізації соціальних ризиків функціонування підприємств, безумовно, буде сприяти становленню ефективної моделі соціально-трудових відносин, формуючи передумови для ефективного управління. Мінімізація соціальних ризиків має створити умови для реалізації творчого потенціалу працівників у виробничій сфері і до припинення руйнівних процесів у соціальногуманітарній сфері і підвищення ефективності праці найманих робітників (Семіотика вирішення проблем ресурсно-економічної безпеки) [244]. Низький рівень соціальної безпеки підприємств, порушення соціальних прав неминуче супроводжується зниженням рівня соціальної активності працівників, більш частими проявами соціального і правового нігілізму, соціальною пасивністю. Практика соціального розвитку України, впродовж останнього десятиріччя свідчить про нестабільний стан розвитку соціальної сфери, особливо щодо забезпечення економічної безпеки підприємств соціогуманірної сфери. На основі вище

описаного, нами сформовано структурно-логічну схему щодо управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу: соціальної, економічної, техніко-технологічної, екологічної, що як наслідок розвиває позитивні характеристики працівників в контексті безпекознавчих умов (прив'язаність працівників до підприємства, виробничий патріотизм, відповідність за кінцеві результати, гордість працівників за своє підприємство, позитивна реклама підприємству та інші) (рис. 1.11).

Ми глибоко переконані, що на сьогодні поширюється практика здійснення діяльності із забезпечення економічної безпеки підприємств на системній основі. Створення та функціонування системи економічної безпеки підприємств надає можливість надійного та безперервного убезпечення його економічної діяльності.

Намагатися забезпечити економічну безпеку підприємства ситуаційними заходами та діями, які є реакціями на загрози, що виникають, або потенційні загрози, приречені на неефективність. Тому необхідно створити модель управління соціогуманітаринми чинниками системи економічної безпеки підприємств та впровадити в практичну діяльність.

Недооцінка управління соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств у регулюванні або неефективність впливу відповідних соціогуманітарних механізмів на економічну безпеку підприємств призводить до послаблення соціальних детермінант розвитку підприємницьких структур, розбалансування економічних взаємозв'язків, підриває основи економічної стабільності підприємств. Неможна залишити поза увагою те, що зазначене передбачає посилення як впливу соціогуманітарних процесів на економічну безпеку підприємств, так і зворотного впливу економічних відносин на соціальний прогрес. Це свідчить про те, що в регулюванні процесів соціогуманітарного та економічного розвитку слід враховувати складну взаємозумовленість цього процесу, взаємодоповнюючий вплив соціогуманітарних чинників цінностей цих феноменів, взаємозв'язок економічної і соціально-правової політики.

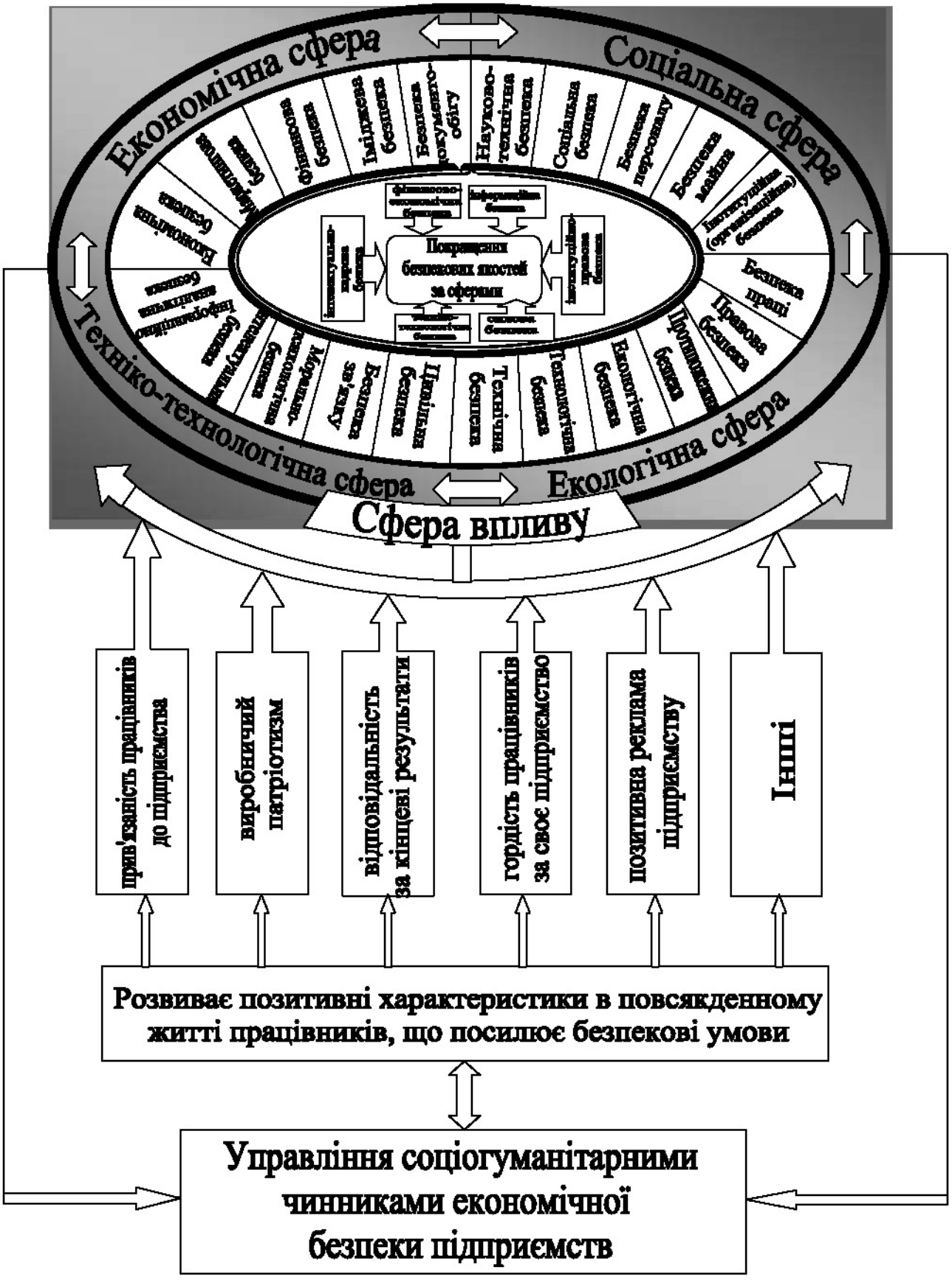

Рисунок 1.11 – Типова структурно-логічна схема управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами діяльності [авторська розробка]

Слід відзначити, що основними шляхами впливу з боку підсистеми управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств на нейтралізацію загроз можуть бути:

1) профілактика загроз, тобто зниження ризику виникнення загрози: моніторинг та ідентифікація загроз, джерел і умов їх виникнення; прогнозування ситуацій, які сприятимуть реалізації загроз; пристосування підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства до впливу потенційних і наявних загроз; професійна перепідготовка керівництва і персоналу;

2) пом'якшення можливих наслідків від реалізації загроз: планування дії об'єкта і суб'єкта фінансової безпеки на підприємстві у передкризовий період, перехід на засади антикризового управління економічною діяльністю; розробка і реалізація заходів оперативного реагування й послаблення дії наслідків реалізації загроз; підвищення рівня обізнаності персоналу щодо стану економічної безпеки підприємства.

Таким чином, на створення дієвого соціогуманітарного захисту на підприємств впливає ряд несприятливих чинників і тенденцій. Резуюмуючи вище описане, відзначаємо, що на створення дієвого соціогуманітарного захисту впливає ряд несприятливих чинників та тенденцій. До даних соціогуманітарних чинників та тенденцій віднесено незбалансованість реформування господарського механізм (бюджетної, грошово-кредитної, фіскальної й іншої сфер) з реформуванням соціогуманітарній і трудовій сферах; недосконалість норм соціогуманітарного і трудового законодавства, відсутність у практиці соціогуманітарного правління державних соціогуманітарних стандартів; відсутність чіткості в розмежуванні соціогуманітарних функцій і відповідальності за вирішення соціогуманітарних проблем між центральними і регіональними органами влади; існуюча системи соціогуманітарного захисту не зорієнтована на стимулювання трудової і соціогуманітарної активності; не відпрацьований механізм надання адресної державної підтримки незахищеним верствам населення; повільного впроваджується страхова медицина.

Найважливішою складовою з управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств має стати сприяння економічній діяльності підприємств в обмін на виконання ними соціогуманітарних зобов'язань перед своїми працівниками.

Висновки до розділу 1

1. Шляхом узагальнення теоретичних поглядів на економічну безпеку підприємств встановлено, що економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи та її здатність своєчасно усунути реальні і потенційні соціогуманітарні загрози. Водночас, системний аналіз теорій безпеки не дав змоги науковцям сформувати однозначного трактування категорії "економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти" та визначити основні чинники впливу на об'єкт дослідження, що зумовило необхідність поглибленого аналізу соціогуманітарної проблематики у даній науковій роботі.

2. На основі проведених досліджень встановлено, що впровадження в практичну діяльність конкретних дій щодо зміцнення економічної безпеки підприємства (формування системи, концепції, стратегії і тактичних рішень, обґрунтування форм, методів та засобів, що мають бути використані в процесі управління) має розпочинатися з дослідження загроз і ризиків соціогуманітарної компоненти. Тому варто відзначити, що загроза соціогуманітарній компоненті – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів підприємницьких структур, яка в свою чергу може створювати соціогуманітарні ризики.

3. Сформовано та обґрунтовано класифікацію принципів зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти шляхом доповнення її такими видовими ознаками, як загрози реалізації оздоровчо-профілактичних заходів; загрози інтелектуально-освітнього забезпечення виробничих процесів; загрози в реалізації культурно-мистецьких

потреб працівників, загрози у реалізації культурного обслуговування персоналу; загрози у забезпеченні сервісно-побутових потреб працівників, загрози в законодавчому і нормативному обґрунтуванні управлінських рішень соціогуманітарної компоненти підприємницьких структур.

4. Розроблено структурно-функціональний підхід до управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу в контексті безпекознавчих умов, а саме соціальної, економічної, техніко-технологічної, екологічної, що, як наслідок, розвиває позитивні характеристики працівників (прив'язаність працівників до підприємства, виробничий патріотизм, відповідальність за кінцеві результати, гордість працівників за своє підприємство, позитивна реклама підприємству та інші). На основі чого відзначено, що необхідною умовою забезпечення зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти є забезпечення реалізації наступних векторів розвитку: комплексне планування соціогуманітарних пріоритетів; реалізація цільових програм; прогнозування соціогуманітарної компоненти підприємств; система соціального захисту підприємства, що є основою для прийняття обґрунтованих соціогуманітарних управлінських рішень та підвищить ефективність функціонування соціогуманітарної сфери.

5. У роботі визначено, що до найнебезпечніших соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємства є наступні: високий рівень тіньової зайнятості; велика кількість економічно неактивного населення працездатного віку; некваліфікованість працівників; високий рівень безробіття; низький рівень підприємницької діяльності та ін.

6. Таким чином, ми вважаємо, що соціогуманітарна структура підприємства – це важливий елемент соціогуманітарної сфери, де на визначальний рівень соціогуманітарного розвитку підприємства має впливає ефективність функціонування всього виробництва. Оптимальною є найбільш однорідна соціогуманітарна структура, що повинна досягатися декількома шляхами: при плануванні соціогуманітарної структури підприємства; у період

підбору кадрів; у період розміщення кадрів; у період підготовки й перепідготовки кадрів; у період звільнення і т.д.

7. Конструктивний аналіз теоретичних напрацювань дозволяє нам виокремити структурні елементи впливу соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств: соціальної структури колективу; соціогуманітарної інфраструктури підприємства; потенціалу підприємства; соціально-психологічного клімату в колективі; мотивів трудової діяльності; соціального захисту й соціального забезпечення працівників підприємства; структури вільного часу і якості його використання; змістовності й задоволеності працею, умов й охорони праці, гарантій зайнятості, відносин у колективі і т. д.

Результати дослідження, сформульовані у даному розділі, узагальнено в працях автора (Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Vivchar O.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Колесніков А. П.; Вівчар О. І.) [46; 52; 56; 60; 61; 78; 93; 94; 102; 105].

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ КОМПОНЕНТИ

2.1. Формування методологічних засад дослідження впливу соціогуманітарної компоненти на систему економічної безпеки підприємств

Однією з важливих умов ефективного функціонування і розвитку підприємства є аналіз та забезпечення його економічної безпеки. Вона забезпечується певним станом наявних ресурсів підприємства, за якого гарантуються найбільш ефективне їх використання та запобігання негативному впливу зовнішніх і внутрішніх загроз (дестабілізуючих факторів). Саме тому для забезпечення та підтримки надійного стану фінансово-економічної безпеки необхідно постійно аналізувати економічний стан, проводити обґрунтоване наукове дослідження фінансових відносин і руху наявних ресурсів у процесі фінансово-господарської діяльності кожного підприємства, тобто проводити діагностику економічного стану суб'єктів господарювання.

Під системою показників, що характеризує певний економічний суб'єкт або явище, розуміють (Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р.) [34]: сукупність взаємопов'язаних величин, що всесторонньо віддзеркалюють стан або розвиток даного суб'єкта або явища; упорядковану сукупність показників, у якій кожний показник дає кількісну або якісну характеристику певної сторони господарської діяльності промислового підприємства, має властивості зведення й подільності, пов'язаний з іншими показниками, але не дублює їх.

Важливо відзначити науковців, що не розглядають сутності соціогуманітарної компонети економічної підприємства на рівні суб'єкта господарювання, але при цьому пропонують параметри, що її характеризують. Так автори наголошують, що для дослідження соціогуманітарної компонети економічної підприємства важливе значення мають такі показники: розмір

мінімальної заробітної плати; середня заробітна плата; чисельність працівників, заробітна плата яких нижча від прожиткового мінімуму; заборгованість по заробітній платі; частка заробітної плати в ціні; витрати сім'ї працівника на харчування; темпи скорочення персоналу; тривалість робочого тижня тощо.

Жиглей І. В. підкреслює, що для підтримки рівня соціогуманітарної компонети економічної підприємства доцільно визначати показники, що можуть бути одержані з системи бухгалтерського обліку, а саме:

– співвідношення мінімальної (встановленої державою) і середньої заробітної плати, що є на підприємстві, та динаміка їх зростання (позитивною є тенденція до зменшення);

– співвідношення найвищої та найнижчої заробітної плати на підприємстві (позитивною є тенденція до зменшення);

– відсоток витрат на соціальну сферу (за напрямками) відносно фонду оплати праці та відносно чистого прибутку підприємства (позитивною є тенденція до збільшення);

– відсоток витрат на соціальні програми, спрямовані на допомогу місцевому населенню відносно чистого прибутку підприємства (позитивною є тенденція до збільшення).

Також автор наголошує, що особливу группу показників повинна складати група, що фіксує зміни соціальної структури та якості підприємства, яка б містила ціннісні орієнтації, мотивацію, рівень професіоналізму, відповідальності, дисциплінованості, освіти, удосконалення знань та навиків, підвищення продуктивності праці на підприємстві, рівня освоєння нових технологій та режимів роботи, економічні показники соціальної конфліктності, за якими можна буде визначити адаптацію суб'єктів господарювання до нових умов та вжити заходи для підвищення рівня соціальної безпеки (Белоусова І. А.) [18].

Стосовно показників та параметрів оцінки соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств доцільно зазначити, що їх сутність значно

обмежена і охоплює, як правило, лише кількісні характеристики діяльності підприємства.

Дотримуючись логіки наукового дослідження, нами окреслено основні характеристики цієї категорії, а саме: здатність підприємства протистояти несприятливим зовнішнім і внутрішнім впливам забезпечення працівникам належного рівня доходів та прийнятних умов праці і відпочинку; систему взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства; стан захищеності працівників підприємства, будь-якого класу та інших соціальних верств і груп від загроз.

Нами сформовані основі показники соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств та представлені у табл. 2.1.

Таблиця 2.1 – Перелік основних показників оцінки соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємства

Діючі показники	Недоліки діючих показників	Перспективи використання
1	2	3
розмір мінімальної заробітної плати; середня заробітна плата; чисельність працівників, заробітна плата яких нижча від прожиткового мінімуму; заборгованість із заробітної плати частка заробітної плати в ціні; витрати сім'ї працівника на харчування; темпи скорочення персоналу; тривалість робочого тижня тощо;	– нестача показників, що представляють оцінку якісних характеристик рівня соціальної безпеки; – відсутність показників, що характеризують продуктивність діяльності підприємства у контексті соціальної безпеки;	розмір мінімальної заробітної плати; середня заробітна плата; чисельність працівників; заборгованість із заробітної плати (оцінка інтенсивності динаміки кількісних характеристик);
– співвідношення мінімальної (встановленої державою) і середньої заробітної плати, що є на підприємстві, та динаміка їх зростання (позитивною є тенденція до зменшення); – співвідношення найвищої та найнижчої заробітної плати на підприємстві (позитивною є тенденція до зменшення); – відсоток витрат на соціальну сферу (за напрямками) відносно фонду оплати праці та відносно чистого прибутку підприємства	– відсутність взаємозв'язку та взаємозалежності стану соціальної безпеки з показниками, що відображають результативність діяльності підприємства; – відсутність показників, що характеризують результативність діяльності підприємства та результати діяльності його працюючих;	співвідношення мінімальної (встановленої державою) і середньої заробітної плати, що є на підприємстві, та динаміка їх зростання (позитивною є тенденція до зменшення); співвідношення найвищої та найнижчої заробітної плати на підприємстві (позитивною є тенденція до зменшення).

Кінець таблиці 2.1

1	2	3
(позитивною є тенденція до збільшення); – відсоток витрат на соціальні програми, спрямовані на допомогу місцевому населенню, відносно чистого прибутку підприємства (позитивною є тенденція до збільшення);		
зміни соціальної структури та якості підприємства, яка б включала ціннісні орієнтації, мотивацію, рівень професіоналізму, відповідальності, дисциплінованості, освіти, удосконалення знань та навиків, підвищення продуктивності праці на підприємстві, рівня освоєння нових технологій та режимів роботи, економічні показники соціальної конфліктності, за якими можна буде визначити адаптацію суб'єктів господарювання до нових умов та вжити заходів для підвищення рівня соціальної безпеки.	– нерозробленість системи показників, що характеризують стан соціальної безпеки за означеними напрямами; – відсутність якісних характеристик соціальної безпеки через їх зв'язок з результатами діяльності підприємства; – не визначено зв'язок рівня соціальної безпеки з проміжними та кінцевими результатами діяльності суб'єкта господарювання.	

Таким чином, на підставі ретельного аналізу існуючої статистичної бази й особливостей соціогуманітарних процесів, що виникли в Україні протягом останніх років економічних реформ, вивчення досвіду, встановлено, що цілісна планова система критеріїв оцінки рівня соціогуманітарного розвитку трудових колективів повинна включати не тільки кількісні, але і якісні показники, згруповані за певними ознаками. В системі планування найбільш повно і комплексно система таких показників може бути згрупована за наступними критеріями:

1. Досягнутий рівень реальних доходів і майнової забезпеченості працівників підприємства (організації, установи), що включає: середній рівень заробітної плати, номінальні й середні реальні доходи працівників підприємства в цілому, окремих соціальних груп або індивідуумів; обсяг нагромаджень у розпорядженні працівників; питома вага грошових витрат у

сукупних витратах; питома вага незареєстрованих доходів у сукупних витратах, питома вага мінімального споживчого кошика в середніх сукупних витратах працівників підприємства; частка витрат на харчування в сукупних витратах.

2. Рівень соціальної захищеності членів трудового колективу характеризує надійність системи соціального страхування і рівень гарантованого соціального забезпечення працюючих. Вирішення цих проблем з розвитком ринкових відносин усе більшою мірою покладається на підприємства, організації й установи.

Основними напрямами соціального захисту, крім надання матеріальної допомоги, є: забезпечення працівників підприємства садово-городніми ділянками, видача безвідсоткових позик на будівництво житла, продаж будівельних матеріалів за зниженими цінами, реалізація продукції підсобного сільського господарства за зниженими цінами, видача допомоги на лікування, придбання путівок і т. д.

3. Рівень споживання матеріальних благ, культурних і побутових послуг працівниками підприємства характеризує: рівень забезпеченості задоволення потреб у предметах взуття й одягу, обсяги споживання найбільш важливих предметів культурно-побутового призначення, гігієни, санітарії, косметики і товарів довгострокового використання; рівень побутового обслуговування підприємством своїх працівників; стан забезпеченості працівників послугами торгівлі і громадського харчування; рівень транспортного обслуговування і зв'язку; обсяги споживання найбільш життєво важливих продовольчих товарів (обсяг, структура, калорійна збалансованість, раціональність харчування за складом мінералів, вітамінів, амінокислот), індекс збалансованості харчування.

4. Житлові умови членів трудового колективу: забезпеченість житловою площею, якість житла і комунальних послуг, що надаються підприємством; питома вага працівників, що не мають власного житла; виконання плану з будівництва нового житла; наявність і будівництво об'єктів соцкультпобуту, дитячих ясел і садків, профілакторіїв, санаторіїв, будинків відпочинку;

облаштованість населених пунктів, устаткування житлового фонду комунальними вигодами (водопровід, опалення, каналізація, газ) і т. д.

Українські сім'ї продовжують жити в набагато меншому за площею і менш комфортному житлі, ніж населення розвинутих країн. Кожна сьома родина (або 13% населення) немає окремої квартири і живе в гуртожитку або тимчасово винаймає квартиру. В Україні нараховується 116 тис. комунальних квартир, у яких живе по 2-3 сім'ї, не пов'язані родинними відносинами.

5. Умови праці: рівень зайнятості, тривалість робочого тижня, робочого дня і часу відпочинку, характеристика рівня продуктивності й інтенсивності праці, забезпеченість працівників санітарно-побутовими приміщеннями, рівень санітарно-гігієнічних умов праці, рівень частоти травматизму в розрахунку на 100 працюючих, стан охорони праці і рівень дотримання правил техніки безпеки, стан загальної культури виробництва і його технічне оснащення (питома вага засобів механізації й автоматизації робочих процесів, питома вага ручної праці).

6. Ступінь задоволення потреб працівників підприємства у сферах фізичного, духовного й соціального розвитку. У цей блок включені: умови і якісний рівень медичного обслуговування працівників підприємства, рівень забезпеченості потреб працівників у сфері фізичної культури і спорту, відсоток працівників, що поліпшили своє здоров'я в санаторіях, профілакторіях, будинках відпочинку, за туристичними путівками і т. д.; відсоток працівників, що навчаються у вищих, середніх спеціальних навчальних закладах, у системі підготовки робочих кадрів на підприємстві; чисельність і відсоток працівників, що підвищують свою кваліфікацію; відсоток працівників, зайнятих некваліфікованою працею; загальний рівень освіти працівників; рівень суспільно-політичної активності працівників підприємства, наявність і характер функціонального використання культосвітніх і інших естетичних установ підприємства.

7. Стан здоров'я і тривалість життя працівників підприємства (організації, установи). До характеристик цієї групи належать: відсоток працівників, що

мають професійні захворювання; відсоток загальної захворюваності працівників; величина коефіцієнта умовного здоров'я; питома вага працівників, що вважають стан свого здоров'я незадовільним; тривалість активного трудового довголіття, час виходу на пенсію і т. д.

8. Рівень суспільно-правових гарантій, що мають працівники підприємства. Показники цієї групи характеризують: рівень правової захищеності окремих верств населення, систему нормативного забезпечення прав і свобод працівника підприємства, реальну дієвість системи правових гарантій на підприємстві.

Доречно наголосити, що дослідження та підтримка рівня соціогуманітарної компонети економічної безпеки підприємства повинна здійснюватись з метою забезпечення стійкої діяльності, мінімізації втрат і збереження контролю над його власністю, а також для забезпечення задоволення матеріальних і нематеріальних потреб працівників та реалізації інтересів підприємницьких структур.

Систему показників аналітичних досліджень соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств на засадах дуального підходу можна визначити як упорядковану сукупність величин (показників та індикаторів), що всесторонньо віддзеркалюють стан економічної безпеки підприємств та динаміку результатів безпекоорієнтованого управління соціогуманітрними чинниками, мають властивості зведення та подільності, пов'язані з іншими показниками, але не дублюють їх. Узагальнення рекомендацій фахівців (Біленчук П. Д., Медвідь Ф. М.) [20] дозволяє уточнити зміст вимог до формування системи показників стосовно аналітичних досліджень економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти:

– система повинна містити: групи окремих (частинних) факторних – показників та відповідні узагальнюючі результатні показники, залежні від частинних: необхідно-достатню кількість показників для оцінки окремих складових та ознак економічної безпеки підприємств, результатів безпекоорієнтованого управління соціогуманітрними чинниками,

в) показники, значимі для дослідження економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти, стосовно яких є чітко визначений алгоритм розрахунку та його інформаційне забезпечення: система повинна мати ознаки загальнотеоретичної інтерпретації, – взаємозв'язку і цілеспрямованості як окремих показників, їх груп, так і системи в цілому, та інтегрованості, що дозволяє застосовувати її при програмно-цільовому управлінні соціогуманітарнимисинниками, економічною безпекою підприємств; система повинна передбачати можливості порівняння показників у – просторі та часі, прогнозування спрямованості їх динаміки, та враховувати особливості виду економічної діяльності та галузевої приналежності підприємств.

Виконання означених умов передбачає виконання певних принципів до формування системи показників у складі аналітичних інструментів управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств. Так, до традиційних принципів формування системи показників у працях фахівців віднесено принципи: деревовидної структури системи показників, допустимої мультиколінеарності, верифікованості, оптимального співвідношення абсолютних та відносних показників. Стосовно системи показників аналітичних досліджень у системі управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств на засадах дуального та двовекторного підходів означені принципи слід доповнити такими: суттєвості, поєднання статичних та динамічних показників, одновекторної спрямованості, об'єктивності, врахування чинників зовнішнього впливу.

На основі проведених досліджень доцільно зазначити, що з метою моніторингу рівня економічної безпеки підприємств слід використовувати наступні принципи формування системи індикаторів складників:

– системності, за яким зміна значення кожного складника економічної безпеки підприємств або індикатора впливає на зміну інтегральної оцінки рівня економічної безпеки підприємств в цілому;

– комплексності, тобто охоплення всіх істотних складників і індикаторів безпеки підприємств, де кожний індикатор характеризує вплив фактора або їхньої групи на стан системи;

– ієрархічності, тобто ранжування індикаторів за значенням – від загальних до часткових (першу групу складають зведені індикатори, які забезпечують повну інтегральну характеристику основних напрямів забезпечення безпеки підприємств, другу складають індикатори, які доповнюють загальні, виходячи із впливу на стан системи);

– адекватності, якій забезпечує формування мінімального набору індикаторів досліджуваного об'єкту, що адекватно відображають реальний стан об'єкта;

– однозначності, тобто можливості трактування первинних показників як стимуляторів або дестимуляторів економічного розвитку підприємницьких структур;

– безперервності, що припускає коригування тих чи інших індикаторів системи або введення до неї додаткових індикаторів за умови надходження нових даних або розроблення нових методів розрахунку нових важливіших індикаторів (Економічна безпека суб'єктів підприємництва) [145].

На основі формуванні соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств, як уже зазначалось вище, з практичної точки зору застосовують, як кількісні, так і якісні підходи та методи, що створюють проблематику їх обмеженого комбінування в процесі побудови стратегії.

Метод вирівнювання для інтегральної оцінки економічної безпеки підприємства використано за правилом: чим ближче значення інтегральної оцінки до нуля, тим вищим є фінансовий потенціал підприємства.

Розраховане значення інтегрального показника економічної безпеки підприємства дає змогу визначити місце порівнюваного підприємства в сукупності підприємств певної галузі. За допомогою методу вирівнювання даних визначають рівень відхилення показників окремого підприємства від

еталонного, у якого значення інтегрального показника економічної безпеки наближається до нуля.

Нами розроблено алгоритм виконання інтегрального рівневого оцінювання рівня економічної безпеки підприємства (рис. 2.1).

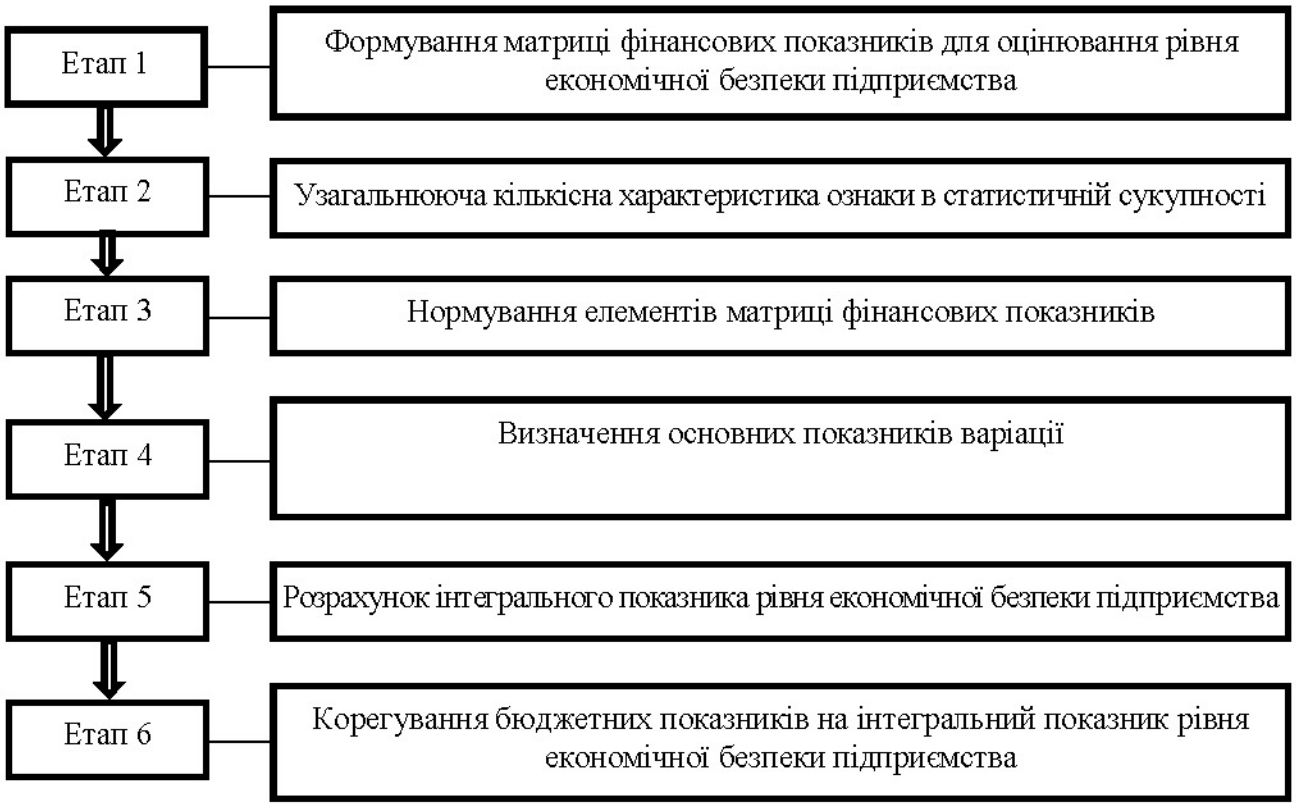

Рисунок 2.1 – Алгоритм інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки підприємства

[авторська розробка]

Математичний опис проведених досліджень виконують на основі методів варіаційної статистики з поєднанням зі стандартними значеннями вхідних показників, що використовують для оцінювання економічної безпеки підприємства. Це дає змогу встановити зв'язок економічної безпеки з результатами фінансово-господарської діяльності підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти.

Відповідно до визначених складових та ознак явища соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств, як об'єктів

безпекоорієнтованого управління до основних напрямів досліджень на першому рівні деталізації слід віднести:

– аналітичні дослідження економічної безпеки підприємств з позиції результатного підходу, що на верхньому рівні ієрархії може ґрунтуватись на економічному підході до аналітичних досліджень розвитку;

– аналітичні дослідження ознак соціогуманітарного розвитку підприємства, ключовими з яких визначено результати фінансово-економічної діяльності – характеристики економічної активності, та стан інноваційного потенціалу;

– аналітичні дослідження ознак економічної безпеки розвитку підприємств, що можуть ґрунтуватися на засадах функціонального, ресурсного, потенціальнісного, системно-цільового та інших підходів.

Вважаємо за доцільним акцентувати увагу на тому, що рівень економічної безпеки підприємств – це ступінь досягнення безпечних умов функціонування підприємства. Незалежно від певного підходу та методики оцінювання економічної безпеки підприємств воно передбачає: 1) визначення (розрахунок) значення показника (показників), що характеризує економічну безпек підприємств; 2) визначення рівня економічної безпеки підприємств. Узагальнення існуючих підходів та методик оцінювання економічної безпеки підприємств, наведених в працях фахівців дозволило класифікувати їх за типовим алгоритмом здійснення на: 1) одноступеневі − передбачають оцінку економічної безпеки підприємств та визначення її рівня за інтегральним показником (кількісним або якісним) або обмеженою сукупністю показників; 2) двоступеневі – передбачають оцінювання економічної безпеки підприємств спочатку за визначеними складовими з наступною інтеграцією отриманих оцінок у інтегральному показнику економічної безпеки підприємств та його рівня. Одноступеневий (інтегральний) підхід є історично першим, проте має обмежений характер, так як заснований на врахуванні лише обмеженої кількості параметрів умов діяльності, які в якості факторних показників є складовою певної інтегральної моделі оцінки економічної безпеки підприємств,

наприклад – регресійної. Проте він може застосовуватись для експрес-оцінювання економічної безпеки підприємств за певним ключовим параметром, наприклад – фінансовим. Двоступеневий (декомпозиційний) підхід є більш розповсюдженим та застосовується для більш детальної оцінки економічної безпеки підприємств враховуючи різні чинники впливу на стан безпечності діяльності. Він заснований, перш за все, на декомпозиції явища економічної безпеки підприємств, що передбачає визначення її складових, кожна з яких оцінюється певною сукупністю показників (індикаторів). Доцільність застосування такого підходу обумовлюється поліфакторністю (залежністю від значної кількості чинників та їх груп) явища економічної безпеки підприємств. Незалежно від вибору одноступеневого або двоступеневого підходу до оцінювання економічної безпеки підприємств, процедурно, воно передбачає, власне 2 блоки: 1) визначення (розрахунок) значення показника (показників), що характеризує економічну безпеку підприємств (блок аналізу); та 2) визначення рівня економічної безпеки підприємств (блок оцінки). Типова процедура оцінювання економічної безпеки підприємств наведена на рис. 2.2.

На основі проведених досліджень встановлено, що відповідно до деревовидної структури системи показників методи їх формування можна розділити на дві групи: методи формування часткових показників; методи формування інтегральних (узагальнюючих) показників.

До методів першої групи відносяться фундаментальні методи статистичного та економічного аналізу: методи прямих та обернених показників, методи абсолютних та відносних величин, методи середніх величин, метод коефіцієнтів.

Так, застосування методу обернених показників слугуватиме виконанню принципу одновекторної спрямованості показників у системі; методів абсолютних та відносних величин – виконанню принципів розумного співвідношення абсолютних та відносних показників, наявності статичних та динамічних показників, виконанню вимог нормування показників тощо; методів середніх величин – виконанню вимоги щодо можливості порівняння

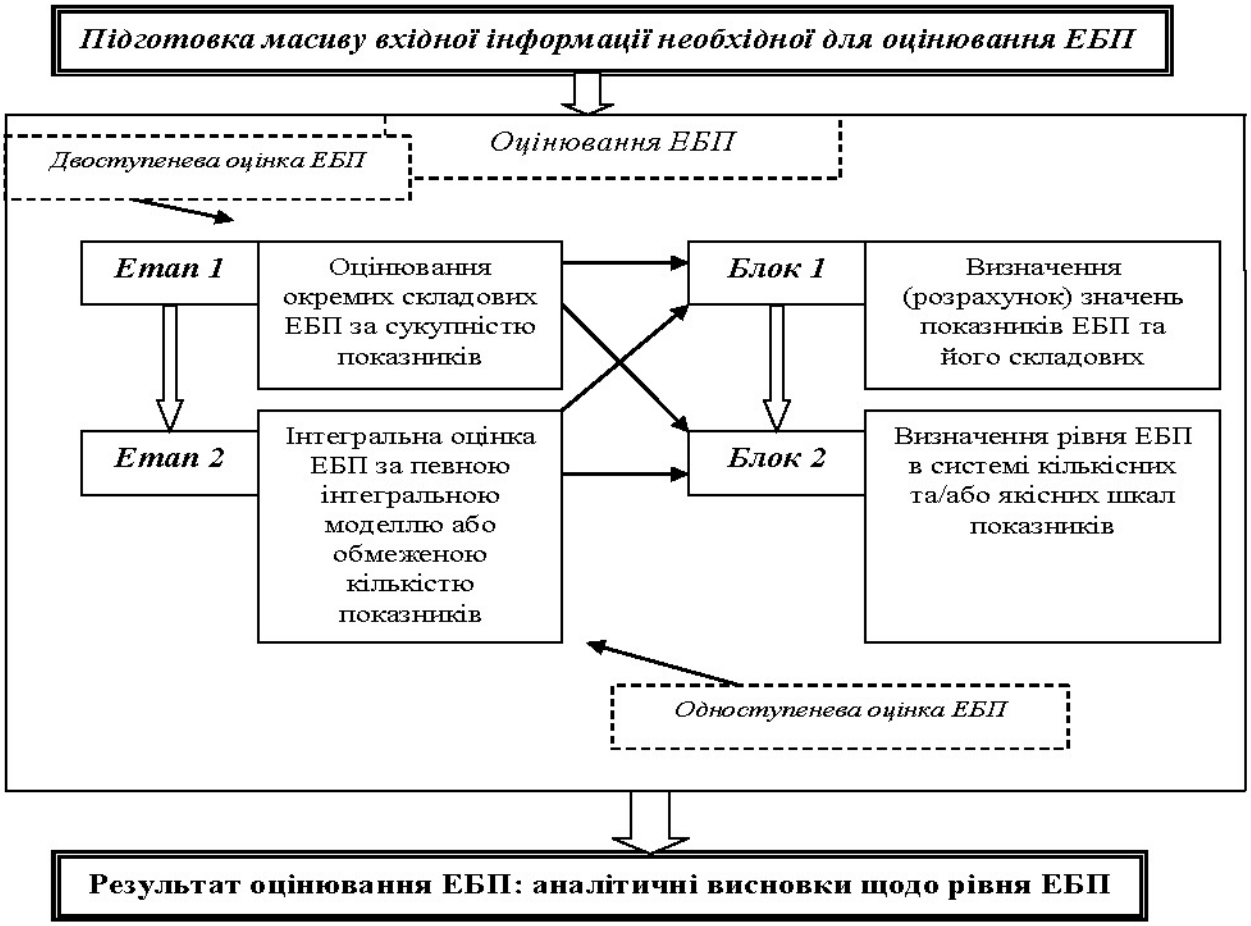

Рисунок 2.2 – Загальна схема оцінювання економічної безпеки підприємств [авторська розробка]

показників у просторі та часі, узагальненої характеристики стану та розвитку агрегованих груп однорідних параметрів тощо; методу коефіцієнтів застосуванню усталених та розробленню нових коефіцієнтів, що характеризують певні характеристики досліджуваних складових економічної безпеки інноваційного розвитку підприємства.

До методів другої групи можна віднести методи та моделі факторного аналізу (багатовимірного статистичного аналізу): диференціальний, логарифмічний, інтегральний, кореляційно-регресійного аналізу, головних компонент, моделі згортки часткових показників в інтегральний, які також детально розглянуті у відповідних працях (Франчук В. І.) [280]. Вибір означених методів обґрунтовується поліфакторністю явища забезпечення економічної безпеки підприємств, яке розвивається в просторовому та

історичному аспектах. Так, якщо моделі згортки показників слугуватимуть отриманню узагальненої характеристики певної соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств, застосування методів сучасного факторного аналізу, зокрема, головних компонент, та методу кореляційно-регресійного аналізу дозволяють не лише виокремити найбільш суттєві чинники впливу, але й здійснювати прогностичний аналіз та оцінювання рівня узагальнюючого показника, а саме:

1) аналітичну – систему показників-індикаторів економічної безпеки підприємств;

2) інформаційно-облікову – систему інструментів збору інформації та обліку економічної безпеки підприємств, яка має забезпечити аналітичну систему необхідним обліковими даними;

3) оцінювальну − систему нормативів і обмежень величин аналітичних показників, що характеризують стан економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти.

Основними аналітичними інструментами управління соціогуманітарною клмпонентою економічної безпеки підприємств є система показників та власне методика аналізування економічної безпеки підприємств, побудована в розрізі визначених ключових складових.

Основними інформаційно-обліковими інструментами управління підприємством та процесами його розвитку є: облікові регістри; план рахунків синтетичного та аналітичного обліку, зокрема управлінського; облікова політика; фінансова, статистична та управлінська звітність.

Основними інструментами оцінювання економічної безпеки підприємств як складової його потенціалу та як ознаки його результативності є: шкали значень аналітичних показників (інтегральних і часткових; статичних і динамічних), що дозволяють оцінити рівень економічної безпеки підприємств. Визначальними є саме аналітичні інструменти та показники-індикатори соціогуманітарного розвитку, оцінювальні ж є допоміжними – що трансформують кількісні значення аналітичних показників у дескриптивну

шкалу визначення рівня економічної безпеки підприємств, облікові грають обслуговуючу роль як джерела облікових даних, а не навпаки, як доволі часто розглядається в працях з питань обліково-аналітичного забезпечення управління. Відповідно, формування системи економічної безпеки підприємств здійснюється послідовно у два етапи, які інтегрують три напрямки:

1) обґрунтування індикаторів економічної безпеки підприємств, необхідних системі управління соціогуманітарними чинниками для діагностики та моніторингу соціогуманітарного розвитку, зміст яких обумовлює вимоги до системи облікових інструментів;

2) визначення необхідних облікових даних та формування (удосконалення) відповідних облікових інструментів в системі обліку підприємства;

3) обґрунтування шкали значень індикаторів економічної безпеки підприємств, що відповідають різним рівням.

Обґрунтування системи індикаторів економічної безпеки підприємств, необхідних для його оцінки, діагностики та моніторингу, необхідно здійснювати у розрізі визначених ключових складових економічної безпеки підприємств: 1) система безпекоорієнтованого соціогуманітарного управління економічної безпеки підприємств; 2) підсистема інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти; 3) система аналітичних інструментів безпекоорієнтованого соціогуманітарного управління завдання аналізу аналітичні дані складові економічної безпеки підприємств; 4) система аналітичних індикаторів економічної безпеки підприємств та їх параметрів вимоги до системи облікова інформація етапи формування:

Етап 1: обґрунтування індикаторів економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти.

Етап 2: формування та удосконалення відповідних інструментів обліку визначення необхідних облікових даних соціогуманітарного розвитку підприємства. Відповідно аналіз соціогуманітарні компоненти економічної

безпеки підприємств містить 3 основні напрями: аналіз стану підприємства та його якісних змін; аналіз соціогуманітарної активності підприємства; аналіз соціогуманітарного потенціалу підприємства.

На першому етапі аналізу має здійснюватися ідентифікація фактів розвитку підприємства – мав він місце чи ні в аналізованому періоді. Розвиток підприємства може проявлятися в зростанні фінансових показників (майнового стану, доходів та фінансових результатів, фінансової ефективності, ринкової вартості тощо) та покращенні якісних характеристик (ліквідність, фінансова незалежність, ефективність, конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість тощо). Проте, не завжди зміни стану підприємства, навіть позитивні, обумовлені його економічною діяльністю. Водночас, на початкових етапах соціогуманітарних процесів активізація економічної діяльності на підприємстві може негативно відобразитись на загальних показниках розвитку.

На наступних етапах визначається ступінь соціогуманітарного розвитку підприємства – зв'язок розвитку підприємства з його економічною діяльністю та соціогуманітарним потенціалом. Він може проявлятися в зростанні економічної активності підприємства. В методології економічного аналізу, зокрема на засадах економічного підходу, розповсюджений його умовний поділ на 2 види: 1) експрес-аналіз та 2) деталізований комплексний аналіз. За результатами дослідження існуючих методичних засад та підходів оцінки економічної діяльності, також визначено декілька рівнів деталізації аналізу: 1) аналіз економічної діяльності в цілому по підприємству; 2) аналіз структури економічної діяльності підприємства; 3) аналіз окремих видів продукції, проектів, процесів.

Для оцінки економічної безпеки підприємств важливе значення мають як кількісні, так і якісні показники, структуровані за об'єктами аналізу (критеріями якісних змін стану підприємства, складовими економічної діяльності та соціогуманітарної складової), які потребують класифікації та побудови у вигляді ієрархічної системи показників. Отже, для безпекоорієнтованого соціогуманітарного управління чинниками економічної

безпеки підприємств за кожним напрямом аналізу доцільно передбачити декілька рівнів деталізації з розробкою систем показників для кожного рівня.

Звертаємо увагу на те, що до показників 1-го рівня доцільно віднести загальні індикатори розвитку підприємства, його ділової активності, що максимально обліково-забезпечені існуючими інструментами фінансового та статистичного обліку (є у фінансовій та статистичній звітності). В такий спосіб результати аналізу показників 1-го рівня можуть бути доступні і внутрішнім, і зовнішнім користувачам, та застосовуватися для зовнішнього аналізу економічної безпеки підприємств.

До показників 2-го рівня доцільно віднести показники соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств, структури економічної діяльності та соціогуманітарного потенціалу, які доступні у фінансовому та статистичному обліку, та і ті, що вимагають формування додаткової управлінської звітності на підприємстві. Такий підхід дозволить здійснювати поетапне впровадження системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств в обліково-аналітичній діяльності підприємств, водночас з загальними процесами удосконалення системи управлінського обліку. Відтак, отримані результати підсумовуються у такому:

– систему показників аналітичних досліджень соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств на засадах дуального підходу можна визначити як упорядковану сукупність показників та індикаторів, що віддзеркалюють параметри економічної безпеки підприємств як результати безпекоорієнтованого управління в контексті соціогуманітарної компоненти, мають властивості зведення та подільності, пов'язані з іншими показниками, але не дублюють їх;

– обґрунтовано напрями аналітичних досліджень на першому рівні деталізації у відповідності до визначених об'єктів економічної безпеки підприємств, до яких віднесено: аналіз економічного розвитку підприємства з позиції результатного підходу, ознак соціогуманітарного розвитку підприємства – характеристик економічної активності та соціогуманітарного

потенціалу, параметрів економічної безпеки підприємств, що є основою для подальшого моделювання системи показників-індикаторів безпекоорієнтованого управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств; розроблено класифікацію показників-індикаторів економічної безпеки підприємств на засадах запропонованих критеріїв: напрям аналітичних досліджень, статус об'єкта економічної безпеки підприємств, вектор впливу на параметри об'єкта економічної безпеки підприємств, суттєвість, колінеарність впливу, сфера соціогуманітарних чинників впливу, що слугує обґрунтуванню відбору показників до системи; обґрунтовано та систематизовано методи їх формування у розрізі часткових та інтегральних показників; обґрунтовано, що основними аналітичними інструментами безпекоорієнтованого управління соціогуманітарним розвитком підприємств є система показників та власне методика аналізування соціогуманітарного розвитку підприємств, побудована в розрізі його визначених складових; складовими системи аналітичних інструментів економічної безпеки підприємств визначено аналітичну, облікову та оцінювальну, уточнено їх зміст, інструментарій та взаємозв'язки, та обґрунтовано відповідні етапи формування економічної безпеки підприємств (Волощук Л. О.) [122].

На сучасному етапі розвитку української держави необхідність вирішення соціогуманітарних проблем, з якими зіткнулися вітчизняні підприємства внаслідок впливу фінансової та політичної ситуації в країні, зробило забезпечення економічної безпеки як ніколи актуальним питанням для підприємств України. В результаті цього виникло питання вдосконалення існуючих та розробки нових принципів і підходів до управління економічною безпекою з урахуванням нових вимог, які висуває нестабільне середовище функціонування підприємств. Актуальною задачею є забезпечення оперативного і результативного прийняття управлінських рішень, що можна забезпечити використовуючи сучасні інструменти управління, до яких відноситься діагностика і аналіз факторів економічної безпеки підприємства.

Згідно з дослідженнями інших науковців встановлено, що для підприємства більш важливим є не уникнення загрози взагалі, а вміння її вчасно і точно передбачити для того, щоб вжити необхідних заходів. Це стосується як підприємств, що знаходяться у кризовому стані, так і успішно працюючих підприємств. Тому необхідним є аналіз економічної безпеки та факторів, які впливають на її зниження з безперервною діагностикою стану середовища та місця підприємства в ньому, оскільки метод прийняття управлінських рішень на основі лише інтуїції не може в умовах зростаючої конкуренції забезпечити максимально ефективне функціонування суб'єктів господарювання.

Економічна безпека підприємств характеризується сукупністю умов та соціогуманітарних чинників, за яких забезпечуються захист економічних інтересів та утримання соціально-економічних параметрів у межах нормативних значень, завдяки чому національна економіка зберігає здатність задовольняти у довгостроковому режимі потреби підприємницьких структур (Живко З. Б.) [153]. Рівень економічної безпеки підприємств характеризується багатьма індикаторами. Оцінка стану економічної безпеки підприємств здійснюється через систему критеріїв та показників. Критерій економічної безпеки підприємств – це вимірник стану суб'єкта господарювання з точки зору відповідності фактично досягнутих показників його діяльності заздалегідь встановленим індикаторам, що відображають сутність економічної безпеки.

У такому випадку загальна задача формування оцінки економічної безпеки системи полягає в розробленні такої оцінки, за допомогою якої у процесі роботи системи кількісно знаходиться загроза руйнування системи для своєчасного вжиття заходівщодо недопущення цього. Таку оцінку можна отримати за допомогою параметрів траекторії руху системи у вигляді функціонала:

$$J_б = J_б(t, s, u, \sigma, \xi), \quad s \in S, \quad u \in U, \quad \sigma \in \Sigma, \quad \xi \in \Xi. \tag{2.1}$$

Принципова схема формування показника безпеки $J_б$ на основі всіх інформаційних потоків у системі наведено на рис 2.3.

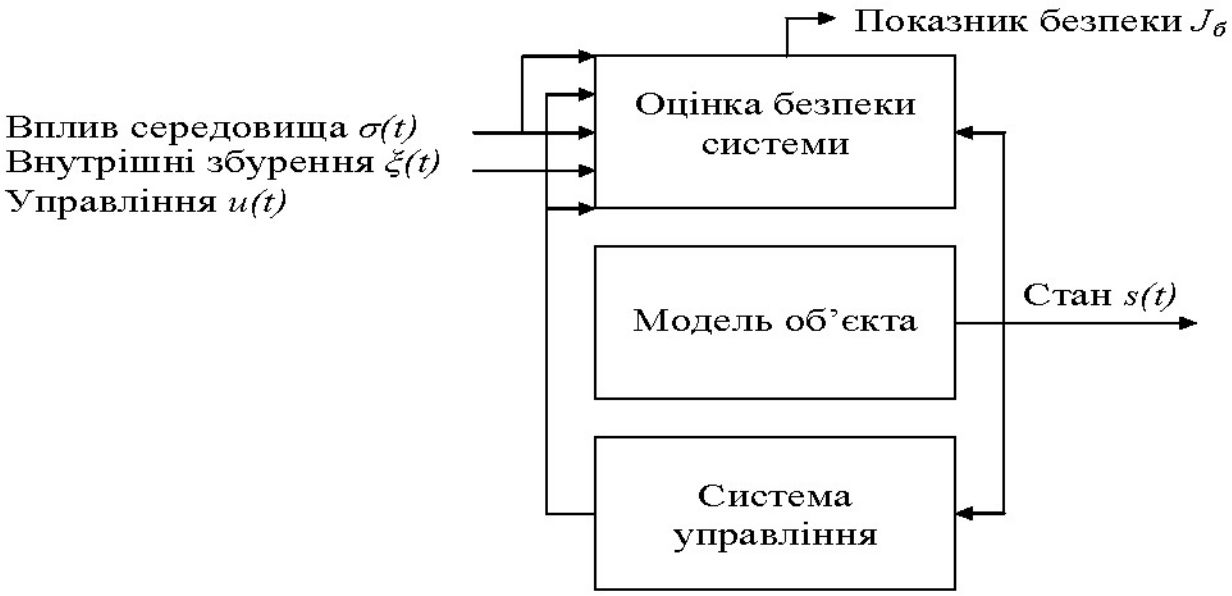

Рисунок 2.3 – Схема формування оцінки економічної безпеки підприємства

Для його знаходження розділимо простір станів системи на дві області, що описують повну множину всіх станів системи:

$$S = S_o \cup S_б, \tag{2.2}$$

де S_o – множина небезпечних станів існування системи;

$S_б$ – множина всіх безпечних станів.

Тоді задача зводиться до побудови множини $S_б$, що своєючергою означає необхідність знаходження границі цієї множини $Г_б$, яка містить всю інформацію про безпеку системи. У такому випадку показник безпеки $Г_б$ є мірою відхилення поточного стану системи S від границі $Г_б$. (Мельник О. О.) [206].

Для аналізу стану економічної безпеки підприємств Тернопільщини в контексті соціогуманітарної компонети було використано наступну схему (рис. 2.4) та табл. 2.2.

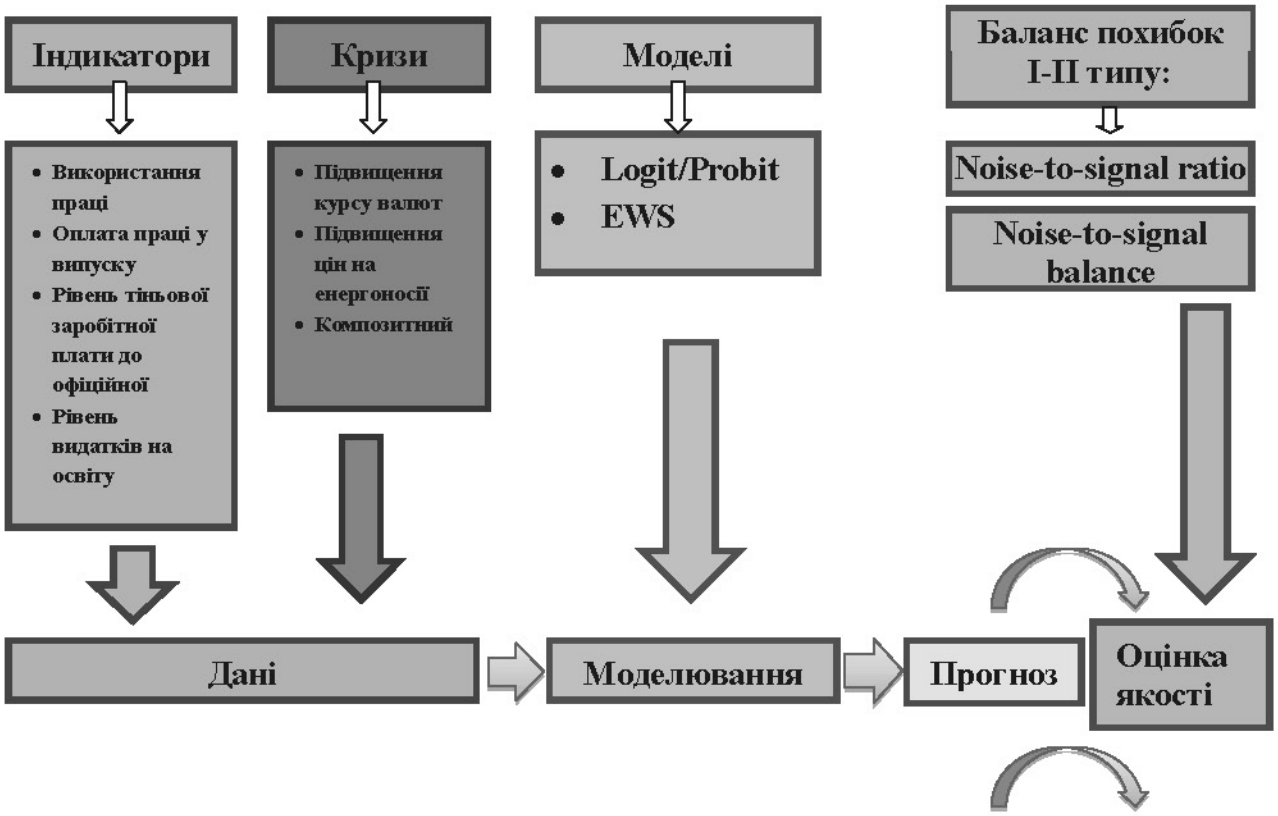

Рисунок 2.4 – Узагальнена схема аналізу індикаторів економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти

Як видно з рис. 2.4 для аналізу економічної безпеки підприємств вибирали індикатори, які характеризують економічну безпеку у різних сферах діяльності підприємств згідно рекомендацій, адаптуючи їх до підприємств Тернопілля. На кожен індикатор було сформовано матрицю значень з підприємствами та значеннями індикаторів по роках. Наповнення матриці показниками є різним, оскільки не для усіх підприємств можна було отримати певні значення індикаторів. При аналізі факторів економічної безпеки необхідно припустити яким чином певний фактор впливає на економічну безпеку підприємства – приводить до її зростання чи призводить до зменшення захищеності підприємства. Дані припущення приведені в табл. 2.2.

Для аналізу економічної безпеки підприємств було обрано багатовимірну logit-модель, випадок бінарного вибору. Модель не враховує групові ефекти, тобто немає аналізу фіксованих ефектів.

Багатовимірна логіт модель для випадку бінарного вибору:

Таблиця 2.2 – Гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти

	Індикатори	Знак впливу		Індикатори	Знак впливу
	Індикатори ризиків соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємства			**Індикатори розвитку**	
ICr1	рівень використання праці	+	IV1	ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств	+
ICr2	рівень оплати праці у випуску	+	IV2	ефективності використання ресурсного забезпечення	+
ICr3	рівень тіньової заробітної плати до офіційної	–	IV3	витратомісткість виробництва	–
ICr4	рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості	–	IV4	конкурентоспроможність продукції	+
ICr5	рівень видатків на освіту	+	IV5	рівень інвестиційної актвності	+
ICr6	рівень видатків на охорону здоров'я	+	IV6	рівень інноваційної активності	+
ICr7	відношення прожиткового мінімуму до середньої заробітної плати	–	IV7	стабільність законодавства у сфері малого підприємництва	+
ICr8	питома вага заробітної плати у структурі чистого доходу підприємств	+		**Додаткові індикатори**	
ICr9	рівень пенсійних видатків	–	II1	Індекс правового спонукання	–
			II2	Фіктивна змінна =1, якщо сальдо рахунку п-ва від'ємне більше 2 років	+
	Індикатори економічної незалежності				
IL1	рівень забезпеченості підприємств ресурсним, потенціалом	+			
IL2	ресурсоозброєність виробництва	+			
IL3	зношеність матеріально-технічної бази підприємств	–			
IL4	рівень забезпеченості підприємств науковим потенціалом	+			
IL5	рівень забезпеченості підприємств виробничо-технічним потенціалом	+			

$$Y_{it}^{*} = \beta' \cdot x_{it} + \varepsilon_{it},$$

$$Y_{it} = \begin{cases} 0, \text{ якщо } Y_{it}^{*} \le 0, \\ 1, \text{ якщо } Y_{it}^{*} > 0, \end{cases} \qquad (2.3)$$

де Y_{it}^{*} – бінарна залежна змінна, що приймає значення *1*, якщо в момент часу *t* на підприємстві є кризовий стан, і *0* в іншому випадку;

x_{it} – пояснюючі змінні;

ε_{it} – випадкові помилка, $t = 1, ..., T_i$, а $i = 1 ... n$.

Подамо у формулі (2.4) функція логістичного розподілу ймовірностей.

$$F(\beta' x_{it}) = \Pr(Y_{it} = 1 | x_{it}, \beta) = \frac{e^{\beta' x_{it}}}{1 + e^{\beta' x_{it}}}, \qquad (2.4)$$

Оцінка параметрів за методом максимальної правдоподібності ф-ла (2.5):

$$\ln L = \sum_{t=1}^{T} \sum_{i=1}^{n} [Y_{it} \ln\{F(\beta' x_{it})\} + [1 - Y_{it}] \ln\{1 - F(\beta' x_{it})\}] \to \max. \qquad (2.5)$$

Трактування коефіцієнтів:

де "+" – зростає змінна => зростає ймовірність кризи; "–" – зростає змінна => знижується ймовірність кризи; – коефіцієнт показує вплив зміни екзогенної змінної на $\ln[Y_{it}/(1 - Y_{it})]$.

Для того, щоб уникнути перехресних ефектів, коли не як сама змінна впливає на ймовірність появи кризи, а державна криза починає впливати на поведінку змінної, будуються дві групи моделей:

– для першої групи регресій з вибірки виключаються всі спостереження після першого року криз;

– для другої групи регресій бралася вибірка за тим же принципом: виключалися всі спостереження після першого року кризи і далі до неї додавалися все спостереження після закінчення кризи, тобто

використовувалися всі дані за винятком кризових років після першого року кризи табл. 2.3.

На основі проведених досліджень нами сформовано наступні висновки: економічна безпека знижується в умовах слабкого соціально-економічного середовища, коли спостерігаються низькі темпи зростання ВВП і висока інфляція; зростання курсу валют збільшують ймовірність кризи на підприємствах та зниження соціального захисту відповідно; підприємства Західного регіону в основному виготовляють продукцію для споживчого сектору, тому соціогуманітарні чинники є визначальними.

Таблиця 2.3 – Найменування підприємств для розрахунків економіко-математичної моделі системи індикаторів економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти

№	C_RAJ	KOD	NAME
1	2	3	4
1	18	130725	ВАТ “ТЕРНОПІЛЬОБЛЕНЕРГО”
2	1	291569	ТОВ “ПІДВИСОЦЬКИЙ ЗАВОД БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ”
3	18	1268934	ТОВ “ТЕРНОПІЛЬБУД”
4	18	1269000	ТОВ “ТЕРНОБУДМЕХАНІЗАЦІЯ”
5	18	3353503	ПАТ “ТЕРНОПІЛЬГАЗ”
6	15	5421350	ПАТ “БЕРЕЗОВИЦЬКИЙ КОМБІНАТ ”БУДІНДУСТРІЯ”
7	4	14040434	ТОВ “МРІЯ ЦЕНТР”
8	1	14049168	ТЗОВ “ХРИСТИНА”
9	16	14338122	БІЛЛЕРБЕК УКРАЇНА ПЕРО-ПУХОВА ФАБРИКА
10	18	19350040	ТОВ “СУШП “ДІАНА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬ ЛТД”
11	18	21138240	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ФІРМА “РУТА-ФАРМ”
12	11	21150620	ПАТ “КОРЖІВСЬКИЙ СГДК”
13	18	22603696	ПМП “ГОРНОСТАЙ”
14	18	22604402	РЕДАКЦІЯ ГАЗЕТИ “ПІДРУЧНИКИ І ПОСІБНИКИ”
15	18	24637417	“ВИДАВНИЦТВО “НАВЧАЛЬНА КНИГА-БОГДАН”
16	18	25345757	ТОВ “ДОБРОБУД”
17	16	25347839	ПРАТ “АГРО-ПРОДУКТ”
18	18	30047671	ПП “ПРОДЕКСПОРТ”
19	18	30345109	ТОВ “АНТ”
20	18	30356917	ПРАТ “ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ МОЛОКОЗАВОД”

Кінець таблиці 2.3

1	2	3	4
21	18	30622532	ТОВ “ТК “МЕГАПОЛІС-УКРАЇНА”
22	3	30811896	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ “БУЧАЦЬКИЙ СИРЗАВОД”
23	14	30828208	ПРИВАТНО-ОРЕНДНЕ ПІДПРИЄМСТВО “ДАРАХІВСЬКИЙ”
24	18	30836947	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ “ТЕРНОПІЛЬХЛІБПРОМ”
25	18	31138408	ТОВ “САХАРА”
26	18	31594297	ТОВ “СТЕН”
27	18	32549732	ТОВ “ТОРГОВА ГРУПА “АРС-КЕРАМІКА”
28	18	32578370	ТЗОВ “АРІОЛ”
29	18	32736671	ТОВ “ВІНІСАН”
30	18	32865702	ПП “ЗАХІД- АГРОІНВЕСТ”
31	18	32941987	ТОВ “КОМПАНІЯ ЛАН”
32	2	33317158	ПП “СКАЛА-ІНТЕР”
33	18	33357824	ТЗОВ “КУПАВА-5”
34	18	33680419	ТОВ “САЮЗ”
35	18	33992917	ТОВ “ТЕРВІКНОПЛАСТ”
36	15	34419383	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ “СЕ БОРДНЕТЦЕ –УКРАЇНА”
37	18	34473461	ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО “КОЗАЦЬКА СМАКОТА”
38	18	34473655	ТОВ “ТЕРМОБУД ПЛЮС”
39	5	34526958	ПП “ТІМІРТАН”
40	15	34699310	ПП “АГРОСПЕЦГОСП”
41	7	35039068	ТОВ “БІЛИЙ БЕРЕГ”
42	18	35219218	ТОВ “ЗАХІДСИР”
43	2	35368754	ДП “ДІНТЕР УКРАЇНА СКАЛА”
44	4	35855770	ТОВ “МРІЯ – ЛІЗИНГ”
45	4	35855828	ТОВ “ІНТЕРФОМ-ЗАХІД”
46	15	35907603	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ “ТЕМА – ОПІЛЛЯ”
47	1	35969895	ТОВ “ЗАХІД-АГРО МХП ТЕРНОПІЛЬ”
48	15	36404316	ТОВ “ТЕРНОПІЛЬ МОСТОБУД”
49	8	36650633	ТОВ “ЕЛАГРІ-КОЗОВА”
50	2	36865601	ТОВ “ЕЛАГРІ – БОРЩІВ”
51	18	37306731	ТОВ “ПГ “ТЕРПОЛІМЕРГАЗ”
52	18	37306789	ТОВ “АВАКС ПРОФ”
53	18	37457526	ПП “АРІОЛ-ТЕРНОПІЛЬ”
54	2	37498122	ПП “ВП-ТРАНС”
55	18	37556849	ТОВ “АГРОЦЕНТР-ГАЛИЧИНА”
56	15	37576802	ТОВ “М’ЯСОПРОДУКТ МПК”
57	5	37888305	ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ “ЕДЕМ-Ф”
58	14	37961273	ТОВ “ФЕРОЗІТ”
59	15	38038313	ТОВ “СЕРВІС-АГРОЗАХІД”
60	18	38155346	ТЕРНОПІЛЬСЬКА ФІЛІЯ “ЛАТОНА “ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ “КОТОВСЬКИЙ ВИНЗАВОД”
61	18	38303253	ТОВ “ПРОДЛЮКС ПЛЮС”
62	18	38417636	ТОВ “ПК “ТЕРПОЛІМЕРГАЗ”
63	18	38989673	ТОВ “ТБК “ПРОФЕСІОНАЛ”

Далі проводилась глобальна оцінка впливу індикаторів на економічну безпеку підприємств за допомогою логіт та пробіт функцій

При перевірці стаціонарності нестаціонарними виявилися змінні: ICr1, ICr2, ICr7, IL1, IL6, IV7. Стаціонарність змінної свідчить про те, що вона передбачувано змінюється в часі. Нестаціонарні фактори необхідно додатково досліджувати, оскільки пряма залежність від них економічної безпеки не встановлюється, тому що передбачити їхню зміну в часі з високою ступінню достовірності неможливо.

При перевірці стаціонарності нестаціонарними виявилися змінні: ICr1, ICr2, ICr7, IL1, IL6, IV7

Лінійна форма моделі має наступний вид (рис 2.5).

Conditional fixed-effects logistic regression — Number of obs = 294
Group variable: IDCode — Number of groups = 27

Obs per group: min = 6
avg = 10.9
max = 14

LR chi2(5) = 31.58
Log likelihood = -62.693942 — Prob > chi2 = 0.0000

Y2	Coef.	Std. Err.	z	P>|z|	[95% Conf.	Interval]
DIL1	-9.77678	5.781843	-1.69	0.091	-21.10899	1.555424
ICr10	-.1416409	.0484753	-2.92	0.003	-.2366507	-.0466311
IL7	.0065406	.0027356	2.39	0.017	.0011789	.0119023
IV1	-.7645714	.28408	-2.69	0.007	-1.321358	-.2077849
IV4	.0296845	.0110367	2.69	0.007	.0080531	.051316

Рисунок 2.5 – Лінійна форма моделі для нестаціонарних факторів [розраховано автором]

При аналізі вибраних індикаторів та діяльності підприємств Тернопілля встановлено, що визначальними факторами є соціогуманітарні чинники та фінансовий стан в державі. Для підприємств важливими факторами розвитку є проведення ефективної реклами та довгострокогового перебування на ринку з підтримкою власної продукції. Такі підприємства є більш економічно захищені

з точки зору економічної безпеки, оскільки їхня діяльність проводиться у споживчому секторі. Для управління економічною безпекою використано наступну схему (рис. 2.6), в основі якої є діагностика економічної безпеки підприємств (Григорук П. М., Хрущ Н. А.) [139]. Діагностиці обов'язково передує аналіз середовища функціонування підприємства, який проводиться за етапами для виявлення усіх позитивних і негативних тенденцій, які можуть мати вплив на економічну безпеку підприємства.

Також для певних підприємств було запропоновано швидкі методи покращення економічної складової їх функціонування:

Таблиця 2.4 – Розробка заходів щодо покращення економічної складової підприємств

Назва заходу	ТОВ "ТЕРНОПІЛЬБУД"	ПАТ "ТЕРНОПІЛЬГАЗ"	БІЛЛЕРБЕК УКРАЇНА ПЕРО-ПУХОВА ФАБРИКА	ТзОВ ФІРМА "РУТА-ФАРМ"	ТОВ "ДОБРОБУД"	ПРАТ "АГРО-ПРОДУКТ"	ПП "ПРОДЕКСПОРТ"	ПРАТ "ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ МОЛОКОЗАВОД"	ТзОВ "БУЧАЦЬКИЙ СИРЗАВОД"	ТзОВ "ТЕРНОПІЛЬХЛІБПРОМ"
Розроблення веб-сайту	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Проведення рекламної кампанії, участь у виставках і ярмарках	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Відкриття фірмового магазину, власної дистриб'юторської мережі	–	–	–	+	–	+	+	+	+	-
Проведення маркетингових досліджень	+	+						+	+	+
Вчасне виконання договорів	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Розробка нової продукції і розширення асортименту	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Підвищення якості сервісного обслуговування		+								

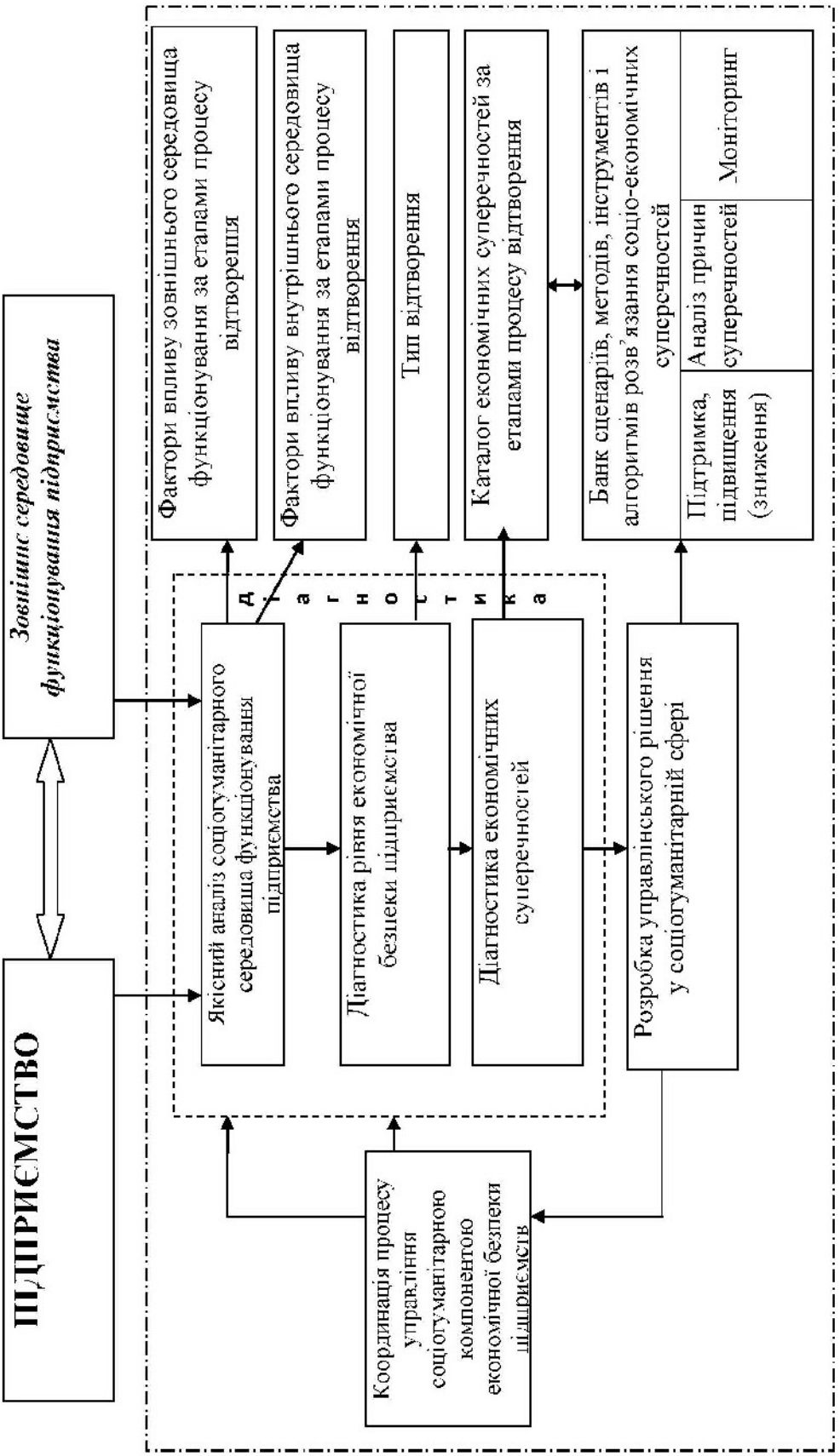

Рисунок 2.6 – Структура системи управління соціогуманітрною компонентою економічної безпеки підприємств

На основі аналізу досліджуваних індикаторів та визначення параметрів економічної безпеки підприємств в доповнення до економічних методів, можна використовувати адміністративні і соціально-психологічні засоби. Вони включають методи впливу на окремих працівників, груп працівників чи колектив в цілому для формування корпоративної культури, що буде сприяти досягненню цілей даного підприємства, дозволить зменшити вплив соціогуманітарних чинників економічної безпеки на підприємство. До таких методів відносять: навчання персоналу правил безпечної поведінки; робота з керівниками, поведінка яких служить еталонною для колективу підприємства; розробка програми роботи з новими співробітниками і її впровадження; формування і корегування традицій підприємства; регулювання міжособистісних і міжгрупових відносин; моральне заохочення; соціальне планування; інші методи.

Організаційні або адміністративно-правові методи управління економічною безпекою підприємства базуються на мотивах примусового характеру і включають в себе побудову і вдосконалення структури управління, визначення повноважень працівників, розробку і застосування адміністративних розпоряджень, інструкцій та інших документів, які полегшують взаємодію між суб'єктом і об'єктом управління.

2.2. Модель стратегічного прогнозування стану економічної безпеки підприємств

В сучасних трансформаційних умовах проблеми внутрішнього розвитку підприємницької діяльності, динамічні зміни у глобальному економічному просторі та збільшення ступеня відкритості національних економічних процесів викликають необхідність удосконалення методології оцінки рівня економічної безпеки підприємств з метою адекватного реагування на дестабілізуючі фактори.

Так з практичної точки зору, явище економічної безпеки підприємств поки що жодним чином не віддзеркалене у вітчизняних статистичних

дослідженнях. Втім, врахування впливу економічну безпеку підприємств на тенденції розвитку підприємств, та навпаки, потребує дослідження її рівня та соціогуманітарних чинників впливу, віддзеркалених у методології досліджень явища економічної безпеки підприємств.

Ми відзначаємо, що економічна безпека підприємств характеризується сукупністю умов та соціогуманітарних чинників, за яких забезпечуються захист економічних інтересів та утримання соціально-економічних параметрів у межах нормативних значень, завдяки чому національна економіка зберігає здатність задовольняти у довгостроковому режимі потреби підприємницьких структур. Рівень економічної безпеки підприємств характеризується багатьма індикаторами, тому необхідно застосовувати інтегральні індекси оцінки, які б описували зміну рівня економічної безпеки підприємств, у тому числі в розрізі всіх складників економічної безпеки, а також забезпечували оцінку і порівняння стану.

Оцінка стану економічної безпеки підприємств здійснюється через систему критеріїв та показників. Критерій економічної безпеки підприємств – це вимірник стану суб'єкта господарювання з точки зору відповідності фактично досягнутих показників його діяльності заздалегідь встановленим індикаторам, що відображають сутність економічної безпеки.

Вважаємо за доцільним акцентувати увагу на тому, що під критерієм соціогуманітарної компонети економічної безпеки підприємств слід розуміти оцінку стану соціогуманітарної сфери, що відображають її характер і напрями. Відзначимо, що критеріальна оцінка економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти охоплює оцінювання: стабільності соціальних взаємин і структури підприємств; наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів на підприємствах; позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації працівників підприємств (Апопій В. В., Іляш О.І.) [10].

Одразу ж зауважимо, що наведені критерії встановлюють вибір певних показників економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної

компоненти, які найадекватніше характеризують соціальну сферу підприємств, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. При цьому дані показники підприємств мають відповідати таким вимогам: наявність високого ступеня інформативності; наявність зв'язку показників із суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціогуманітарні та економічної складової економічної безпеки підприємств на кожному етапі функціонування й розвитку; можливість їх застосування в практичній діяльності господарюючих суб'єктів економічної системи.

Отже, розвиток самої соціальної сфери впливає на рівень життя працівників. У зв'язку з цим доцільно ознайомитися з показниками, які характеризують рівень розвитку соціогуманітарної сфери.

Показники рівня розвитку охорони здоров'я: кількість і структура медичних закладів, кількість лікарів, рівень захворюваності – кількість днів непрацездатності, показники інвалідності та виробничого травматизму.

До показників рівня розвитку освіти належать: кількість закладів освіти (дошкільних, початкових, середніх, вищих); кількість навчальних закладів за формами власності (державні, приватні, муніципальні); кількість учнів та студентів у навчальних закладах за їх видами та формами власності; матеріальна база закладів освіти; витрати на утримання дітей у дошкільних та шкільних навчальних закладах.

Показники рівня розвитку культури: середній термін навчання однієї особи віком від 25 років (узагальнюючий показник, прийнятий у світовій практиці); кількість закладів культури за типами (бібліотеки, музеї, театри, кінотеатри); сума коштів, спрямованих на розвиток культури тощо.

Показники забезпеченості житлом: загальна площа житлового фонду, площа на душу населення; рівень та динаміка оплати житлово-комунальних послуг.

Важливим показником рівня життя населення є частка витрат на соціальну сферу в державному бюджеті та стан соціальної інфраструктури. Зменшення частки цих витрат, особливо на охорону здоров'я та освіту, відкидає

країну за рівнем інтелектуального потенціалу далеко назад. Коливання у темпах зміни кількості населення з вищою освітою впливає і на ринок праці, на якому коливатиметься пропозиція робочої сили та змінюватиметься її якість.

Використання вільного часу характеризується показниками: кількість закладів відпочинку, туризму, спорту; вартість путівок до туристичних, санаторно-курортних закладів; витрати на екскурсійне, культурно-масове обслуговування.

Слід звернути увагу на те, що для оцінювання економічної безпеки підприємства потрібен відповідний інструмент. Критерій (інтегральний показник) економічної безпеки підприємства повинен задовольняти таким умовам: наявність чітких фіксованих меж; зіставність різночасових оцінок рівня економічної безпеки одного підприємства, а також підприємств різних галузей; простота і доступність методики розрахунку, яка ґрунтується на наявних облікових даних, її універсальність.

Критеріальна оцінка стану економічної безпеки підприємств включає в себе оцінку ресурсного потенціалу та узгодженості інтересів усіх учасників у середині підприємства, при яких загрози внутрішнього та зовнішнього характеру зводитимуться до мінімуму. Для достовірної оцінки стану економічної безпеки підприємств необхідно розробити модель, яка б забезпечила можливість максимально точного розрахунку значення критерію економічної безпеки підприємства. В основу такої моделі слід покласти систему показників (індикаторів), що відображають сутність та економічний характер процесів, якими характеризується суб'єкт господарювання.

Звертаємо увагу на те, що вплив усіх факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, на економічну безпеку підприємств дістає свій прояв у зміні показників його діяльності. Отже, рівень економічної безпеки підприємства $P_{ек.б}$ може бути поданий у вигляді функції багатьох змінних:

$$P_{ек.б} = F(X_i) = \alpha_1 f(x_1) + \alpha_2 f(x_2) + \ldots + \alpha_i f(x_n), \quad \left(\sum_{i=1}^{n} \alpha_i \right), \qquad (2.6)$$

де $x_1, x_2, ..., x_n$ – основні показники діяльності підприємства;

$f(x_1), f(x_2), ..., f(x_n)$ – локальні функції залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства;

$\alpha_1, \alpha_2, ..., \alpha_i$ – частка значущості кожного показника для економічної безпеки підприємства;

i – кількість показників.

Щоб вивести функцію рівня економічної безпеки підприємства, розглянемо її залежність від одного показника – $f(x_i)$ при незмінних значеннях решти показників.

Значення показника рівня економічної безпеки підприємства мають розташовуватись у загальноприйнятій декартовій системі координат: по осі абсцис – значення аргументу, по осі ординат – значення функції. Над віссю абсцис X розташовується дільниця економічної безпеки, максимальне значення її рівня становить 1. Під віссю абсцис X розташовується дільниця економічної небезпеки, мінімальне значення її рівня становить – 1. У реальному житті не існує абсолютної захищеності (а також абсолютної небезпеки), тому рівень економічної безпеки (так само як і рівень економічної небезпеки) ніколи не досягне свого максимального (мінімального) значення, нескінченно наближаючись до нього.

Значення показника x_i є додатним.

Графік функції перетинає вісь X у критичній точці $x_{кр}$. Це гранична точка між дільницями економічної небезпеки і безпеки, в якій рівень економічної безпеки підприємства дорівнює *0*.

Функція є зростаючою або спадною, залежно від типу показника. Можна виділити три типи економічних показників: показник – "мінімум", показник – "максимум" і показник – "інтервал". Для показника першого типу критичне значення мінімально можливе для досягнення економічної безпеки (при $x > x_{кр}$ і $P_{ек.б} > 0$), представником є продуктивність праці. Для другого типу показників, навпаки, коли $x > x_{кр}$ і $P_{ек.б} < 0$, представником є коефіцієнт

спрацювання основних виробничих фондів. Для третього типу показників функція економічної безпеки підприємства стає додатною лише при значеннях аргументу, що лежать у межах певного інтервалу, представником може слугувати частка фонду оплати праці у витратах підприємства на виробництво продукції (робіт, послуг). Коли його значення є меншим від 20 і більшим від 70 %, існує небезпека для діяльності підприємства.

В інтервалі між критичними значеннями аргументу $x_{кр1}$ та $x_{кр2}$ показника третього типу значення функції лишається сталим і найвищим, рівним $1 - \alpha$, де α – нескінченно мала величина.

Крива першого типу зростає до значення 1 - а у точці $x = x_{max}$, відповідній максимально можливому реальному значенню показника, яке є найліпшим для досягнення економічної безпеки. У подальшому крива асимптотично наближається до 1.

Крива другого типу убуває до значення -1 + а у точці $x = x_{max}$, що відповідає максимально можливому реальному значенню показника, яке є найгіршим для досягнення економічної безпеки. У подальшому крива асимптотично наближається до -1.

Аналогічно поводиться функція залежно від показника третього типу.

За основу формули цієї залежності від показника – мінімуму приймають формулу функції показникового закону розподілу неперервної випадкової величини:

$$F(X) = 1 - e^{-\lambda x}. \qquad (2.7)$$

Графік цієї функції має вигляд кривої, що асимптотично наближається до 1. Виконавши перетворення формули, необхідні для перенесення початку графіка у точку x, а також для описання лівої (від'ємної) гілки графіка функції, яка залежить від показника – "мінімуму", можна отримати:

$$F_1(X) = -1 + e^{-\lambda_1 (x - x_{кр})}; \tag{2.8}$$

$$F_2(X) = 1 - e^{-\lambda_2 (x - x_{кр})}, \tag{2.9}$$

де $F_1(X)$ – функція, що описує залежність рівня економічної безпеки від показника діяльності підприємства на інтервалі від 0 до *хкр*;

$F_2(X)$ – функція, що описує залежність рівня економічної безпеки від показника діяльності підприємства, коли його значення перевищує $x_{кр}$ (рис. 2.7).

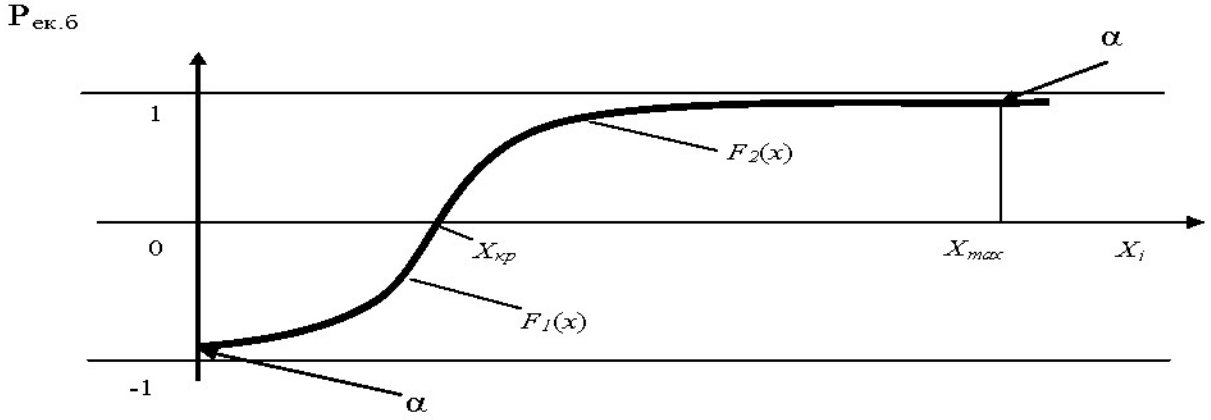

Рисунок 2.7 – Графік залежності рівня економічної безпеки підприємства від показника – “мінімуму”

Величини λ_1 *і* λ_2 визначаються логарифмуванням рівнянь лівої та правої гілок кривої у точках (0; -1 + α) і (x_{max}; 1 - α), відповідно:

$$\lambda_1 = \frac{\ln \alpha}{x_{кр}}; \tag{2.10}$$

$$\lambda_2 = \frac{\ln \alpha}{x_{кр} - x_{\max}}. \tag{2.11}$$

З огляду на критичні та максимальні значення кожного показника і прийняту величину а виводяться формули залежності рівня економічної

безпеки підприємства від кожного з показників його діяльності – типу "мінімум", "максимум" та "інтервал".

Частка значущості показників у рівні економічної безпеки підприємства визначається пропорційно середнім відсоткам зростання функції $f(x_i)$ (лівої та правої віток) при зміні аргументу x_i на 1 %.

Неможливо залишити поза увагою те, що для підприємств різних галузей набір показників, які характеризують їхню виробничо-фінансову діяльність, буде неоднаковим. Але принципи вибору показників для всіх підприємств є спільними: показники мають бути, по-перше, надійними; по-друге, зіставними в різні періоди; по-третє, узагальнюючими (синтетичними) для своїх груп; по-четверте, відносно незалежними один від одного для забезпечення адекватності розроблюваної формули. Необхідно перевірити всі показники на мультиколінеарність і виключити сильно корельовані (коефіцієнти кореляції котрих перевищують 0,80-0,85). З двох сильно корельованих факторів виключається менш важливий логічно та слабше пов'язаний з результатом (рівнем економічної безпеки підприємства).

Вихідні критичні значення показників треба трактувати як теоретичні (розрахункові). Реальними ж є значення x_1 що лежать на межі дільниці ризику та дільниці безпеки.

Для підприємств оцінка економічної безпеки підприємств є важливою, передусім, через те, що їх активно задіяний потенціал є визначальним чинником антикризового розвитку, гарантом економічного зростання і підтримки економічної незалежності та безпеки країни. Його втрата пов'язана з непередбачуваними наслідками деіндустріалізації держави, в якій багатогалузева індустрія є одним з найсильніших засобів зміцнення його єдності.

З урахуванням визначених принципів пропонуються визначення складників економічної безпеки підприємств та відповідний набір індикаторів. Важливим етапом моніторингу є визначення порогових значень індикаторів економічної безпеки підприємств, що дозволяє шляхом їх порівняння виявити

потенційні “зони небезпеки” та рівні небезпеки (прийнятний ризик – передкризовий стан – кризовий стан). Оптимальні значення індикаторів (нижнє оптимальне, верхнє оптимальне) характеризують допустимий інтервал величин, у межах якого створюються найсприятливіші умови для функціонування держави. Порогові значення індикаторів (нижній поріг, верхній поріг) – це кількісні величини, порушення яких спричинює несприятливі тенденції підприємницьких структур.

Для кожного індикатора визначаються порогове нижнє і верхнє значення та оптимальне нижнє і верхнє значення. Рекомендується застосування авторських підходів для визначення цих значень: використання функціональних залежностей: аналітичних або статистичних; використання економічних моделей, які адекватно відображають наслідки впливу дестабілізуючих факторів для конкретного підприємства в поточний період часу; аналоговий підхід (орієнтація на показники підприємств-аналогів); законодавчий підхід (встановлення порогових значень на законодавчому рівні); методи експертних оцінок.

У міру можливостей пріоритет при визначенні порогових значень індикаторів економічної безпеки підприємств слід надавати застосуванню двох перших методів – використання функціональних залежностей та економічного моделювання. Аналогічне визначення інтегрального індексу для оптимальних та порогових значень дає можливість порівнювати в одному масштабі динаміку інтегрального індексу з інтегральними пороговими значеннями – ідентифікувати стан економічної безпеки підприємств, що обумовлює розроблення відповідних заходів повернення його в діапазон порогових, а краще, оптимальних значень. Порогові значення необхідно переглядати залежно від економічної діяльності підприємств й тих завдань, які стоять на певному етапі її розвитку. Використання темпових величин припускає від’ємні значення індикаторів, що може порушувати умови знаходження нормованих індикаторів у діапазоні $[0; 1]$. Для усунення цього протиріччя пропонується метод, якій полягає у зсуві по числовій осі вправо динамічного ряду

індикаторів на величину, більшу максимального від'ємного значення індикатора з одночасним зсувом порогових значень для збереження існуючих пропорцій.

Для інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки можна рекомендувати методику, що ґрунтується на використанні традиційних показників, темпів їхньої зміни та ймовірності реалізації специфічних ризиків. Процедура проведення розрахунків складається з таких етапів:

1. Визначення нормативного рівня показників кожної складової економічної безпеки (наприклад, фінансову складову можна охарактеризувати системою показників фінансової стійкості; інформаційну – показниками ефективності інвестицій в інформаційні технології, ефективності володіння інформацією, показниками новизни інформації тощо).

2. Визначення системи цільових показників, сформованої на попередньому етапі, на поточний період, а також визначення темпів їхньої зміни (вибір того чи іншого показника здійснюється керівництвом підприємства на базі корпоративної стратегії розвитку).

3. Визначення системи ризиків, якими переобтяжено діяльність підприємства, їх перегрупування за складовими та оцінка ймовірності їх реалізації (формування спектра можливих загроз за кожною складовою).

4. Визначення порівняльних індексів за кожним показником у розрізі складових економічної безпеки підприємства (під порівняльним індексом слід розуміти співвідношення фактичного значення кожного показника з його нормативним (середньогалузевим)значенням).

5. Визначення рівня економічної безпеки для кожної складової, як добуток темпів зміни показника (не менше ніж за три роки), коефіцієнта вагомості кожного показника в системі оцінки кожної складової, що визначається керівництвом (аналітиком) на основі стратегічних цільових орієнтирів та загальної ймовірності реалізації ризиків даної складової.

6. Визначення загального показника економічної безпеки даного підприємства, як суми оцінки фінансової складової, техніко-технологічної

складової, інтелектуальної та кадрової складової, інформаційної складової, екологічної складової, політико-правової складової, силової складової економічної безпеки.

На підставі цих розрахунків аналізують чутливість загального показника реалізації найімовірніших загроз та визначають коефіцієнти еластичності за кожною складовою. Потім формують систему організації економічної безпеки підприємств з урахуванням складових, що мають найбільший вплив.

Загальна методологія оцінки рівня економічної безпеки. Економічна наука розробила, а господарська практика випробувала загальну методологію оцінювання рівня економічної безпеки підприємства (організації). Його пропонується оцінювати на підставі визначення сукупного критерію через зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв, які обчислюються порівнянням можливої величини шкоди підприємству та ефективності заходів щодо запобігання цій шкоді. Сукупний критерій економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання ($k_{себ}$) можна розрахувати, користуючись формулою:

$$k_{себ} = \sum_{i=1}^{n} k_i \cdot d_i , \qquad (2.12)$$

де k_i – величина окремого (поодинокого) критерію за i-ю функціональною складовою;

d_i – питома вага значущості i-ї функціональної складової;

n – кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

З досвіду понад 50 підприємств України, частка значущості функціональних складових економічної безпеки становить: у промисловості, сільському господарстві та торгівлі найбільша значущість 0,3, а найменша – 0,05 (Головня О. М.) [131].

Рівень економічної безпеки оцінюється порівнюванням розрахункових значень *ксебіз* реальними величинами цього показника по підприємству (організації), що аналізується, а також (коли це можливо) за аналогічними суб'єктами господарювання відповідних галузей економіки.

Результати функціонального аналізу оформляються у вигляді спеціальної таблиці-карти. Заповнюючи її, негативні явища, що впливають одразу на кілька складових економічної безпеки, враховують окремо для кожної з них, натомість вартість заходів, які повторюються стосовно різних функціональних складових, враховують у бюджеті підприємства лише один раз.

Оцінка ефективності діяльності відповідних структурних підрозділів підприємства з використанням даних про витрати на запобігання можливим негативним впливам на економічну безпеку та про розміри відверненої і заподіяної шкоди дає об'єктивну (підкріплену економічними розрахунками) панораму результативності діяльності всіх структурних підрозділів (відділів, цехів) з цього питання. Конкретна оцінка ефективності роботи структурних підрозділів того чи того суб'єкта господарювання щодо економічної безпеки здійснюється з використанням таких показників: витрати на здійснення заходу; розмір відверненої шкоди; розмір заподіяної шкоди; ефективність здійсненого заходу (як різниця відверненої та заподіяної шкоди, поділеної на витрати на здійснення заходу).

З метою розрахунку інтегральної оцінки економічної безпеки розрахуємо відносні оцінки безпеки підприємства ТОВ "Термобуд плюс" за кожною складовою безпеки. Відносна оцінка безпеки за відповідною складовою розраховується відношенням фактичного рівня безпеки (n_i) до максимального рівня безпеки (N_i) відповідної складової. Так, наприклад, для інтелектуальної складової економічної безпеки підприємства відносна оцінка безпеки дорівнює:

$$P_i = \frac{n_i}{N_i} = \frac{1}{3} = 0{,}33. \qquad (2.13)$$

Аналогічні розрахунки проводимо для решти складових безпеки, а результати розрахунків зводимо до табл. 2.5.

Чим ближче значення оцінки до одиниці, тим вищий рівень економічної безпеки підприємства. Оцінка нижче 0,5 свідчить про ослаблення економічної безпеки підприємства.

Таблиця 2.5 – Оцінка економічної безпеки ТОВ “Термобуд плюс”

Назва складової безпеки	Максимальний рівень	Фактичний рівень	Відносна оцінка
Інтелектуальна	3	1	0,33
Кадрова	3	2	0,67
Технічна	3	3	1,00
Правова	3	1	0,33
Екологічна	5	4	0,80
Інформаційна	3	1	0,33
Силова	3	2	0,67
Фінансова	5	4	0,80
Ринкова	7	4	0,57
Інтерфейсна	5	3	0,60

Аналіз окремих складових дозволить встановити звідки надходять загрози. Для наочності результати оцінювання економічної безпеки ТОВ “Термобуд плюс” подамо у вигляді діаграми (рис. 2.8), де радіус-вектори характеризують рівні складової економічної безпеки.

На основі проведених досліджень встановлено, що при оцінюванні рівня безпеки підприємств важливу роль відіграють не самі індикатори, а їх граничні значення. Це досить однобічне твердження. Насправді, важливу роль при оцінюванні рівня економічної безпеки підприємств однаково відіграють склад індикаторів, методологія їх нормування та інтегрального оцінювання, методи визначення порогових значень та самі порогові значення, які можуть змінюватись залежно від ситуації. Головною причиною низького інтегрального рівня економічної безпеки підприємств є перебування низки індикаторів нижче нижнього порога.

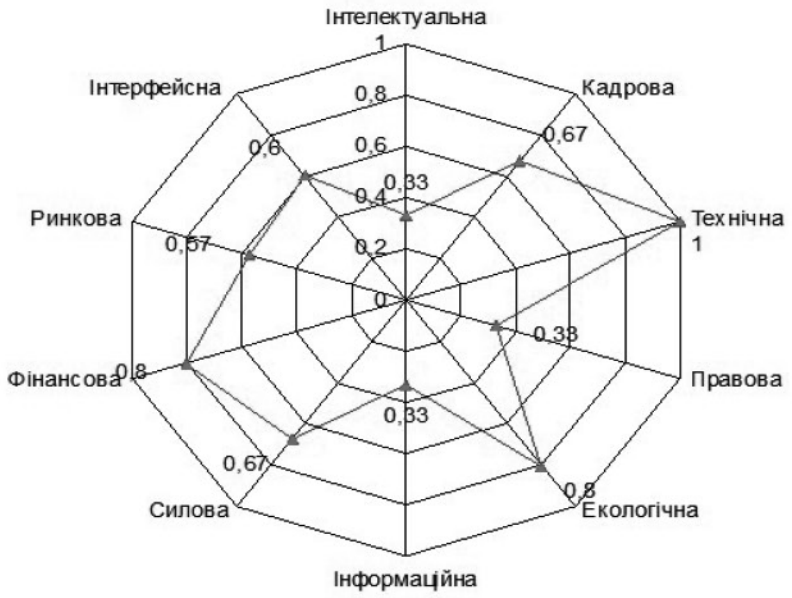

Рисунок 2.8 – Схема областей економічної безпеки ТОВ “Термобуд плюс”

Єдиний методологічний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємств створить можливості коректної оцінки стану кожного складника економічної безпеки та рівня економічної безпеки в цілому, визначити пріоритетні заходи щодо упередження загроз чи усунення наслідків їх прояву.

Водночас виникає задача наукового обґрунтування і своєчасного уточнення порогових та оптимальних значень індикаторів, наукового супроводження моніторингу індикаторів та ідентифікації основних загроз, прогнозування їх значень на перспективу, а також розробки програмних заходів щодо забезпечення прийнятного рівня економічної безпеки підприємств у розрізі її складників. Аналогічні розрахунки по кожному індикатору для кожного складника економічної безпеки підприємств дозволяють з урахуванням їх чутливості та вагових коефіцієнтів впливу визначити необхідні значення індикаторів, що забезпечують перебування рівня економічної безпеки підприємств у сприятливій зоні. Спочатку така процедура проводиться на рівні складників економічної безпеки підприємств, а потім на рівні індикаторів кожного складника, тобто здійснюється декомпозиція аналізу інтегрального індексу економічної безпеки підприємств. Визначення цільових значень

індикаторів є передумовою для розроблення заходів щодо зміни економічної політики.

Система показників для оцінки поточного рівня економічної безпеки підприємств містить підсистеми показників, що характеризують результати діяльності підприємства, зокрема: 1) фінансово-економічну стійкість підприємства (коефіцієнти фінансової незалежності, фінансового ризику, ліквідності); 2) стабільність та безперервність виробничої діяльності підприємства (коефіцієнти оборотності активів, показники собівартості, адміністративних, збутових витрат, матеріальних витрат та витрат на оплату праці, коефіцієнти матеріалоємності, енергоємності, фондоозброєності, трудоємності); 3) ефективність використання ресурсів підприємства (показники рентабельності, зношеності та придатності основних засобів та нематеріальних активів, коефіцієнти плинності кадрів, продуктивності праці, використання фонду робочого часу).

Визначення системи критеріїв та індикаторів, які б адекватно відображали існуючий стан економічної безпеки підприємництва у конкретний момент часу, є важливим завданням аналізу, оцінки та управління економічною безпекою цього сектору економіки, оскільки дає можливість вимірювати і прогнозувати стан безпеки на сьогодні та у часовому просторі.

Не можна залишити поза увагою те, що базовими критеріями економічної безпеки підприємств, сформованими за результатами наукових підходів до оцінки економічної безпеки на різних рівнях управління у межах складової "економічна незалежність" є (у дужках наведено їхні порогові значення):

– фондо- та матеріалозабезпеченість (менше середніх значень цих показників в економіці регіону та України (у тому числі в галузевому аспекті);

– коефіцієнт зношення матеріально-технічної бази (<50 %);

– відношення дебіторської заборгованості до кредиторської (>1);

– рівень злочинності щодо суб'єктів підприємницької діяльності (<5 злочинів на 100 підприємств).

Відзначимо, що до індикаторів економічної безпеки підприємств у межах складової “здатність до розвитку” належать:

– частка прибуткових підприємств (>50 %);

– частка діючих підприємств (>75 %);

– операційні витрати на 1 грн реалізованої продукції (<1);

– продуктивність праці, фондовіддача, коефіцієнт оборотності оборотних активів (менше середніх значень цих показників в економіці регіону та країни загалом (у тому числі в галузевому аспекті);

– рівень матеріальних та енерговитрат (більше середніх значень цих показників в економіці регіону та країни загалом (у тому числі в галузевому аспекті).

До індикаторів економічної безпеки підприємств у межах складової “ефективність функціонування” можна віднести:

– темпи приросту обсягів реалізації (скориговані на інфляцію) у розрахунку на одне підприємство (>100 %), зокрема у промисловості, сільському господарстві та капітальному будівництві;

– темпи приросту новостворених підприємств до скорочення кількості діючих (>1);

– частка обробної промисловості та галузей зі значною доданою вартістю (>70 %);

– сума інвестицій в основний капітал до валового національного продукту (>25 %);

– витрати на інноваційний розвиток до валового національного продукту, частка нових видів продукції/послуг (>5 %);

– перевищення експорту над імпортом (>1).

Рівень економічної безпеки підприємств “соціогуманітарної ефективності”.

Цей складник характеризується наступними індикаторами:

– рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції) (*S*);

– рівень оплати праці у випуску (до обсягу реалізації продукції) (*S*);

– рівень тіньової заробітної плати до офіційної на підприємстві (*D*);

– рівень тіньової зайнятості на підприємстві до загальної зайнятості (*D*);

– рівень видатків на освіту до обсягу реалізації продукції, % (*S*);

– рівень видатків на охорону здоров'я до обсягу реалізації продукції, % (*S*);

– відношення прожиткового мінімуму до середньої заробітної плати на підприємстві (*S*);

– питома вага заробітної плати у структурі чистого доходу підприємств, % (*S*);

– рівень пенсійних видатків до обсягу реалізації продукції, % (*D*).

Досліджуючи питання соціогуманітарного рівня працівників слід зазначити, що доходи працівників є визначальним вектором зміцнення економічної безпеки підприємств. Грошові доходи і витрати працівників відображуються у відповідному балансі та аналізуються за своєю структурою і динамікою по роках. Доходи, як правило, визначаються сумою грошових коштів, одержаних за певний проміжок часу. Основою доходів працівників є грошові доходи у вигляді заробітної плати; від власності – доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності; відсотків по внесках; соціальних трансфертів. Доходи у матеріальній формі для аналізу і зіставлень переводяться у вартісну.

Вирізняють номінальні та реальні доходи працівників підприємств. Номінальні доходи характеризують обсяг грошових доходів незалежно від темпів інфляції та оподаткування. Реальні доходи враховують зміну споживчих цін і тарифів, а також витрати на податки та інші обов'язкові платежі і спрямовуються на особисте споживання і заощадження.

До реальних доходів належать:

– усі види грошових доходів населення,

– натуральні доходи від особистого підсобного господарства,

– доходи, отримувані у вигляді безоплатних послуг із суспільних фондів споживання (не враховуючи зношення основних невиробничих фондів).

В Україні прогнозування і планування реальних доходів пов'язане з розрахунком і використанням трьох показників: номінальні та реальні доходи, кінцеві (реально використовувані) доходи.

Номінальні доходи – це сума доходів у грошовій та натуральній формі та у вигляді так званого безплатного споживання суспільних благ.

Реальні доходи визначають на підставі величини кінцевих (реально використовуваних) доходів. Кінцеві доходи менші від реальних на величину приросту заощаджень населення і внесків до державних і громадських організацій та фондів.

Розрахунок кінцевих доходів працівників потребує послідовного визначення таких складових:

– номінальних доходів (грошових, натуральних, матеріального споживання в закладах, що надають суспільні послуги);

– грошових доходів, не використаних для придбання товарів;

– зміни заощаджень населення;

– сальдо операцій за переказами та акредитивами.

Кінцеві (реально використовувані) доходи населення спочатку обчислюють у цінах відповідних років, а пізніше – у порівняльних цінах. Для перерахунку кінцевих доходів у порівняльних цінах реальні доходи коригують на прогнозований індекс споживчих цін. Слід відзначити, що прийнятої Міністерством економіки України використанням окремих елементів методики розрахунку рівня економічної безпеки (табл. 2.6).

Звертаємо увагу на те, що використання системної сукупності показників-критеріїв, які відображають кількісний стан економічної безпеки підприємств, дає змогу завчасно сигналізувати про вірогідність її зниження та виникнення соціогуманітарних загроз розвитку і своєчасно вживати заходів на випередження цих загроз (Капітула С. В.) [174].

Таблиця 2.6 – Індикатори та порогові значення показників стану соціальної безпеки підприємств

№ з/п	Індикатор	Одиниця виміру	Порогове значення
1	Частка населення із сукупними витратами, які нижче 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності)	%	не більше 25
2	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму	разів	не менше 3
3	Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму	разів	1,5-2
4	Відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін	разів	не менше 1
5	Відношення сукупних витрат 10 % найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого	разів	не більше 8
6	Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному вигляді споживчих грошових витрат домогосподарств	%	не більше 50
7	Рівень безробіття	%	не більше 10
8	Рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних)	%	не більше 25-30
9	Наявність житлового фонду в середньому на одну особу	$м^2$	не менше 25
10	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб	випадків	не більше 60
11	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	% до ВВП	не менше 4
12	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту	% до ВВП	не менше 8,3

Для моніторингу системи економічної безпеки підприємств дієвішими є граничні (порогові) значення показників безпеки. Це величини (індикатори), досягнення яких порушує граничний стан елементів об'єкта дослідження, призводить до формування негативних та руйнівних тенденцій щодо його економічної безпеки підприємств. Наближення значення показників економічної безпеки підприємств до їх гранично допустимої величини попереджає про наростання загрози нестабільності, тобто про реальний "підрив" економічної безпеки за цією характеристикою.

Слід зазначити, що загальний рівень економічної безпеки підприємства пропонується оцінювати як функціональну залежність від узагальнюючих показників рівня виробничої, фінансової та інвестиційної безпеки підприємства, тобто здійснювати інтегровану оцінку.

У свою чергу, узагальнюючі показники рівня виробничої, фінансової чи інвестиційної, соціальної безпеки підприємств також можуть бути визначені функціонально, як залежності від частинних показників, зокрема, такі, що забезпечують виробничу безпеку: рівень технологічної безпеки підприємства; рівень безпеки матеріально-технічного забезпечення; рівень кадрової безпеки підприємства; рівень безпеки збуту товарів і послуг; рівень соціальної ефективності і т.п.

$$k_y = f\left(x_1, x_2, \ldots, x_H, x_{H+1}, \ldots, x_L\right),\ h = \overline{1, H};\ l = \overline{1, L}, \tag{2.14}$$

де k_y – узагальнюючий показник рівня виробничої, фінансової чи інвестиційної, соціальної безпеки підприємства;

$\left(x_1, x_2, \ldots, x_H, x_{H+1}, \ldots, x_L\right)$ – часткові показники рівня виробничої, фінансової та інвестиційної, соціальної безпеки підприємства, що утворюють групу показників, які позитивно (негативно) впливають на загальний рівень економічної безпеки.

Кількість частинних показників H і L, що приймаються для оцінки безпеки підприємств визначається в залежності від конкретних умов функціонування суб'єктів господарювання.

Ураховуючи вагові значення кожного частинного показника, одержуємо формулу для розрахунку узагальнюючих показників (Кузенко Т. Б.) [189] рівня виробничої, фінансової, інвестиційної та соціальної безпеки підприємств:

$$k_y = \sum_{h=1}^{H} d_h \cdot \varphi_h \frac{\Pi_h^{(F)}}{\Pi_h^{(N)}} + \sum_{l=H+1}^{L} d_l \cdot \varphi_l \frac{\Pi_l^{(N)}}{\Pi_l^{(F)}}, \qquad (2.15)$$

$$x_h = \frac{\Pi_h^{(F)}}{\Pi_h^{(N)}}; \quad x_l = \frac{\Pi_l^{(N)}}{\Pi_l^{(F)}}, \qquad (2.16)$$

де $\Pi_h^{(F)}$, $\Pi_l^{(F)}$ – фактичні значення частинних факторів, що впливають на узагальнюючі показники рівня виробничої, фінансової, інвестиційної та соціальної безпеки підприємства;

$\Pi_h^{(N)}$, $\Pi_l^{(N)}$ – те ж, нормативні або планові;

φ_h, φ_l – коефіцієнти вагомості відповідних частинних показників.

Разом з тим, доцільно враховувати, що функції якими моделюються частинні показники, що позитивно впливають на загальний рівень економічної безпеки підприємств є лінійними (фактичне значення фактора ділиться на нормативне), а функції, які негативно впливають на загальний рівень економічної безпеки нелінійними (нормативне значення фактора ділиться на фактичне).

Зокрема, відхилення в кращу сторону для “негативних” показників суттєво домінують у порівнянні з відхиленнями для “позитивних” показників (рис. 2.9), а також у порівнянні з відхиленнями у гірший бік як для “негативних” так і “позитивних” показників (рис. 2.9-2.10). Слід зазначити, що дані дослідження було проведено на прикладі ТОВ “РМК” та продемонстровано на нище описаних рисунках.

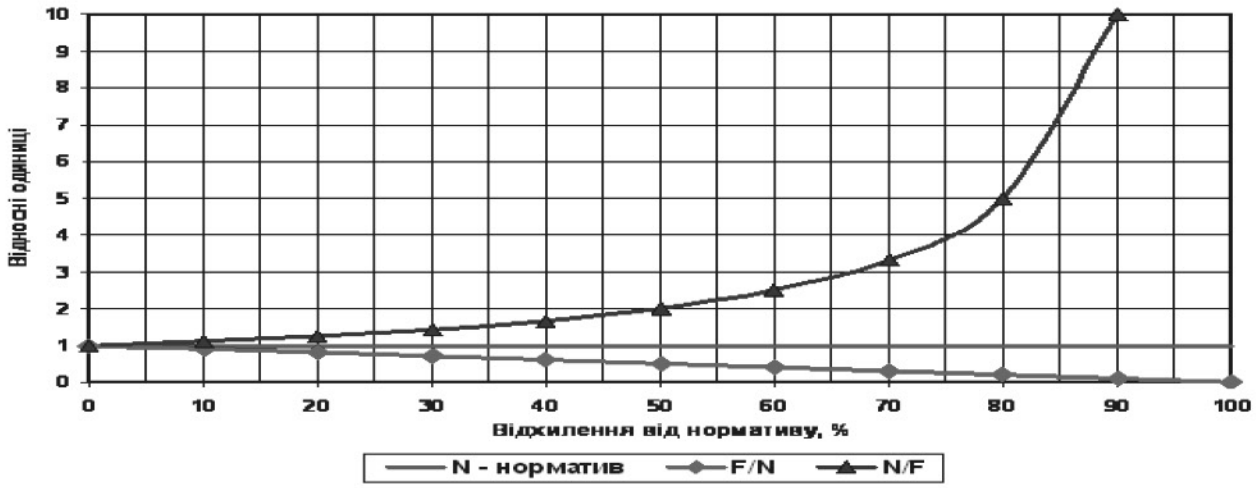

Рисунок 2.9 – Значення часткового показника при зменшенні його фактичного значення від нормативного ТОВ “РМК”, %

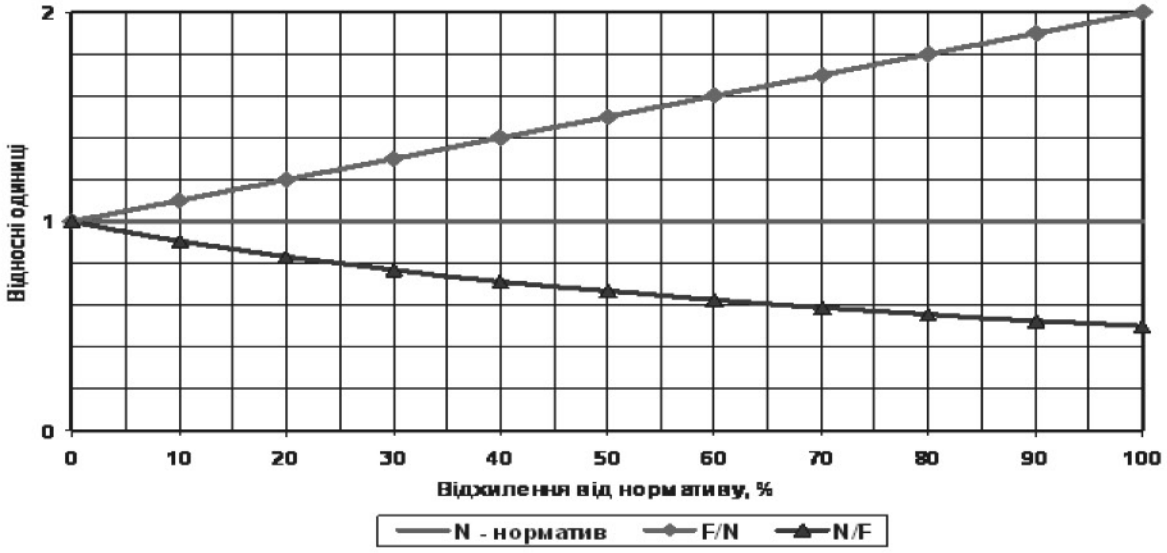

Рисунок 2.10 – Значення часткового показника при збільшенні його фактичного значення від нормативного ТОВ “РМК”, %

При цьому, відхилення у гірший бік для “позитивних” показників майже в два рази перевищують відхилення для “негативних” показників (рис. 2.11).

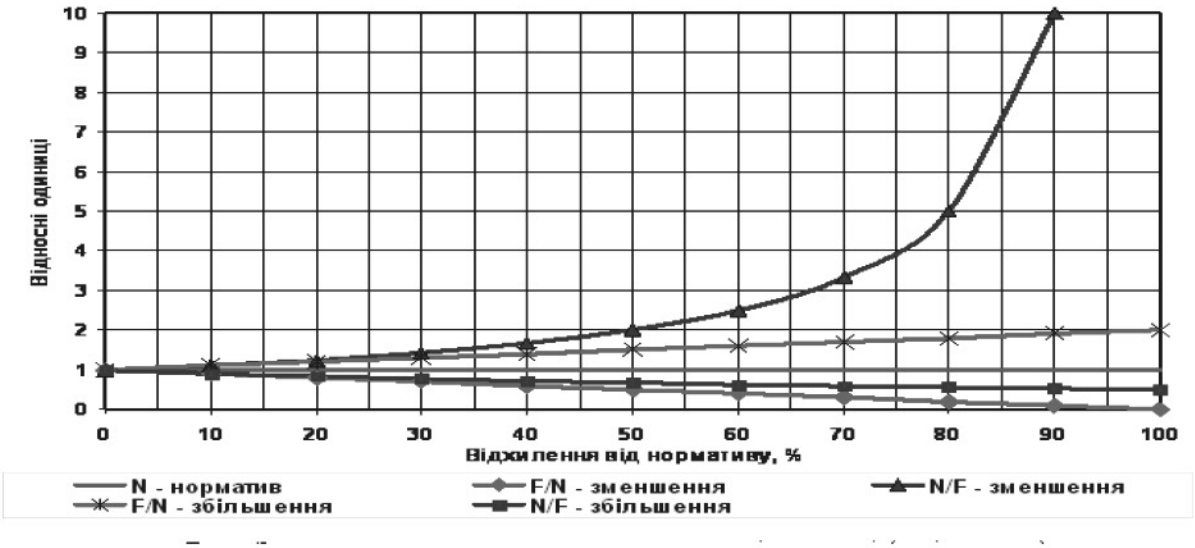

Рисунок 2.11 – Значення часткового показника при відхиленнях його фактичного значення від нормативного ТОВ “РМК”, %

Аналогічно відхилення у кращу сторону для “позитивних” показників майже в два рази перевищують відхилення для “негативних” показників у гірший бік (рис. 2.10-2.11).

Отже, виникає потреба у застосуванні поправочних коефіцієнтів або функцій, зокрема, у моделі (2.17), наприклад, доцільно ввести поправочний коефіцієнт *d*:

$$d_h = \begin{cases} \dfrac{\Pi_h^{(N)}}{\Pi_h^{(F)}}, \text{ якщо } \Pi_h^{(F)} > k_h \Pi_h^{(N)}, \\ \left(\dfrac{1}{\beta_h}\right)^{\frac{k_h \Pi_h^{(N)}}{\Pi_h^{(F)}} - 1}, \text{ якщо } \Pi_h^{(F)} \le k_h \Pi_h^{(N)}, \end{cases} \tag{2.17}$$

$$d_l = \begin{cases} \dfrac{\Pi_l^{(F)}}{\Pi_l^{(N)}}, \text{ якщо } \Pi_l^{(F)} < k_l \Pi_l^{(N)}, \\ \left(\dfrac{1}{\beta_l}\right)^{\frac{\Pi_l^{(F)}}{k_l \Pi_l^{(N)}} - 1}, \text{ якщо } \Pi_l^{(F)} \ge k_l \Pi_l^{(N)}, \end{cases} \tag{2.18}$$

де d_h, d_l – коефіцієнти коригування нелінійності показникової функції;

k_h, k_l – коефіцієнти запасу міцності за певним частинним коефіцієнтом економічної безпеки підприємств ($k_h > 1$, $k_l < 1$).

Таке коригування є доцільним з тієї причини, що функція $x_h = \Pi_h^{(F)} / \Pi_h^{(N)}$ є лінійною, а функція $x_l = \Pi_l^{(N)} / \Pi_l^{(F)}$ – нелінійна, і навіть незначні зміни величин $\Pi_l^{(F)}$ призводять до суттєвих змін величин показників $x_1, x_2, \ldots, x_H$ порівняно з аналогічними змінами показників $x_{H+1}, \ldots, x_L$, як це було показано на рис. 2.11.

Коефіцієнти d_h, d_l дозволяють визначити раціональні інтенсивності зміни значення частинних показників, які позитивно або негативно впливають на рівень виробничої, фінансової та інвестиційної, соціальної безпеки підприємств.

Останнє дозволяє запобігти можливій появі такого недоліку як нівелювання показників, а саме коли внесок великих кількісних значень одних нормалізованих показників до загальної оцінки рівня економічної безпеки підприємств компенсує низькі значення інших.

Розробка альтернативних версій щодо забезпечення раціонального управління економічною безпекою сучасних підприємств ускладнюється тим, що останні залежать від багатьох соціогуманітарних чинників та контрагентів, дії яких неможливо передбачити з прийнятною точністю. Тому є підстави прийняти гіпотезу, що вони характеризуються ймовірнісними закономірностями масових випадкових подій, які породжують невизначеність, конфліктність та обумовлений ними ризик.

Отже, для економіко-математичного моделювання рівня економічної безпеки підприємств доцільно використовувати апарат теорії ймовірностей та математичної статистики.

Згідно з прийнятою гіпотезою можна покласти допущення про дію закону великих чисел, де у межах прикладних методологічних підходів щодо дослідження стратегії стабільного розвитку підприємств, на основі критерію

економічної безпеки підприємств, будемо розуміти ряд математичних теорем в яких установлюється факт наближення середніх характеристик достатньо великого числа спостережень щодо значень показників виробничо-економічної діяльності (статті виробничо-фінансової звітності) до деяких детермінованих закономірностей.

Теорія ймовірностей вивчає закономірності, властиві масовим випадковим явищам. При цьому граничні теореми теорії ймовірностей встановлюють залежність між випадковістю і необхідністю. Вивчення закономірностей, що виникають в масових випадкових явищах виробничо-економічної діяльності підприємств, дозволяють науково обґрунтовувати і передбачати результати майбутніх періодів та науково обґрунтувати рекомендовані значення показників його економічної безпеки, зокрема коефіцієнти запасу міцності (k_h, k_l) за певним частинним фактором економічної безпеки підприємств.

Визначення рекомендованих граничних значень показників економічної безпеки підприємств a та b з урахуванням коефіцієнтів запасу їх міцності (k_h, k_l) за певними середньогалузевими частинними факторами економічної безпеки. А також розв'язання певних локальних задач при оцінці граничних шансів менеджменту певного підприємства щодо забезпечення раціонального управління його економічною безпекою підприємств на підґрунті показників (як випадкових дискретних величин) статей виробничо-фінансової звітності, які мають закон розподілу, що відрізняється від нормального, або ж він невідомий. В такому випадку пропонується використовувати нерівність Чебишева.

Цінність нерівності Чебишева для поставлених задач полягає в тому, що вона справедлива для будь-якого розподілу випадкової величини X та може застосовуватися як до позивних, так і до негативних випадкових величин. При цьому нерівність обмежує знизу ймовірність того, що випадкова величина відхилиться від свого математичного сподівання на величину, не більшу δ. З цієї нерівності слідує, що при зменшенні дисперсії верхня межа ймовірності

також зменшується, і значення випадкової величини з невеликою дисперсією зосереджуються біля її математичного сподівання.

Використавши нерівність Чебишева для прогнозування можливих відхилень значень певного показника економічної безпеки підприємств від його середнього значення, з урахуванням стохастичної природи значень показників виробничо-економічної діяльності підприємств при заданих граничних значеннях ризику в інтервалі $p_{\min} \le p_{пр} \le p_{\max}$ обчислюються значення можливих відхилень значень певного показника економічної безпеки підприємств від його середнього значення (Чорна А. М.) [297].

$$\delta \le \frac{\sigma_x}{\sqrt{1 - p_{пр}}}. \qquad (2.19)$$

Отже, на основі статистичної інформації статей виробничо-фінансової звітності окремого підприємства та підприємств в цілому можна отримати значення певного i-го економічного показника (зокрема, собівартості та цін продукції, обсягів її виробництва й реалізації, рентабельності та ін. ($i = \overline{1, m}$)) з урахуванням можливих відхилень від його середнього розрахункового значення для заданих граничних значень ризику.

Аналіз прикладних аспектів застосування нерівності Чебишева для визначення рекомендованих граничних значень показників економічної безпеки підприємств дозволив встановити доцільність використання, зокрема, окремого випадку теореми Чебишева. У цьому випадку значення можливих відхилень певного показника економічної безпеки підприємств від його середнього значення обчислюються за формулою (2.20)

$$\delta \le \frac{\sigma_x}{\sqrt{(1 - p_{пр}) \cdot n}}, \qquad (2.20)$$

де n – кількість значень упорядкованої сукупності, що приймає випадкова величина X із відповідними ймовірностями.

Вище було зазначено, що загальний рівень економічної безпеки підприємства доцільно визначати як функціональну залежність від узагальнюючих показників рівня виробничої, фінансової та інвестиційної, соціальної безпеки підприємств, тобто здійснювати інтегровану оцінку, зокрема, має сенс впровадити як адекватну міру інтегрованого показника загального рівня економічної безпеки підприємства модифіковане зважене середньогеометричне (мультиплікативний підхід) і визначити його за формулою

$$R_{ЕКБ} = \prod_{i=1}^{L}(1+R_i)^{\gamma_i}, \qquad (2.21)$$

де $R_{ЕКБ}$ – загальний рівень економічної безпеки підприємства (інтегральна оцінка);

L – кількість узагальнених показників (кількість груп показників);

γ_i – ваговий коефіцієнт відповідного узагальненого показника.

Значення вагових коефіцієнтів відповідних узагальнених показників визначається з урахуванням ризику (W_i) щодо забезпечення необхідного (доцільного) рівня вагових коефіцієнтів відповідних узагальнених показників частинних показників економічної безпеки певної групи (частинних показників виробничої, фінансової чи інвестиційної безпеки підприємства)

$$\gamma_i = 1 - W_i, \;\; i = \overline{1, L}. \qquad (2.22)$$

У нашому випадку в якості кількісної оцінки ризику W_i доцільно обрати коефіцієнт варіації $CV(X)$ визначеного на підґрунті статистичної інформації статей виробничо-фінансової звітності суб'єкта господарювання частинних показників економічної безпеки підприємств певної групи (частинних показників виробничої, фінансової чи інвестиційної, соціальної безпеки підприємств).

Наголосимо на необхідності нормалізації вагових коефіцієнтів відповідних узагальнених показників, тобто щоб виконувалась умова

$$\sum_{i=1}^{L} \gamma_i = 1. \qquad (2.23)$$

У формулі (2.23) як високі нормалізовані кількісні значення окремих деталізованих показників, так і низькі значення інших менше нівелюються, ніж, наприклад, за адитивного підходу.

Крім того вагові коефіцієнти відповідного узагальненого показника γ_i можуть забезпечити врахування антагоністичності зовнішнього середовища, якщо їх визначити, зокрема, на підґрунті кількісних оцінок ризику чи теоретико-ігрової концепції оптимізації стратегії підприємств.

Таким чином, наступним етапом дослідження є безпосередньо розробка методики інтегральної оцінки загального рівня економічної безпеки підприємств.

Значення певного показника економічної безпеки підприємств можуть бути розраховані на основі фактичних, прогнозних та нормативних (планових) даних про їх виробничо-економічну діяльність за допомогою методики розрахунку коефіцієнтів певних співвідношень. Методика будується з урахуванням стохастичного характеру параметрів та конфліктності перебігу виробничо-економічних процесів підприємств й ґрунтується на використанні ймовірнісних характеристик і дозволяє моделювати значення випадкових параметрів із заданою надійністю прогнозу $P(x)$.

При економіко-математичному моделюванні економічної безпеки під приємств застосовують відповідні показники та враховуються рекомендовані граничні значення:

$$b(a)^{+(-)} = M(X_i) \pm \frac{\sigma_x}{\sqrt{1 - p_{j_{np}}}} = M(X_i) \pm \delta_{j_{np}}; \qquad (2.24)$$

$$b(a)^{+(-)} = M(X_i) \pm \frac{\sigma_x}{\sqrt{(1 - p_{j_{np}}) \cdot n}} = M(X_i) \pm \delta_{j_{np}}. \qquad (2.25)$$

Розрахунок частинних значень показників економічної безпеки підприємств здійснюється за формулою (2.25).

На підґрунті узагальнюючих показників (2.26) рівня виробничої, фінансової чи інвестиційної, соціальної безпеки підприємств розраховується значення інтегрованого показника загального рівня економічної безпеки підприємства як модифіковане зважене середньогеометричне:

$$R_{ЕКБ} = \prod_{i=1}^{3}(1 + R_i)^{\gamma_i} = \prod_{i=1}^{3}(1 + R_1)^{\gamma 1} \cdot (1 + R_2)^{\gamma 2} \cdot (1 + R3)^{\gamma 3}, \qquad (2.26)$$

де $R_{ЕКБ}$ – загальний рівень економічної безпеки підприємства (інтегральна оцінка);

R_1 – рівень виробничої безпеки підприємства;

R_2 – рівень фінансової безпеки підприємства;

R_3 – рівень інвестиційної безпеки підприємства;

R_4 – рівень соціальної безпеки;

$\gamma_i \left(\sum_{i=1}^{3} \gamma_i = 1 \right)$ – ваговий коефіцієнт відповідного узагальненого показника; $\gamma_i = 1 - W_i$, $i = \overline{1,3}$ (як кількісна оцінка ризику W_i доцільно обрати коефіцієнт варіації $CV(X)$).

Таким чином, аналіз сучасного інструментарію оцінки економічної безпеки підприємств свідчить про недосконалість існуючих методів оцінки цієї економічної категорії. Тому удосконалення методів оцінки економічної безпеки підприємств має важливе значення для ефективної діяльності суб'єкта господарювання. Розробці рекомендацій з управління економічної безпеки підприємств передує комплексна кількісна та якісна оцінка рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, що досліджується. На основі результатів факторного аналізу досліджуються напрямки підвищення економічної безпеки

підприємств. Запропонована методика дозволить вітчизняним підприємствам більш обґрунтовано проводити якісну та кількісну інтегральну оцінку системи загроз загального рівня їх економічної безпеки та підвищувати фінансову стабільність (Мельник О. О.) [206].

Економічна безпека підприємств є важливою складовою, але водночас це складна умовно замкнена система, яка має свою структуру, внутрішню логіку, що обумовлює актуальність і необхідність удосконалення методології інтегральної оцінки рівня економічної безпеки підприємств з метою забезпечення адекватного реагування на дестабілізуючі фактори. Аналіз офіційних підходів до інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки підприємств виявив низку недоліків, які звужують можливості їх використання та обумовлюють необхідність удосконалення методологічних підходів. Визначені недоліки стосуються як складу індикаторів, так і методології інтегрального оцінювання, що призводить до некоректних результатів інтегральної оцінки.

Запропонована методологія інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти містить низку додаткових індикаторів, забезпечує використання мультиплікативної форми інтегрального індексу, включає нормування індикаторів за максимальними (для стимуляторів) та мінімальними (для дестимуляторів) значеннями із динамічного ряду індикаторів та порогових значень; обґрунтовує підходи до визначення порогових значень індикаторів економічної безпеки підприємств. Запропонована методологія дає можливість порівнювати в одному масштабі динаміку інтегрального індексу з інтегральними пороговими значеннями, тобто коректно ідентифікувати стан економічної безпеки підприємств, а також передбачає вчасний перегляд порогових значень залежно від стану економічної діяльності підприємницьких структур. Методологія інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки підприємств дозволяє: оцінити рівень економічної безпеки підприємств як кінцевий результат соціально-економічного розвитку; розгорнути інтегральний індекс у систему складників та індикаторів

економічної безпеки підприємств з їх ваговими коефіцієнтами для визначення “вузьких місць”, напряму поліпшення та розроблення відповідних заходів унаслідок впливу на структурні елементи.

Згідно вище описаного зазначаємо, що апробація запропонованої методології на прикладі показників економічної безпеки підприємств свідчить про несприятливий стан рівня економічної безпеки. Оскільки, обумовлено перебуванням низки індикаторів складників економічної безпеки підприємств нижче порогових значень. З дев’яти складників економічної безпеки підприємств нижчі нижнього порогового значення.

Саме на покращення стану цих складників економічної безпеки у першу чергу повинна бути спрямована стратегія забезпечення економічної безпеки підприємств (Харазішвілі Ю. М., Коваль О. П.) [283]. А також, рекомендації розроблені з метою визначення рівня економічної безпеки підприємств як однієї з основних складових підприємств, визначають перелік основних індикаторів стану економічної безпеки підприємств, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки; базуються на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих соціогуманітарних загроз.

Неможливо залишити поза увагою те, що найбільше поширення в системах національних спостережень рівня соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств отримали такі показники: рівень зайнятості населення, рівень (норма) безробіття, мінімальна погодинна заробітна плата, питома вага зайнятих, що отримують плату на рівні неоподаткованого мінімуму, індекс людського розвитку (тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення, у тому числі за паритетом купівельної спроможності), розрив між прибутками 10 % найприбутковіших і 10 % найменш прибуткових груп населення тощо.

Однак не можна упустити той факт, що пороговим значенням показників соціальної безпеки є такі: частка в населенні громадян, що мають прибутки нижче прожиткового мінімуму, – 7 %, тривалість життя – 70 років, розрив між

прибутками 10 % найприбутковіших і 10 % низькоприбуткових груп населення – 8 разів, граничне значення за рівнем безробіття – 10-12 %. Обсяг ВВП на душу населення – 50 % середнього по "сімці" і 100 % середньосвітового показника ВВП. На основі проведених досліджень, встановлено структурно-динамічну тенденцію рівня соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств Західного регіону країни та подано у наступних табл. 2.7-2.9.

Таблиця 2.7 – Динаміка індикаторів соціогуманітрної компоненти економічної безпеки підприємств Західного регіону країни та їх порогові значення

Складові та індикатори	роки							Вектор порогових значень
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Рівень зайнятості населення підприємств реального сектору економіки, % (*D*)	1,594	1,570	1,530	1,536	1,547	1,558	1,570	1,8; 1,08; 0,33; 0,17
Коефіцієнт прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства (*S*)	9,205	9,322	9,333	9,514	9,064	8,446	8,058	7; 12; 22; 40
Частка оплати праці у випуску (*Q*)	0,208	0,195	0,250	0,217	0,228	0,200	0,176	0,02; 0,26; 0,32; 0,382
Рівень тіньової заробітної плати до офіційної, % (*P*)	83,8	95,5	52,8	76,0	67,5	91,2	117,0	60; 45; 30; 15

Таблиця 2.8 – Вектор порогових значень соціогуманітної компоненти економічної безпеки підприємств Західного регіону країни

Найменування складової	Нижнє порогове *упор(н)*	Нижнє оптимальне *уопт (н)*	Верхнє оптимальне *уопт (в)*	Верхнє порогове *упор (в)*
Соціогуманітарна компонента	0,2648	0,5171	0,7619	0,9507
Сталий розвиток	0,2342	0,5372	0,7672	0,9352

Інтегральна оцінка соціальної складової сталого розвитку в динаці засвідчує те, що після постійних коливань між нижніми оптимальним та пороговим значеннями цей показник стрімко спадає.

Таблиця 2.9 – Коєфіцієнти еластичності індикаторів соціогуманітарної сфери економічної безпеки підприємств Західного регіону країни

№	Індикатори	*E*
1.	Рівень зайнятості населення підприємств реального сектору економіки, % (*D*)	-0,32244 (4)
2.	Коефіцієнт прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства (*S*)	0,05214 (7)
3.	Частка оплати праці у випуску (*Q*)	0,05339 (6)
4.	Рівень тіньової заробітної плати до офіційної, % (*P*)	-3,12 (1)

Отже, найвпливовішими загрозами економічної безпеки підприємств є індикатори, які розташовані за пріоритетами впливу на соцігуманітарний розвитку: тіньової заробітної плати до офіційної; рівень зайнятості населення; частка оплати праці у випуску тощо.

2.3. Методичні підходи щодо стратегічного прогнозування на основі економіко-математичної моделі соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств

Визначальним різновидом формалізованого знакового моделювання соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств є економіко-математичне моделювання. Математична модель є сукупністю співвідношень (нерівностей, рівнянь, формул, логічних умов), що характеризують процес зміни стану системи залежно від її вхідних сигналів, параметрів, початкових умов і часу. Застосовування математичного моделювання в контексті управління соціогуманітрними чинниками дасть можливість, по-перше, виокремити і формально описати найбільш визначні, суттєві зв'язки економічних змінних і об'єктів – дослідження будь-якого складного об'єкта припускає високий ступінь абстракції. По-друге, визначимо, що при чітко сформульованих вихідних показниках і співвідношеннях методами дедукції можливо одержувати висновки та результати, еквівалентні досліджуваному об'єкту в тій же мірі, що і виконані передумови. По-третє, оцінити форму і параметри залежностей його змінних, що максимальною мірою відповідні наявним спостереженням, дозволяють індуктивним шляхом отримувати сучасні

знання про об'єкт дослідження. Нарешті, по-четверте, точно і компактно викладати положення економічного аналізу, формулювати його поняття і висновки ми можемо лише за умов використання економіко-математичних моделей (Гаврилець О.) [127, с.45].

Необхідність використання економіко-математичного моделювання системи економічної безпеки підприємств зумовлена значним його гносеологічним потенціалом, як знаряддям дослідження. Складність категорії економічної безпеки підприємств обумовлює необхідність застосування системно-кібернетичного підходу до її опису, що об'єктивно зумовлює використання моделювання в таких напрямках досліджень:

– теоретико-методологічному, спрямованому – на дослідження об'єктивних законів управління економічною безпекою підприємств в цілому та окремих її елементів, створення модельного базису як складової механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств;

– прикладному, пов'язаному з дослідженням – конкретних проблем в забезпеченні економічної безпеки підприємств, зокрема оцінюванням рівня безпеки, прогнозуванням динаміки його зміни, оптимізацією складових системи забезпечення економічної безпеки підприємств, моделюванням динаміки загроз та розрахунком оцінок ефективності заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня безпеки;

– інструментальному, орієнтованому на – розробку нових науково-методологічних підходів щодо моделювання окремих процесів забезпечення економічної безпеки підприємств;

– евристичному, пов'язаному з використанням – творчої інтуїції в процесі моделювання системи забезпечення економічної безпеки підприємств, можливістю моделі виступати засобом узагальнення даних, їх інтерпретації, пояснення отриманих результатів, конкретизації теоретичного знання і висування на цій основі нових ідей і гіпотез.

Багатомірність модельного опису економічної безпеки підприємств зумовлена тим, що інформаційний базис моделювання становлять дані

статистичного обліку і звітності; показники фінансового стану та фінансової стійкості, показники рентабельності; галузеві показники діяльності господарюючих суб'єктів-аналогів; звіти, плани і прогнози, отримані за результатами стратегічного, тактичного і оперативного планування, аналізу, контролю і бюджетування; результати оцінювання загроз економічній безпеці підприємницької діяльності тощо. Вони являють собою результат реєстрації різноманітних атрибутів явищ і процесів, що відображають формування, існування, взаємодію та розвиток всіх складових економічної системи з урахуванням впливу зовнішнього та внутрішнього середовища (Горин В.) [132, с. 170].

Саме тому прогнозування стану соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств є важливою складовою для його подальшого розвитку і актуальною темою в сучасних умовах турбулентності економічних процесів. Головним завданням прогнозування в умовах розбалансованості економічних процесів є зниження неминучої невизначеності, яка пов'язана з прийняттям економічних рішень, що орієнтовані на майбутнє. За такого підходу економіко-математичне моделювання може використовуватись для обґрунтування короткострокових і довгострокових періодів як метод прогнозування майбутніх фінансових результатів.

Враховуючи закономірності економічного розвитку, предметом прогнозування соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств є якісні та кількісні зміни, які можуть мати місце в об'єкті чи процесі через вплив сукупності соціогуманітарних чинників чи окремих із них у межах прогнозованого періоду.

На основі проведених досліджень, можна констатувати, що метою прогнозування соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств є:

– визначення можливих напрямків розвитку соціогуманітарної компоненти, що забезпечують зміцнення економічної безпеки підприємств;

– визначення найбільш ймовірних і економічно обґрунтованих варіантів довгострокових та поточних планів;

– отримання науково обґрунтованих варіантів тенденцій розвитку показників якості, елементів витрат та інших показників, які використовуються для розроблення перспективних планів;

– обґрунтування напрямків соціогуманітрної політики;

– передбачення наслідків рішень та заходів, що застосовують та функціонують в умовах дисбалансу економічних процесів.

Наступним етапом прагматики оцінки прогнозування соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств є правильний вибір моделі. Для попереднього вибору моделей застосовують метод характеристик середніх приростів, який є найбільш універсальним і забезпечує вибір моделей із широкого класу функцій. За цим методом послідовність значень показника згладжується методом простої ковзної середньої (Григорук П. М., Хрущ Н. А.) [136, с. 195]. Слід зазначити, що термін “ковзне середнє” використовується тому, що нове середнє обчислюється і застосовується в якості прогнозу кожен раз, коли в розпорядженні виявляється нове спостереження. Даний метод застосовується для характеристики тенденції розвитку досліджуваної статистичної сукупності і заснований на розрахунку середніх рівнів ряду за визначений період.

Послідовність визначення ковзної середньої:

– встановлюється інтервал чи згладжування число вхідних у нього рівнів. При цьому кожен подальший ущільнений інтервал отримують шляхом поступового зрушення від початкового рівня ряду динаміки на один його рівень. Ущільнений інтервал згладжування як би ковзає по динамічному ряду з кроком, рівним одиниці. За сформованими укрупненими інтервалами визначають суму значень рівнів, на основі яких розраховуються ковзні середні. Отримані середні належать до середини ущільнених інтервалів. Тому при згладжуванні ковзної середньої технічно зручніше укрупнений інтервал складати з непарного числа рівнів ряду динаміки. При використанні методу ковзної середньої велике значення має вибір періоду або інтервалу ковзання. Він повинен відповідати періоду коливань у даному динамічному ряду.

Якщо при розрахунку середньої враховуються три рівні, ковзна середня називається тричленною, п'ять рівнів – п'ятичленною і т.д. Якщо згладжуються дрібні, безладні коливання рівнів у ряді динаміки, то інтервал (число ковзної середньої) збільшують. Якщо хвилі варто зберегти, число членів зменшують.

– обчислюють перший середній рівень за формулою арифметичної простої

$$y_1 = \frac{Sy_1}{m}, \tag{2.27}$$

де y_1 – i-тий рівень ряду;

m – порядок ковзної середньої.

– перший рівень відкидають, а в обчислення середньої включають рівень, що йде за останнім рівнем, який бере участь у першому розрахунку. Процес продовжується, поки в розрахунок y буде включений останній рівень досліджуваного ряду динаміки y_n.

– по ряду динаміки, побудованому із середніх рівнів, виявляють загальну тенденцію розвитку явища.

Ковзні середні є інструментами економічного аналізу, що згладжують коливання досліджуваної величини шляхом усереднення по деякому історичному періоді. Ковзні середні досліджуються методом усереднення.

– проста ковзна середня (Simple Moving Average (SMA));

– зважена ковзна середня (Weighted Moving Average (WMA));

– експонентна ковзна середня (Exponential Moving Average (EMA));

– модифікована експонентна ковзна середня (Modified Exponential Moving Average).

Оберемо методи обробки динамічного ряду. Найкращим вибором є метод ковзної середньої та її похідних, так як необхідно тільки виконати згладжування, а не розв'язати задачу прогнозу динаміки. Використання цього методу дає хороший результат при значно меншій кількості операцій ділення та множення, тобто тут має місце значна економія ресурсів машинного часу.

Опрацюємо послідовність такими методами:

– Проста ковзна середня: існує динамічна послідовність Q з кількістю значень n. Нова послідовність Q_1 з кількістю значень n. Маємо порядок ковзного середнього f. Для розрахунку використаємо формулу:

$$Q_{1i} = \frac{\sum Q_k}{P},\ P = \frac{(f-1)}{2},\ k \in [i-P\ ;\ i+P]. \tag{2.28}$$

– Модифіковане ковзне середнє: існує динамічна послідовність Q з кількістю значень n. Нова послідовність Q_2 з кількістю значень n. Маємо порядок ковзного середнього f. Для розрахунку використаємо формулу:

$$Q_{2i} = \sqrt{\frac{\sum (Q_k \cdot Q_k)}{P}},\quad P = \frac{(f-1)}{2},\quad k \in [i-P\ ;\ i+P]. \tag{2.29}$$

– Комбінований метод: існує динамічна послідовність Q з кількістю значень n. Розділимо її на рівні групи по m значень. Обчислимо для кожної групи значення Q_z, де z – номер групи. Q_z обчислюється як:

$$Q_z = \sqrt{\frac{\sum (Q_{zi} \cdot Q_{zi})}{m}}. \tag{2.30}$$

Нова послідовність Q_3 буде формуватися, як множина точок, що лежать на відрізках, які формуються сусідніми опорними точками. Найкращою мірою точності наближення є середнє квадратичне відхилення отриманого ряда від еталонного ряда.

Середнє квадратичне відхилення розраховується за формулою:

$$V_{mid} = \sqrt{\frac{\sum (Q_i - Q_{ki})^2}{n}}, \tag{2.31}$$

де n – кількість елементів ряда (кількість ітерацій);

Q – еталонний ряд;

Q_k – ряд, що був опрацьований.

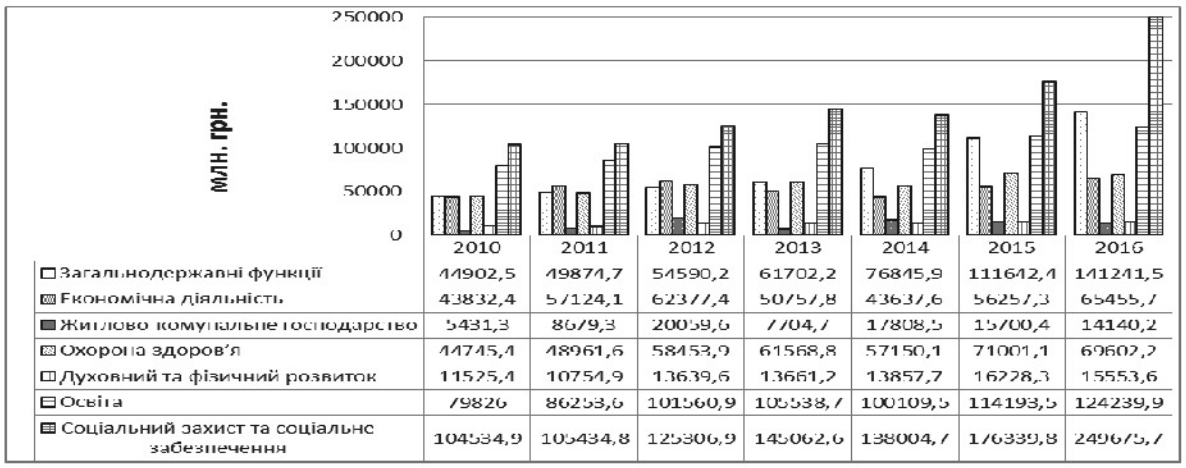
Проводячи аналіз в контексті здійснення соціогуманітарних витрат країни (табл. 2.10, рис. 2.12). Можемо зазначити, що спостерігається загалом тенденція

позитивного зростання 2010 р. порівняно з 2016 р. Так, наприклад, витрати на загальнодержавні функції даного періоду з росли з 44902,5 млн. грн до 141241,5 млн.грн. А ось, що стосується витрат у загальній структурі на економічну діяльність з 43832,4 млн. грн. у 2010 р. до 65455,7 млн. грн. у 2016 р., що характеризується позитивним результатом.

Таблиця 2.10 – Оцінка соціогуманітарних витрат України згідно зведеного бюджету, млн. грн.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
		% до 2010 р.	**% до 2011 р.**	**% до 2012 р.**	**% до 2013 р.**	**% до 2014 р.**	**% до 2015 р.**
Загальнодер-жавні функції		49874,7	54590,2	61702,2	76845,9	111642,4	141241,5
	44902,5	11,07	9,45	13,03	25,54	45,28	26,51
Економічна діяльність		57124,1	62377,4	50757,8	43637,6	56257,3	65455,7
	43832,4	30,32	9,2	-11,15	-14,03	28,9	16,35
Житлово-комунальне господарство		8679,3	20059,6	7704,7	17808,5	15700,4	14140,2
	5431,3	59,8	131,12	-61,6	131	-11,84	-9,9
Охорона здоров'я		48961,6	58453,9	61568,8	57150,1	71001,1	69602,2
	44745,4	9,42	19,39	5,33	-7,18	24,24	-1,9
Духовний та фізичний розвиток		10754,9	13639,6	13661,2	13857,7	16228,3	15553,6
	11525,4	-6,68	26,82	0,16	1,44	17,1	-4,16
Освіта		86253,6	101560,9	105538,7	100109,5	114193,5	124239,9
	79826,0	8,05	17,75	3,92	-5,14	14,07	8,79
Соціальний захист та соціальне забезпечення		105434,8	125306,9	145062,6	138004,7	176339,8	249675,7
	104534,9	0,86	18,85	15,77	-4,87	27,78	41,59

[розраховано автором на основі даних (Економіка підприємства) [148]]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальнодержавні функції	44902,5	49874,7	54590,2	61702,2	76845,9	111642,4	141241,5
Економічна діяльність	43832,4	57124,1	62377,4	50757,8	43637,6	56257,3	65455,7
Житлово комунальне господарство	5431,3	8679,3	20059,6	7704,7	17808,5	15700,4	14140,2
Охорона здоров'я	44745,4	48961,6	58453,9	61568,8	57150,1	71001,1	69602,2
Духовний та фізичний розвиток	11525,4	10754,9	13639,6	13661,2	13857,7	16228,3	15553,6
Освіта	79826	86253,6	101560,9	105538,7	100109,5	114193,5	124239,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	104534,9	105434,8	125306,9	145062,6	138004,7	176339,8	249675,7

Рисунок 2.12 – Оцінка соціогуманітарних витрат України згідно зведеного бюджету 2010-2016 рр.

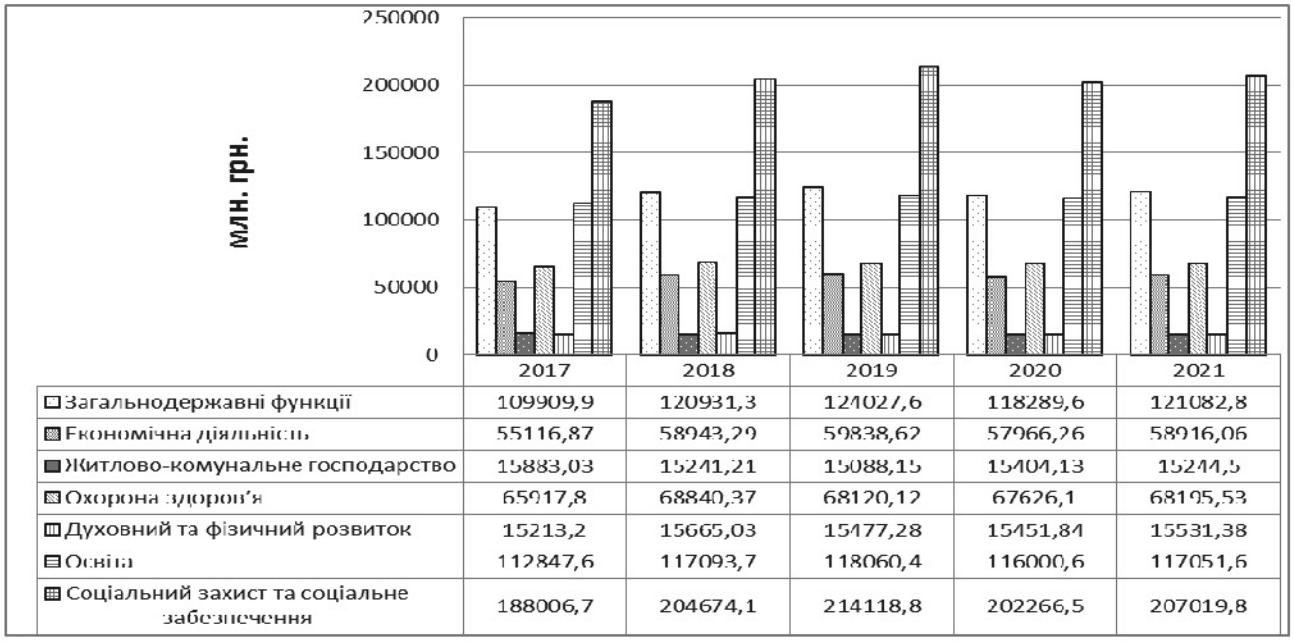
[розраховано автором]

Продовжуючи логіку нашого дослідження зазначаємо, що з практичної точки зору, метод ковзної середної використовують для рядів, які мають лінійний тренд, а метод експоненційного згладжування використовують у тих випадках, коли прогнозування здійснюється на підставі рядів динаміки, в яких тренд несталий чи в яких тренда немає (Звіт державної служби фінансового моніторингу України за 2016 рік) [156, с. 85]. На даному етапі досліджень проведемо прогноз соціогуманірної компоненти застосовуючи метод ковзного середнього з 2017-2019 рр. та основні результати подамо у вигляді табл. 2.11 та рис. 2.13.

Таблиця 2.11 – Результати прогнозування методом ковзної середньої соціогуманітарних витрат України згідно зведеного бюджету України, 2017-2021 рр. (млн. грн.)

Показник	2017	2018	2019	2020	2021
Загальнодержавні функції	109909,9	120931,3	124027,6	118289,6	121082,8
Економічна діяльність	55116,87	58943,29	59838,62	57966,26	58916,06
Житлово-комунальне господарство	15883,03	15241,21	15088,15	15404,13	15244,5
Охорона здоров'я	65917,8	68840,37	68120,12	67626,1	68195,53
Духовний та фізичний розвиток	15213,2	15665,03	15477,28	15451,84	15531,38
Освіта	112847,6	117093,7	118060,4	116000,6	117051,6
Соціальний захист та соціальне забезпечення	188006,7	204674,1	214118,8	202266,5	207019,8

[розраховано автором]

	2017	2018	2019	2020	2021
Загальнодержавні функції	109909,9	120931,3	124027,6	118289,6	121082,8
Економічна діяльність	55116,87	58943,29	59838,62	57966,26	58916,06
Житлово-комунальне господарство	15883,03	15241,21	15088,15	15404,13	15244,5
Охорона здоров'я	65917,8	68840,37	68120,12	67626,1	68195,53
Духовний та фізичний розвиток	15213,2	15665,03	15477,28	15451,84	15531,38
Освіта	112847,6	117093,7	118060,4	116000,6	117051,6
Соціальний захист та соціальне забезпечення	188006,7	204674,1	214118,8	202266,5	207019,8

Рисунок 2.13 – Прогнозна оцінка методом ковзної середньої соціогуманітарних витрат України згідно зведеного бюджету країни, 2017-2021 рр. [розраховано автором]

На основі систематизації та прогнозування даних 2017-2021 рр. згідно табл. 2.11 та рис. 2.13 видно, що спостерігається істотне збільшення прогнозованих показників на даний період. Слід заначити, що витрати на економічну діяльність у загальній структурі зросли до 55116,87 млн. грн. у 2017 р., а у 121082,8 млн. грн. – 2021 р., що характеризується також досить позитивним результатом. Також як свідчить результати прогнозу, щодо соціального захисту та витрат на соціальне забезпечення, доцільно відзначити наступну тенденцію зростання з 188006,7 млн. грн. до 207019,8 млн. грн. за досліджуваний період часу. Актуальність дослідження підводить нас до актуальності оцінювання фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності 2011-2016 рр., яка є зумовлена посиленням дисбалансів світових економічних процесів (табл. 2.12 та рис. 2.14).

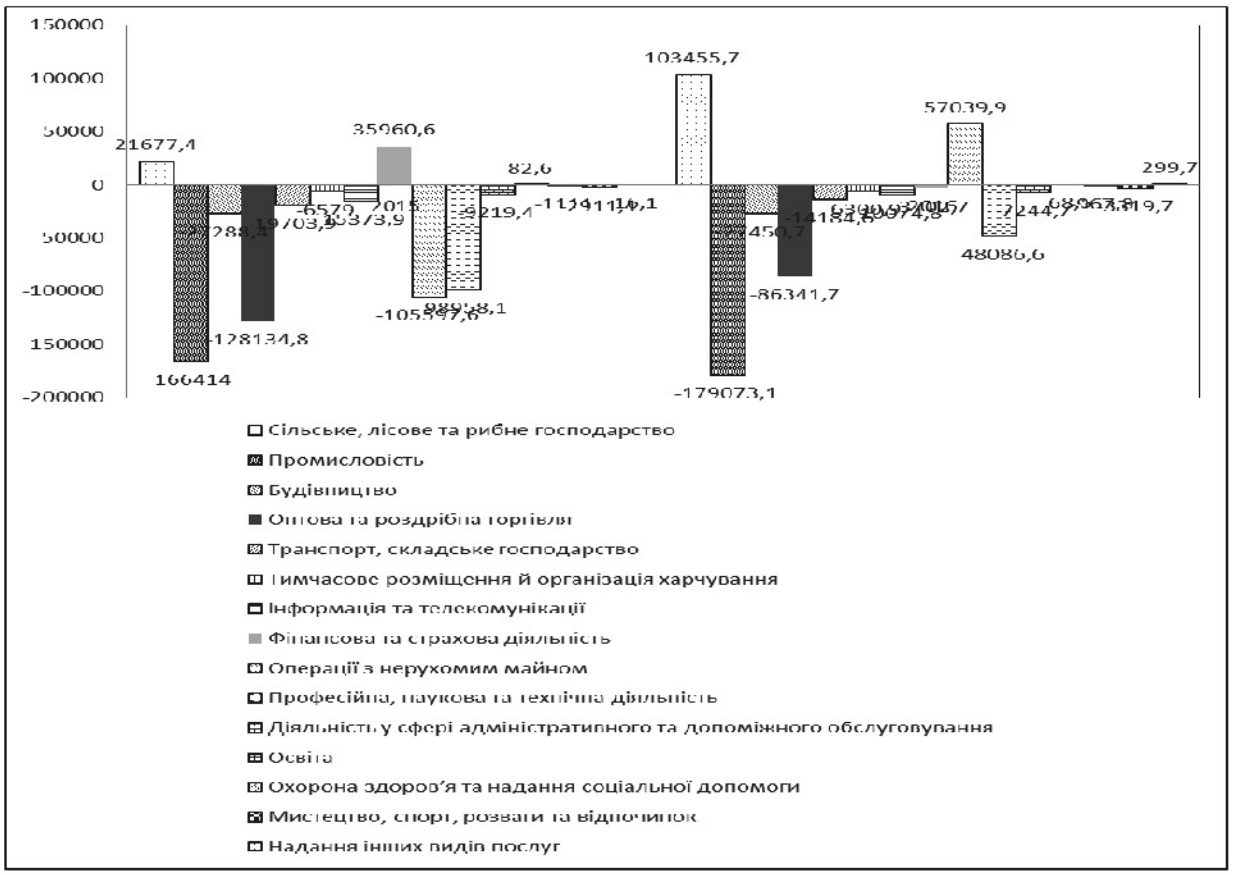

Рисунок 2.14 – Оцінка фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2015-2016 рр. [розраховано автором]

Аналіз сільського господарства дозволяє візначити фінансову результативність у 2011 р. – 17204,2 млн. грн.; 2014 р. – 15321,3 млн. грн. Також слід відзначити, що у 2016 р. 103455,7 млн. грн. зросла на 81778,3 порівняно з 2015 р.

Що стосується фінансової результативності промисловості, то зазначаємо негативну тенденцію -166414,0 млн. грн. 2015 р. та -179073,1 млн. грн. у 2016 р. На основі проведених досліджень неможливо залишити поза увагою, що такаж тенденція стосується будівництва – 5021,4 млн. грн. 2014 р. та -27450,7 млн.грн. у 2016 р.

Таблиця 2.12 – Оцінка фінансового результату діяльності підприємства реального сектору економіки за видами економічної діяльності 2011-2016 рр. (млн.. грн.)

Види економічної діяльності	2011 р.	2012 р.	абсол. відхил. (+, -) 2012 р. до 2011р.	2013 р.	абсол. відхил. (+, -) 2013 р. до 2012 р.	2014 р.	абсол. відхил. (+, -) 2014 р. до 2013 р.	2015 р.	абсол. відхил. (+, -) 2015 р. до 2014 р.	2016 р.	абсол. відхил. (+, -) 2016 р. до 2015 р.
Сільське, лісове та рибне господарство	17204,2	24996,5	7792,3	26953,3	1956,8	15321,3	-11632	21677,4	6356,1	103455,7	81778,3
Промисловість	31425,0	57708,1	26283,1	2474,1	-55234	17160,6	14686,5	-166414,0	-183574,6	-179073,1	-12659,1
Будівництво	-4275,8	-3797,3	487,5	34,3	3831,6	-5021,4	-4987,2	-27288,4	-22267	-27450,7	-162,3
Оптова та роздрібна торгівля	15084,5	21787,1	6702,6	9569,9	-1227,2	-5755,2	-15325,1	-128134,8	-122379,6	-86341,7	41793,1
Транспорт, складське господарство	4766,8	8449,4	3682,6	7319,3	-1130,1	894,2	-6425,1	-19703,9	20598,1	-14184,6	5519,3
Тимчасове розміщення й організація харчування	-472,9	-467,5	5,4	-762,9	-295,4	-1167,0	6095,9	-6579,0	-5412	-6300,9	278,1
Інформація та телекомунікації	4094,6	4433,0	338,4	6266,6	1833,6	6775,5	508,9	-15373,9	-22149,4	-10074,8	5299,1
Фінансова та страхова діяльність	15632,7	12414,7	-3218	37959,7	25545	24005,1	-13954,6	35960,6	11955,5	-3702,7	39663,3
Операції з нерухомим майном	-6391,0	-11841,2	-5450,2	-8397,6	3443,6	-9411,0	-1013,4	-105597,6	-96186,6	57039,9	162537,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	-15137,2	11109,9	26247,1	-172,6	-10937,3	-6823,7	-6651,1	-98958,1	-92134,4	-48086,6	50898,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-1531,8	-2083,7	551,9	3961,5	6045,2	-1147,8	5109,3	-9219,4	-8071,6	-7244,7	1974,7
Освіта	84,6	99,0	14,4	135,6	36,6	138,2	2,6	82,6	-55,6	-68,5	151,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-13,7	-121,3	-107,6	16,7	138	35,6	18,9	-1111,0	-1146,6	-967,8	143,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-1760,4	-1632,1	128,3	-2259,1	-627	-1177,9	1081,2	-2911,4	-1733,5	-3319,7	-408,3
Надання інших видів послуг	35,3	38,0	2,7	-21,2	-59,2	-23,7	-2,5	-16,1	-39,8	299,7	315,8
Усього	58744,9	121092,6	62347,7	102077,6	-19015	33802,8	-68274,8	-523587,0	-557389,8	-340100,3	183486,7

[розраховано автором]

З метою більшого наочного зображення, детальну структурну характеристику фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2011-2014 р. нами подано у додатку Д. Враховуючи вище описане, перейдемо до оцінки чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності 2011-2016 рр. та дану динаміку подамо у вигляді табл. 2.13 та рис. 2.14.

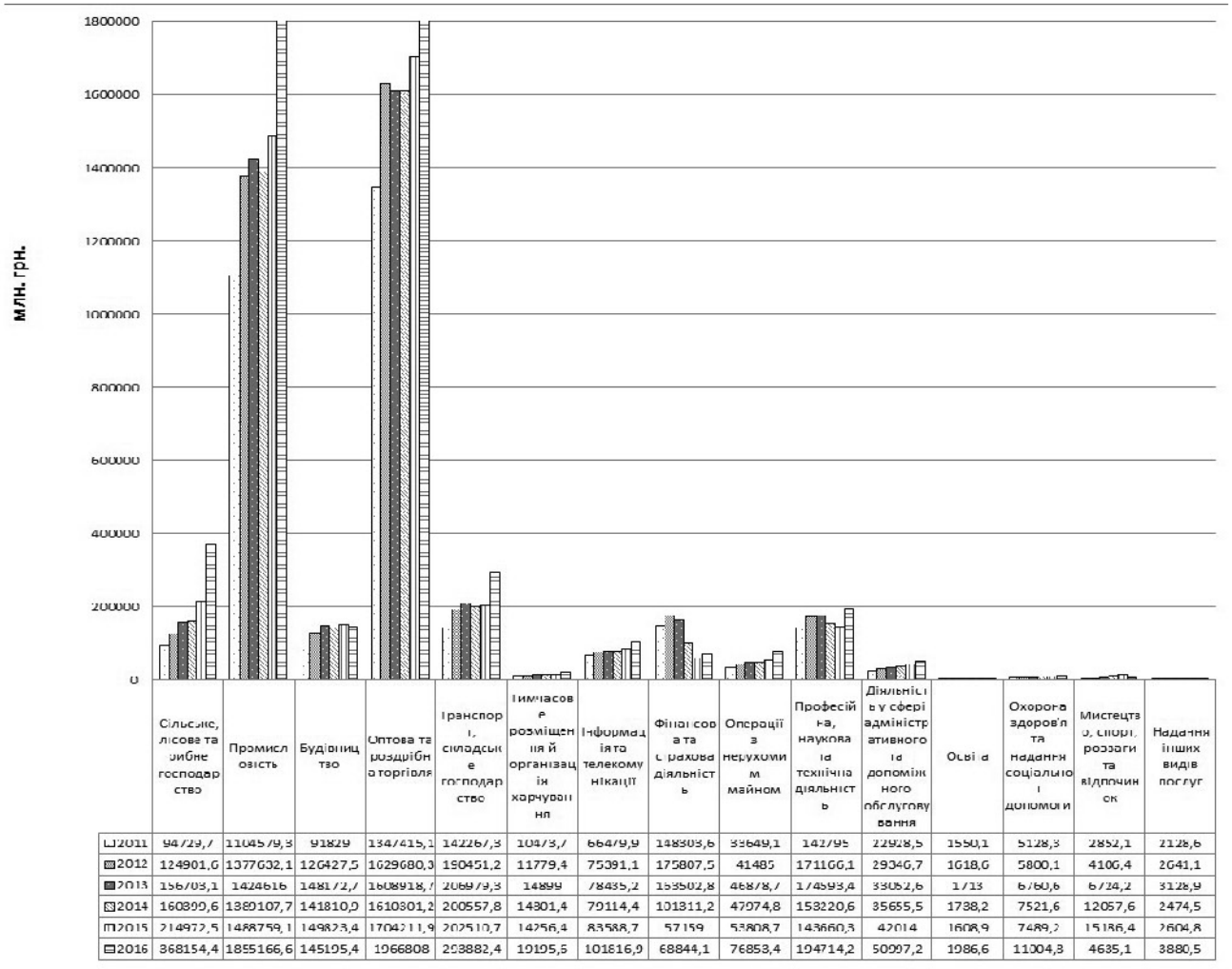

Рисунок 2.15 – Структура чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності за 2011-2016 рр. (млн. грн.) [розраховано автором]

Таблиця 2.13 – Динаміка чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності 2011-2016 рр.

Види економічної діяльночті	роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	млн.грн.	% до 2011 р.	% до 2012 р.	% до 2013 р.	% до 2014 р.	% до 2015 р.
1	2	3	4	5	6	7
Сільське, лісове та рибне господарство	94729,7	124901,6	156703,1	160399,6	214972,5	368154,4
		31,85	25,46	2,36	34,02	71,26
Промисловість	1104579,3	1377632,1	1424616,0	1389107,7	1488759,1	1855166,6
		24,72	3,41	-2,5	7,17	24,61
Будівництво	91829,0	126427,5	148172,7	141810,9	149823,4	145195,4
		37,68	17,2	-4,3	5,65	-3,1
Оптова та роздрібна торгівля	1347415,1	1629680,3	1608918,7	1610301,2	1704211,9	1966808,0
		20,95	-1,3	0,08	5,83	15,41
Транспорт, складське господарство	142267,3	190451,2	206979,3	200557,8	202510,7	293882,4
		33,87	8,68	-3,1	0,97	45,12
Тимчасове розміщення й організація харчування	10473,7	11779,4	14899,0	14801,4	14256,4	19195,6
		12,47	26,48	-0,66	-3,68	34,65
Інформація та телекомунікації	66479,9	75391,1	78435,2	79114,4	83588,7	101816,9
		13,4	4,04	0,87	5,66	21,81
Фінансова та страхова діяльність	148303,6	175807,5	163502,8	101311,2	57159,0	68844,1
		18,55	10,25	-38,04	-43,58	20,44
Операції з нерухомим майном	33649,1	41485,0	46878,7	47974,8	53808,7	76853,4
		23,29	13,01	2,34	12,16	42,83
Професійна, наукова та тех.-нічна діяльність	142795,0	171166,1	174593,4	153220,6	143660,3	194714,2
		19,87	2,01	-12,24	-6,24	35,54
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	22928,5	29346,7	33052,6	35655,5	42014,0	50997,2
		27,99	12,63	7,88	17,83	21,38
Освіта	1550,1	1618,6	1713,0	1738,2	1608,9	1986,6
		4,42	5,83	1,47	-7,44	23,48

Кінець таблиці 2.13

1	2	3	4	5	6	7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5128,3	5800,1	6760,6	7521,6	7489,2	11004,8
		13,09	16,56	11,26	-0,43	46,94
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2852,1	4106,4	6724,2	12057,6	15186,4	4635,1
		43,98	63,75	79,32	25,95	-69,49
Надання інших видів послуг	2128,6	2641,1	3128,9	2474,5	2604,8	3880,5
		24,08	18,46	-20,91	5,27	48,97
Усього	3217109,3	3968234,7	4075078,2	3958047,0	4181654,0	5163135,2
		23,35	2,69	-2,87	5,65	

Аналіз сільського господарства дозволяє візначити щодо оцінки чистого доходу у 2011 р. – 94729,7 млн. грн.; 2014 р. – 160399,6 млн. грн. Також слід відзначити, що у 2016 р. 368154,4 млн. грн. у % до 2015 р. становить 71,26 %. Що стосується чистого доходу промисловості, слід звернути увагу на те, що становило 1488759,1 млн.грн. 2015 р. та 1855166,6 млн.грн. у 2016 р. у % до 2015 р. – 24,61 %. Неможливо залишити поза увагою, що така ж тенденція стосується будівництва 141810,9 млн.грн. 2014 р. та 145195,4 млн.грн. у 2016 р.

Підсумовуючи результати прогнозування чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності на основі методу ковзного середнього планових періодів 2018-2021 рр. ми можемо сформувати наступний висновок.

На основі прогнозування на 2018-2021 рр. встановлено, що спостерігається істотне збільшення показників на даний період. Слід заначити, що в структурі чистого доходу прогнозу сільського господарства зросли з 247842,2 млн. грн. у 2018 р. до 282938,8 млн. грн. – 2021р., що характеризується також досить позитивним результатом. Також як свідчить результати прогнозу щодо чистого доходу в структурі промисловості то ми обгрунтовуємо наступну тенденцію зростання з 1577678 млн. грн.. до 1656036 млн. грн. за даний період часу (табл. 2.14 та рис. 2.16).

Таблиця 2.14 – Прогнозування методом ковзної середньої підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності за 2018-2021 рр. (млн. грн.)

Показник	2018	2019	2020	2021
Сільське, лісове та рибне господарство	276989,7	297662,1	274164,6	282938,8
Промисловість	1640535	1691126	1636446	1656036
Будівництво	146876,2	145893,8	146126,7	146298,9
Оптова та роздрібна торгівля	1810487	1845912	1805613	1820670
Транспорт, складське господарство	242903,4	256367,6	243862,6	247711,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	16512,16	17264,07	16620,23	16798,82
Інформація та телекомунікації	91192,98	93727,74	91031,35	91984,02
Фінансова та страхова діяльність	67258,18	70624,57	71218,06	69700,27
Операції з нерухомим майном	63402,58	66600,54	63182,92	64395,34
Професійна, наукова та технічна діяльність	167413,2	175330,8	168869,7	170537,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	45300,03	46395,38	44861,44	45518,95
Освіта	1791,133	1851,878	1806,97	1816,66
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9055,289	9577,319	9101,491	9244,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	10149,29	8470,252	9748,636	9456,059
Надання інших видів послуг	3157,3	3341,467	3161,789	3220,185
Усього	4593023	4730146	4585816	4636328

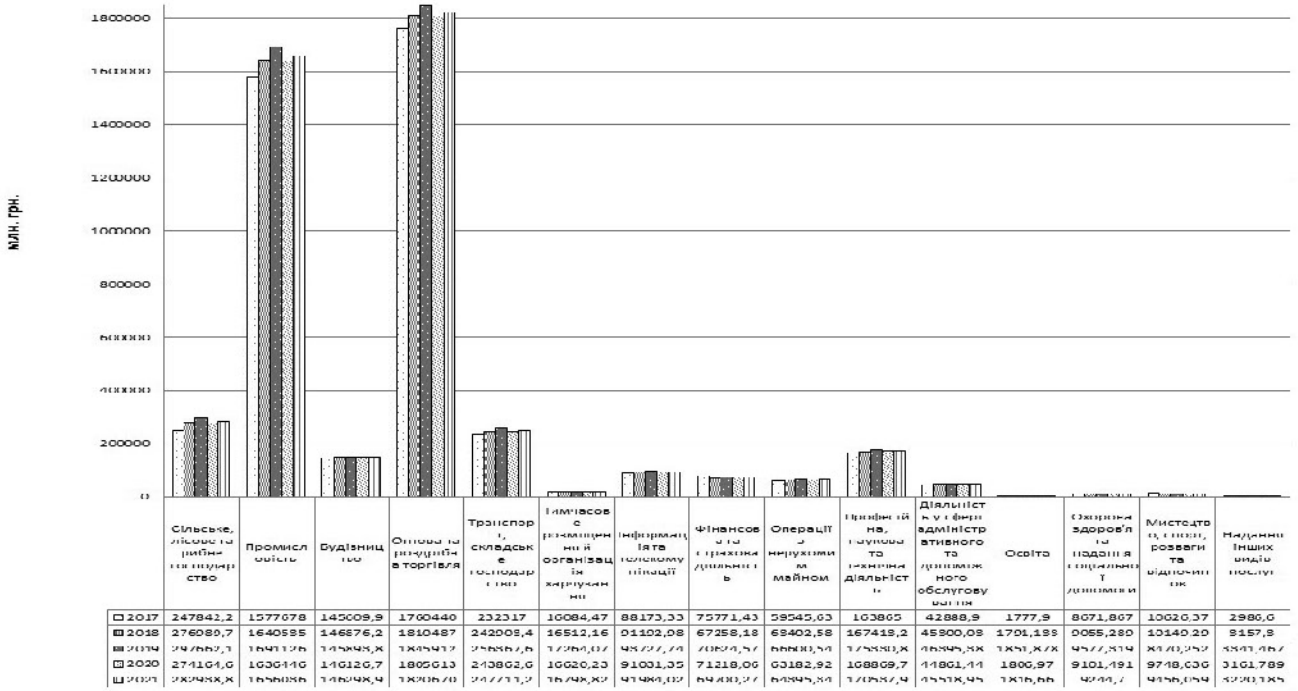

Рисунок 2.16 – Прогнозна оцінка методом ковзної середньої підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності за 2018-2021 р. (млн. грн.)

[розраховано автором]

На основі проведених досліджень встановлено, що метод ковзної середньої застосовується в практиці прогнозування досить часто й практично є найпоширенішим методом виявлення тренда. Зовні він є всього лише суто емпіричним прийомом попереднього аналізу, в якому переважають арифметичні дії з рівнями динамічного ряду, але осмислення характеру розвитку явища відбувається при визначенні періоду ковзання, оскільки середня, отримана методом ковзання, відображає не чисто арифметичну операцію, а перехід до укрупнених інтервалів часу.

Як свідчать результати досліджень, найбільшими оцінка рівня рентабельності операційної діяльності підприємств реального сектору економіки 2011-2016 рр. Так наприклад рентабельність сільського господарства у 2013 р. – 22,1 %, а ось у 2016 р. – 41,7 %. Неможливо залишити поза увагою і рентабельність промисловості 3,6 % у 2011 р. та значного зниження до рівня 0,8 % у 2016 р. Цікавим фактом є цілковита збитковість будівництва -1,5 % у 2011 р. та -7,9 % у 2016 р., що є досить негативним показником (табл. 2.15, рис. 2.17, додаток Д).

Таблиця 2.15 – Оцінка рівня рентабельності операційної діяльності підприємств реального сектору економіки 2011-2016 рр. (млн. грн.)

Найменування	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7
Сільське, лісове та рибне господарство	23,3	23,3	22,1	11,4	20,6	41,7
Промисловість	3,6	4,7	3,3	3,1	1,6	0,8
Будівництво	-1,5	0,3	-0,2	0,0	5,8	-7,9
Оптова та роздрібна торгівля	9,8	15,2	12,3	10,1	-12,8	-2,4
Транспорт, складське господарство	5,4	6,1	5,4	3,6	-1,7	1,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	-1,4	0,4	-0,8	-2,8	-25,8	-15,0
Інформація та телекомунікації	7,5	7,6	10,5	11,8	-1,6	0,6
Фінансова та страхова діяльність	3,5	6,2	6,1	5,8	-15,2	-11,5
Операції з нерухомим майном	0,3	-3,7	3,0	3,3	-46,9	-31,7

Кінець таблиці 2.15

1	2	3	4	5	6	7
Професійна, наукова та технічна діяльність	-6,6	0,4	0,3	-1,3	-29,1	0,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-3,5	-2,6	-4,0	-4,2	13,6	-8,8
Освіта	6,5	7,6	8,5	8,6	5,5	-1,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,1	2,1	2,4	3,8	-3,7	-0,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-27,6	-24,9	-17,8	-7,6	-11,8	-24,8
Надання інших видів послуг	4,7	3,3	2,6	-1,1	-1,0	7,3
Усього	4,1	5,9	5,0	3,9	-4,1	1,0

[розраховано автором]

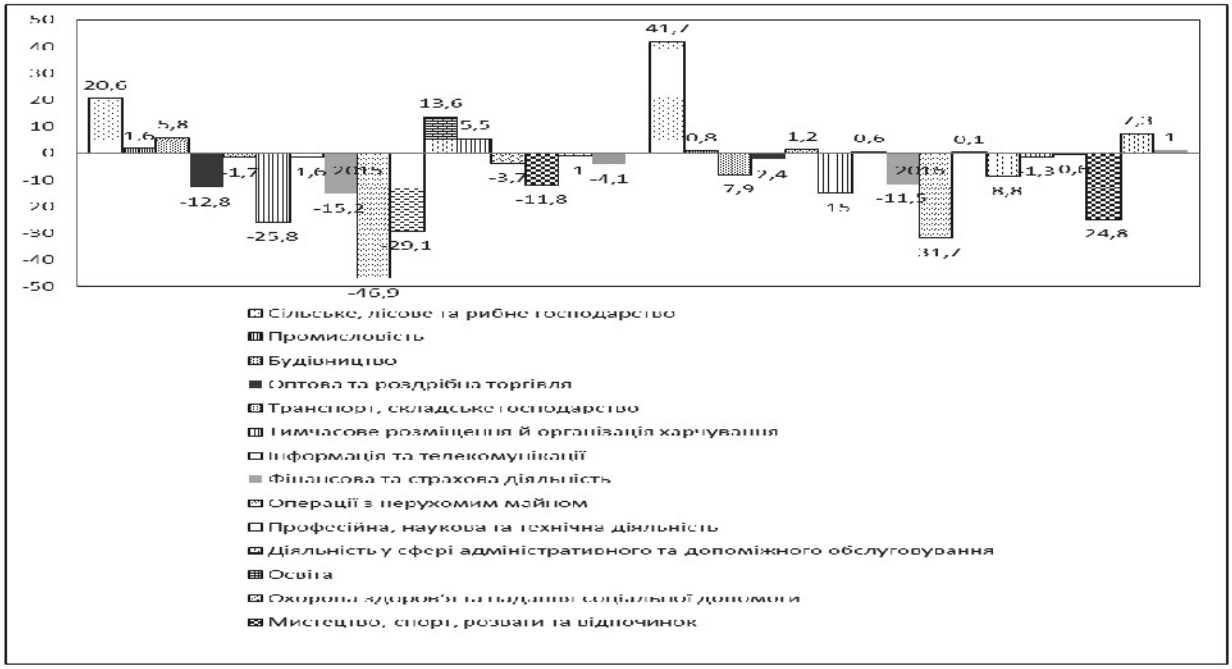

Рисунок 2.17 – Оцінка рівня рентабельності операційної діяльності підприємств реального сектору економіки, 2015-2016 рр., (млн. грн.)

[розраховано автором]

На основі проведених досліджень, хотілося б наголосити, що бізнесу і владі потрібно направляти максимальні зусилля на зміцнення економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти. Тільки таким чином

можна якісно зорієнтувати нашу економіку на ефективну фінансову результативність розвитку. В іншому випадку підприємницькі структури перейдуть на екзогеннозалежну рентну модель розвитку економічних процесів, яка характеризуватиметься посиленням сировинної спрямованості виробництва та підвищеною залежністю від іноземних технологій і капіталів.

На основі вище описаного зазначаємо, що існує ціла сукупність різноманітних аналітичних залежностей, що апроксимують в межах заданої точності одні і ті ж властивості, відображаючи залежності між ними, однак найбільш придатні для вирішення конкретних завдань обираються у відповідності з принципами оптимальності та адекватності. Тому, з методологічної точки зору, адекватність моделей системи забезпечення економічної безпеки підприємств потрібно оцінювати з таких позицій: відповідності моделі структурі і властивостям цієї системи; відповідності моделі вирішуваним завданням; відповідності змін параметрів моделі параметрам проблемної ситуації; відповідності моделі характеристикам досліджуваної системи.

Неможливо залишити поза увагою те, що головною метою діяльності будь-якого підприємства є досягнення відповідного рівня соціогуманітарного розвитку, що буде сприяти випуску конкурентоспроможної продукції, формуванню оптимального процесу показників доходів та витрат, що стане запорукою підвищення рівня соціального захисту їх працівників. Розвиток соціально орієнтованої економіки базується на функціонуванні соціально орієнтованих підприємств. Рівень розвитку та функціонування останніх значною мірою залежить від результатів їх діяльності. Саме результати діяльності суб'єктів господарювання залежать від ефективності використання їх ресурсів, які відповідно обумовлюють оптимальність процесу формування показників доходів, витрат та прибутків підприємства за видами його діяльності.

Доречно наголосити, що рівень соціального захисту та безпеки підприємств значною мірою залежить саме від як від проміжних, так і кінцевих

результатів діяльності підприємства. Відповідно до сказаного основними напрямами аналізу рівня соціальної безпеки підприємства, на нашу думку, будуть такі:

– дослідження обсягів випуску і реалізації продукції за її складовими та оцінка впливу факторів на їхдинаміку;

– оцінка ефективності використання фінансово-виробничих ресурсів через динаміку показників витрат підприємства;

– оцінка продуктивності та результативності діяльності суб'єкта господарювання;

– дослідження процесу формування показників доходів, витрат та фінансових результатів за видами діяльності;

– дослідження взаємозв'язку та взаємозалежності параметрів соціального захисту та результатів діяльності соціальної безпеки, що є запорукою стану соціального захисту.

Рівень соціальної безпеки країни значною мірою залежить від стану розвитку її економіки. Стан економіки певною мірою залежить від результативності функціонування підприємств за галузями промисловості, що значною мірою формує рівень їх соціальної безпеки. Зазначені проблеми аналізу стану соціальної безпеки підприємства унеможливлюють аналіз її рівня та розробку шляхів та заходів щодо її підвищення.

Досягти певних результатів у вирішенні зазначених соціогуманітарних проблем спрямовують подальші дослідження у такому розрізі:

– розробка характеристик рівня економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти у розрізі концепції її вивчення;

– обґрунтування системи показників та критеріїв оцінки рівня соціальної безпеки;

– мотивування та розробка концепції оцінки соціальної безпеки як комплексної характеристики оцінки ефективності та результативності діяльності суб'єкта господарювання.

Висновки до розділу 2

1. На підставі ретельного аналізу існуючої статистичної бази й особливостей соціогуманітарних процесів, встановлено, що цілісна планова система критеріїв оцінки рівня соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств повинна включати: кількісний вимір (кількісний підхід) – де інтегральна оцінка має кількісний вираз; якісний вимір (дескриптивний підхід) – за шкалою якісних показників. кількісні, але і якісні показники, згруповані за певними ознаками. Відзначимо, що критеріальна оцінка економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти охоплює оцінювання: стабільності соціальних взаємин і структури підприємств; наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів на підприємствах; позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації працівників підприємств.

2. Досягнутий рівень реальних доходів і майнової забезпеченості працівників підприємства (організації, установи), що включає: середній рівень заробітної плати, номінальні й середні реальні доходи працівників підприємства в цілому, окремих соціальних груп або індивідуумів; обсяг нагромаджень у розпорядженні працівників; питома вага грошових витрат у сукупних витратах; питома вага незареєстрованих доходів у сукупних витратах, питома вага мінімального споживчого кошика в середніх сукупних витратах працівників підприємства; частка витрат на харчування в сукупних витратах.

3. У процесі аналізу обґрунтовано, що в умовах функціонування макроекономічної нестабільності критеріальна оцінка економічної безпеки підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти охоплює оцінювання: стабільності соціальних взаємин і структури підприємств; наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів на підприємствах; позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації працівників підприємств. На основі чого було проведено оцінку економічної безпеки підприємства, застосовуючи економіко-математичний інструментарій багатовимірної logit–моделі з урахуванням випадку бінарного вибору, що дає змогу виявляти гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємства в контексті

соціогуманітарної компоненти та визначити його пріоритетність у системі зміцнення економічної безпеки підприємств.

4. На основі методології оцінювання та його впливу на зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти обґрунтовано, що у моделі стратегічного прогнозування, найбільш повно і комплексно система таких показників має бути згрупованою за наступними критеріями: досягнутий рівень реальних доходів і майнової забезпеченості працівників підприємства; рівень соціальної захищеності членів трудового колективу характеризує надійність системи соціального страхування та рівень гарантованого соціального забезпечення працюючих; рівень споживання працівниками підприємства матеріальних благ, культурних і побутових послуг; житлові умови членів трудового колективу; умови праці; ступінь задоволення потреб працівників підприємства у сферах фізичного, духовного й соціального розвитку; стан здоров'я і тривалість життя працівників підприємства; рівень суспільно-правових гарантій, що мають працівники підприємства.

5. Доведено, що рівень соціальної захищеності членів трудового колективу характеризує надійність системи соціального страхування і рівень гарантованого соціального забезпечення працюючих.

6. Обґрунтовано, що умови праці працівників підприємства включають: рівень зайнятості, тривалість робочого тижня, робочого дня і часу відпочинку, характеристика рівня продуктивності й інтенсивності праці, забезпеченість працівників санітарно-побутовими приміщеннями, рівень санітарно-гігієнічних умов праці, рівень частоти травматизму в розрахунку на 100 працюючих, стан охорони праці і рівень дотримання правил техніки безпеки, стан загальної культури виробництва і його технічне оснащення (питома вага засобів механізації й автоматизації робочих процесів, питома вага ручної праці).

Результати дослідження, сформульовані у даному розділі, узагальнено в працях автора (Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Vivchar O.; Vivchar O., Kolesnikov A.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. ; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. ; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. ; Вівчар О. І., Стасишин О. Т.; Vivchar O., Kolesnikov A.; Vivchar O.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Ціх Г.В.; Вівчар О. І.) [46; 47; 49; 50; 58; 65; 69; 70; 73; 76; 78; 89; 91; 95].

РОЗДІЛ 3
АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ НА СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. Формування аналітичних інструментів для виявлення впливу чинників на соціогуманітарну компоненту забезпечення економічної безпеки підприємств

У сучасних умовах турбулентності економічних процесів, функціонування та розвиток підприємницьких структур залишається незадовільним. Неможливо залишити поза увагою те, що в Україні зменшується чисельність підприємств, рівень зайнятості та обсягів виробництва і реалізації продукції (надання послуг) у різних секторів економіки. Безперечно, що в таких умовах господарювання залишається проблема економічної безпеки бізнесу, а зокрема – її економічної складової.

Згідно проведених аналітичних досліджено нами встановлено, що кількісні показники розвитку підприємництва свідчать про досить низький рівень економічної безпеки підприємств країни. Дані висновки зроблені на основі того, що є досить малий фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, низький рівень рентабельності операційної діяльності підприємств, перевищення суми кредиторської заборгованості, збільшення частки підприємств, які не здійснюють фінансово-господарської діяльності, велика частка збиткових підприємств, яка становить понад третину від усіх суб'єктів господарювання, низька середньомісячна заробітна плата одного найманого працівника та ін. (Капітула С. В.) [174, с. 10].

У цьому контексті також необхідно розглядати умови забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання: високий ступінь гармонізації й узгодження економічних інтересів підприємства з інтересами оточуючого середовища та інтересами його персоналу; наявність на підприємстві стійкої до загроз економічної системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію:

фінансових інтересів, місії і завдань; збалансованість і комплексність фінансових інструментів і технологій, які використовуються на підприємстві; постійний і динамічний розвиток фінансової системи (підсистеми) підприємства (Андрєєва Т. Є., Петровська Т. Е., Грицькова І. Г.) [5, с. 78].

Типовим прикладом є те, що у 2016 р. фінансовий результат від звичайної діяльності у будівництві становив лише 0,4 млрд. грн, а рівень рентабельності – 0,8 %; високими темпами продовжують зростати ціни на продукцію суб'єктів підприємництва у реальному секторі економіки України (у межах 13-20 % щорічно); високою все ще залишається вартість відсоткових ставок за комерційними кредитами підприємств (яка у середньому на 50-100 % перевищує рівень зростання цін); нижчими за критичне були у 2016 р. значення середнього коефіцієнта загальної ліквідності у промисловості, будівництві, сфері транспорту та зв'язку, а також середнього коефіцієнта фінансової незалежності у промисловості та будівництві; продовжує зростати сукупний рівень оподаткування підприємств (Калько А. Д.) [172]. Усі ці чинники негативно впливають на фінансово-економічний стан, ефективність та фінансову безпеку суб'єктів підприємницьких структур.

У таких умовах функціонування найбільш помітні зміни відбуваються в соціогуманітарній складовій економічної безпеки підприємницьких структур. У контексті досліджуваної проблематики можна стверджувати, що основними негативними аспектами управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємницьких структур є наступні: високий рівень тіньової зайнятості; велика кількість економічно неактивного населення працездатного віку; відставання якості робочої сили від потреб сучасної економіки; дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили практично за всіма групами професій; суттєвий рівень безробіття серед молоді; низький рівень підприємницької ініціативи громадян (Ілляш О. І.) [164].

Вважаємо доцільно акцентувати увагу на тому, що характерними для вітчизняних підприємницьких структур залишаються такі проблемні аспекти, як низький рівень захищеності інтересів інвесторів, що стримує процеси як

внутрішнього, так і зовнішнього інвестування та перешкоджає належному оновленню матеріально-технічної бази вітчизняних підприємств, технічній модернізації економіки; нерозвиненість системи кредитної інформації, що є однією з перешкод подальшого розвитку вітчизняної системи кредитування, зокрема за напрямами: пришвидшення операцій кредитування, покращення рівня довіри між фінансовими установами та суб'єктами підприємництва, зниження вартості кредитних ресурсів (її діапазону, доступності, обсягів інформації про кредитування юридичних осіб, наявної в державних реєстрах чи приватних бюро); критично низька ефективність (стосовно стимулювання ділової активності населення) системи оподаткування, що практично унеможливлює отримання підприємствами високих показників фінансової та економічної ефективності діяльності, не сприяє капіталізації підприємств, ведення ними "прозорої" підприємницької та фінансової діяльності (Копитко М. І.) [182].

Щодо даної наукової проблематики, то вважаємо, що слід торкнутися оцінки системи державного регулювання підприємництва на предмет її ефективності щодо покращення фінансових позицій підприємств. У цьому аспекті основний негативний вплив має нестабільність державної політики та корупція в органах державного управління і контролю з функціонуванням підприємницьких структур.

Неможливо залишити поза увагою те, що більшість вітчизняних підприємницьких структур в нашій державі стикається з високими процентними ставками, які збільшують вартість капіталу та стають часто непереборною перешкодою на шляху розвитку нового бізнесу. Високі ставки податків поєднуються з браком кредитів на розвиток приватного сектору та дефіцитом довіри до вітчизняного банківського сектору.

Висловлюємо переконання, що однією з причин недостатнього рівня доступності суб'єктів підприємництва до фінансово-кредитних ресурсів у регіонах України є те, що в нашій державі неповною мірою використовується механізм державної фінансової підтримки підприємництва. Так, на сьогодні не

лише законодавчо закріплено, але й розроблено та відпрацьовано на практиці механізми фінансово-кредитного сприяння суб'єктам підприємництва. Водночас аналіз цієї складової державної політики виявив неоднозначне ставлення з боку органів місцевого самоврядування у різних регіонах України. В окремих областях виділяються достатні кошти для фінансування програм фінансово-кредитного сприяння суб'єктам підприємництва, в окремих – кошти не виділяються взагалі.

Також досліджуючи питання економічної безпеки стикаємося з проблемою якості функціонування вітчизняної системи забезпечення економічної безпеки підприємництва, яка залишається вкрай незначною та недостатньо ефективною через існування системних недоліків вітчизняної фінансово-кредитної системи; малу роль діяльності більшості суб'єктів як загальної, так і фінансово-кредитної інфраструктури у сприянні зміцненню фінансової безпеки підприємництва; практично відсутність можливостей щодо пільгового доступу чи використання суб'єктами підприємництва фінансових ресурсів.

Одразу ж зауважимо, що подальші дослідження в аналізованій сфері доцільно здійснювати за напрямами: покращення фінансового результату і рентабельності підприємств; збільшення кількості та частки діючих і прибуткових підприємств; покращення ліквідності і фінансової стійкості суб'єктів підприємництва; активізація інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств; удосконалення фінансово-кредитної підтримки підприємництва; розвиток інституційної інфраструктури системи фінансової безпеки бізнесу.

На нашу думку, для покращення функціонування господарюючих суб'єктів в контексті зміцнення економічної складової необхідно: сформулювати довготривалі цілі бізнесу, уміти готувати і реалізовувати стратегію їх досягнення; удосконалювати систему бухгалтерського обліку і управління фінансами; оптимізувати корпоративну структуру (структуру володіння і контролю) і оподаткування; удосконалити процедури корпоративного управління і захисту прав інвесторів, тобто в компанії має бути ефективна система ухвалення рішень, а інвестори (як великі, так і дрібні)

повинні мати можливість контролювати роботу менеджменту і впливати на неї; створити сприятливий імідж компанії і торговельну марку; забезпечувати ліквідність цінних паперів компанії і розширення доступу до фінансування й інвестицій; впроваджувати технологічні інновації.

В сучасних трансформаційних умовах підвищення рівня ризиків ведення бізнесу вимагає від суб'єктів господарювання ефективного формування середовища економічної безпеки, визначення та попередження основних факторів впливу на їх безпеку. Слід зазначити, що соціогуманітарні чинники проявляються в соціальних цінностях і настановах, пріоритетах, національних традиціях, що впливають на діяльність підприємств. В таких умовах функціонування найбільш помітні зміни відбуваються в соціогуманітарній складовій економічної безпеки підприємств.

З практичної точки зору зазначаємо, що в основу соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств мають бути покладені такі принципи як:

– розвиток інноваційного потенціалу соціогуманітарної сфери підприємств, результатом якого є забезпечення в ній позитивних змін;

– прогнозування попиту і стратегії управління структурою розширеного відтворення інноваційного потенціалу соціогуманітарної сфери підприємств ;

– формування інноваційної корпоративної культури та внутрішньо конкурентного середовища підприємств;

– розвиток інфраструктури взаємодії соціогуманітарної сфери з промисловістю, бізнесом; диверсифікація джерел фінансування всіх складових сталого розвитку підприємств ;

– створення адаптивної системи управління сталим соціально-економічним розвитком підприємств (Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році") [4].

Звертаємо увагу на те, що дієвість чинників, які обумовлюють розвиток соціогуманітарного простору підприємств, виражається у їх системній

взаємодії, а їх системний вплив у взаємодії і взаємозв'язку між собою є комплексним, що розвивається за об'єктивними законами. Специфічна система, яка включає як соціогуманітарний простір, так і фактори його формування, має потужні зворотні зв'язки, в результаті чого сам простір виступає потужним чинником розвитку і розміщення підприємств. Роль соціогуманітарних факторів економічної безпеки підприємств є провідною, оскільки саме соціогуманітарні процеси, які протікають у цьому просторі, є основним чинником формування головної продуктивної сили – працівника, як виробника та споживача матеріальних і духовних благ. Так, соціогуманітарний і економічний простори є середовищами, у яких відбуваються відповідно взаємопов'язані процеси матеріального та духовного виробництва в системі підприємницьких структур.

У контексті досліджуваної проблематики можна стверджувати, що основними проблемними аспектами управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств є наступні: високий рівень тіньової зайнятості; велика кількість економічно неактивного населення працездатного віку; некваліфікованість працівників; високий рівень безробіття; низький рівень підприємницької діяльності (Іляш О. І.) [165].

Слід констатувати факт накопичення в соціогуманітарній сфері економічної безпеки підприємств низки суттєвих проблем, з-поміж яких виокремлюються:

– застарілі моделі управління підприємств;

– відсутність системного бачення шляхів розвитку соціогуманітарної сфери підприємств ;

– недостатня обізнаність працівників щодо міжнародного досвіду освітньої, культурної, наукової діяльності, новітніх можливостей у галузі охорони здоров'я та соціальних стандартів підприємств;

– низький професійний рівень управлінських кадрів підприємств;

– недостатнє фінансування як закладів, установ, організацій галузей соціогуманітарної сфери, так і програм, проектів, заходів, які спряли б популяризації культурного, освітнього, наукового продукту тощо;

– відсутність конструктивного діалогу між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, науковою спільнотою, недержавними організаціями, професійними та творчими спілками щодо подальшого соціогуманітарного розвитку підприємницьких структур;

– відсутність активного співробітництва з медіа (Мехеда Н. Г., Маджула А.) [208].

В умовах системної перебудови економіки України у напрямку її адаптації до ринкових відносин, в яких має домінувати соціальна орієнтація підприємств, об'єктивно необхідним є створення трансформаційних механізмів, які б стимулювали суб'єктів господарювання нарощувати обсяги та підвищувати ефективність виробництва, оновлювати виробничу матеріально-технічну базу. Але реалії формування підприємницького ресурсу в українській економіці свідчать, що цей процес натрапляє на ряд істотних перешкод: по-перше, реформи, що проводяться, не завжди відповідають рівневі розвитку підприємництва; по-друге, унаслідок домінування умов трансформаційних процесів в економіці відбувається надмірне збільшення невизначеності підприємницької діяльності; по-третє, недосконаліть інституційного середовища підприємництва призводить до негативного обмеження свободи підприємницької діяльності (Мартиненко В. В.) [203].

Звертаємо увагу на те, що всі ці перешкоди стосуються усіх підприємств реального сектору економіки країни в контексті соціогуманітрної компоненти.

Розвиток підприємництва в Україні в перші роки XXI століття свідчить про ряд негативних явищ, які накопичилися в його середовищі. Упродовж 2009-2016 років кількість підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності стабільно зростала. Щорічні темпи їх росту коливались у межах 4 %-7,5 % (табл. 3.1). Майже зупинився процес збільшення кількості збиткових підприємств. Але ці формально-позитивні рухи у розвитку підприємництва нівелюються високою часткою цих збиткових підприємств у загальній їх кількості. Так, упродовж 2009-2016 років кожне третє підприємство залишалося збитковим.

Таблиця 3.1 – Фактична кількість прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств в Україні у 2009 – 2016 роках (одиниць)

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість підприємств	263066	279275	300334	318359	331122	344514	360297	380789
- приріст до попереднього року, %	*100,0*	*+ 6,2*	*+ 7,5*	*+ 6,0*	*+ 4,0*	*+ 4,0*	*+ 4,6*	*+ 5,7*
Кількість підприємств, що не реалізовували продукцію і не надавали послуги	54413	59082	64184	71273	78778	89846	101284	112538
- приріст до попереднього року, %	*100,0*	*+ 8,5*	*+ 8,6*	*+ 11,0*	*+ 10,5*	*+14,1*	*+ 12,7*	*+11,1*
Кількість підприємств, що реалізовували продукцію та надавали послуги	208653	220193	236150	247086	252344	254668	259013	268251
- приріст до попереднього року, %	*100,0*	*+ 5,5*	*+ 7,2*	*+ 4,6*	*+ 2,1*	*+0,9*	*+ 1,7*	*+ 3,6*
Частка підприємств, що не реалізовували продукцію та не надавали послуги, у загальній їх кількості, %	20,7	21,2	21,4	22,4	23,8	26,1	28,1	29,6
Частка підприємств, які одержали збиток від звичайної діяльності до оподаткування, %	37,7	38,2	38,8	37,2	34,8	34,2	33,5	32,5
Частка підприємств, які одержали прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, %	62,3	61,8	61,2	62,8	65,2	65,8	66,5	67,5

[розраховано автором за даними Державного комітету статистики України]

Це суттєво знижує якісні економічні параметри ефективності підприємницького середовища, до яких, в першу чергу, належать показники фактичної кількості підприємств, що реалізують продукцію та надають послуги і фактичної кількості прибуткових підприємств у їх загальній чисельності. Щодо першого показника: має прояв тенденція до зниження щорічного приросту кількості підприємств, що реалізують продукцію та надають послуги – з 5,5 % у 2009 році до 1,7 % та 3,6 % відповідно у 2015 та 2016 році. В

сукупності з вище зазначеними показниками, це утворює підґрунтя, яке унеможливлює зростання частки прибуткових підприємств.

Незважаючи на щорічне стабільне зростання кількості офіційно зареєстрованих підприємств, темпи їх приросту до попереднього року уповільнилися в 1,5 рази (з 7,2 % до 5,4 % відповідно у 2009 та 2016 роках) при стабільному зростанні кількості малих підприємств, що не реалізовували продукцію та не надавали послуги у звітному році (з 9,1 % у 2009 році до 14,0 % та 11,1 % відповідно у 2013 та 2016 роках). Коливання кривої приросту кількості прибуткових малих підприємств за цей період має тенденцію до зниження. Неможливо залишити поза увагою те, що частка прибуткових підприємств у період 2009-2016 років коливалась в межах 61,8 %-66,4 %, при цьому, найнижчий рівень цього показника припадає на 2010 рік.

Крім того, розвиток цього сектору економіки характеризується низьким рівнем процесів капіталізації, інвестування, інформатизації та інноваційних технологій, які відбуваються як в сегменті загального підприємницького середовища. Неможливо залишити поза увагою те, що з кожних 100 підприємств здійснювали витрати на інформатизацію тільки 12-14 підприємств. Лише одне з 274 підприємств (0,37 % до загальної кількості суб'єктів підприємницької діяльності) здійснювало витрати на технологічні інновації у 2016 році. Протягом 2009-2016 років щорічна кількість нових створених підприємств знаходилась в межах 25-35 тис. підприємств, але динаміка їх фактичного зростання відбувалася під наростаючим тиском зростання кількості ліквідованих підприємств в економіці України у порівнянні з кількістю нових суб'єктів підприємницької діяльності (табл. 3.2).

Зниження темпів зростання нових підприємств позначається на процесі стабільного зменшення зайнятості на підприємствах. За період з 2009 по 2016 рік Україна втратила більше 2,2 млн. робочих місць на підприємствах – суб'єктах підприємницької діяльності. При чому, ця втрата відбулася в основному на підприємствах великого та середнього підприємництва.

Таблиця 3.2 – Кількість нових підприємств, створених в Україні у 2009-2016 рр. (один.)

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість нових підприємств	31673	24696	27004	28092	25115	25362	28871	34822
Фактичний приріст нових підприємств	29034	16209	21059	18025	12763	13392	15783	20492
частка до загальної кількості нових підприємств,%	*91,7*	*65,6*	*78,0*	*64,2*	*50,8*	*52,8*	*54,7*	*58,8*
Кількість ліквідованих підприємств	2639	8487	5945	10067	12352	11970	13088	14330
частка до загальної кількості підприємств, %	*8,3*	*34,4*	*22,0*	*35,8*	*49,2*	*47,2*	*45,3*	*41,2*

[розраховано автором за даними Державного комітету статистики України]

Слід такаж відзначити, що негативна секторальна дивергенція підприємництва має чіткий прояв у показниках його фінансово-господарської діяльності. Стабільне щорічне зростання позитивного фінансового результату від звичайної діяльності, що досягається всіма підприємствами має викривлене віддзеркалення щодо фінансових результатів діяльності серед малих підприємств (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Основні фінансово-економічні показники діяльності підприємств у 2012-2016 роках

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6
Фінансові результати (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування (млн.грн.) – всі підприємства	19 643,3	44 578,4	64 370,8	76 253,4	135 897,9
– малі підприємства	1 233,6	1 344,1	- 529,0	249,5	- 1 846,9
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування (млн. грн.)* – всі підприємства	45 817,0	73 694,7	89 165,1	110 648,6	182 994,4
– малі підприємства	4 161,2	6 051,8	7 066,9	10 526,2	12 840,2

Кінець таблиці 3.3

1	2	3	4	5	6
Збиток від звичайної діяльності до оподаткування (млн. грн.)* – всі підприємства	26 173,7	29 116,3	24 794,3	34 395,2	47 096,5
– малі підприємства	5 394,8	7 395,9	7 595,9	10 276,7	14 687,1
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств (%) – всі підприємства	4,3	6,4	7,0	6,6	6,8
–малі підприємства	0,3	- 0,2	-0,3	0,7	0,9
Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств (%) – всі підприємства	0,6	2,6	3,5	3,3	4,4
– малі підприємства	- 3,0	- 2,3	- 1,0	- 0,4	- 1,3

[дані наведені з урахуванням банків]

Якщо у 2012 році позитивне сальдо від діяльності всіх підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності збільшилось майже у 1,8 рази та склало більше 135 млрд. грн., то малі підприємства по цьому показнику "вийшли" на рекордний від'ємний рівень за останні роки. Їхнє від'ємне сальдо склало майже 2 млрд. грн. При аналізі впливу результатів від економічної діяльності малих підприємств в галузевому розрізі на загальне значення цього показника, виникає багато питань щодо підприємницького характеру діяльності малих підприємств взагалі. Серед найбільш потенційно прибуткових видів економічної діяльності, таких як будівництво, яке до початку 2015 року не відчувало кризових процесів, торгівля автомобілями, яка є стабільним джерелом високих прибутків торгових підприємств, оптова торгівля та операції з нерухомим майном – малі підприємства, що займаються цими видами діяльності, у 2016 році мали найбільші від'ємні показники щодо фінансового сальдо. Так у будівництві цей показник серед малих підприємств склав – 1162,4 млн. грн., у торгівлі автомобілями – 1 071,3 млн. грн., у оптовій торгівлі – 842,6 млн. грн., а серед малих підприємств, що займаються операціями з нерухомим майном – 1 209,0 млн. грн. Стабільне щорічне позитивне сальдо мають тільки малі підприємства, що здійснюють фінансову та освітянську діяльність (відповідно

2 646,3 млн. грн. та 12,6 млн. грн. у 2016 році). Це свідчить, про значну тінізацію суб'єктами підприємництва результатів (доходів) від економічної діяльності, що штучно занижує реальний показник ВВП держави.

Слабкість матеріальної, технічної, фінансової, менеджерської та кадрової складових діяльності малого підприємництва консолідовано має прояв у низьких показниках рентабельності його діяльності. Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності малих підприємств за видами економічної діяльності у 2009-2010 році набув позитивного значення (відповідно по роках – 0,7 та 0,9 відсотків), але його рівень до цього показника щодо всіх підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності складає 10-13 %.

Отже, на основі вище описаного зазначаємо, що низьким залишається показник рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності, розрахований як відношення чистого прибутку (збитку) до усіх витрат діяльності підприємств (Потопа К. Л., Барабанова В. В.) [238, с.57-62].

Звертаємо увагу на те, що основною системою завдань управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств формулює і регулює наступні його функції (рис. 3.1).

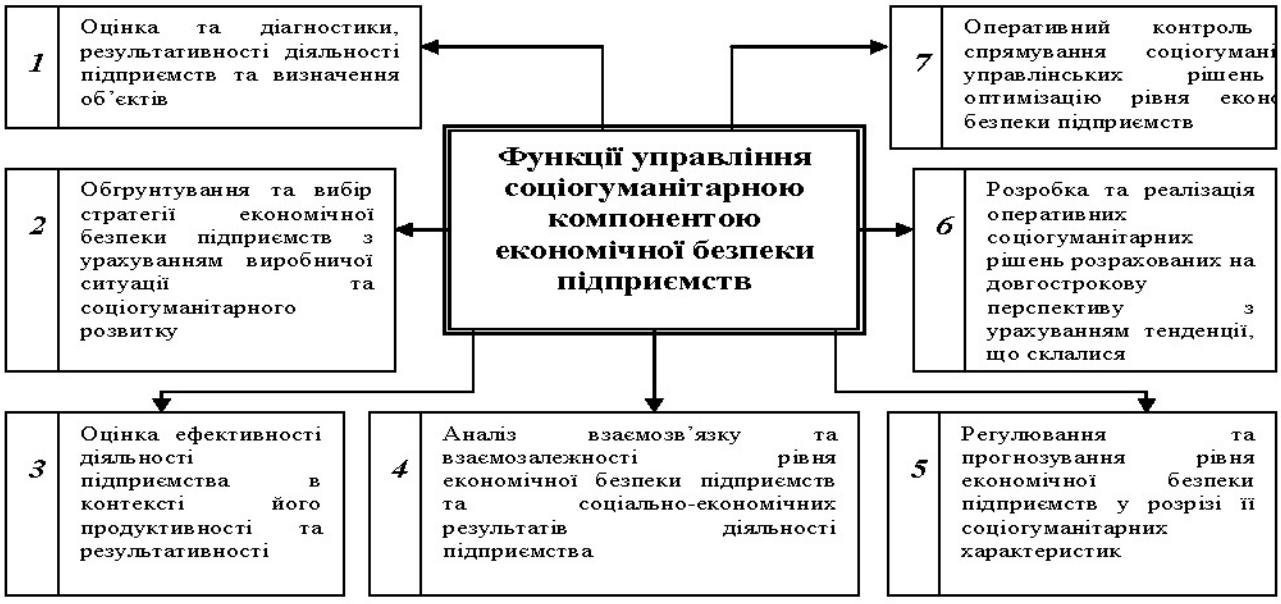

Рисунок 3.1 – Основні функції управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

1. Оцінка і діагностика результативності діяльності суб'єкта господарювання і визначення проблемних питань за обраними об'єктами. У процесі реалізації зазначеної функції досліджується і оцінюється виробничо-господарська діяльність підприємства, розглядається його стан на момент оцінки, прогнозуються тенденції ключових показників.

2. Обґрунтування і вибір соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств з урахування виробничої ситуації і стану розвитку. Соціогуманітарна стратегія управління соціальною безпекою, як свідчать дослідження і спостереження, повинна бути щільно пов'язана із загальною стратегією функціонування підприємства і зорієнтована на реалізацію визначальної мети подальшого розвитку.

3. Оцінка ефективності діяльності суб'єкта господарювання в контексті його продуктивності і результативності. У процесі реалізації цієї функції проводиться оцінка продуктивності діяльності суб'єкта господарювання і дослідження динаміки рівня витрат, доходів і прибутків на одного середньооблікового працюючого. З метою оцінки результативності діяльності суб'єкта господарювання проводиться дослідження рівня витрат, доходів і прибутків на одну гривню заробітної плати працюючих.

4. Аналіз взаємозв'язку і взаємозалежності рівня соціогуманітарної компоненти і результатів діяльності суб'єкта господарювання. У процесі реалізації цієї функції проводиться дослідження показників за напрямами оцінки економічної безпеки суб'єкта господарювання і її попередня діагностика у тісному зв'язку результатів діяльності суб'єкта господарювання та його працюючих через оцінку ефективності працевитрат; обробка і узагальнення результатів аналізу за напрямами оцінки; розробка шляхів і резервів підвищення рівня соціальної безпеки суб'єктів господарювання.

5. Розробка і реалізація оперативних управлінських рішень, розрахованих на довгострокову перспективу, з урахуванням тенденцій, які склалися. Реалізація зазначеної функції відбувається шляхом розробки і обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності діяльності підприємства через

оцінку його продуктивності і результативності. Розглядається система оперативних управлінських рішень щодо підвищення ефективності працевитрат і обирається оптимальний варіант, який відповідає стратегії функціонування суб'єкта господарювання.

6. Регулювання і прогнозування рівня економічної безпеки у розрізі її характеристик. Виконання цієї функції базується на результатах оцінки, аналізу і діагностики ефективності діяльності суб'єкта господарювання, з погляду його продуктивності і ефективності працевитрат суб'єкта господарювання шляхом розробки системи бізнес-планів за характеристиками оцінки і підтримка тенденцій діяльності суб'єкта господарювання.

7. Оперативний контроль щодо спрямування управлінських рішень на оптимізацію рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання в контексті соціогуманітарної компоненти. У процесі реалізації цієї функції формується система моніторингу рівня соціальної безпеки суб'єктів господарювання, здійснюються корективи щодо змін в економіці відповідно до прогнозів у розрізі окремих управлінських рішень з урахуванням тенденцій розвитку суб'єкта господарювання.

Хотілося б зазначити, що в Україні склався стереотипний підхід, відповідно до якого розвиток соціогуманітарної сфери фінансується за "залишковим" принципом і ставитися в залежність від темпів зростання матеріального виробництва.

Вважається, що спочатку повинно запрацювати виробництво, а потім можна буде вирішувати соціогуманітарні питання. Про це свідчать показники величини витрат на соціогуманітарні потреби вищевказаних промислових підприємств (табл. 3.4).

Так, незважаючи на деяке збільшення обсягів соціогуманітарних витрат протягом останніх трьох років, їх величина по відношенню до доходів підприємств знаходиться на неприпустимо низькому рівні.

Крім того, сьогодні не приділяється належної уваги управлінню соціогуманітарним розвитком підприємства.

Таблиця 3.4 – Динаміка соціогуманітарних витрат окремих підприємств у 2015-2017 рр.

Найменування показників	ТОВ "Тернопіль буд"			ТОВ "Майстер"			ТОВ "БУД – М"		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
1. Винагороди по виходу на пенсію	0	5,1	0	0	0	0	0	0	0
2. Виплати на ювілейні дати	0	12,0	0	3,1	3,8	4,1	0	0	0
3. Матеріальна допомога ветеранам	6,6	6,1	5,8	2,1	2,5	2,5	0	0	0
4. Матеріальна допомога на оздоровлення	7,1	8,2	9,1	14,0	20,0	32,0	5,2	8,5	12,1
5. Придбання подарунків для дітей	4,9	4,5	3,6	8,0	9,0	12,1	5,7	6,8	8,2
6. Витрати на придбання медикаментів для медико-профілактичних цілей і медогляду	9,2	12,1	15,0	6,3	6,5	7,3	5,5	6,2	8,9
7. Проведення культмасової роботи і соціальної підтримки працівників	0	0	0	2,1	3,2	3,4	0	0	0
8. Покриття витрат на утримання об'єктів соціогуманітарної інфраструктури	0	0	0	0	0	0	8,2	9,6	11,4
9. Інші соціальні витрати	0	0	0	0	0	0	0	0	0
РАЗОМ	28,8	48	33,5	35,6	45	61,4	24,6	31,1	40,6

[розраховано автором на основі статистичних даних підприємств]

Так, на усіх розглянутих підприємствах не існує відділу, бюро або іншого підрозділу соціогуманітарного розвитку, частина завдань даного відділу покладені на інженера з техніки безпеки.

До них відноситься: вивчення соціологічних і психологічних проблем організації праці, побуту і відпочинку працівників, розробка шляхів і методів їх вирішення. Фонд соціогуманітарного розвитку формується залежно від виконання плану з обсягів реалізації продукції.

На сучасному етапі розвитку виробництва для вирішення поставлених перед ним завдань, крім ефективного планування соціогуманітарного розвитку, необхідна повна мобілізація соціогуманітарних чинників, посилення соціальної спрямованості управління виробничими підприємствами. У зв'язку з цим виникає необхідність у вдосконаленні управління соціогуманітарними процесами, підвищенні ефективності соціогуманітарного розвитку підприємств. Важливу роль у цьому можуть відіграти служби соціогуманітарного розвитку підприємств, що в більшості випадків були ліквідовані в ході приватизацій, реорганізацій, зміни власників тощо.

Служба соціогуманітарного розвитку покликана проводити:

– соціологічні дослідження на підприємстві й на основі всебічного вивчення соціальних проблем організації праці, побуту та відпочинку працівників розробляти й реалізовувати заходи, що забезпечують виявлення і використання резервів зростання продуктивності праці і підвищення ефективності виробництва;

– удосконалення управління соціогуманітарними процесами, поліпшення виховної роботи й розвиток творчої активності працівників.

Крім того, вона повинна організувати роботу з управління соціогуманітарним розвитком, методичне забезпечення, координацію розробки й реалізації планів, цільових комплексних програм соціального розвитку.

Виходячи із соціогуманітарних проблем і завдань, що стоять перед підприємством, розробляється положення про службу соціогуманітарного розвитку підприємства. Нами пропонується типове положення, що може бути модифіковане відповідно до особливостей і потреб конкретного підприємства.

Служба соціогуманітарного розвитку (далі по тексту – служба) є структурним підрозділом підприємства й у своїй діяльності керується чинним законодавством України і відповідним Положенням. Службу очолює начальник служби, що на основі єдиноначальності організовує роботу служби і несе всю повноту відповідальності за її діяльність. Структура і чисельність служби визначається штатним розписом підприємства, затвердженим у встановленому

порядку. Служба проводить свою роботу в контакті з іншими структурними підрозділами підприємства та через керівників і фахівців органів місцевого самоврядування, підприємств і організацій даного регіону.

До основних завдань і обов'язків служби соціогуманітарного розвитку належить: здійснення контролю за своєчасним і якісним виконанням апаратом управління підприємством нормативних актів; участь у розробці нормативних правових актів з питань функціонування й розвитку підприємства; розробка та реалізація програм соціогуманітарного розвитку підприємства; розробка довгострокових інвестиційних програм розвитку соціогуманітарної інфраструктури підприємства; розробка програм, що забезпечують підготовку, перепідготовку і закріплення кадрів, зайнятих у промисловому виробництві.

Крім того, разом з іншими відділами підприємства служба соціогуманітарного розвитку повинна організовувати підготовку й перепідготовку керівних кадрів і фахівців підприємств для підвищення їх кваліфікації, вести діловодство служби, здійснювати господарське забезпечення, утримання, ремонт і експлуатацію об'єктів соціогуманітарної інфраструктури підприємства і займаних службових приміщень.

Відповідно до пропонованого положення фахівці служби соціогуманітарного розвитку мають право: представляти підприємство в усіх державних, громадських організаціях і підприємствах з питань, що належать до їх компетенції; запитувати у встановленому порядку, одержувати від державних органів, підприємств, установ, громадян необхідну для виконання посадових повноважень інформацію; відвідувати з метою виконання посадових обов'язків підприємства, організації й установи, незалежно від їх організаційно-правових форм і видів власності; вимагати створення організаційно-технічних умов для виконання посадових повноважень; підвищувати кваліфікацію відповідно до функцій і повноважень займаної посади.

Фахівці служби соціогуманітарного розвитку несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до чинного законодавства України за виконання завдань і функцій, передбачених цим Положенням і посадовими інструкціями.

Таким чином, запропоноване вище положення передбачає виконання службою соціогуманітарного розвитку на підприємстві таких функцій:

– інформаційно-дослідницької (пізнавальної), що забезпечує керівництво підприємства достовірною і повною інформацією про стан і тенденції зміни соціальних явищ і процесів на виробництві. Для цього служба соціогуманітарного розвитку повинна систематично досліджувати йаналізувати вузькі місця, розробляти соціальні карти працівників і соціальні паспорти колективів, що являють собою систему соціально-економічних показників, які їх характеризують. Ця функція має творчий характер, вона ґрунтується на збиранні, обробці й аналізі соціальної інформації, вивченні результатів інших соціологічний досліджень і визначенні тенденцій розвитку соціальних явищ і процесів;

– управлінсько-прогностичної, що виражається в обов'язках працівників служби прогнозувати розвиток соціальних явищ, процесів і управляти ними у виробничих колективах;

– консультаційної, що полягає в наданні соціологами підприємства практичних порад членам колективу з різних соціогуманітарних питань, проведенні консультацій з соціальної тематики;

– соціальної оцінки, що полягає у визначенні соціальної ефективності впроваджуваних заходів.

Економічний ефект не завжди збігається із соціальним. Деякі заходи, поліпшуючи економічні показники, можуть викликати небажані соціальні явища. До завдань служби соціогуманітарного розвитку входить контроль за соціальними параметрами розвитку колективу, щоб не допустити їх погіршення.

Крім того, зміст виконуваних службою соціогуманітарного розвитку підприємства функцій може бути систематизований за різними сферами її діяльності.

1. У плануванні й управлінні соціогуманітарним розвитком підприємств: аналіз рівня соціогуманітарного розвитку, підготовка пропозицій щодо проектів

програм соціогуманітарного розвитку колективів; вивчення соціальних аспектів науково-технічного прогресу, розробка заходів щодо подолання соціальної неоднорідності праці, соціально-психологічного забезпечення впровадження нової технології і техніки, скорочення важкої, монотонної і малокваліфікованої ручної праці; проведення соціологічних і соціально-психологічних досліджень, аналіз і прогнозування розвитку соціальних процесів, підготовка пропозицій щодо врахування соціогуманітарних чинників в організації виробництва й побуту; участь в організації і проведенні експериментів, розробці пропозицій щодо соціогуманітарних аспектів удосконалення господарського механізму; участь в експертизі проектів будівництва і реконструкції об'єктів виробничого й невиробничого призначення в частині забезпечення врахування в них соціальних вимог і нормативів.

2. У сфері вдосконалення соціогуманітарної структури і стабілізації трудових колективів: прогнозування соціогуманітарних процесів у зв'язку з наміченими програмами технічного переозброєння виробництва, аналіз змін і розробка пропозицій щодо вдосконалення соціогуманітарної структури кадрів; вивчення причин плинності кадрів, розробка заходів для закріплення кадрів і стабілізації трудових колективів.

3. В упровадженні прогресивних форм організації праці: розробка і впровадження заходів щодо підвищення задоволеності працею, забезпечення престижності професій, посилення творчого характеру праці; проведення атестації і раціоналізації робочих місць відповідно до соціальних вимог; підготовка і реалізація заходів для оздоровлення і створення безпечних і сприятливих умов праці, поліпшення умов праці і виробничого побуту жінок; розробка пропозицій щодо підвищення якості нормування праці.

4. У розвитку трудової і соціальної активності працівників: розробка і впровадження заходів для підвищення соціальної ролі особистості, створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективах підприємств; проведення соціологічних консультацій для працівників з виробничих і побутових питань.

5. З соціогуманітарного обслуговування: розробка пропозицій щодо вдосконалення й розвитку соціогуманітарної інфраструктури і створення умов для задоволення соціально-культурних і побутових потреб працівників; аналіз організації дозвілля і розробка пропозицій щодо поліпшення використання вільного часу, забезпеченню більш сприятливих умов відпочинку працівників і членів їх сімей, ветеранів праці й пенсіонерів.

Служба соціогуманітарного розвитку повинна бути самостійним підрозділом, що підпорядковується керівникові підприємства або його заступнику з соціальних питань. До складу підрозділів служб соціогуманітарного розвитку повинні включатися соціологи, психологи, фахівці з профорієнтації, організації та управління виробництвом.

Звертаємо увагу на те, що начальник служби соціогуманітарного розвитку призначається на посаду і звільняється від посади у встановленому чинним трудовим законодавством порядку наказом керівника підприємства, підпорядковується безпосередньо директору підприємства.

На посаду начальника служби соціогуманітарного розвитку має призначатися особа, що має відповідну кваліфікацію, вищу професійну освіту і стаж роботи зі спеціальності на керівних і інших посадах з управління персоналом не менше ніж 5 років.

Начальник відділу соціогуманітарного розвитку має знати: нормативно-правові акти, методичні матеріали з питань соціогуманітарного розвитку; трудове законодавство; цілі, стратегію і кадрову політику підприємства; профіль, спеціалізацію й особливості структури підприємства;соціологію, психологію і фізіологію праці; основи соціогуманітарного планування; методи психологічного тестування; методи проведення соціологічних досліджень, вивчення суспільної думки; порядок і методи розробки планів і програм соціогуманітарного розвитку підприємства; організацію управління соціогуманітарним розвитком підприємства; соціальні вимоги і нормативи; інженерну і соціальну психологію; методи проведення аналізу виконання соціальних програм і визначення їх економічної ефективності; форми й системи

оплати праці, матеріального і морального стимулювання; передовий вітчизняний і зарубіжний досвід управління соціогуманітарними процесами; основи економіки, організації виробництва, праці і управління; засоби обчислювальної техніки, комунікацій і зв'язку; правила і норми охорони праці.

До функціональних обов'язків начальника відділу соціогуманітарного розвитку пропонується ввести:

– здійснення керівництва соціологічною роботою на підприємстві, розвиток організаційної культури, використання трудової мотивації працівників, забезпечення розробки і реалізація цільових програм і планів соціогуманітарного розвитку, проведення роботи зі стабілізації трудових колективів, удосконалення соціогуманітарної структури персоналу, підготовка пропозицій щодо регулювання чисельності працівників, підвищення їх загальноосвітнього і культурно-технічного рівня, зміцнення дисципліни й організованості, створення й підтримка сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі;

– розробка заходів щодо поліпшення ергономічних, санітарно-гігієнічних умов праці, забезпечення охорони праці й безпеки працівників, соціально-психологічне забезпечення впровадження процесу освоєння нових видів складного устаткування, скорочення важкої і малокваліфікованої ручної праці, підвищення привабливості, престижності й культури праці, участь в експертизі проектів будівництва та реконструкції об'єктів виробничого й невиробничого призначення з метою забезпечення врахування в них соціальних вимог і нормативів.

Режим роботи начальника відділу соціогуманітарного розвитку визначається відповідно до Правил внутрішнього трудового розпорядку, установлених на підприємстві. У зв'язку з виробничою необхідністю начальник відділу соціогуманітарного розвитку може виїжджати в службові відрядження (у тому числі місцевого значення). Для вирішення оперативних питань щодо забезпечення виробничої діяльності підприємства начальникові служби соціогуманітарного розвитку може виділятися службовий автотранспорт.

Виключною сферою діяльності начальника служби соціогуманітарного розвитку повинна забезпечувати планування й організація роботи відділу для виконання покладених на нього функцій.

Взаємодіючи з усіма виробничими підрозділами, служба соціогуманітарного розвитку підприємства організовує й координує соціологічну роботу, запитує й аналізує соціальну інформацію, необхідну для проведення планових робіт, проводить конкретні соціологічні дослідження, ознайомлює і передає підрозділам рекомендації та результати проведених дослідних робіт, контролює їх впровадження, проводить науково-пошукові роботи з подальшого вирішення соціальних проблем, розробляє науково-методичні й навчально-методичні матеріали з досліджуваних проблем, пропагує соціологічні і психологічні знання серед працівників підприємства.

Служба соціогуманітарного розвитку встановлює ділові відносини, необхідні для виконання робіт з тематичного плану з іншими спорідненими службами підприємств, науковими установами, ВНЗ, організовує і проводить семінари, наради, стажування фахівців споріднених служб і підприємств (Слободян Н. О., Слободян Л. М., Погайдак О. Б.) [246].

Сьогодні на підприємствах реального сектору економіки немає відділів або підрозділів соціогуманітарного розвитку. Звертаємо увагу на те, що трохи краще становище на підприємствах з самостійними структурними підрозділами, їх функції практично в повному обсязі виконують інженер з техніки безпеки, відділ кадрів і профспілка. До їх завдань входить: виявлення й використання соціогуманітарних резервів зростання продуктивності праці й інтенсифікації виробництва, вивчення соціологічних і психологічних проблем організації праці, побуту і відпочинку працівників, розробка шляхів і методів їх вирішення, організація роботи з управління соціогуманітарним розвитком, організаційно-методичне забезпечення, координація розробки і реалізації планів, цільових комплексних програм соціогуманітарного розвитку, а також поліпшення форм і методів виховної роботи. Фонд соціогуманітарного розвитку формується за рахунок прибутку підприємства і становить не більше

ніж 20 %. Але через те, що рівень рентабельності підприємств не перевищує 7-8 %, на фінансування соціогуманітарного розвитку виділяється недостатньо коштів (Вівчар О. І.) [86].

Водночас слід особливо наголосити, що в основу соціогуманітарної компоненти підприємницьких структур також варто відзначити змістовно-типологічну характеристику соціального діалогу та соціального партнерства.

Соціальний діалог – процес узгодження між сторонами соціального діалогу напрямів розвитку економічної та соціальної політики держави, галузі, регіону, підприємств який включає комплекс їх дій при прийнятті рішень, встановленні стратегічних цілей і розробленні програм розвитку з урахуванням інтересів працівників, роботодавців та держави в цілому.

Під соціальним діалогом слід розуміти процес, що включає всі типи переговорів, консультацій та обміну інформацією підприємств, спрямований на успішне вирішення питань соціально-економічної політики. Соціальний діалог є практично цілісністю правових та політичних форм ведення колективних переговорів між соціальними партнерами. Він є процесом узгодження на різних рівнях напрямків розвитку країни, регіону або окремих підприємств. При цьому принциповим елементом, навколо якого організований цілий комплекс діяльності партнерів, є можливість приділення уваги різноманітним інтересам соціальних груп при прийнятті рішень, встановленні стратегічних цілей і розробці програм розвитку підприємств. Функції соціального діалогу полягають у тому, що, завдяки можливості артикуляції та модифікації своїх інтересів, соціальні партнери можуть досягти порозуміння, що в свою чергу приводить до вищого рівня їх ідентифікації зі змістом згоди і вироблених у цих рамках програм діяльності. Отже, слід відзначити, що найважливіші очікувані результати соціального діалогу – це досягнення консенсусу в суспільстві, а також залучення соціальних груп до досягнення домовленостей щодо узгодження соціально-економічних інтересів (Єлісєєва О. К.) [149, с.12].

Однією з основних умов оптимального соціального діалогу є досягнення компромісу між інтересами його сторін. Соціальний діалог здійснюється на

принципах: законності; репрезентативності й уповноважності сторін та їх представників; незалежності та рівноправності сторін; конструктивності та взаємодії; добровільності та прийняття реальних зобов'язань; взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; обов'язковості розгляду пропозицій сторін; пріоритету узгоджувальних процедур; відкритості та гласності; обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей; відповідальності за виконання прийнятих зобов'язань.

Соціальний діалог здійснюється на національному, територіальному та локальному (підприємство, установа, організація, транснаціональна корпорація) рівнях на тристоронній або двосторонній основі.

Вважаємо за необхідне зазначити, що на локальному рівні є:

– сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, ав разі їх відсутності – вільно обрані представники працівників;

– сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця (Семикіна М. В., Петіна О. М.) [243].

Проаналізувавши склад органів, які чинним законодавством віднесені до органів соціального діалогу у сфері праці, визначивши їх повноваження, можемо зробити висновок, що до органів соціального діалогу можуть бути віднесені лише ті органи, які створюються з представників сторін соціального діалогу у сфері праці та завданням яких є регулювання відносин у трудовій і соціально-економічній сферах (Христенко Л. М.) [288]. З огляду на це вважаємо за доцільне визначити орган соціального діалогу як постійний або тимчасовий орган, що утворюється на двосторонній чи тристоронній основі, складається з однакової кількості представників сторін соціального діалогу, діяльність якого спрямовується на регулювання відносин у трудовій і соціально-економічній сферах на певному рівні соціального діалогу. Крім того, варто наголосити на тому, що в соціальному діалозі бере участь велика кількість органів: органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади та інші органи (наприклад, трудовий арбітраж).

Водночас одні органи є представниками сторін соціального діалогу: органи місцевого самоврядування у відносинах соціального діалогу у сфері праці представляють інтереси територіальних громад, органи виконавчої влади – інтереси держави. Проте окремі органи беруть участь у соціальному діалозі для сприяння взаємодії сторін. До таких органів можна віднести Національну службу посередництва і припинення, трудові арбітражі. На нашу думку, органи, які беруть участь у відносинах соціального діалогу у сфері праці та є суб'єктами таких відносин, доцільно розділити на дві категорії: органи соціального діалогу та органи, що сприяють соціальному діалогу. До органів соціального діалогу можна віднести Національну тристоронню соціально-економічну раду, координаційні комітети сприяння зайнятості населення, а до органів, що сприяють соціальному діалогу, – Національну службу посередництва і примирення, трудові арбітражі. Класифікацію органів соціального діалогу можна здійснити на основі критерію їхньої спеціалізації. Згідно із цією класифікацією органи соціального діалогу можна поділити на органи загальної компетенції та спеціалізовані органи. До органів загальної компетенції слід віднести Національну тристоронню соціально-економічну раду, допоміжні органи соціального діалогу на галузевому, територіальному й локальному рівнях. Спеціалізованими органами соціального діалогу у сфері праці є координаційні комітети сприяння зайнятості працівників, ради з професійної орієнтації, двосторонні та тристоронні робочі комісії з ведення колективних переговорів. Класифікацію органів соціального діалогу у сфері праці також доцільно проводити залежно від рівнів, на яких діють органи соціального діалогу у сфері праці. З огляду на це органи соціального діалогу у сфері праці можна поділити на національні, галузеві (міжгалузеві), територіальні, локальні. Органи соціального діалогу загальної компетенції правомочні розглядати будь-які питання трудових і соціально-економічних відносин. Спеціалізовані органи соціального діалогу утворюються для координації дій суб'єктів соціального діалогу з окремих напрямів здійснення соціально-економічної політики. Крім того, класифікацію органів соціального

діалогу доцільно проводити залежно від тривалості їх діяльності. За цією підставою органи соціального діалогу у сфері праці можна поділити на постійні (тристоронні соціально-економічні ради, координаційні комітети сприяння зайнятості населення) та тимчасові (робочі комісії з ведення колективних переговорів, примирні комісії). Отже, орган соціального діалогу – це постійний або тимчасовий орган, який утворюється на двосторонній чи тристоронній основі, складається з однакової кількості представників сторін соціального діалогу та діяльність якого спрямовується на регулювання відносин у трудовій і соціально-економіч- ній сферах на певному рівні соціального діалогу. Органи, що беруть участь у відносинах соціального діалогу у сфері праці та є суб'єктами таких відносин, доцільно розділити на дві категорії: органи соціального діалогу та органи, що сприяють соціальному діалогу. До органів соціального діалогу можна віднести Національну тристоронню соціально-економічну раду, координаційні комітети сприяння зайнятості населення, а до органів, що сприяють соціальному діалогу, – Національну службу посередництва й примирення, трудові арбітражі. Залежно від різних критеріїв проведення класифікації органів соціального діалогу у сфері праці можна виділити такі їх види: органи загальної та спеціальної компетенції; національні, галузеві, територіальні та локальні органи; постійні й тимчасово створені органи (Бендасюк О.О.) [15].

Соціальний діалог здійснюється між сторонами соціального діалогу відповідного рівня у формах: обміну інформацією; консультацій; узгоджувальних процедур; колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод.

Соціальне партнерство – це система цивілізованих суспільних відносин, що забезпечує узгодження і захист інтересів працівників, працедавців, підприємців, різних соціальних груп, верств населення, суспільних об'єднань, органів державної влади, місцевого самоврядування на основі договорів, угоді, досягнення консенсусу по найважливіших напрямах соціально-економічного і політичного розвитку.

Основними принципами соціального партнерства є: законність; рівноправність сторін; демократичні засади; добровільність і реальність зобов'язань; обов'язковість виконання домовленостей; відповідальність за виконання зобов'язань; контроль за виконанням домовленостей. Основними сторонами соціального партнерства виступають: держава, наймані працівники в особі профспілок, роботодавці або власники.

Існує чотири групи суб'єктів соціального партнерства: первинні носії прав та інтересів (наймані працівники, роботодавці, держава); представницькі організації та їх органи (об'єднання роботодавців, об'єднання найманих працівників, органи влади і управління); органи соціального діалогу (Національна рада соціального партнерства, органи в галузях, регіонах, на підприємствах); органи, які усувають наслідки можливих конфліктів, попереджають загострення соціально-трудових відносин (примирювальні, посередницькі структури, незалежні експерти, арбітри та інші інформаційні, консультативні формування).

Формами соціального партнерства є: консультації, переговори, обмін інформацією, пошук компромісних рішень та контроль за їх виконанням. Правові рамки соціального партнерства визначає комплекс правових норм, що регулюють статус, права і відносини між соціальними партнерами. Координатором і безпосереднім учасником формування та розвитку соціально-трудових відносин на основі нормативної бази стала Національна рада соціального партнерства.

Ефективною формою регулювання соціально-трудових відносин є тристоронні або двосторонні колективні договори (угоди) на державному, галузевому і регіональному рівнях, колективні та індивідуальні договори (контракти) на рівні підприємств.

Головним методом вирішення соціальних проблем у межах соціального партнерства є компроміс, узгодження інтересів роботодавців і найманих працівників, а не конфліктне протистояння.

Існують специфічні принципи організації роботи партнерів: трибічність на основі трипартизму (держава, профспілки і об'єднання роботодавців); рівність сторін на переговорах; довіра у відносинах; недопущення конфронтації; відкритість переговорів; уміння слухати і чути партнера; культура полеміки і дискусій; завершення переговорів домовленістю.

У країнах з розвиненою ринковою економікою ідеологія соціального партнерства глибоко проникла в соціально-трудові відносини, хоча його моделі в різних країнах відрізняються організаційно-правовим механізмом.

У світі склалися три основні моделі соціального партнерства. Перша модель характеризується високим рівнем централізації договірного процесу. Застосовується у Північній Європі – Бельгії, Данії, Нідерландах, Норвегії, Фінляндії, Швеції, Австрії. У цих країнах втілено міжнародно-правовий принцип "трипартизму МОП". Всі рішення щодо соціально-трудових відносин приймаються за активної участі владних структур і всіх соціальних партнерів. Укази, що виробляються, стають основою для галузей і підприємств.

Друга модель найбільш типова для країн Центральної Європи – Італії, Німеччини, Швейцарії, а також для Англії та Ірландії. У цих країнах не створюються на національному рівні постійно діючі органи соціального партнерства. Уряди держав періодично проводять консультації з національними об'єднаннями профспілок і роботодавців. Спільні рішення майже не ухвалюються, іноді укладаються загальнонаціональні угоди з окремих питань соціальної політики. Головні переговори проходять переважно на регіональному і галузевому рівнях .

Третя модель є характерною для країн, в яких процес переговорів відбувається на рівні підприємств та установ, а саме: у Франції, Іспанії, Португалії, Греції, а також США та Японії. Організація власників (роботодавців) не втручається в соціально-трудові відносини.

Таким чином, соціальне партнерство – це особливий вид суспільних відносин, важливий показник економічної, соціальної і політичної зрілості підприємницьких структур (Соловйова Ю.М, Протопопова В.О.) [249].

Найважливішими цілями соціального партнерства є узгодження і захист інтересів різних соціальних груп, сприяння вирішенню актуальних економічних, соціальних і політичних завдань, поглиблення демократії, формування соціальної правової держави, становлення відкритого демократичного цивільного суспільства.

Створення справедливої системи соціального порядку на користь більшості народу Україні не може бути справою тільки держави. Світовий досвід показує, що подолати соціальні конфлікти поодинці не можуть ні держава, ні ринок, ні сім'я. Тільки соціальне партнерство – конструктивна взаємодія різних сил на суспільній арені здатна забезпечити працівникам рівні можливості для гідного життя.

Механізм соціального партнерства виглядає таким чином:

– по відношенню до працівників держава бере на себе усвідомлену відповідальність за соціальні гарантії, отримуючи в обмін легітимність влади і суспільну підтримку;

– по відношенню до підприємців держава забезпечує гарантії прав власності, сприятливий підприємницький клімат, підтримку російського бізнесу на зовнішньому світі, отримуючи в обмін підтримку з боку національного капіталу, строге дотримання встановлених державою норм і правил;

– баланс в системі підприємницьких структур будується за принципом "соціальна відповідальна поведінка підприємців в обмін на суспільну підтримку його інтересів, цілей і дій".

Успіх соціального партнерства підприємств визначається багатьма умовами. Найважливішим учасником трикутника соціального партнерства підприємств є інститут цивільного суспільства: сукупність добровільних суспільних об'єднань, професійних союзів, добродійних і ін. організацій. Участь в добровільних об'єднаннях – не тільки питання приватних інтересів. Це питання відносин особи і держави. Користуючись свободами і правами, громадяни одночасно приймають на себе і відповідальність, певні зобов'язання

по охороні своїх прав, в т.ч. соціальних. Щоб голосувати відповідально, громадяни повинні бути інформовані про те, які найбільш важливі проблеми стоять перед суспільством. Відповідальність за те, щоб ці проблеми були сформовані і представлені соціальним партнерам (державі і капіталу), багато в чому несуть саме суспільні об'єднання. Беручи участь в їх роботі, громадяни приймають відповідальність за свою інформованість, приймають зобов'язання бути терплячими по відношенню до інших точок зору. Це і є феномен ефективної цивільної поведінки – рушійна сила соціального партнерства.

Дотримуючись логіки нашого дослідження, хотілося б також відзначити актуальність впливу корпоративної соціальної відповідальності на ефективність діяльності підприємства. Для початку потрібно з'ясувати, що ж таке корпоративна соціальна відповідальність. Загальноприйнятого визначення даному поняттю немає, а українські бізнесмени розуміють його як відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем. Саме таке розуміння корпоративна соціальна відповідальність, дає змогу підприємствам України робити "правильні речі" для суспільного добробуту. Соціальні дослідження дають змогу зробити такі висновки щодо розуміння корпоративної соціальної відповідальності (табл. 3.5). В процесі даного досліджування було враховано думку керівників таких підприємств: ТзОВ "Термобуд плюс", ТОВ "Т–ПС", ТОВ "Майстер ТТ", Тернопільська облспоживспілка, ТОВ "Пересувна механізована колона", ТОВ "Завод газового обладнання "Альфа-Газпромкомплект". З табл. 3.5 видно, що керівники підприємств готові відмовитися від деяких своїх прибутків сьогодні для того, щоб постійно покращувати свою позицію на ринку та досягти більших прибутків в довгостроковій перспективі.

Таблиця 3.5 – Дослідження щодо розуміння корпоративної соціальної відповідальності керівниками підприємств

Питання	К-сть осіб	% осіб
Врахування інтересів зацікавлених представників суспільства під час прийняття бізнес-рішень	426	38,4%
Максимізація прибутків та діяльність в інтересах акціонерів	349	31,4%
Добровільна відмова від деяких прибутків через прагнення зробити "правильні речі"	182	16,4%
Впровадження добробуту через працевлаштування та виплату податків підприємством своєчасно та у повному обсязі	80	7,2%
Підтримка ініціатив, що напряму приносять користь суспільству, але не завжди є прибутковими для акціонерів	73	6,6%
В цілому	1110	100%

[авторське дослідження]

Всі компанії, які реалізують стратегію корпоративної соціальної відповідальності, дійсно роблять багато хорошого для суспільства та впровадженню демократичних та людських принципів діяльності, але майже всі заходи є вигідними підприємству і в матеріальному плані. Отже, існує потенційний ризик, який може мати компанія від імплементації корпоративної соціальної відповідальності у свою бізнес практику. Він, зокрема, полягає у такому: 1) поліпшення управління завдяки запобіганню ризикам різного ґатунку; 2) покращення репутаційного менеджменту; 3) збільшення обсягу продажу та частки ринку; 4) розширення можливостей для залучення, утримання, мотивування співробітників компанії; 5) оптимізація операційних процесів та зменшення виробничих витрат; 6) налагодження та побудова дієвих відносин з іншими компаніями, урядовими структурами та неурядовими організаціями; 7) поліпшення фінансових та економічних показників діяльності.

Отже, аргументуючи ці сім положень, звернемо увагу на таке.

1. Поліпшення управління завдяки запобіганню ризикам. Як приклад, можна навести ризики конфлікту між акціонерами та менеджерами акціонерного товариства або місцевою владою, збільшення (і без попередження) податкового навантаження, проблеми з інвесторами тощо.

Досягнення успіху у прийнятті рішень залежить не стільки навіть від професійності, скільки від існування та дотримання у суспільстві чітких норм корпоративної соціальної відповідальності. Бізнес України, якщо намагатиметься позбутися регіонального виміру, набути широкий закордонний простір, невідворотно змушений бути відректися від вітчизняного варіанту суто родинно кланових бізнес-зв'язків і оволодівати корпоративною соціальною відповідальністю.

2. Покращення репутаційного менеджменту за результатами отримання реального сталого публічного визнання, зміцнення позицій власного бренду та й загалом іміджу компанії. Так, наприклад, у щорічному переліку "The Fortune Global 500" журналу Fortune International найбільш поважних компаній, одним із 8-ми показників для визначення їх діяльності (нарівні з інноваційністю, фінансовою розважливістю, професійним рівнем працівників тощо) є соціальна відповідальність. Саме завдяки корпоративної соціальної відповідальності компанії спроможні демонструвати свою діяльність як "корпоративні громадяни" (Слободян Н. О., Слободян Л. М., Погайдак О. Б.) [246].

3. Збільшення обсягу продажу та частки ринку відбувається також внаслідок масової підтримки населенням саме тих компаній, які постійно публічно дотримуються корпоративної соціальної відповідальності. Різноманіття товарів, великі можливості вибору на ринку створюють умови, за яких на вибір споживачів того або іншого товару, або бренду впливають не тільки його ціна, якість, але й репутація компанії як соціально відповідальної, популярність і визнання її соціальної діяльності. Проведене в 2016 р. дослідження організації EnvironicsInternational CSR Monitor показало, що найсильніше на громадську думку про компанію впливають такі чинники: соціальна відповідальність компанії (49 %), якість і репутація бренду (40 %), бізнес-показники компанії (32 %). Як ми бачимо, соціальна відповідальність компанії вийшла на перше місце як чинник, що формує думку споживачів (Язлюк Б.) [305].

4. Розширення можливостей для залучення, утримання, мотивування співробітників компанії. Не варто оминати те, що 79 % опитаних працівників компаній вказують на своє бажання працювати у соціально відповідальних корпораціях. Адже такий підхід тісно пов'язаний з рівнем оплати праці, наповненістю соціального пакету тощо, тобто з системою розвитку персоналу.

5. Оптимізація операційних процесів та зменшення виробничих витрат як певний зиск від імплементації корпоративної соціальної відповідальності. Наприклад, більш ефективне запровадження програм з енергозбереження, створення безвідходного циклу виробництва, ініціативи, направлені на підвищення екологічної безпеки виробництва, такі, як скорочення викидів в атмосферу, а в сільському господарстві – зниження використання небезпечних хімікатів, знижують витрати. Окрім цього, оптимізація рекламних бюджетів за рахунок отримання позитивного паблісіті, грамотного використання каналів комунікації недержавних організацій (які у певних сферах мають однакову цільову аудиторію з бізнес структурами).

6. Налагодження та побудова дієвих відносин з іншими компаніями, урядовими структурами та неурядовими організаціямиявляє собою ключ доступу до відкритого широкого діалогу і налагодження солідарної співпраці.

7. Поліпшення фінансових та економічних показників діяльності. Численні дослідження, проведені в різних країнах, показують практично прямий зв'язок між якістю політики соціальної відповідальності компанії і поліпшенням її фінансових показників. Проведене дослідження у США показують, що у 2016 р. фінансові показники компаній, включених в рейтинг кращих компаній щодо бізнес етики "Business Ethics Best Citizencompanies", опинилися значно – на 10 % – краще, ніж у інших компаній, що входять в індекс 500 Standard & Poors. У рамках дослідження оцінювалися вісім ключових показників, включаючи зростання обігу та продажів, підвищення валового прибутку за періоди одного і трьох років. Оцінювалися також приріст чистого прибутку і зростання вартості акцій.Дослідження показало, що впродовж 10 років у компаній, що реалізовують концепцію соціальної

відповідальності, фінансові показники були вищі, ніж у соціально невідповідальних компаній, а саме: дохід на інвестований капітал вище на 9,8 %, дохід з активів – на 3,55 %, дохід з продажів – на 2,79 %, прибуток – на 63,5 %, згідно з даними наведеними в опитуванні “Investingin Responsible Business”.

Можна також навести показники по кожній групі стейкхолдерів, які відображають причинно-наслідкові зв’язки між конкретними заходами та показниками успіху (табл. 3.6). Всі показники опосередковано чи прямо впливають на основні економічну безпеку підприємств соціогуманітарної компоненти. Незважаючи на всі зовнішні соціогуманітарні чинники, йдеться про формування та нарощування соціального капіталу компанії, організації.

Таблиця 3.6 – Причинно-наслідкові зв’язки між заходами з корпоративної соціальної відповідальності та показниками економічної безпеки підприємств соціогуманітарної компоненти

Група стейкхолдера	Заходи	Показники
Клієнти	– надання гарантій; – перевірка контрагентів; – надійний партнер	– кількість приходу нових клієнтів; – обсяг доходу; – обізнаність потенційних клієнтів про компанію
Суспільство	– співпраця з громадськими організаціями, забезпечення спонсорської підтримки на благодійні та екологічні заходи	– кількість позитивних згадок в пресі; – частота перевірок податковими органами; – кількість принятих позитивних рішень місцевими органами управління
Співробітники	– проведення навчання персоналу; – соціальний пакет; – розвиток особистості; – спортивні заходи; – гендерна політика	– плинність кадрів; – обізнаність потенційних співробітників про компанію; – продуктивність праці

[сформовано автором]

Виникає коло: ризик компанії, процес досягнення якого супроводжується сприйманням відповідних її ініціатив працівників, певним рівнем широкого

громадського контролю. Зрештою, вигода, як відомо, це не лише прибуток, а й користь, яка надає переваги в майбутньому.

Ефект від впровадження соціально-відповідальної політики проявляється у створенні позитивного іміджу, підвищенні репутації та гудвілу, встановленні міцних зв'язків із цільовими аудиторіями. Хоча формування позитивного іміджу на засадах корпоративної соціальної відповідальності – це процес неперервний, який потребує значних грошових коштів, переваги, які отримує підприємство в результаті є достатньо вагомими. Так, наприклад, при ефективному вкладанні грошових коштів у соціальний розвиток персоналу, підприємство забезпечує залучення і утримання висококваліфікованих кадрів, підвищує продуктивність праці, збільшує обсяги продажів, максимізує прибуток. Витрачаючи кошти на екологічну безпеку та соціальний розвиток громадськості, підприємство залучається підтримкою органів державної та місцевої влади, а також інших цільових аудиторій (що гарантує довгострокову успішну діяльність). Але слід пам'ятати, що корпоративна соціальна відповідальність орієнтована на перспективу і ті кошти, що підприємство на неї витрачає, повернуться лише згодом, проте у збільшеному обсязі.

3.2. Оцінка та аналіз впливу сучасних соціогуманітарних чинників на стан економічної безпеки підприємств: структурно-динамічна тенденція

Проблематика трансформаційних процесів вимагає наукового розв'язання сучасних економічних завдань, серед яких особливе місце належить оцінювання вартості бізнесу. У сучасному світі бізнесу оцінні технології – це могутній засіб формування ефективного функціонування суб'єктів господарювання, спрямованого на максимізацію прибутків і гармонізацію відносин між зацікавленими особами ведення підприємницької діяльності. Технології оцінювання бізнесу стають більш затребуваними і в Україні, хоча розвиваються поки що в напрямку використання витратних

підходів. Разом з цим, іноземні інвестори, які приходять на ринки України, наполягають на застосуванні сучасних методів оцінювання підприємницької діяльності, переважно дохідного підходу, для отримання реалістичної уяви про потенційні можливості господарюючого суб'єкта.

З розвитком ринкових відносин потреба в оцінці вартості бізнесу та удосконаленні її методичних підходів, безперечно, зростатиме. Підприємству для зберігання своєї ринкової позиції і забезпечення розвитку необхідно оперувати інформацією стосовно рівня економічної безпеки та можливих загроз як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Значний інтерес становить поділ сигналів, які позитивно і негативно впливають на результати функціонування підприємства.

Такі сигнали можна виділити в якості ключових соціогуманітрних чинників вартості підприємницьких структур. У цьому випадку, поряд з показником прибутку, критерієм економічної безпеки підприємств є приріст вартості капіталу, вираженого в грошовій формі. Мірою ефективності управління підприємством виступає збільшення його вартості. Система оцінки економічної безпеки підприємств на основі вартісного підходу дозволяє брати до уваги вплив зовнішніх чинників і з прийнятною точністю визначати результат діяльності підприємства в довгостроковому періоді. Оцінювання вартості бізнесу стає інструментом, що дозволяє своєчасно приймати та коригувати управлінські дії при відхиленні від визначеного рівня економічної безпеки підприємств. Тому побудова системи економічної безпеки на основі показника вартості підприємства представляється одним з найбільш актуальних напрямів сучасної економічної науки.

На основі проведених теоретичних досліджень стверджуємо, що оцінювання підприємницької діяльності – це визначення вартості бізнесу як майнового комплексу, здатного приносити прибуток його власникові. При проведенні оціночної експертизи визначається вартість всіх активів компанії: нерухомого майна, машин і устаткування, складських запасів, фінансових вкладень, нематеріальних активів. Крім того, окремо оцінюється ефективність

роботи компанії, її колишні, сучасні і майбутні доходи, перспективи розвитку і конкурентне середовище на цьому ринку, а потім оцінювана компанія порівнюється з підприємствами-аналогами. На підставі такого комплексного аналізу реально оцінюють бізнес як майновий комплекс, здатний приносити прибуток.

Підсумовуючи вищеописане, можна стверджувати, що з розвитком ринкових відносин потреба в оцінці вартості бізнесу та удосконаленні її методичних підходів, безперечно, зростатиме (Дем'яненко І. І.) [139, с. 210]. Підприємствам для зберігання своєї ринкової позиції і забезпечення розвитку необхідно оперувати інформацією стосовно рівня економічної безпеки та можливих загроз як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Економісти-практики пропонують наступну схему формування вартості бізнесу в сучасних ринкових умовах господарювання (рис. 3.2). На нашу думку, процес оцінювання передбачає визначення завдання, збір і аналіз інформації з метою одержання обґрунтованого оцінювання вартості підприємств. Процес оцінювання бізнесу (Алькема В. Г.) [3, с. 229] може бути розділений на 7 етапів: 1. Визначення завдання; 2. Складання плану оцінювання; 3. Вибір доречних підходів до оцінювання; 4. Збір і перевірка інформації; 5. Узгодження результатів і підготовка підсумкового висновку; 6. Представлення і захист звіту; 7. Звіт про результати оцінювання вартості.

Таким чином, запропоновані етапи оцінювання вартості бізнесу охоплюють всі стадії життєдіяльності підприємства від моменту визначення завдання до отримання результатів дослідження у формі надання звітної документації. Зазначені етапи дослідження вартості суб'єкта господарювання дають змогу не тільки підтримувати стабільну його життєдіяльність, а й вірно сформувати логічну програму стратегічного розвитку бізнесу.

Значний інтерес становить поділ сигналів, які позитивно і негативно впливають на результати функціонування підприємства.

Рисунок 3.2 – Принципова схема формування оцінки вартості бізнесу (Е – вартість капіталу; Ео – функція оцінки вартості; Fo – вектор факторів вартості) (Головня О. М.) [131]

Оцінювання вартості підприємницьких структур стає інструментом, що дозволяє своєчасно приймати та коригувати управлінські дії при відхиленні від визначеного рівня економічної безпеки. Тому побудова системи економічної безпеки на основі показника вартості підприємства представляється одним з найбільш актуальних напрямів сучасної економічної науки.

Процес оцінювання залежить від причин, що його спонукають, і переслідуваних цілей. При цьому один і той самий об'єкт на одну дату володіє різною вартістю залежно від цілей його оцінювання, і вартість визначається різними методами.

Загалом аналітичні методи в зарубіжній практиці оцінювання підприємницької діяльності представлені трьома основними підходами – витратного, порівняльного і дохідного (додаток Ж).

1. Витратний підхід – це сукупність методів оцінки вартості об'єкта оцінки, що ґрунтуються на визначенні витрат, необхідних для відновлення або заміщення об'єкта оцінки, з урахуванням його зносу. Оцінка при застосуванні даного підходу є нижньою межею вартості підприємства.

2. Дохідний підхід – це сукупність методів оцінки вартості, що базуються на визначенні очікуваних майбутніх доходів від володіння об'єктом оцінювання. Його основою є принцип очікування, за яким вартість об'єкта визначають як теперішню вартість майбутніх доходів, що випливають із факту володіння цим об'єктом. В існуючій методиці дохідного метода вибір ставки дисконтування багато в чому залежить від того, який грошовий потік розраховується: для усього інвестованого капіталу або лише для власного капіталу (Копитко М. І.) [182, с. 88]. Відповідно, при оцінці вартості підприємства застосовуються два методи визначення ставки дисконтування – метод кумулятивної побудови і модель оцінки фінансових активів (CAPM).

3. Порівняльний підхід ґрунтується на тому, що суб'єкти на ринку здійснюють угоди купівлі та продажу за аналогією, орієнтуючись на інформацію про схожі угоди. На наш погляд, зазначений підхід є найбільш достовірним і вірно відображає дійсну ринкову вартість об'єкта оцінювання. Але його застосування є обмеженим і може бути застосованим лише за наявності достатнього обсягу порівняльної та достовірної інформації. В додатку Є подано схему різновидність підходів до оцінки вартості бізнесу. Кожен з цих підходів відображає різні сторони оцінюваного підприємств, спирається на специфічну інформацію. Підходи і методи, використовувані оцінювачем, визначаються залежно від особливостей процесу оцінки, економічних особливостей оцінюваного об'єкту, цілей оцінки.

В межах даного дослідження нами розглядається оцінка вартості підприємств з метою підвищення стану економічної безпеки підприємства через підвищення ефективності його управління.

В умовах нестабільної економіки України неможливо використання якогось одного зазначеного метода для визначення вартості підприємства. У

ході дослідження виявлено, що витратний підхід оперує даними щодо активів підприємств, не враховуючи таку властивість активу, як ліквідність.

У межах використання методу чистих активів передбачається визначення агрегованої величини вартості активів підприємства шляхом складання їх переоціненої вартості. Це означає, що під час визначення сукупної вартості активів компанії ліквідність усіх активів вважається рівною. Як правило, на практиці все обмежується застосуванням сукупної знижки за низьку ліквідність, яка обирається оцінювачем. Часто така знижка входить до розрахункової величини вартості як частка знижки за низьку ліквідність для підприємства загалом. У результаті вибору певної величини знижки підсумковий показник оціночної вартості набуває ознак невизначеності.

Оскільки при використанні методу чистих активів із вартості активів слід вирахувати вартість зобов'язань, то розрахункова величина вартості не залежить від терміну погашення боргів. При цьому передбачається, що поточна вартість боргів дорівнює їх номінальній вартості.

З врахуванням характеристик зазначених підходів, можна зробити висновок, що будь-який метод, який ґрунтується на ринковій інформації, за своєю суттю, є порівняльним і основним обмеженням щодо використання того чи іншого методу може виступати якість інформації.

Зрозуміло, що різні підходи і методи оцінки повинні дати приблизно однакові значення вартості об'єкту оцінки. Якщо отримані результати оцінки за різними методами суттєво відрізняються, можна припустити, що певна інформація при використанні того чи іншого методу чи підходу не була врахована.

Головним критерієм доцільності оцінки вартості підприємств вважається, з одного боку, доступність інформації, а з іншого, мінімізація ризику некоректності оцінки. Застосування того чи іншого підходу можливе лише за наявності необхідних умов. Зазвичай при оцінці вартості підприємства, залежно від цілей оцінки, поставлених умов, стану самого об'єкта і стану економічного середовища використовують поєднання двох-трьох методів найбільш

доцільних в даній ситуації. На нашу думку, застосування комплексної оцінки вартості підприємства на основі поєднання витратного (майнового), дохідного та порівняльного (ринкового) методів дозволяє усунути однобічність оцінки, більш реально оцінити вартість бізнесу й отримати надійне інформаційне джерело для її прогнозування з метою прийняття зважених управлінських рішень. Для оцінювання підприємницьких структур доцільно поєднувати дані методики, що дозволить: удосконалити методологію оцінки вартості підприємств; адекватно оцінити структуру активів відносно ринкових цін; зменшити помилки в прогнозах; оцінити вартість витрат на відновлення підприємства; точно вирахувати дохід підприємства; визначити вартість підприємства в залежності від зміни ставки капіталізації; визначити майбутні доходи в оцінюваній вартості; реальніше оцінити майбутній потенціал підприємства тощо.

Отже, головною метою, економічної безпеки підприємств полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне і максимально ефективне функціонування в цьому періоді і високий потенціал розвитку в майбутньому. На нашу думку, рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективне його керівництво і фахівці будуть здатні уникнути можливих загроз і ліквідовувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

В рамках даного дослідження критерієм економічної безпеки підприємств пропонується вважати ринкову вартість підприємства. З проведених досліджень, можна відзначити, що є відсутні обґрунтовані дослідження щодо вибору методів оцінки вартості підприємства.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна відзначити відсутність обґрунтованих досліджень щодо вибору методів оцінки вартості підприємства. Розробка та застосування методичних підходів щодо оцінки поточного рівня вартості бізнесу та визначення впливу цього показника на рівень економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти дозволить обґрунтовано приймати господарські рішення та

спрогнозувати реакцію показника економічної безпеки на відповідні дії (рис. 3.3).

Рисунок 3.3 – Структурно-логічна схема програми забезпечення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств [авторська розробка]

До загальновідомих методів оцінки рівня економічної безпеки підприємств, науковці відносять наступні.

1) SWOT-аналіз, який передбачає детальний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища об'єкта дослідження. Методологія цього виду аналізу передбачає дослідження виявлення сильних і слабких сторін об'єкту, можливостей і загроз. Далі встановлюються зв'язки між сторонами, що в подальшому може бути використано для формування нової або корегування існуючої стратегії розвитку об'єкту.

2) STEP-аналіз, який надає можливість охарактеризувати зовнішню економічну ситуацію комплексно, на підставі оцінки впливу суспільних технологічних, економічних та політико-правових факторів. Результати розрахунків оформляються у вигляді матриці, що відображує силу впливу виділених факторів на рівень економічної безпеки об'єкту дослідження. Оцінка рівня впливу відбувається в балах або рангах тощо.

3) SPACE-аналіз, в основі якого лежить дослідження положення об'єкту дослідження та умов його функціонування за чотирма координатами, що характеризують мікро- та макрооточення, а також його внутрішній потенціал.

4) функціонально-вартісний аналіз, який відносять до найбільш ефективних видів аналізу діяльності щодо виявлення резервів економії витрат матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Це метод одночасного і взаємопов'язаного дослідження функції об'єкту, які забезпечують його споживчу вартість (Коробчинський О. Л.) [183].

Для проведення оцінювання економічної безпеки підприємства пропонуємо сформувати комплексну систему оцінювання, яка побудована на засадах методів: стратегічний аналіз (маркетингові методи, PEST-аналіз та SNW-аналіз); кваліметрична оцінка; структурно-аналітична оцінка: матричне моделювання, побудова профілю середовища – SPACE-аналіз; екстраполяція параметричних залежностей витрат на зміцнення економічної безпеки підприємств.

Використання маркетингових методів у сучасних ринкових умовах є запорукою закріплення власних конкурентних позицій підприємств, і сьогодні залишається актуальним комплексне дослідження існуючих інноваційних методів управління маркетинговою діяльністю, яка дозволить здійснити різнохарактерну оцінку маркетингової діяльності підприємства та сформувати більш точні та якісні рекомендації щодо її коригування.

Проведемо оцінювання економічної безпеки ТОВ "Термобуд плюс" (м. Тернопіль). Компанія "Термобуд плюс" – однин з лідерів українського ринку виробників сендвіч-панелей. Для вивчення середовища непрямого впливу ТОВ "Термобуд плюс" проведено PEST-аналіз. PEST-аналіз – зручний метод для аналізу макросередовища (зовнішнього середовища) підприємства. Методика PEST-аналізу часто використовується для оцінки ключових ринкових тенденцій галузі, а результати PEST-аналізу можна використовувати для визначення списку загроз і можливостей при складанні SWOT-аналізу компанії. PEST-аналіз є інструментом довгострокового стратегічного планування і складається на 3-5 років вперед, з щорічним оновленням даних. Може бути виконаний у вигляді матриці з 4 квадрантів або в табличній формі.

Весь процес проведення PEST аналізу можна умовно розбити на наступні етапи (рис. 3.4): визначення факторів, які можуть вплинути на продажі і прибуток компанії; збір інформації по динаміці і характером зміни кожного фактора;аналіз значущості і ступеня впливу кожного фактора;складання зведеної таблиці PEST аналізу.

P (Political) – фактори політико-правового середовища компанії. При аналізі політико-правового оточення галузі, ринку або країни рекомендується відповісти на питання щодо ключових змін в області політичної стабільності і правового регулювання.

E (Economical) – фактори економічного стану ринку. При аналізі даної групи факторів необхідно визначити 6 ключових параметрів, що характеризують стан економіки країни / ринку, на якому функціонує компанія: динаміка розвитку економіки – спад, зростання, стагнація; зміна курсів валют, вартості капіталу;зміна

рівня безробіття; зміна рівня інфляції; зміна наявного доходу на душу населення; тенденції в банківській сфері. Для більшості підприємств це є найважливішою умовою їх ділової активності (Костирко Л. А.) [188].

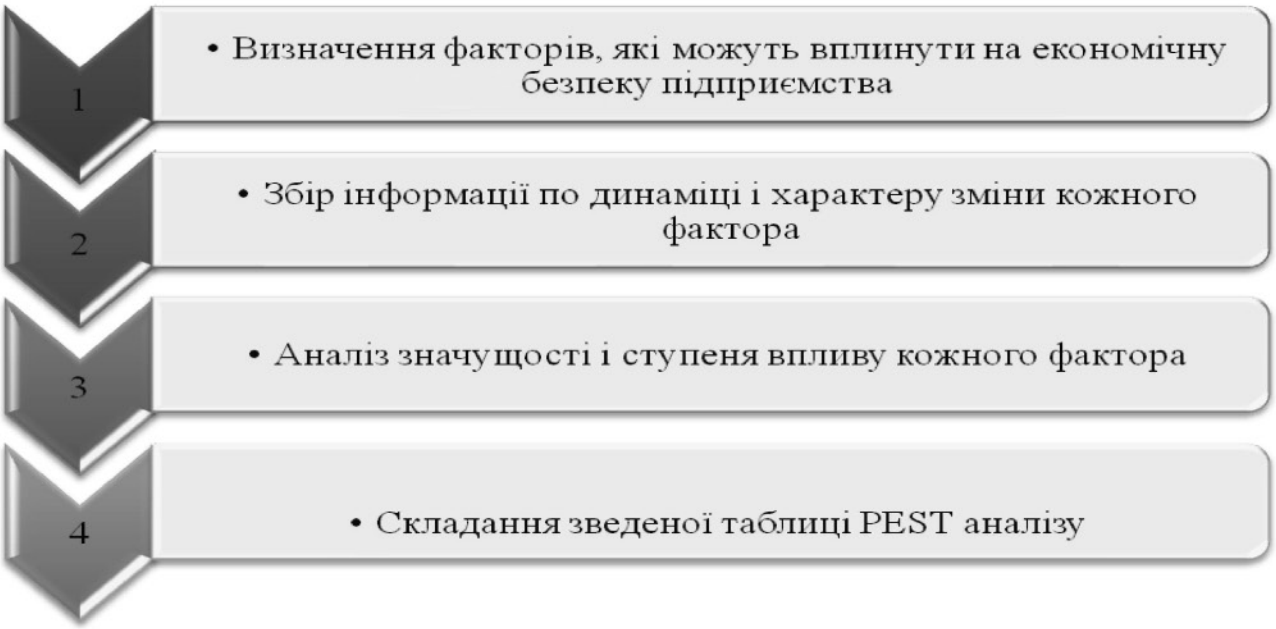

Рисунок 3.4 – Етапи проведення PEST аналізу підприємства (Костирко Л. А.) [188]

S (Socio – cultural) – фактори соціального та культурного стану ринку. В ході аналізу даної групи факторів необхідно описати 5 ключових параметрів: зміна демографічного стану: рух населення (спад або зростання), статевовікова структура ринку; рівень освіченості населення, в тому числі рівень кваліфікованості кадрів; особливості менталітету, важливі культурні цінності;зміна соціальних верств населення;зміна смаків і уподобань аудиторії, усталені міфи й упередження; вивчення соціальної компоненти зовнішнього оточення спрямовано на те, щоб усвідомити і оцінити вплив на бізнес таких соціальних явищ як відношення людей до праці і якості життя, мобільність людей, активність споживачів тощо.

T (Technological) – фактори, що характеризують технологічний прогрес в галузі. Дана група чинників вимагає детального аналізу, так як в епоху технологічного процесу саме зміна в технології може кардинально змінити

усталений стан ринку. Проведемо PEST-аналіз ТОВ “Термобуд плюс” (табл. 3.7) та додаток К.

Таблиця 3.7 – PEST-аналіз ТОВ “Термобуд плюс” (поточна оцінка)

Назва фактора	**Оцінка впливу фактору на галузь, бали**	**Поточна оцінка, бали**			**Експертна оцінка**					**Середня оцінка**	**Оцінка з коригуванням**
		Оцінка впливу фактору на підприємство	Напрям впливу фактору	Інтегральна оцінка впливу фактору на підприємство (5=2*3*4)	1	2	3	4	5		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ											
Бюрократизація і рівень корупції	1	1	-	- 1	5	4	3	5	4	4,2	0,07
Податкова політика (тарифи і пільги)	2	2	-	- 4	4	3	4	3	3	3,4	0,11
Свобода інформації і незалежність ЗМІ	1	1	+	+ 1	2	1	1	3	3	2,0	0,03
Тенденції до регулювання або дерегулювання будівельної галузі	2	2	+	+4	2	3	1	2	3	2,2	0,07
Ймовірність розвитку військових дій в країні	3	3	-	- 9	5	4	5	5	5	4,8	0,24
Візові режими між країнами	3	3	+	+9	4	4	3	4	3	3,6	0,18
Антимонопольне і трудове законодавство	2	2	+	+4	3	4	5	3	4	3,8	0,12
ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ											
Рівень інфляції і процентні ставки	3	3	-	-9	5	5	5	5	5	5,0	0,25
Курси основних валют	3	3	-	-9	5	4	4	3	4	4,0	0,20
Рівень безробіття, розмір і умови оплати праці	2	2	-	-4	1	2	3	1	1	1,6	0,05
Підвищення цін на транспортні послуги, зв’язок	2	2	-	-4	4	3	2	1	3	2,6	0,09

Кінець таблиці 3.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Ступінь глобалізації та відкритості економіки	1	1	+	+1	2	3	1	2	1	1,8	0,03
Рівень доходів населення	3	3	+	+9	5	4	5	5	5	4,8	0,24
Рівень розвитку підприємництва та бізнес-середовища	2	2	+	+4	3	2	3	4	2	2,8	0,09
СОЦІОГУМАНІТАРНІ ФАКТОРИ											
Рівень охорони здоров'я та освіти	3	3	+	+9	3	4	3	4	5	3,8	0,19
Ставлення до роботи, кар'єрі, дозвіллю і виходу на пенсію	3	3	+	+9	3	4	5	5	5	4,4	0,22
Розвиток релігії та інших вірувань	1	1	+	+1	2	3	1	2	1	1,8	0,03
Темпи зростання населення	3	3	+	+9	2	3	2	3	3	2,6	0,13
Вимоги до якості продукції і рівнем сервісу	2	2	+	+4	3	4	5	5	4	4,2	0,14
Ставлення до натуральних і екологічно чистих продуктів	1	1	+	+1	2	1	1	2	1	1,4	0,02
Розмір і структура сім'ї	2	2	+	+4	2	3	2	1	2	2,0	0,07
Соціальна стратифікація в суспільстві, меншини	2	2	+	+4	3	2	1	2	1	1,8	0,06
Спосіб життя і звички споживання	3	3	+	+9	3	5	5	4	3	4,0	0,20
ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ											
Розвиток і проникнення Інтернету, розвиток мобільних пристроїв	3	3	+	+9	3	4	3	4	5	3,8	0,19
Доступ до новітніх інформаційних технологій	3	3	+	+9	4	5	5	4	5	4,6	0,23
Впровадження системи електронної комерції	3	3	+	+9	3	4	5	2	4	3,6	0,18
Ступінь використання, впровадження та передачі інформаційних технологій	2	2	+	+4	3	5	4	5	3	4,0	0,13
Загальний підсумок	61									88,6	

[авторська розробка]

Аналіз технологічної компоненти дозволяє передбачати можливості, пов'язані з розвитком науки і техніки, своєчасно перейти на виробництво та реалізацію технологічно-перспективного продукту, спрогнозувати момент відмови від технології, що використовується.

При проведенні PEST–аналізу ТОВ “Термобуд плюс” було виділено 4 групи факторів та експертним шляхом визначено ваги субфакторів. До групи 1 “Політичні фактори” було віднесено: ймовірність розвитку військових дій в країні (0,24), візові режими між країнами (0,18), антимонопольне і трудове законодавство (0,12), податкова політика (тарифи і пільги) (0,11), бюрократизація і рівень корупції (0,07), тенденції до регулювання або дерегулювання туристичної галузі (0,07), свобода інформації і незалежність ЗМІ (0,03).

До групи 2 “Економічні фактори” було віднесено: рівень інфляції і процентні ставки (0,25), рівень доходів населення (0,24), курси основних валют (0,2), підвищення цін на транспортні послуги, зв’язок (0,09), рівень розвитку підприємництва та бізнес-середовища (0,05), ступінь глобалізації та відкритості економіки (0,03), рівень безробіття, розмір і умови оплати праці (0,05).

До групи 3 “Соціогуманітарні фактори” було віднесено: ставлення до роботи, кар’єри, дозвілля і виходу на пенсію (0,22), спосіб життя і звички споживання (0,20), рівень охорони здоров’я та освіти (0,19), вимоги до якості послуг і рівня сервісу (0,14), темпи зростання населення (0,13), розмір і структура сім’ї (0,07), соціальна стратифікація в суспільстві, меншини (0,06), розвиток релігії та інших вірувань (0,03), ставлення до натуральних і екологічно чистих продуктів (0,02).

До групи 4 “Технологічні фактори” було віднесено: доступ до новітніх інформаційних технологій (0,23), розвиток і проникнення Інтернету, розвиток мобільних пристроїв (0,19), впровадження системи електронної комерції (0,18), Ступінь використання, впровадження та передачі інформаційних технологій (0,13). У Заключній формі для аналізу зовнішніх факторів впливу на економічну безпеку підприємства за методом PEST-аналізу на прикладі ТОВ “Термобуд плюс” наведено рекомендовані дії суб’єкта господарювання в залежності від впливу зовнішніх факторів (додаток Л). При цьому кожен зовнішній субфактор економічної безпеки підприємства може бути залежно від поведінки (зростання чи зменшення) як стимуляторами, так і дестимуляторами.

Аналізуючи зовнішнє середовище фірми, можна констатувати, що насьогодні у фірми є всі можливості для розвитку її діяльності. Найвагоміший вплив спричиняють соціальний, економічний та політичний фактори.

Для аналізу внутрішнього середовища проведемо SNW-аналіз, за яким оцінюється стан внутрішнього середовища підприємства за низкою позицій. Кожна позиція отримує одну із трьох оцінок: Сильна (Strength); Нейтральна (Neutral); Слабка (Weakness).

Головне завдання SNW-аналізу – виявлення "активу" (S) і "пасиву" (W) підприємства. Завдання нової стратегії розвитку – використання активу для нейтралізації і усунення пасиву. Ступінь вагомості параметрів внутрішнього середовища діяльності фірми було оцінено експертами за 10-бальною шкалою.

Оцінювання економічної безпеки підприємства під впливом зовнішніх та внутрішніх загроз на засадах PEST- та SNW-аналізу дозволило сформувати ключові параметри економічної безпеки підприємства, які об'єднано у 4 групи: кадрово-управлінську, інформаційно-організаційну, фінансово-економічну та маркетингову (табл. 3.8).

Таблиця 3.8 – Показники економічної безпеки підприємств

№ з/п	Групи	Показників оцінки
1	2	3
1	Кадрово-управлінська	Підвищення кваліфікації персоналу підприємства – співвідношення витрат на навчання новим професіям кадрів та загальних витрат на персонал
		Коефіцієнт стабільності персоналу – співвідношення чисельності працівників зі стажем роботи в організації більше одного року (за певний період) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період
		Коефіцієнт управлінського навантаження – співвідношення чисельності управлінського складу до загальної чисельності кадрів
		Плинність кадрів – співвідношення вибулих з підприємства працівників з неповажних причин (з ініціативи працівника, через прогули, порушення трудової дисципліни тощо) та середньоспискової чисельності, який визначається за певний період

Кінець таблиці 3.8

1	2	3
2	Інформаційно-організаційна	Рівень технічного та інформаційного забезпечення діяльності організації – співвідношення залишкової вартості технічних засобів та інформаційних програм та загальної суми основних засобів і нематеріальних активів
		Рівень запровадження Інтернет-технологій на підприємстві – співвідношення часу використання Інтернет-технологій у праці та загального операційного часу праці персоналу
3	Комунікаційна	Рівень комунікації всередині підприємства (рівень зворотного зв'язку) – часовий інтервал між розпорядженням керівництва (наказ, розпорядження тощо) та звітністю про виконання виконавців
		Коефіцієнт застосування електронної комерції в діяльності – співвідношення обсягу реалізації продукції до загальної суми обсягу виробництва підприємства
		Відношення суми преміальних виплат за подані ідеї, раціоналізаторські пропозиції, нові рішення до загальної суми преміальних виплат по підприємству
3	Фінансово-економічна	Відношення обсягу продажів туристичних послуг до вартості використовуваних активів
		Фінансова стійкість – співвідношення позикового і власного капіталу
		Індекс прибутковості – відношення доданої вартості грошових потоків до початкових витрат для виготовлення продукції, а також інвестицій, спрямованих на їх запровадження
		Відношення основних та супутніх продукції та послуг
		Податкове навантаження – співвідношення суми податкових платежів, тягар від сплати яких припадає тільки на підприємство, і прибутку підприємства до оподаткування
		Відношення обсягу продажів в іноземній валюті до загальному обсягу
		Рентабельність туристичних продуктів – відношення чистого прибутку від реалізації продукції до собівартості продукції
		Коефіцієнт зношення основних фондів – відношення суми зношення до первісної вартості основних засобів
4	Маркетингова	Новизна (оновлення) асортименту – кількістю нових видів продукції в загальному переліку та ступені оновлення, яка виражається через відношення кількості нових видів продукції до загальної кількості виготовленої продукції
		Якість продукції, що надається – відношення кількості послуг відповідної якості (що відповідають вимогам стандартизації) до загальної кількості продукції
		Ділова репутація підприємства – позитивний гудвіл підприємства – співвідношення середньорічного прибутку підприємства, і такий же (за ті ж роки) прибуток, визначений як середній прибуток інших підприємств, що працюють у галузі
		Частка ринку, контрольована підприємством (за сегментами)
		Прихильність споживачів до продукції – відношення кількість постійних споживачів (постійність – 5 років) до загальної кількості споживачів продукції
		Співвідношення витрат на маркетинг до загальних витрат діяльності підприємства

[авторська розробка]

Ключові параметри економічної безпеки підприємства, відповідно до проведеного експертного аналізу, можна об'єднати у 4 групи.

Група 1 “Кадрово-управлінська” (оновлення кваліфікації персоналу підприємства; коефіцієнт стабільності персоналу; відношення продуктивності праці та середньої заробітної плати персоналу; коефіцієнт управлінського навантаження; плинність кадрів);

Група 2 “Інформаційно-організаційна” (рівень інформаційного забезпечення діяльності організації; система комунікації всередині підприємства; рівень запровадження Інтернет-технологій на підприємстві; застосування електронної комерції в діяльності; відношення суми преміальних виплат за подані ідеї, раціоналізаторські пропозиції, нові рішення до загальної суми преміальних виплат по підприємству);

Група 3 “Фінансово-економічна” (відношення обсягу продажів до вартості використовуваних активів; фінансова стійкість; рівень інвестування в дану продукцію; відношення основних та супутніх товарів та послуг; податкове навантаження; відношення обсягу продажів в іноземній валюті до загального обсягу; рентабельність продукції; коефіцієнт зношення основних фондів);

Група 4 “Маркетингова” (асортимент продукції, що надаються; імідж (ділова репутація) підприємства; частка ринку, контрольована підприємством (за сегментами); прихильність споживачів до продукції відповідного підприємства; співвідношення витрат на маркетинг до загальних витрат).

Дані табл. 3.9 свідчать про те, що найбільш сильними сторонами підприємства є: коефіцієнт стабільності персоналу, відношення продуктивності праці та середньої заробітної плати персоналу; відношення основних та супутніх товарів, послуг та частка ринку, контрольована підприємством (за сегментами). Слабкими сторонами є коефіцієнт управлінського навантаження, рентабельність продукції, рівень інвестування в даний вид продукції, застосування електронної комерції в діяльності та коефіцієнт зношення основних фондів. На рис. 3.5 відображено графічну інтерпретацію SNW-аналізу ТОВ “Термобуд плюс”.

Таблиця 3.9 – SNW-аналіз ТОВ “Термобуд плюс”

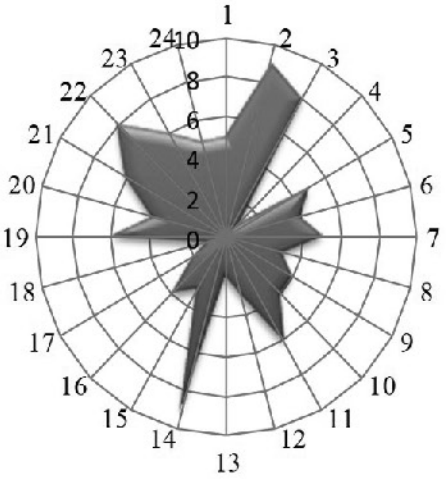
№ з/п	Ключові параметри діяльності підприємства	*S*	*N*	*W*
1	Оновлення кваліфікації персоналу підприємства		5	
2	Коефіцієнт стабільності персоналу	9		
3	Відношення продуктивності праці та середньої заробітної плати персоналу	8		
4	Коефіцієнт управлінського навантаження			1
5	Плинність кадрів		5	
6	Рівень інформаційного забезпечення діяльності організації			4
7	Система комунікації всередині підприємства		5	
8	Рівень запровадження Інтернет-технологій на підприємстві			3
9	Застосування електронної комерції в діяльності			1
10	Відношення суми преміальних виплат за подані ідеї, раціоналізаторські пропозиції, нові рішення до загальної суми преміальних виплат по підприємству			4
11	Відношення обсягу продажів до вартості використовуваних активів		6	
12	Фінансова стійкість			3
13	Рівень інвестування в продукцію			2
14	Відношення основних та супутніх товарів, послуг	9		
15	Податкове навантаження			3
16	Відношення обсягу продажів в іноземній валюті до загального обсягу			4
17	Рентабельність продукції			2
18	Коефіцієнт зношення основних фондів			1
19	Асортимент продукції		6	
20	Якість продукції			4
21	Імідж (ділова репутація) підприємства		6	
22	Частка ринку, контрольована підприємством (за сегментами)	8		
23	Прихильність споживачів до продукції		6	
24	Співвідношення витрат на маркетинг до загальних витрат		5	

[авторська розробка]

Після проведеного SNW-аналізу ТОВ “Термобуд плюс” можна зробити загальний висновок, що підприємству необхідно дотримуватись використання своїх можливостей “для мінімізації” слабких сторін.

При цьому локальними рекомендаціям для підвищення економічної безпеки після стратегічного аналізу можуть бути: забезпечення високопрофесійного персоналу шляхом постійно діючої системи його розвитку; впровадження Інтернет-технологій та інших сучасних інформаційних технологій, призводить до покращення організації операційної діяльності, зростання прибутків; високий ступінь прихильності (лояльності) споживачів продукції, що забезпечуються; покращення діяльності фірми та її місця на

ринку послуг регіону, стимулюватиме стабільність у кадровій політиці підприємства тощо.

1	Оновлення кваліфікації персоналу підприємства
2	Коефіцієнт стабільності персоналу
3	Відношення продуктивності праці та середньої заробітної плати персоналу
4	Коефіцієнт управлінського навантаження
5	Плинність кадрів
6	Рівень інформаційного забезпечення діяльності організації
7	Система комунікації всередині підприємства
8	Рівень запровадження Інтернет-технологій на підприємстві
9	Застосування електронної комерції в діяльності
10	Відношення суми преміальних виплат за подані ідеї, раціоналізаторські пропозиції, нові рішення до загальної суми преміальних виплат по підприємству
11	Відношення обсягу продажів до вартості використовуваних активів
12	Фінансова стійкість
13	Рівень інвестування у виробництво продукції
14	Відношення основних та супутніх товарів, послуг підприємств
15	Податкове навантаження
16	Відношення обсягу продажів в іноземній валюті до загального обсягу
17	Рентабельність продукції
18	Коефіцієнт зношення основних фондів
19	Асортимент продукції
20	Якість продукції
21	Імідж (ділова репутація) підприємства
22	Частка ринку, контрольована підприємством (за сегментами)
23	Прихильність споживачів до продукції
24	Співвідношення витрат на маркетинг до загальних витрат

Рисунок 3.5 – SNW-аналіз ТОВ “Термобуд плюс”

[авторська розробка]

Резюмуючи вище описане, зазначаємо, що актуалізації деструктивних тенденцій в економічній безпеці підприємств, вказують на той факт, що діагностування покликане розв’язати дві найважливіші проблеми в галузі соціальної безпеки будь-яких підприємств.

По-перше, розкрити логіку й методологію дослідження, оцінки рівня соціальної безпеки підприємств на основі аналізу системи глибинних причинно-наслідкових зв'язків її формування та врахування впливу соціогуманітарних чинників.

По-друге, визначити методи й механізми, що дають можливість максимально ефективно впливати на параметри соціальної безпеки, приводити її рівень у відповідність до вимог економічної безпеки підприємств (Семіотика вирішення проблем ресурсно-економічної безпеки) [244].

На основі проведених досліджень встановлено, що діагностика стану безпеки підприємств – це вивчення наслідків впливу загроз на діяльність підрприємтств та об'єкти безпеки в умовах неповної інформації на предмет встановлення рівня її безпеки.

Стан безпеки системи можна визначити через відповідні критерії та показники. Під критерієм оцінювання безпеки необхідно розуміти ознаку, за якою визначається стан безпеки соціальної системи. Кожен критерій має якісне чи кількісне вираження – показник, що свідчить про стан системи. Розглядаючи питання показників, слід чітко розмежовувати показники, які використовуються для розрахунку під час оцінювання чи визначення стану безпеки, та показник критеріїв безпеки, що має граничне значення. Показник з граничним значенням – це своєрідний індикатор безпеки, котрий демонструє в безпеці чи небезпеці перебуває соціальна система. Для оцінки стану чи рівня безпеки підприємств слід використовувати індикатори безпеки, тобто критерії з граничним показником. Оцінюючи стан безпеки, потрібно завжди бачити межу, яка розділяє його на два поля: безпечне і небезпечне через якісний чи кількісний показник з відповідними граничним значенням, тобто через індикатори безпеки.

Формуючи методичний підхід до діагностики безпеки підприємств, необхідно зважати, що її життєдіяльність забезпечується корінними функціями – функцією розвитку, функцією безпеки та функцією управління. Тому об'єктивно в реальному житті виокремити і оцінити функцію безпеки

практично і неможливо. Як слушно зазначає Г. А. Мінаєв, сутність безпекоменеджменту полягає у тому, що логіка супротиву силам тяжіння загроз, логіка безпечного розвитку соціальної системи підприємницьких структур і виводиться з пізнання її як цілісного організму, чого раніше не робилось. А процес управління організацією супроводжується процесом оцінки соціогуманітарних чинників та умов, що є відповідальними за реалізацію функцій розвитку і функцій безпеки (Баланда А. Л.) [13, с. 167].

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що діагностувати й визначати рівень безпеки соціальної системи підприємницьких структур потрібно комплексно, керуючись основними положеннями. Вони зводяться до такого:

1. Оцінюючи стан (рівень) безпеки соціальної системи підприємницьких структур оцінюватимемо наслідки вже вжитих дій і заходів, тобто минуле. Проте функція "оцінки минулого" дає змогу відповісти на питання, як результати, досягнуті у минулому, та процеси функціонування вплинули на подальшу економічну ефективність. "Оцінка минулого" дозволяє зробити висновок про майбутню ефективність на підставі переваг, отриманих у минулому (Афоніна О.) [11, с. 241-243]. Тобто, оцінюватиметься результат виконання функції безпеки підприємств, розвитку та управління. Також діагностуватиметься безпосередній і опосередкований вплив безпекової діяльності на стан безпеки підприємств безпекової корпоративної культури. Своєю чергою, стан безпеки підприємств також має зворотній вплив на згадані елементи.

2. У сучасній ринковій економіці перспективи розвитку мають ті підприємства, які є цікавими для інвестора. Відтак інвестор визначає рівень зацікавленості через ступінь захисту у цьому підприємстві інтересів інвестора та корпоративних інтересів. З погляду підприємств – це інтереси безпеки, адже, не створивши необхідних умов і механізмів для їх реалізації, підприємство може зазнати значних збитків через штрафні санкції, компенсацію за завдані моральні збитки, рекламації споживачів і відкликання у зв'язку з цим товару з

ринку тощо. Саме ці та подібні показники, тобто показники безпеки, сьогодні є пріоритетними під час укладання угод, залучення інвестицій тощо.

3. Для розробки методики діагностики (оцінки) стану безпеки підприємств потрібно використовувати комплексні якісні й кількісні критерії та показники до кожного з них, які б відображали протидію основним реальним чи потенційним загрозам з чітким розмежуванням безпечного і небезпечного стану, процесу чи тенденції.

4. Основними елементами систематичного моніторингу й оцінки рівня безпеки соціальної системи на практиці є фахівець-експерт, рівень його професійних знань і вмінь та простота, коректність й інформативність методик, якими він користується. Це дає змогу фахівцям-експертам використовувати суб'єктивно-об'єктивний підхід. Експертами мають бути провідні фахівці та керівники організації. Саме вони найбільш обізнані з основними загрозами підприємству, особливо внутрішніми. Можна залучати і зовнішніх експертів, які працюють або досліджують галузь, в якій функціонує підприємство.

5. Для діагностики необхідно обрати такі індикатори безпеки підприємств, які комплексно давали б можливість оцінити стан безпеки організації та відображали її властивості, а саме:

а) самодостатність соціальної системи – це наявність у розпорядженні суб'єктів управління відповідних ресурсів та уникнення залежності від джерел їх походження, що може становити загрозу, а також їх використання на рівні, необхідному для збереження параметрів життєдіяльності системи;

б) стійкість соціальної системи підприємницьких структур – це наявність необхідн умов, елементів та системних зв'язків між ними як мінімум І рівні, достатньому для стримування дії дестабілізуючих факторів.

Саме показники самодостатності та стійкості системи підприємств визначають її здатність протидіяти загрозам. Водночас необхідно пам'ятати: не може існувати єдиного незмінного переліку індикаторів безпеки підприємства, оскільки кожне підприємство, також особливості його підприємницької діяльності є унікальними та індивідуальними [86, с. 353]; до показників

індикаторів рівня безпеки підприємства, можна віднести ті, які кількісно відображають рівень загрози, наділені значним рівнем чутливості та, відповідно, здатні попереджати про можливість настання небезпеки (Алькема В. Г.) [3, с. 80];

в) індикатори безпеки мають бути такими, що не потребують додаткових звітів в організації та є простими у використанні під час ухвалення управлінських рішень.

Слід зазначити, що протидію загрозам необхідно розпочинати з їх ідентифікації, тобто необхідно відібрати серед значної кількості ті деста білізуючі соціогуманітрні чинники, які можна кваліфікувати і сприймати як загрози. Для цього слід використовувати відповідні методики діагностики.

Неможливо залишити поза увагою те, що для діагностики загроз соціогуманітарної компоненти пропонується методика діагностики загроз соціальним системам підприємницьких структур. Вона технологічно інтегрована в управлінські процеси та механізми, що дає змогу вчасно для ухвалення управлінських рішень отримувати інформацію про можливі потенційні чи реальні загрози.

Структурно методика діагностики охоплює: 1) вимоги до оцінювання; 2) порядок оцінювання; 3) якісні і кількісні критерії оцінювання ймовірності загрози та величини можливого дестабілізуючого впливу (збитку); 4) якісні і кількісні критерії та формула визначення інтегрального очікуваного показника впливу загрози на об'єкт безпеки підприємств, основну сутність та зміст якої подано нижче.

Під час кваліфікації того чи іншого негативного соціогуманітарного чинника у форму загрози необхідно виходити з того, що загроза завдає підприємствам збитків, погіршує його стан, порушує цілісність; процесів, об'єктів.

Для діагностики загроз соціогуманітарної компоненти необхідно сформувати експертну групу на чолі з головним керівником підприємства чи керівником напряму діяльності. До складу експертної групи слід включити

найпідготовленіших до аналітично-прогнозної діяльності керівників і фахівців. Доцільно, щоб така експертна група функціонувала як робоча група на постійній основі. Це дає можливість планомірно аналізувати ситуацію і оцінювати рівень її безпеки підприємств, а у разі необхідності оперативно оцінювати рівень загрозливості того чи іншого дестабілізуючого чинника. Крім того, систематична робота такої експертної групи сприяє підвищенню рівня знань експертів, формуванню відповідних вмінь та навиків, що, своєю чергою, значно покращує якість аналізу ситуації та її оцінки.

В таких умовах функціонування, кваліфікуючи той чи інший дестабілізуючий фактор у загрозу, потрібно здійснити низку технологічних дій:

Етап 1. Визначити об'єкт, на який спрямована дія чи вплив дестабілізуючого чинника.

Етап 2. Передбачити ймовірність реалізації дестабілізуючого фактора (*P*), використовуючи якісні та кількісні критерії оцінювання у відносному вираженні: малоймовірна загроза – 0,1-0,15; потенційна загроза – 0,16-0,99; реальна загроза – 1.

Етап 3. Визначити величину можливого дестабілізуючого впливу (збитку) (*M*), використовуючи якісні та кількісні критерії оцінювання у відносному вираженні:

– незначний дестабілізуючий вплив загрози, за якого стан процесів, об'єктів чи системи незначною мірою погіршується, (незначний збиток) – 1;

– помірний дестабілізуючий вплив загрози, за якого стан процесів, об'єктів чи системи погіршується в межах допустимого (помірний збиток) – 2;

– значний дестабілізуючий вплив загрози, за якого стан процесів, об'єктів чи системи значною мірою погіршується (значний збиток) – 3;

– руйнівний дестабілізуючий вплив загрози, за якого стан та чи цілісність процесів, об'єктів чи системи надмірно погіршується, (руйнівний збиток) – 4.

Етап 4. Визначити інтегральний очікуваний показник впливу загрози, використовуючи формулу (3.1):

$$I_{пз} = \frac{\left[K_{e1} \cdot (P_1 \cdot M_1) + K_{e2} \cdot (P_2 \cdot M_2) + K_{en} \cdot (P_n \cdot M_n)\right]}{n^*}, \qquad (3.1)$$

де $I_{пз}$ – інтегральний очікуваний показник впливу загрози, який має таку градацію: 1) незначна загроза 0,01-0,2; 2) помірна загроза 0,21-0,50; 3) значна загроза 0,51-0,8; 4) руйнівна загроза 0,81-1;

K_e – *Ке* – ваговий коефіцієнт думки експерта. Він встановлюється від 0 до 1, причому в сумі має дорівнювати одиниці (3.2).

$$\sum_{i=1}^{n} K_{ei} = 1 \ . \qquad (3.2)$$

Розподіл вагових коефіцієнтів залежить від кількості учасників експертної групи, водночас головному експерту встановлюється максимальний ваговий коефіцієнт, решта рівномірно розподіляється між рядовими експертами. У разі наявності експерта, думка якого суттєво відрізняється від середньозваженої думки експертів, йому встановлюється мінімальний коефіцієнт; P – ймовірність загрози (малоймовірна загроза – 0,1-0,15; потенційна загроза – 0,16-0,99; реальна загроза – 1); M – можливий дестабілізуючий вплив (незначний збиток – 1; помірний збиток – 2; значний збиток – 3; руйнівний збиток – 4); n – кількість експертів; n^* – деякий адаптаційний параметр, пов'язаний з кількістю експертів. Під час використання чотирьох експертів $n^* = n$. В усіх інших випадках його числове значення визначається максимальним значенням параметра M, тобто $n^* = M_{\max}$, якщо $n \neq 4$.

Отримавши в такий спосіб інформацію про інтегральний очікуваний показник впливу соціогуманітарних загроз, можна визначити найнебезпечніші загрози та рівень їх негативного впливу у відносному вираженні. Результати експертних оцінювань доцільно відображати у формі табл. 3.10.

Таблиця 3.10 – Оцінка загроз підприємству в глобальній системі координат

№ з/п	Зміст загрози	Ймовірність загрози	Величина можливого збитку	Інтегральний показник впливу загрози
1.	Використання конкурентом комерційної таємниці, у зв'язку з неправомірним вилученням документів, що містять комерційну таємницю	0,79 0,83 0,56 0,64	3 3 4 3	Значна загроза (0,56)
2.	Розкрадання матеріальних цінностей особами, що працюють на підприємтві	0,20 0,31 0,25 0,46	2 2 2 2	Незначна загроза (0,14)
3.	Низький рівень захисту комп'ютерних систем від несанкціонованого доступу	0,89 0,80 0,87 0,75	3 3 3 3	Значна загроза (0,63)

Етап 5. Сформувати перелік загроз, виділивши їх у групи: руйнівні загрози; значні загрози; помірні загрози; незначні загрози.

Отже, резюмуючи вище описане зазначаємо, що загрози, які оцінені як руйнівні та значні, потребують термінової ліквідації, починаючи з руйнівних. Помірні загрози також повинні перебувати під наглядом керівництва і мають бути якомога скоріше усунені. Ця методика має відповідне програмне забезпечення, відтак на практиці застосовується як комп'ютерна діагностика загроз соціальній системі.

3.3. Особливості ідентифікації методів оцінювання підприємницьких структур в контексті соціогуманітарної компоненти

У рамках аналітичної діагностики та оцінки економічної безпеки підприємств відзначимо, що трансформація економічної системи зумовила виникнення і розвиток інноваційних підходів до діагностики економіної безпеки підприємства. Діагностика підприємства відіграє важливу роль як у процесі поточного контролю за діяльністю підприємств так і дає можливість оперувати необхідною інформацією для залучення власних, кредитних коштів та формує загальну базу економічних даних про об'єкт дослідження та її економіну безпеку. Ми переконані, що діагностику, на противагу процедурам аналізу або оцінки, доцільно застосовувати при управлінні складними та

системними об'єктами, де є необхідним моніторинг стану об'єкту, розвитку подій та надання комплексної функціонально-структурної характеристики. Це дає стверджувати, що діагностика – це процес отримання, систематизації та відображення інформації про стан об'єкта досліджень. При цьому діагностика підприємства – це розпізнавання його кризових явищ на підставі встановлених закономірностей, змін та виявлених залежностей. Таким чином, зростає актуальність дослідження кола питань, пов'язаних із прийняттям рішень у сфері оцінювання підприємницьких структур, розробленням та реалізацією стратегії за методом SPACE.

Слід зазначити, що нашою метою є розробка методичних підходів до діагностики економічної безпеки підприємств за методом SPACE на основі запропонваних стратегій, які дозволять приймати чіткі та обґрунтовані управлінські рішення на підприємстві.

Матриця стратегічного положення економічної безпеки підприємства та оцінки дій (SPACE) розглядається як багаторівневе дослідження зовнішнього середовища та стратегічного потенціалу підприємства, їх взаємодії, для визначення стратегічної орієнтації, на основі якої формується стратегія розвитку системи безпеки, розробляється стратегічний план її забезпечення.

Зміст стратегічного аналізу економічної безпеки підприємств відображається у використанні специфічних методів і прийомів, що дозволяють діагностувати потенційні та існуючі загрози підприємства, виявити можливості підприємства у посиленні економічної безпеки (Безбожний В. Л.) [16].

Більшість зарубіжних вчених визначають те, що в цілому усі методи стратегічного аналізу економічної безпеки підприємств можна поділити на 3 групи:

1. Статистичні (статистичне спостереження, абсолютні та відносні величини, середні величини, ряди динаміки, балансовий, групування, графічний, порівняння, індексний, ланцюгових підстановок, абсолютних різниць, відносних різниць, інтегральний, диференційний, логарифмування та ін.);

2. Економіко-математичні (системний аналіз, імітація, моделювання, ділові ігри, математичне програмування, математичний аналіз, дослідження операцій, математична теорія оптимальних процесів, методи експертних оцінок та мозкового штурму та ін.);

3. Спеціальні методи, що використовуються лише в стратегічному аналізі (STEP–аналіз; SWOT–аналіз; SPACE–аналіз; метод аналізу LOTS; PIMS–аналіз; вивчення профілю об'єкта, матричні методи портфельного аналізу та ін.).

Хотілося б зауважити, що використання певних прийомів або їх сукупності в процесі діагностики економічної безпеки та рівня зовнішніх загроз залежить від призначення дослідження: ситуаційний аналіз, прогнозування, розробка стратегічних альтернатив, обґрунтування стратегії, стратегічне планування, прийняття рішень, а також від ступеня повноти й охоплення аналізу.

Мусимо зазначити, що за результатами аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства здійснюється оцінка стратегічних альтернатив, обґрунтовується система стратегій забезпечення економічної безпеки та розробляється проект рішень, що теж передбачає використання методичних прийомів стратегічного аналізу.

Світовий досвід переконує, що формування і розвиток методичних засад при діагностиці та оцінці підприємтв – один з найважливіших напрямків на шляху подолання багатьох деструктивних явищ в економіці, прискореного розвитку підприємницької дільності. Слід звернути увагу на те, що поведінка фірми – це поведінка розвідника. Прагнення досліджувати якнайбільше альтернатив, нежорсткий, децентралізований контроль, не завжди повне використання ресурсів. SPACE-аналіз можна застосовувати для первинної оцінки позиції фірми на ринку та встановлювати якісні параметри стратегії, які потребують подальшого уточнення та застосування інших методів аналізу і прогнозування.

Нині для оцінювання стратегічного положення підприємства усе частіше використовується SPACE-аналіз. Це – комплексний метод, призначений для

оцінювання ситуації та вибору стратегій. Його привабливість пояснюється також і тим, що він дає можливість проаналізувати наявну стратегію організації навіть тоді, коли вона існує у неявному вигляді.

Для визначення найбільш вигідного стратегічного положення підприємства доцільно використовувати матрицю стратегічного положення і оцінки дій (SPACE = Strategic Position and Action Evaluation) (Вівчар О. І.) [75]. Методика побудови матриці передбачає чотири координати оцінки: FS (financial strength) – визначає фінансове становище фірми, CA(competitive advantage) – її конкурентні переваги, ES (environmental stability) – характеризує ступінь стабільності зовнішнього середовища, а IS (industry strength) – визначає привабливість (силу) даної галузі. Координати FS і CA оцінюють внутрішню стратегічну позицію (Internal Strategic Position), а координати ES і IS оцінюють зовнішню стратегічну позицію (External Strategic Position).

Послідовність дій при побудові матриці SPACE для підприємства представлена на рис. 3.6. Детальне вивчення цього підходу дозволяє відзначити, що оцінка факторних умов відбувається за допомогою методу експертних оцінок за наступними напрямами:

1) оцінюється стабільність середовища: множинність технологічних змін; стійкість грошової одиниці; стабільність споживчого попиту; рівень конкуренції; обмеження при вході об'єкту дослідження на ринок; еластичність попиту на продукцію;

2) оцінюються параметри напряму діяльності: ємкість ринку і ступінь відповідності виробничих ресурсів; середня норма прибутку; фінансова капіталоємність і легкість входження на ринок; рівень продуктивності праці у регіоні;

3) оцінюються конкурентні переваги: якість продукції та етапи її життєвого циклу; прихильність споживачів до продукції; частка ринку; ступінь вертикальної інтеграції; технологічні "ноу-хау"; завантаженість потужностей;

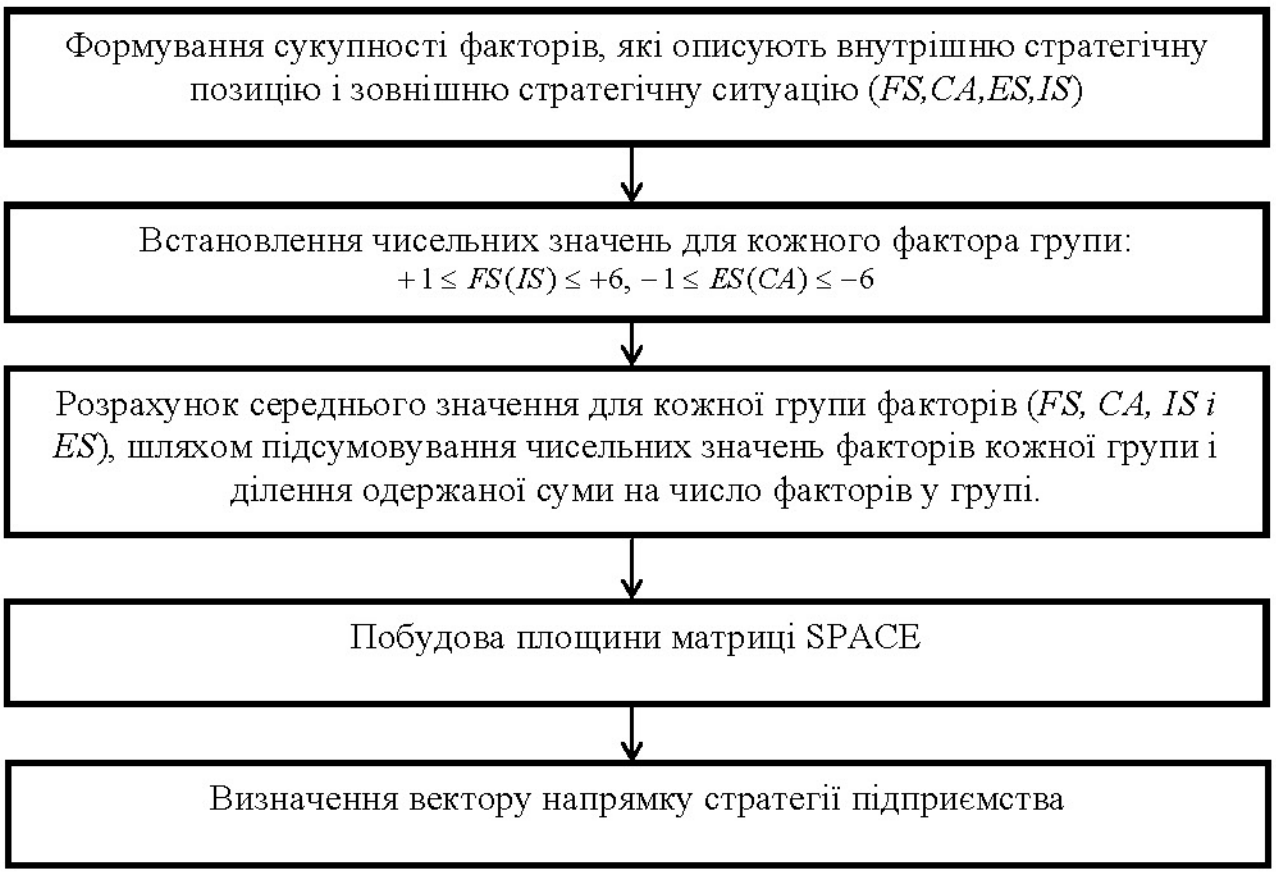

Рисунок 3.6 – Структурно-логічний алгоритм побудови SPACE-матриці підприємства (Владимир О.М.) [121]

4) оцінюється фінансове становище: рівень рентабельності інвестицій; рівень фінансового важелю; стан ліквідності; оборотність запасів; ступінь задоволення потреби в капіталі; рівень ризикованості бізнесу; величина втрат у разі виходу з ринку (Владимир О.М.) [121].

Слід звернути увагу на те, що в основі SPACE-аналізу лежить аналіз стану підприємства та умов функціонування за чотирма координатами: конкурентна перевага підприємства, фінансовий потенціал, привабливість галузі і, нарешті, стабільність економічного середовища (табл. 3.11). У матриці SPACE ці фактори ранжуються за шкалою від 0 до 6.

На основі вивчених критеріїв у складі кожної групи складається матриця спрямованої стратегії в системі координат і будується вектор позиції підприємства, що оцінюється. Положення вектора визначає тип стратегічної зони і відповідно рекомендованих стратегій.

Таблиця 3.11 – Основні критерії оцінювання за методикою SPACE (Андрушків Б., Мариненко Н.) [7]

Група	Критерії
1. Фінансова сила підприємства	– виробничі витрати; – рентабельність вкладеного капіталу; – стабільність отримання прибутку; – рентабельність інвестицій; – ліквідність; – структура заборгованості; – здатність до підвищення рівня капіталізації та залучення коштів.
2. Конкуренто-спроможність і становище підприємства на ринку	– ринок та його обсяги; – частка підприємства на ринку та її динаміка; – асортимент продукції; – здатність здійснювати маркетингові заходи; – можливості активного впливу на рівень цін і витрат; – зв'язки зі споживачами рентабельність продажу.
3. Привабливість сектора (галузі)	– характеристика конкурентної ситуації у секторі (галузі); – стадія життєвого циклу сектора (галузі); – залежність розвитку сектора (галузі) від кон'юнктури; – суспільна привабливість сектора (галузі); – використання виробів галузі в інших галузях.
4. Стабільність сектора (галузі)	– тривалість життєвого циклу сектора (галузі) та стадія розвитку; – ступінь інноватівності сектора (галузі); – маркетингові та рекламні можливості у галузі; – стабільність прибутку (рентабельності); – ступінь впливу закордонного капіталу.

[систематизовано автором на основі проведених досліджень]

Однак слід наголосити, що кожен стратегічний квадрат відповідає одній з чотирьох можливих стратегічних зон компанії:

1) агресивна. Цей стан типовий у привабливій галузі промисловості з незначною невизначеністю ситуації. Компанія отримує конкурентні переваги, які вона може зберегти і примножити за допомогою фінансового потенціалу. Загрози незначні, тому зазвичай необхідно сконцентруватися на забезпеченні інтересів. Концентрують сили на: розширенні виробництва і продажів; ціновій війні з конкурентами; освоєнні нових секторів ринку; просуванні брендів;

2) конкурентна. Цей стан характерний для привабливої галузі. Організація отримує конкурентні переваги у відносно нестабільній ситуації. Критичним чинником є фінансовий потенціал, тому, як правило, необхідно

зменшити загрози, пов'язані з втратою належних обсягів фінансування. Основні механізми: пошук фінансових ресурсів і розвиток збутових мереж;

3) консервативна. Цей стан звичайно спостерігається на стабільних ринках із низькими темпами зростання. У цьому випадку зусилля концентруються на фінансовій стабілізації. Найважливішим чинником є конкурентоспроможність продукту. Основні механізми: зниження собівартості та підвищення якості товару та скорочення виробництва і вихід на більш перспективні ринки;

4) оборонна. Такий стан виникає в ситуації, коли організація працює в привабливій галузі, але їй бракує конкурентоспроможності продукції і фінансових коштів. Основну увагу при цьому потрібно приділити методам зменшення загроз і виходу з ринку (Васильців Т. Г.) [33].

У цьому ж контексті при формулюванні критеріїв оцінки береться до уваги специфіка конкретного виду підприємницької діяльності, завдання, що стоять перед ним, виробничі можливості, а також прийнята система орієнтирів і цінностей (Вітлінський В. В.) [42]. Формулювання критеріїв, їх оцінка та визначення рекомендованої стратегії вимагають ґрунтовних знань як методології аналізу, так і специфіки галузі та бізнесу підприємства. Тому для аналізу за методом SPACE потрібно залучати висококваліфікованих експертів з числа внутрішніх чи зовнішніх консультантів.

Розглянемо детально побудову SPACE-матриці для підприємства. Формування сукупності факторів, які описують внутрішню стратегічну позицію і зовнішню стратегічну ситуацію (*FS, CA, ES, IS*). Перелік факторів повинен найкращим чином описувати внутрішню стратегічну позицію і зовнішню стратегічну позицію. Далеко не у всіх випадках перелік факторів, що наведені у таблиці, буде відповідати цим вимогам. Може, знадобитися введення параметрів, не перерахованих в переліку або виключення наведених. Підбір факторів здійснюється експертним шляхом.

Під час проведення оцінки підприємства за методом SPACE стратегічне становище підприємства визначається на основі двох груп факторів:

внутрішнього становища підприємства; зовнішнього становища підприємства. Кожна з цих двох груп факторів складається з багатьох змінних, тому метод SPACE належить до категорії багатокритеріальних методів. Він дає можливість здійснити ідентифікацію, вибір репрезентативної підмножини характеристик діяльності підприємства, впорядкувати їх і зважити за ступенем суттєвості для прийняття рішень.

Встановлення числових значень для кожного фактора групи факторів: *FS* (фінансове становище фірми) і *IS* (привабливість галузі) в діапазоні від +1 (найгірше значення) до +6 (оптимальне значення). Встановіть числове значення для кожного фактора групи факторів *ES* (ступінь стабільності зовнішнього середовища) і *CA* (конкурентні переваги фірми) в діапазоні від -1 (оптимальне значення) до -6 (найгірше значення). Вибір числових значень факторів здійснюється експертним шляхом.

Розрахунок середнього значення для кожної групи факторів (*FS, CA, IS* і *ES*) проводимо шляхом підсумовування числових значень факторів кожної групи і ділення одержаної суми на число факторів у групі. В результаті отримуємо два позитивних числа (для групи факторів *FS* і *IS*) і два від'ємних числа (для групи факторів *CA*, і *ES*).

Побудова площини матриці SPACE. Нанесення отриманих значень на відповідні осі матриці. Поєднуючи середні значення, відображені на кожній осі, отримуємо чотирьохсторонній багатокутник, що відображає значення і знак (плюс-мінус) конкретного показника.

Складення двох значень по осі *X* (вісь *CA – IS*) і нанесення отриманої точки на цю вісь. Відповідно два значення по осі *Y* (вісь *FS – ES*) складаються і наноситься отримана точка на цю вісь. Отримані значення представляють координати нової точки на площині матриці.

Необхідно провести пряму лінію, що сполучає початок координат з новою точкою на площині матриці, отриману на попередній стадії. Отримана пряма лінія визначає вектор напрямку стратегії, рекомендованої для туристичного підприємства: агресивна, консервативна, оборонна або

конкурентна стратегії. Проведемо SPACE аналіз для ТОВ “Термобуд плюс” (табл. 3.12 і додаток М). При цьому критеріями виступатимуть показники, які були розраховані для оцінювання економічної безпеки.

Таблиця 3.12 – SPACE-аналіз для ТОВ “Термобуд плюс”

Критерії	Оцінка	Вага	Узагальнена оцінка балів
Фінансова сила підприємства			
Рентабельність продукції	3	0,5	1,5
Рівень податкового навантаження	2	0,3	0,6
Фінансова стійкість	3	0,1	0,3
Індекс прибутковості продукції	5	0,1	0,5
Загальна оцінка критерію			4
Конкурентоспроможність підприємства			
Якість продукції	4	0,3	1,2
Ділова репутація підприємства	3	0,2	0,6
Частка ринку, контрольована підприємством (за сегментами)	5	0,1	0,5
Прихильність споживачів продукції	4	0,2	0,8
Новизна (оновлення) асортименту продукції	5	0,2	1
Загальна оцінка критерію			4,1
Привабливість галузі			
Рівень прибутку	5	0,4	2
Стадія життєвого циклу галузі	6	0,3	1,8
Залежність розвитку галузі від кон’юнктури	5	0,3	1,5
Загальна оцінка критерію			5,3
Стабільність галузі			
Стабільність прибутку	2	0,5	1
Соціальна стабільність	2	0,3	0,6
Маркетингові та рекламні можливості	3	0,2	0,6
Загальна оцінка критерію			2,2

[складено на підставі (Внукова Н. М., Смоляк В. А.) [45]

Таким чином, для ТОВ “Термобуд плюс” необхідно обрати стратегію “Агресивності”, сутність якої полягає в тому, що потрібно одночасно зробити прибутковість і споживчу цінність товарів та послуг вищою за середній показник у галузі (Економічна безпека підприємства в умовах рейдерських загроз: колективна монографія) [147]. Як зазначає Спелстра, одним із видів

агресивного маркетингу є використання методу Фредді Крюгера, як спосіб зниження витрат і збільшення прибутку за короткий час.

Запропонована агресивна стратегія повинна базуватися на можливості адаптуватися до зміни зовнішніх та внутрішніх умов. При стратегії активної адаптації підприємство повинно бути готовим до адаптації, а темп адаптаційних змін повинен бути високим. Наявні розроблені принципи адаптації та моделі враховують як характер змін, так і масштаб діяльності ТОВ "Термобуд плюс". Процес адаптації носить системний характер, що охоплює всі сфери діяльності підприємства та підпорядковані підрозділи. При цьому ТОВ "Термобуд плюс" повинно постійно шукати нові господарські зв'язки, розширювати ринки збуту, використовуючи сучасні технології, перебудовуючи бізнес-процеси та організаційну структуру, орієнтуючись на ринкові ціни. Дана стратегія відповідає групі процесів розвитку – процесам якісних прогресивних змін системи.

Стратегія розвитку товару (або стратегія інновацій) передбачає збільшення обсягів збуту завдяки вдосконаленню існуючих і розробці нових товарів (тобто розширенню асортименту) для існуючих ринків. Дана стратегія ефективна, коли підприємство має ряд успішних торговельних марок і користується прихильністю споживачів. Вирішення задачі росту досягається за рахунок того, що підприємство розробляє нові або модифіковані товари для існуючих (вже освоєних) ринків, орієнтуючись на ефект морального старіння товарів, наявних у споживачів, і виникаюче в них бажання замінити старий товар новим. Підприємство наголошує на нові моделі, поліпшення якості й інші дрібні інновації, тісно пов'язані із вже впровадженими товарами, і реалізує їх споживачам, лояльно настроєним стосовно даного підприємства і його торговельних марок (Зборовська О.М.) [159].

Відповідно до запропонованої стратегії агресивності, для ТОВ "Термобуд плюс" доцільною буде стратегія розвитку продукції (або стратегія інновацій), яка передбачає збільшення обсягів збуту завдяки вдосконаленню існуючих і розробці нових видів продукції на існуючих ринках.

Слід звернути увагу на те, що матриця стратегічного положення та оцінки дій (SPACE) використовується для визначення найвигідніщого стратегічного положення для підприємства, а також окремих областей її діяльності. Вона є засобом, який допомагає підприємству оцінити в цілому привабливість сфери виробництва, в якій воно діє, а також його здатність конкурувати на ринку.

Важливо усвідомити, що процес діагностики рівня економічної безпеки підприємств є складним багатофакторним завданням, що зводиться до виявлення найбільш значних числових показників рівня економічної безпеки підприємств за функціональними складовими, їх групування та інтеграції. Система показників має завчасно сигналізувати про наявність небезпечних факторів, що дозволить апарату управління регіоном своєчасно розробити комплекс заходів щодо попередження або зниження рівня впливу негативних факторів.

Так з практичної точки зору, ключовим аспектом діагностики є визначення складових економічної безпеки підприємств, системи збалансованих показників, та індикаторів і порогових значень показників. Індикатори, за якими визначається рівень економічної безпеки підприємств має відносно стійкий характер. Вони можуть змінюватися в міру стабілізації економіки країни та зумовлюються зрушеннями у соціально-економічному стані суспільства. Формування набору оціночних індикаторів має проходити з урахуванням особливостей розвитку підприємницьких структур. Необхідно зауважити, що при відборі показників для визначення рівня економічної безпеки підприємств важливо враховувати їх універсальність та специфіку. До системи збалансованих показників мають увійти тільки ті, що розраховуються для всіх підприємств реального сектору економіки країни. Для більш детального дослідження рівня економічної безпеки підприємств можна ввести додаткові показники, які більш точно відображають специфіку підприємницьких структур.

Система показників для визначення рівня економічної безпеки підприємств сформована на основі теорії збалансованої системи показників.

Дослідження рівня економічної безпеки підприємств, як об'єкту національної економіки проводиться за наступними етапами: формування збалансованої системи показників для визначення рівня економічної безпеки об'єкта економіки за виділеними функціональними складовими; розрахунок одиничних показників рівня економічної безпеки об'єкта економіки; формування рівнянь функцій Харрінгтона; розрахунок групових показників рівня економічної безпеки та інтегрального показника; прогнозування рівня економічної безпеки об'єкта економіки із застосуванням моделі Брауна.

Розрахунок одиничних показників рівня економічної безпеки об'єкту економіки проводиться за розрахунковими формулами в межах виділених функціональних складових. Кожен із представлених одиничних показників має нормативне або рекомендоване значення, що дозволяє на цьому етапі виділити показники, які мають значне відхилення від нормативного значення. Групові показники економічної безпеки підприємств розраховуються як середнє геометричне. Розрахунок інтегрального показника економічної безпеки п підприємств проводиться за допомогою середнього геометричного значення. Рівень економічної безпеки підприємницьких структур визначається в залежності діапазону значень інтегрального показника. У табл. 3.13 наведено характеристику оцінки рівня економічної безпеки підприємства в залежності від діапазонів інтегрального показника, значення якого для конкретного об'єкту економіки отримано в процесі дослідження.

Таблиця 3.13 – Діапазони значення інтегрального показника рівня економічної безпеки об'єкта економіки відповідно до теорії Харрінгтона (Андрєєва Т. Є., Петровська Т. Е., Грицькова І. Г.) [5]

Діапазон значень	Характеристика оцінки
0,00 – 0,20	незадовільний рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,21 – 0,36	низький рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,37 – 0,62	задовільний рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,63 – 0,79	добрий рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,80 – 1,00	відмінний рівень економічної безпеки об'єкта економіки

За отриманими результатами апарат управління об'єктом економіки може прийняти рішення щодо достатності розрахованого рівня економічної безпеки або його недостатності. У випадку незадовільного та низького рівня економічної безпеки об'єкта економіки необхідно розробити заходи щодо підвищення рівня економічної безпеки підприємств.

Отже, стратегічний аналіз економічної безпеки підприємств згідно методики–SPACE є комплексним, багаторівневим дослідженням зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, що дозволяє визначити стратегічні орієнтації, на основі якої формується стратегія розвитку системи безпеки, розробляється стратегічний план її забезпечення.

Стратегічний аналіз економічної безпеки підприємств та оцінка дій методики–SPACE використовується низка специфічних методів і прийомів, що дозволяють діагностувати потенційні та існуючі загрози підприємства, виявити можливості підприємства у посиленні економічної безпеки (Вівчар О. І.) [75].

Висновки до розділу 3

1. В сучасних трансформаційних умовах підвищення рівня соціогуманітарних ризиків вимагає від суб'єктів господарювання ефективного формування середовища економічної безпеки, визначення та попередження основних факторів впливу на їх безпеку в контексті соціогуманітарної компоненти. Слід зазначити, що соціогуманітарна компонента економічної безпеки підприємства проявляються в соціальних цінностях і настановах, пріоритетах, національних традиціях, що впливають на діяльність підприємств. В таких умовах функціонування найбільш помітні зміни відбуваються в соціогуманітарній складовій економічної безпеки підприємств.

2. У контексті досліджуваної проблематики можна стверджувати, що основними проблемними аспектами управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств є наступні: високий рівень тіньової зайнятості; велика кількість економічно неактивного населення працездатного

віку; некваліфікованість працівників; високий рівень безробіття; низький рівень підприємницької діяльності.

3. Звертаємо увагу на те, що основною системою завдань управління рівнем економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти формулює і регулює наступні його функції: оцінка і діагностика результативності діяльності суб'єкта господарювання і визначення проблемних питань за обраними об'єктами; обґрунтування і вибір соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств з урахування виробничої ситуації і стану розвитку; оцінка ефективності діяльності суб'єкта господарювання в контексті його продуктивності і результативності; аналіз взаємозв'язку і взаємозалежності рівня соціогуманітарної компоненти і результатів діяльності суб'єкта господарювання; розробка і реалізація оперативних управлінських рішень, розрахованих на довгострокову перспективу, з урахуванням тенденцій, які склалися; регулювання і прогнозування рівня економічної безпеки у розрізі її характеристик; оперативний контроль щодо спрямування управлінських рішень на оптимізацію рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання в контексті соціогуманітарної компоненти.

4. На сучасному етапі розвитку виробництва для вирішення поставлених перед ним завдань, крім ефективного планування соціогуманітарного розвитку, необхідна повна мобілізація соціогуманітарних чинників, посилення соціальної спрямованості управління виробничими підприємствами. У зв'язку з цим виникає необхідність у вдосконаленні управління соціогуманітарними процесами, підвищенні ефективності соціогуманітарного розвитку підприємств. Важливу роль у цьому можуть відіграти служби соціогуманітарного розвитку підприємств, яка повинна проводити: соціологічні дослідження на підприємстві й на основі всебічного вивчення соціальних проблем організації праці, побуту та відпочинку працівників розробляти й реалізовувати заходи, що забезпечують виявлення і використання резервів зростання продуктивності праці і підвищення ефективності виробництва; удосконалення управління соціогуманітарними процесами, поліпшення виховної роботи й розвиток творчої активності працівників.

5. Зазначаємо, що актуалізації деструктивних тенденцій в економічній безпеці підприємств, вказують на той факт, що діагностування покликане розв'язати дві найважливіші проблеми соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств. По-перше, розкрити логіку й методологію дослідження, оцінки рівня соціальної безпеки підприємств на основі аналізу системи глибинних причинно-наслідкових зв'язків її формування та врахування впливу соціогуманітарних чинників. По-друге, визначити методи й механізми, що дають можливість максимально ефективно впливати на параметри соціальної безпеки, приводити її рівень у відповідність до вимог економічної безпеки підприємств.

6. На засадах аналізу існуючих методів та критеріїв оцінки економічної безпеки підприємств виявлено, що розглянуті основні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства мають ряд спільних недоліків: сукупність показників економічної безпеки велика у зв'язку з тим, що необхідно охопити всі сторони діяльності підприємства; необхідність градації рівнів економічної безпеки підприємства від величини відхилень фактичних і порогових значень показників; методики досить трудомісткі; потребують використання великого обсягу статистичних даних. Тому запропоновано сформувати комплексну систему оцінювання, побудовану на засадах методів: стратегічний аналіз (маркетингові методи PEST-аналіз та SNW-аналіз); кваліметрична оцінка; структурно-аналітична оцінка: матричне моделювання, побудова профілю середовища підприємницьких структур – SPACE-аналіз; екстраполяція параметричних залежностей витрат на зміцнення економічної безпеки.

Результати дослідження, сформульовані у даному розділі, узагальнено в працях автора (Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Vivchar O.; Vivchar O., Kolesnikov A.; Вівчар О. І., Храпкіна В. В., Шерстюк Р. П.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Мартинюк В. П.; Вівчар О. І., Мартинюк В. П.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І., Стасишин О. Т.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Колесніков А. П.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.) [46; 47; 49; 50; 53; 58; 62; 64; 65; 70; 73; 74; 75; 89; 97; 101; 102; 105; 107; 115].

РОЗДІЛ 4
ОСНОВНІ СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

4.1. Механізми впливу злочинної діяльності на соціогуманітарну складову економічної безпеки підприємств

Злочинність в системі підприємницьких структур виникає в результаті деформації соціальних відносин, дисфункції соціальних інститутів та особистості. Слід зазначити, що, на даний час, розвивається воно в результаті недосконалості законодавства, відсутності контролю та відповідальності підприємств, установ та організацій, багато з яких досягають над прибутків як законними, так і протиправними методами. Саме ці та інші обставини обумовлюють необхідність розробки цієї теми наукових досліджень. Тому враховуючи сучасну суспільно-політичну ситуацію, актуальним і своєчасним є аналізування означеної проблематики та розроблення багатовекторного механізму протидії злочинності засобами економічної безпеки підприємств з врахуванням соціогуманітарного виміру.

На основі проведених теоретичних досліджень встановлено, що продовж тривалого часу у вітчизняній науковій літературі вживали тільки поняття “злочинність”. При цьому, між поняттями злочинності і загальнокримінальної злочинності можна було сміливо ставити знак рівності. Однак, динамічний розвиток наукової думки відзначає, що організованою злочинністю називають, явищем (феноменом й іншим, що недстатньо вивченими термінами), організованим злочинного групою, співтовариством, сукупністю кримінальних елементів.

У даній соціогуманітаній прощині залежно від функцій в системі підприємницьких структур нами з врахуванням соціально-політичної ситуації, запропоновано виокремити такі види організованої злочинності:

– організована злочинність політико-соціального характеру (основною метою злочинного співтовариства є не так пряма матеріальна вигода, як підтримка чи руйнування наявної соціально-політичної системи);

– організована злочинність групового характеру (основа існування цих організацій – специфічний престиж, який дає сама належність до організації);

– організована злочинність корисливого типу (мета – матеріальна вигода (грабіж, крадіжки, рекет, шахрайство та ін.);

– організована злочинність – злочинний синдикат, який можна назвати мафіозним та ін.

Звертаємо увагу на те, що основною метою організованої злочинності на підприємствах є перманентне одержання максимального прибутку через незаконне виробництво товарів і послуг з використанням насильства під прикриттям корумпованих владних структур.

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що наприклад, в умовах АТО, найтиповішими напрямками кримінальної діяльності злочинних організацій можна ідентифікувати: кримінально-комерційна діяльність (фінансово-банківські шахрайства, комерційно-виробнича діяльність, кримінальна приватизація, порушення податкового законодавства тощо.); рекет, що має більш приховані, замасковані форми, ніж було в злочинних угрупованнях, здійснюють самостійно злочинну діяльність; торгівля зброєю, наркотиками, організація проституції; викрадення людей (кіднепінг) з наступним отриманням великого викупу; окремі випадки розбійних, бандитських нападів, вбивства на замовлення; організація та здійснення заходів для безпеки членів злочинних організацій шляхом протидії правоохоронних органів, і навіть кримінальним конкурентам з різних засобів і методів від корумпованих зв'язків до кримінального екстремізму; міжнародна злочинна діяльність, основною частиною якої є контрабанда, фінансові шахрайства; виробництво фальшивих грошей; інші напрями злочинної діяльності (Харазішвілі Ю. М.) [284].

На основі вище описаного в даній площині нами пропонується, виокремити такі сфери незаконної діяльності злочинних угруповань:

– у сфері економіки – легалізація незаконних капіталів, яка спричинила активізацію злочинної діяльності в кредитно-фінансовій системі, нецільове використання кредитів і бюджетних засобів, зростання кількості злочинів, пов'язаних з контрабандою матеріальних цінностей, продаж зброї, наркотиків, дорогоцінних металів;

– у сфері політики – політизація злочинних співтовариств (просування "своїх" депутатів у владні структури, формування груп тиску і лобіювання інтересів);

– у сфері міжнародних відносин – інтеграція пострадянських злочинних співтовариств у світову злочинність.

Отже, на основі опрацьованих літературних джерел встановлено, що організована злочинність це співтовариства "злодіїв у законі", що не мають аналогів у світовій кримінальній практиці, банд, угруповань, організованих груп. Основними визначальними характеристиками організованих злочинних угруповань є: наявність матеріальної і фінансової бази; колегіальний орган управління – "рада"; статут організації у вигляді неформальних норм поведінки, традицій, законів, санкцій за їх порушення; функціонально-ієрархічна система побудови організації; наявність інформаційних баз корумпованих чиновників, а також об'єктивної інформації про стан справ в органах влади і управління, особливо в правоохоронній системі, банках, фірмах та інших підприємницьких структурах, русі товару, кон'юнктурі ринку, цінах на наркотики і т. ін.; наявність "своїх" людей в органах влади, судовій і правоохоронній системах; специфічна "мовно-понятійна" система, яка включає жаргон, особливо у письмовій мові.

Так, у 2012 р. в Україні організована злочинність контролювала близько 40 % виробництва валового національного продукт. Злочинцями для "відмивання" здобутих злочинним шляхом грошей було створено близько 300 легальних комерційних структур (Кравчук С. Й.) [184].

Випадкові (тимчасові) злочинні групи виникають зазвичай спонтанно або для скоєння одного злочину. Вони нестійкі в часі і не мають суворо регламентованих систем взаємодії і підлеглості.

Злочинці-одинаки – кримінальні елементи, котрі, як правило, діють індивідуально, а якщо мають спільників, то використовують їх або "втемну", або не інформуючи в повному обсязі про свої злочинні наміри. Злочинцями-одинаками можуть бути як особи з кримінальним минулим, так і злочинці, що зважилися на здійснення злочину під впливом несприятливих обставин.

Промислове шпигунство. На ринку послуг з'явилося багато фірм, що надають клієнтам такі послуги, як несанкціоноване проникнення в чужі бази даних, прослуховування телефонних розмов, розкрадання документів, що містять комерційну таємницю, і т. ін.

Конкуренти – фірми, компанії та інші організації, які: займаються аналогічною діяльністю; претендують на використання тих самих приміщень, устаткування, сфери виробництва; використовують одні й ті самі комунікації; відчувають потребу у фахівцях, що працюють в банку, фірмі.

Конкуренція зазвичай виражається в таких формах, як суперництво, протиборство. Суперництво припускає цивілізовану боротьбу між компаніями або групами компаній за споживача, постачальника, за вигідні умови кредитування, за голоси виборців. За протиборства перевага віддається таким формам недобросовісної конкуренції, які дають змогу знищити конкурента або завдати йому серйозного збитку. При цьому найбільш популярними прийомами і методами є: дискредитація конкурента і його продукції в очах споживачів, партнерів, кредитних організацій; шкідництво; диверсії (підпали, вибухи); захоплення заручників; шантаж; убивство підприємців. До подібних акцій конкуренти вдаються, використовуючи послуги кримінальних структур або фірм, що займаються промисловим шпигунством.

Ми не можемо залишити поза увагою те, що першою ознакою організованої злочинності є наявність об'єднання осіб схильних до злочинності

з вираженою ієрархією, суворою дисципліною і стійкою системою кримінальних традицій.

Дотримуючись логіки нашого дослідження зазначаємо, що рівень організованої злочинності умовно ділиться на примітивний, середній і високий. Примітивний менш небезпечний, оскільки носить локальний характері і немає через відкликання чиновниками органів влади й управління. Середній і високий рівні є схожими. Їм характерні наступні ознаки: між главарем і виконавцем існують проміжні ланки; наявність підрозділів що спеціалізуються з різних напрямах; зв'язки з чиновниками органів влади й управління (Шнипко О. С.) [302]. Для високого рівня – організація відносин різних груп і координація дій.

У цьому ж контексті відзначимо, що у системі підприємницьких структур другим напрямом організованої злочинності – економічний. Головна мета систематичного порушення ними закону – збагачення, нагромадження капіталу, із чим нерозривно поєднана діяльність із легалізації капіталів отриманих злочинним шляхом (відмивання грошей). Зазначимо також, що третім напрямом організованої злочинності – корупція.

Одразу ж зауважимо, що деталізуючи тематику нашого дослідженя до загальних ознак організованих злочинних груп в системі підприємницьких структру відносять такі: кримінальна організованість; тривалість функціонування; стійкість; масовість; розмежування функцій між учасниками; ієрархічність; спеціалізація діяльності; мета – максимальна прибуток у мінімальний термін; специфічне соціальне "страхування" членів групи; заходи для безпеки; жорстка дисципліна; наявність соціальних зв'язків й негативний вплив на суспільство; корупція; масштабний, міжрегіональний і відомий міжнародний характер злочинної діяльності; здійснення злочинної діяльність в економічних і політичних цілях; наявність лідера, керівного ланки.

З практичної точки зору, в Україні склалися два діаметрально протилежні бачення боротьби з організованою злочинністю. Відповідно до даного погляду, з нею можна боротися на основі карного й процесуального законодавства. Прихильники іншого вважають, що цього робити не можна, тому що

організатори злочинних в системі підприємницьких структур ухилятимуться від кримінальної відповідальності, оскільки самі вони безпосередньо не скоюють конкретних злочинів. Тому обгрунтовано потрібний спеціальний закон про організовану злочинність.

Злочин в системі підприємницьких структур – це результат внутрішньоособистісного, міжособистісного, а інколи й соціально-політичного конфлікту. Можна сказати, що злочин – це соціоконфліктний спосіб задоволення потреб, досягнення цілей.

Наголосимо, що домінуючі тенденції та сучасні проблемні аспекти дозволяють зазначити, що механізм злочинності – це процес криміналізації особистості й спільнот. Здійсненню злочину, як правило, передує певний відрізок часу. Набувають злочинного досвіду в процесі асоціалізації, причому і добровільно, і примусово.

Підкреслимо, що сьогодні найбільш прийнятним підходом для аналізу сучасної злочинності в Україні є соціогуманітарний контекст на походження досліджуваного явища. У свою чергу, основою концептуальної моделі злочинності може стати теорія деформації соціальних відносин, інститутів, спільнот і особистості. Саме ця обставина дає змогу зрозуміти причини, механізми і масштаби криміналізації держави, економіки підприємницьких структур й суспільства.

Ріст економічної злочинності завжди пов'язаний із кризою у сфері моральності. Зв'язок тут зворотний: що нижча моральність, то вища злочинність. Однак не можна виділяти причини моральної кризи та посилатися на важке матеріальне становище і тощо. Усе залежить від соціогуманітарних чинників, а саме особистісного розвитку, самооцінки, контролю, відповідальності, самоповаги особистості. На рівень злочинності впливають не самі по собі об'єктивні, наприклад економічні, причини, а також сприйняття, ставлення до них, тобто причини пізнавального аспекту (Баланда А.) [14].

Слід зазначити, що одержання прибутку не вважається єдиним можливим мотивом і метою організованого злочинного діяльності. Її метою поруч із

збагаченням може бути одержання лідерами організованих злочинних груп владних повноважень у державних, господарських та інших органах. Найчастіше така мета у лідерів злочинних співтовариств виникає після задоволення мети збагачення. Так, виходячи з викладеного, занепокоєння викликає, що 45 % опитаних працівників правоохоронних органів відзначили, що реальні доходи від кримінальної діяльності лідери злочинної середовища витрачають на насичення політичну сферу життя суспільства. Відомі респондентам факти подібного проникнення виражалися наступного: висування свого кандидата виборах у державні органи (52 %); фінансова чи інша підтримка не своїх кандидатів, але у надії використовувати їх потім у своїх цілях (33 %); особисте проникнення лідерів організованого злочинного середовища до органів влади (37 %); підкуп членів виборчих комісій (11 %); підкуп інших державних службовців (23 %); створення громадських організацій корисною і фондів з метою здійснення впливу них (18 %); встановлення контролю за вже створеними організаціями та фондами (15 %); надання впливу політику через навчальними закладами своїх ставлеників (11 %); залякування неугодного політичного діяча (8 %) й усунення такого діяча (4 %) (Головкова Л. С., Якимова А. М.) [129].

На основі проведених досліджень, ми прийшли до висновку, що одним з основних генераторів ризиків в Україні є нелегальна (кримінально-тіньова) економічна діяльність. Найбільш інформативною характеристикою середовища, сфери ризиків і специфіки є аналіз структури найбільш поширених предикатних злочинів. З рис. 4.1 видно, що на першому місці серед предикатів, які вчиняються в Україні, знаходиться діяльність суб'єктів фіктивного підприємництва.

У свою чергу фіктивне підприємництво є одним із ключових елементів механізму ухилення від сплати податків, суть якого зводиться, з одного боку, до утворення сприятливих умов для вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, з другого − до маскування злочинної діяльності, зменшення об'єкту оподаткування з податків, зборів та інших обов'язкових платежів,

приховування джерел походження і місцезнаходження злочинної діяльності з метою ухилення організаторів від відповідальності.

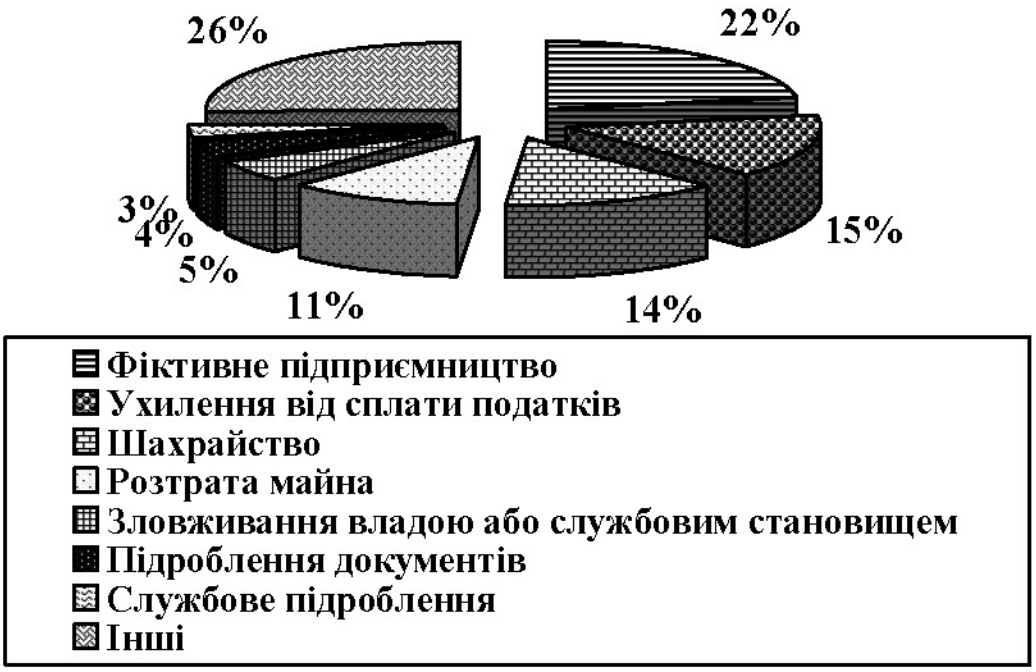

Рисунок 4.1 – Структрура злочинної діяльності 2017 р.

[сформовано автором на основі статичничних даних]

Наведена на рис. 4.1 структура дозволяє констатувати ще один факт, який конкретизує специфіку злочинної діяльності – національна структура предикатних злочинів є фіскально-корупційною. Приблизно 40 % предикатних злочинів пов'язані із різними способами нелегального/тіньового перерозподілу доходів підприємницьких структур (фіктивне підприємництво; ухилення від сплати податків; шахрайство; розкрадання), ще 40 % предикатних злочинів пов'язані із вчиненням різного роду корупційних діянь (зловживання владою, службовим становищем, підроблення документів тощо).

Таким чином, специфіка утворення вітчизняних нелегальних доходів полягає у тому, що їхнім основним джерелом є не наркобізнес чи інші види класичної злочинності, а сфера білокомірцевої злочинності – ухилення від сплати податків у великих і в особливо великих розмірах та вчинення корупційних діянь із залученням широкого спектру національних публічних діячів (Живко З. Б.) [153].

Звертаємо увагу на те, що на підприємствах зростанню економічній злочинності сприяють:

– несправедливість в оплаті праці та оцінці заслуг співробітників. В таких випадках деяка частина персоналу намагається відновити справедливість шляхом розкрадань, приписок тощо;

– неясність в правах власності. Це сприяє девіантною діям вищих менеджерів;

– складна виробнича та організаційна структура, наявність дочірніх фірм, філій та інших економічно самостійних підрозділів;

– заплутана система обліку;

– низька якість посадових інструкцій: не зрозуміло, хто за що відповідає;

– необґрунтована система відбору та атестації персоналу.

Важливо усвідомлювати, що на розвиток суспільних відносин негативно впливає надмірна матеріалізація соціального життя, яка вимагає великої затрати часу, а також відмова від духовних цінностей на користь матеріальних.

Неможемо залишити позаувагою той факт, що соціогуманітарні чинники пов'язані із суспільною реальністю, вплив якої на соціальну психіку насамперед визначає соціаогуманітрані стани суспільства.

До головних соціогуманітарних чинників, які визначають соціальний розвиток працівників, належать: соціальні й політичні конфлікти та нестабільність; наявність роботи чи безробіття; позиція і змістовна спрямованість засобів масової інформації (ЗМІ); соціальна бідність; тривала дія негативних емоцій; духовна, соціальна, емоційна і фізична депривація; соціальна справедливість чи несправедливість; правова захищеність чи незахищеність; соціальний оптимізм; співвідношення матеріальних і духовних потреб у суспільстві; релігія; соціальна деградація; соціально-психічна єдність суспільства та ін. (Держко І. З.) [142].

Під впливом цих соціогуманітарних чинників відбуваються зміни в соціальній психіці працівників. Працівники підприємств можуть перебувати в

одному з трьох станів: соціально-психологічної нестабільності; соціально-психологічного напруження; соціального психозу.

Кожен з цих станів може мати три рівні вираження: низький, середній і високий. Динамічними елементами соціогуманітарноъ компоненти в системі підприємницьких структур є: соціальна взаємодія; соціальна агресивність; соціальні почуття; соціальний настрій; соціальний оптимізм; соціальне самопочуття; соціальні ціннісні орієнтації; ставлення до влади; соціальна совість (Афоніна О.) [11].

Під руйнівною психологією слід розуміти відповідні стиль мислення, суспільну (колективну) свідомість і самосвідомість, установки, ціннісні орієнтації, стереотипи та інші утворення різних етнічних суспільств, політичних партій, організацій та окремих індивідів, які сприяють формуванню негативних соціогуманітарних, політико-психологічних, психологічних явищ, що руйнують соціогуманітарних єдність працівників, дезорганізовують функціонування його соціальної психіки та сприяють виникненню негативних соціально-психологічних станів. Водночас руйнується соціально-психологічна єдність державно-політичної суспільства.

В таких умовах функціонування, слід відзначити, що соціогуманітарну компоненту економічної безпеки працівників можна виразити через її складові, а саме соціоорієнтовану, духовно-перцептивну, морально-перцептивну, політично-інтеріоризаційну, емоційно-почуттєву та раціонально-вольову. Тому сьогодні як ніколи актуальним є питання виховання нації, тобто формування її соціогуманітні єдності. Так, наприклад, фахівці США [Альбрехт та ін.] виділяють три основні передумови корисливих дій: особисті якості людей (завищені потреби тощо); зовнішні обставини; можливості для злочинних дій.

Конструктивний аналіз теоретичних напрацювань та наявність практики дозволяють зазначити, що в основі сучасної загальнокримінальної злочинності – групова кримінальна діяльність. Але якщо проблема малих груп загалом є однією з традиційних і розроблено її в соціальній психології (йдеться про поняття, структуру, динаміку і класифікацію груп), то з приводу злочинних

груп сказати те саме навряд чи можна (Вінічук М. В.) [120]. Кримінально-правовий підхід до поняття злочинних груп ґрунтується на ознаці співучасті. Злочинні групи відрізняються від інших низкою параметрів: цілями, структурою, специфікою феноменологічних процесів.

Щодо класифікації злочинних груп, то тут також немає одностайності поглядів. Відповідно до кримінально-правової теорії і практики, нами запропоновано організовані злочинні групи, банди, а також "злочинні трупи", "злочинні угруповання", "злочинні співтовариства" та ін. Характеристиками злочинної групи в системі підприємницьких структур є кількісний склад, причини виникнення, статусно-рольова структура (кожен член групи виконує певну роль і має той чи інший статус); система внутрішньогрупових зв'язків (каналів, засобів, місць і часу "сходок" (зустрічей), способів маскування цілей і дій), характер норм і "санкцій" у разі відхилення від цих норм, становище групи серед інших. До структури злочинного співтовариства входять: "елітарна група", "мозковий центр", "система зв'язків", "служба безпеки", "розвідка", "контррозвідка", "бойовики". У будь-якому разі, більшість викритих злочинних груп функціонували за цією схемою.

В сучасних трансформаційних процесах, ознаками організованих злочинних груп є: організація груп для заняття злочинами як професією протягом більш-менш тривалого часу; централізація влади в руках одного чи декількох членів групи; створення грошових фондів для потреб організації; корумпування, яке виявляється у створенні системи зв'язків із суддями, міліцією, політичними діячами, а також адміністрацією; тверда дисципліна; ретельне планування, з мінімальним ризиком проведення і наслідків злочинних операцій.

Організовані злочинні групи здебільшого займаються злочинним бізнесом у формі рекету, проституції, контрабанди наркотиків, азартних ігор. Вони проникають у сферу державної служби, економіки й набувають міжнародного характеру. Злочинні групи мають матеріальну базу, колегіальний орган керівництва, статут у вигляді переліку неформальних норм, традицій і

законів, а також санкцій, інформаційну базу – систему зв'язку, розвідки і контррозвідки. Існує ще один аспект проблеми, пов'язаний з розкриттям масової злочинної поведінки, – це масові безладдя, непокора і т. ін.

В сучаних умовах неможливо залишити поза увагою функціонування тіньових схем підприємницьких структур, тому детальніше розглянемо та опишемо. З метою більшого розкриття проблематики тіньових операцій та злочинної діяльності сформуємо на рис. 4.2. та подамо типово-прикладну схему виводу в тіньовий оборот горошових засобів підприємства.

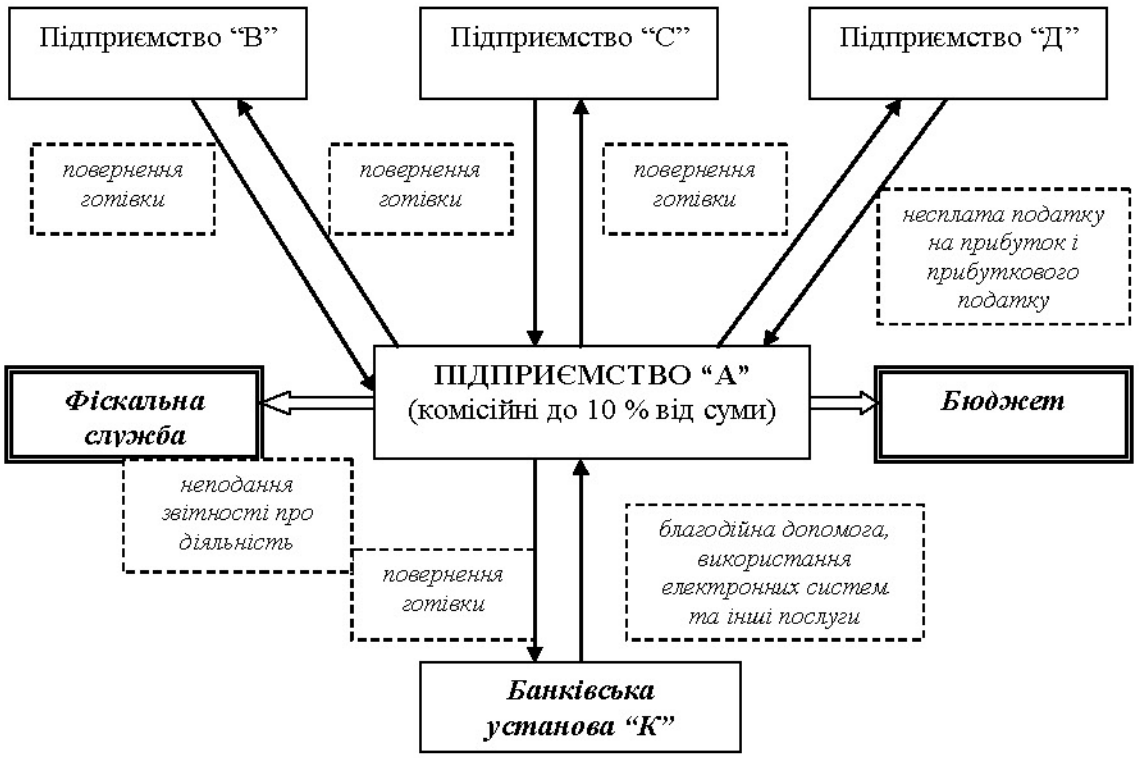

Рисунок 4.2 – Типово-прикладна схема виводу в тіньовий оборот горошових засобів підприємства

[авторська розробка]

Як бачимо з рис. 4.2 через розрахункові рахунки підприємства "А" (відкриття в банку "К") проводить переведення коштів за фіктивно виконані роботи і послуги (моніторинг, страхування, оренда, благодійна допомога тощо),

після чого грошові засоби, за відрахуванням 6-10 % комісійних, повертаються на підприємства “В”, “С”, “Д”.

На наступному рис. 4.3. подамо схему ухилення від сплати податку на прибуток з використанням фіктивних підприємств (ТМЦ – торгово-матеріальні цінності).

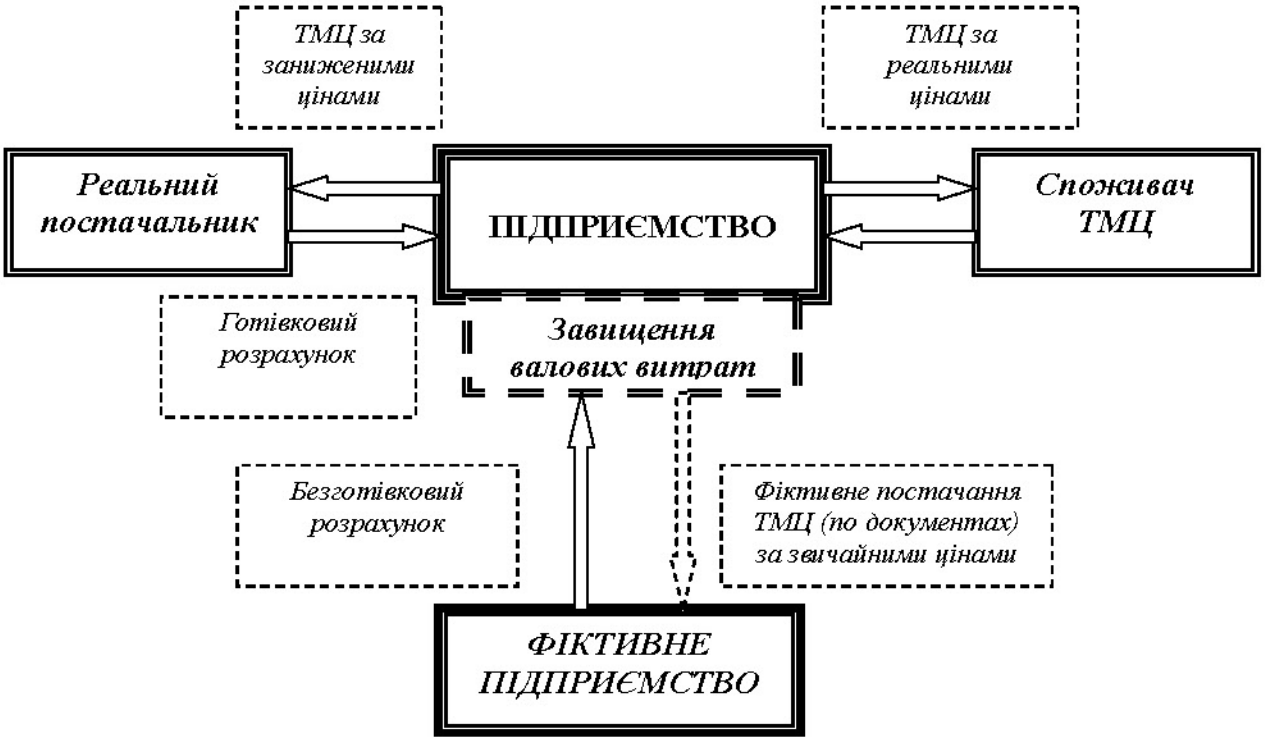

Рисунок 4.3 – Типово-прикладна схема ухилення від сплати податку на прибуток з використанням фіктивних підприємництв

[авторська розробка]

На основі рис. 4.3 зазначаємо, що використання “фіктивних підприємств” надає можливість реальним підприємствам вирішувати одночасно два завдання:

1) завищуючи ціни на товари на “фіктивних” підприємствах, вони штучно збільшують валові витрати при їх придбанні та мінімізують податкові зобов’язання по податку на прибуток після реалізації таких товарів за звичайними цінами;

2) у той же час вони штучно збільшують і податковий кредит з ПДВ.

Механізм дії схеми рис. 4.4 полягає в наступному, кошти від легальних платників зараховуються на рахунки фіктивних фірм і надалі перераховуються на спеціалізовані розрахункові рахунки цих же підприємств, з яких знімаються у вигляді готівки. Готівка за винятком відсотків, передається клієнту разом з пакетом підроблених документів за фіктивно придбані товарно-матеріальні цінності. Останній часом наявні випадки відкриття розрахункових рахунків фіктивних підприємств м. Києві, м. Дніпро, м. Харкові тощо. При цьому варто врахувати, що розрахунковий рахунок такого підприємства не привертає належної уваги фіскальних органів через відсутність зведень про їх реєстрацію та діяльність (Vivchar O., Shcherban O., Kvasniy L.) [71].

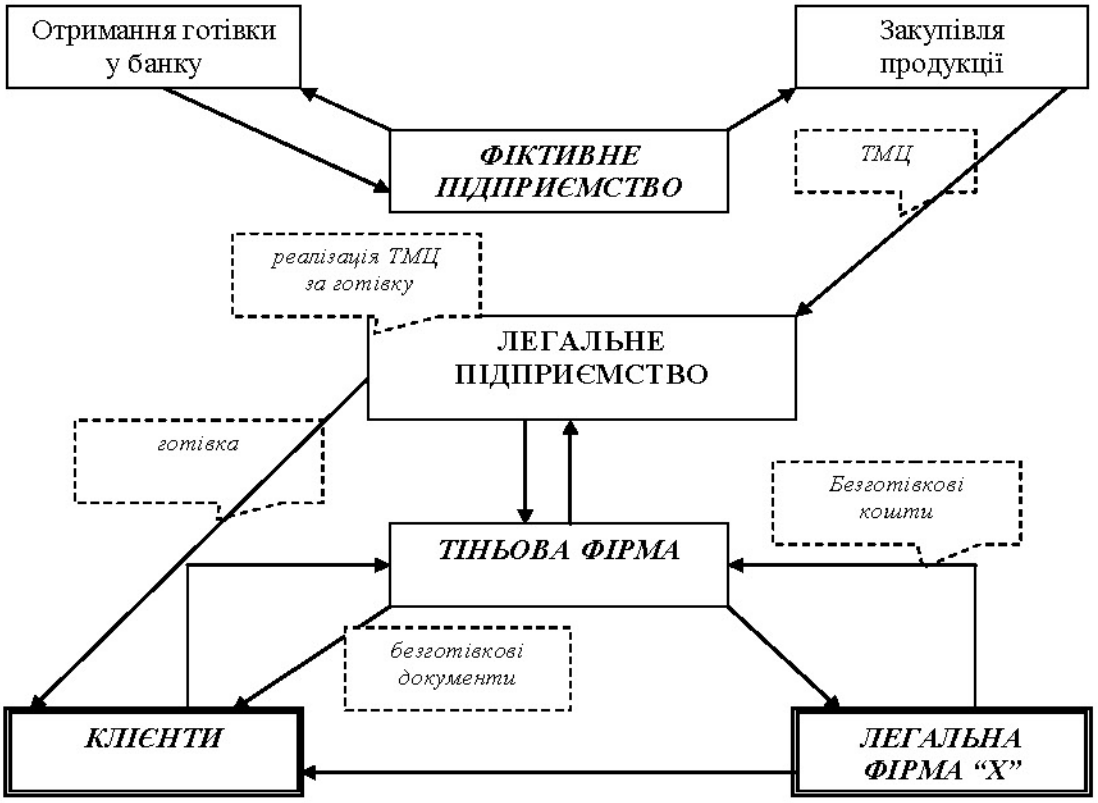

Рисунок 4.4 – Типово-прикладна схема конвертування коштів із використанням фіктивних підприємств

[авторська розробка]

Також необхідно зазначити наступні види порушень в системі дестабілізації соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств:

1) афери з боку провідних спеціалістів (менеджерів і керівників середньої ланки, відповідальних за конкретний напрям бізнесу підприємства), в основному "за стінами" своєї фірми, зокрема у міжнародних організаціях;

2) фальсифікація сум "живих грошей" ("готівки") у касі й сум на банківських рахунках, підробка чеків підприємства;

3) несанкціонований продаж і використання майна (власності) підприємства із корисливою метою;

4) оплата роботи підставних ("фіктивних осіб"), так званих "проліків";

5) фальсифікація документації підприємства за допомогою електронної техніки й Інтернету (наприклад, перерахування коштів підприємства на свій особистий рахунок, внесення "потрібних" змін у звітні документи);

6) несанкціоновані операції із цінними паперами, матеріальними й нематеріальними активами підприємства;

7) фальсифікація звітів про використання коштів, виділених на відрядження, "представницькі видатки", на інші потреби підприємства.

На нашу думку, мотиваційні фактори афер персоналу підприємства можна класифікувати так:

– особисті фінансові труднощі, неможливість задоволення життєвих потреб своїх та сім'ї;

– наявність слабких місць ("дір") у системі управління діяльністю фірми (зокрема в системі бухгалтерського обігу);

– низька кваліфікація керівництва підприємства;

– нездоровий діловий клімат у колективі підприємства (наявність "скривджених")

– психологічна готовність (схильність) працівника до зловживання службовим становищем;

– порочні зв'язки, вчинки, захоплення;відсутність налагодженого контролю з боку керівництва за діяльністю персоналу;

– слабкий кадровий менеджмент, що дає змогу займати відповідальні посади співробітникам-аферистам, неефективна персональна робота з кадрами.

Разом з тим, слід зазначити, що аналіз стану, рівня, структури, динаміки організованої злочинності дозволяє констатувати, що в умовах нестабільності, у недалекому майбутньому можна очікувати подальшого збільшення кількості організованих злочинних співтовариств, розширення сфер злочинної діяльності, збільшення кримінальної активності з допомогою фінансово-кредитної та надійної банківської систем. Слід очікувати випереджаючого зростання організованих форм скоєння злочинів і в загальній структурі злочинності, збільшення розмірів шкоди, яке заподіюють злочинці.

Резюмуючи вище описане констатуємо, що специфічними тенденціями та особливостями економічних злочинів можна відзначити:

– високий рівень латентності сучасних корисливих економічних злочинів;

– швидке удосконалення способів і засобів злочинних посягань;

– динамічність, здатність до швидких трансформаційних змін і адаптації до нових умов і правил господарювання (економіко-правових новацій і ін.);

– зростає кількість злочинів, які вчиняються у сфері високих технологій (кардинг, комп'ютерна злочинність, мережна злочинність, злочинність у сфері персонального зв'язку), з використанням спеціальних знань у сфері фінансової й економічної діяльності, у процесі професійної діяльності;

– активна участь у здійсненні корисливих економічних злочинів організованих злочинних груп;

– зрощування корисливої економічної і корисливої загальнокримінальної злочинності;

– посилення міжрегіонального і транснаціонального характеру корисливої економічної злочинності;

– створення ефективної системи легалізації доходів, отриманих від злочинної діяльності (Гнибіденко І.) [125].

Отже, аналіз досліджуваної наукової проблематики, обумовлює необхідність формування багатовекторного механізму протидії злочинності в системі економічної безпеки підприємств, алгоритм реалізації якого передбачає:

– розробку та прийняття системи захисту від проявів організованої злочинності та корупції;

– проведення загальноекономічної стабілізації за рахунок повного ринкового реформування та демонополізації економіки з метою покращення економічної безпеки підприємств відповідно;

– збереження системи державного контролю та віповідальності за діяльністю усіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності з питань, що зачіпають інтереси суспільства (сплата податків, зайнятість населення, підтримка науково- і технічного розвитку та ін.);

– створення сприятливі правові та економічні умови для внутрішнього інвестування легального підприємницького бізнесу;

– формування чіткого механізму контролю та відповідальності за ефективним використанням державних коштів та майна;

– зведення до мінімуму готівкового обігу коштів шляхом розширення сучасних електронних засобів розрахунків та впровадження сучасних форм звітності, які дадуть змогу забезпечити чіткий контроль за грошовим обігом;

– розроблення та впровадження системи економічних засобів контролю за легалізацією коштів, здобутих злочинним шляхом;

– розроблення та законодавчо врегулювання доступу правоохоронних органів до банківської інформації підприємницьких структур;

– розроблення та реалізація проекту Програми щодо повернення в Україну валютних цінностей, які незаконно перебувають за її межами;

– розроблення та запровадження економіко-правових механізмів правомірного реагування на порушення ринкових відносин, за відсутності яких використовуються кримінальні засоби розв'язання конфліктів.

Крім цього ефективна боротьба з проявами економічної злочинності потребує не лише комплексного системного підходу, органічного поєднання профілактичних, правоохоронних та репресивних заходів з боку держави, а і чітко визначених пріоритетів та належного забезпечення: економічного, кадрово-професійного, інформаційно-аналітичного, науково-методичного,

матеріально-технічного тощо. Нехтування хоча б однією з цих складових, суттєво знижує ефективність боротьби з економічною злочинністю в державі.

Ми дотримуємося даної позиції і хотілося б додати, що для попередження економічних злочинів на підприємствах необхідно:

– вдосконалення систем відбору і оцінки персоналу, збір інформації о потенційних співробітників, оцінка не тільки ділових, але і моральних якостей;

– спрощення організаційних структур;

– удосконалення систем обліку;

– дублювання і контроль бухгалтерських операцій;

– організацію систем внутрішнього аудиту.

4.2. Сучасна кіберзлочинність та вектори протидії на соціогуманітарну компоненту економічної безпеки підприємств

В сучасних трансформаційних умовах соціально-економічної безпеки господарюючих суб'єктів країни все більше залежать від технічної інфраструктури та її захищеності. Слід зазначити, що кіберзлочинність завжди супроводжувала державну діяльність. В таких умовах для підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю підприємницьких структру, Україна досить давно почала відповідні роботи, необхідні для створення власної стратегії кібербезпеки підприємств. Світовий досвід у цій галузі закликає до створення системи глобального обміну інформацією. Як свідчать результати наукових досліджень проблематика кіберзлочинності непокоїть не тільки державу в цілому, а й кожного окремо взятого господарюючого суб'єкта. На сьогодні боротьба зі кіберзлочинами на підприємствах є однією з найбільш актуальних проблем у всьому світі та Україні зокрема.

Адже, сучасна проблематика забезпечення економічної безпеки підприємств входить до ряду пріоритетних, що обумовлено такими причинами: зростанням злочинності у країні; збільшенням випадків рейдерських атак на підприємства; необхідністю реструктуризації бізнесу на базі найновітніших інформаційних технологій, що сприяють появі інформаційно-обчислювального

та телекомунікаційного обладнання, яке вимагає особливого захисту; необхідністю підвищення конкурентоспроможності підприємства тощо.

Саме тому, результати наукових досліджень проблематики кіберзлочинності непокоїть, не тільки державу в цілому, а й кожного окремо взятого господарюючого суб'єкта.

Кіберзлочинність – неминучий наслідок глобалізації інформаційних процесів і є основною загрозою соціогуманітарної компоненти підприємств. Зростаюча кіберзлочинна діяльність на підприємствах вимагає постійного вдосконалення інформаційних технологій і розширення нових можливостей "вдосконалення" інструментів протистояння чинників, що створюють економічну загрозу для глобальних інформаційних мереж та соціогуманітарної компоненти.

Так з практичної точки зору звертаємо увагу на те, що О. Йона і Н. Казакова окреслили поточну ситуацію кіберзлочинності підприємницьких структру в світі, яка вимагає постійного вдосконалення методів боротьби. В. Струков і В. Торжник запропонували способи запобігання кіберзлочинності в контексті державної інформаційної безпеки. В. Голубев провів аналіз кіберзлочинності в сфері економічної безпеки. Особливості транснаціональних кіберзлочинів і труднощі, що виникають в їх розслідуванні були розглянуті В. Бабакіним. Стаття В. Маркова присвячена аналізу методологічних особливостей кількісних (статистичних) показників кіберзлочинності в Україні. Характерні ознаки субкультури зловмисниками були визначені Б. Дзюндзюком.

Звертаємо увагу на те, щодо даної наукової проблематики дослідження концептуальних аспектів кіберзлочинності – соціогуманітарний та безпекознавчий контексти, полягають в обгрунтованні основних показників щодо аналізування кіберзлочинності та ідентифікація діагностики завдань в системі економічної безпеки підприємств. А також розроблення способів протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення економічної безпеки підприємств соціогуманітарної складової.

Науковці стверджують, що кіберзлочинність (комп'ютерні злочини) – використання комп'ютера як інструмента нелегальних дій, таких як шахрайство, торгівля дитячою порнографією та інтелектуальною власністю, крадіжка особистих даних, що порушує недоторканність приватного життя. Кіберзлочинність, особливо через Інтернет, значно зросла, оскільки комп'ютер став центром комерції, індустрії розваг та уряду.

На основі проведених наукових досліджень, можна констатувати, що кіберзлочинність – неминучий наслідок глобалізації інформаційних процесів і як наслідок є основною загрозою соціогуманітарної компоненти підприємств. Простота, легкість, анонімність, доступність і заощадження часу – основні напрями, що роблять інформаційні технології привабливими для людства, – не могли не привабити до себе уваги осіб, що здійснюють протиправну діяльність. Зростаюча кількість кіберзлочиної діяльності на підприємствах, постійне вдосконалення інформаційних технологій і, як наслідок, нові можливості "вдосконалення" інструментів їх скоєння створюють економічні загрози для глобальних інформаційних мереж і суспільства в цілому. Це зростання також є неминучим процесом, оскільки законодавче регулювання стосунків у сфері інформаційних технологій не може ні випередити їх розвиток, ні навіть йти з ним в ногу. Слід зазначити, що в умовах проникнення кіберзлочинності в соціогуманітарну компоненту підприємницького і державного життя, її подолання, стає основоположним чинником на шляху входження України в світовий інформаційний простір.

Гарантувати ефективну протидію даному виду злочинів є можлививим лише застосовуючи комплексні підходи до забезпечення економічної безпеки підприємств. Сучасна літературна періодика дозволяє інтерпретувати наступні види кіберзлочинів як: незаконний доступ, незаконне перехоплення, втручання в дані, втручання в систему, незаконне використання пристроїв комп'ютерних паролів, кодів доступу або інших подібних даних.

Хотілося б зазначити, що найбільш поширеними видами злочинів, пов'язаних із використанням інформаційних технологій на підприємствах

країни, є: злочини у сфері комп'ютерних та Інтернет-технологій – 26 %, злочини у сфері функціонування електронних платежів чи платіжних карток – 16 %, злочини у сфері телекомунікацій – 11 %, злочини у сфері використання комп'ютерних технологій при скоєнні традиційних злочинів – 47 %. До того ж самостійним видом злочинних дій стало викрадення ідентифікаційних даних інших осіб, використовуючи які, правопорушники набувають доступ до чужих банківських рахунків, безоплатно отримуючи послуги Інтернет-провайдерів та операторів зв'язку. Звертаємо увагу на те, що такі злочини характеризуються високим рівнем технічного забезпечення, латентністю, організованістю, наявністю міжрегіональних та міжнародних зв'язків. Аналіз тенденцій і динаміки кіберзлочинності в Україні дозволяє зробити висновок, що найбільш розповсюдженим явищем слід вважати регіони з розвинутою інформаційною інфраструктурою, де населення широко застосовує телекомунікаційні технології (Дніпропетровськ, Одеса, Львів, Харків). Лідером у цій сфері є місто Київ, де перебуває майже 60 % усієї української Інтернет-аудиторії.

При цьому, протягом останніх років кількість розкритих кіберзлочинів у сфері ІТ-технологій в Україні майже не змінилося, хоча в сфері комп'ютерних та Інтернет-технологій, кількість розкритих злочинів збільшилося в кілька разів. Таблиця 4.1 містить інформацію про топ-10 країн-мішеней і провідних атакуючих країн, які як наслідок, мають негативний вплив на безпеку підприємств.

Таблиця 4.1 – Топ-10 країн-мішеней і провідних атакуючих країн, 2017 р.

№	Топ "країн-мішеней"	№	Топ "атакуючих країн"
1	2	3	4
1	Філіпіни	1	Китй
2	Індія	2	США
3	Туреччина	3	Франція
4	Бразилія	4	Фінляндія
5	Франція	5	Швеція
6	Китай	6	Італія

Кінець таблиці 4.1

1	2	3	4
7	США	7	Нідерланди
8	Мехіко	8	Великобританія
9	Камбоджа	9	Сінгапур
10	Індонезія	10	Колумбія

[джерело: Live cyber attack threat map (16/2/2017)]

Як свідчать дані табл. 4.1, Китай, США, Франція є і країнами-мішенями, і найбільш атакуючими країнами.

Неможливо залишити поза увагою те, що сучасна субкультура хакерів має кримінальну основу, оскільки її можна визначити як сукупність ідей, цінностей, звичаїв, традицій, норм поведінки, направлених на організацію способу життя, метою якого є вчинення комп'ютерних злочинів, їх приховування і ухилення від відповідальності. При цьому ціннісний комплекс даної субкультури служить для легітимації і популяризації ідеї хакерства в суспільстві, саме тому людина, яка розділяє цінності хакерів, готова піти на інтернет-злочин, або схвалює злочини, що здійснюються іншими.

У сучасних умовах кіберзлочинність має здебільшого організований і міжнародний характер, базується на стрімкому розвитку і використанні телекомунікаційних засобів повідомлень. Близько 62 % кіберзлочинів вчинюються в складі організованих груп, часто на території декількох країн. Кіберзлочинність також характеризується невпинним нарощуванням і вдосконаленням способів учинення злочинів, кожен із них має безліч способів реалізації (Андрушків Б М., Вовк І. П., Вовк Ю. Я.) [6]. Ідентифікуємо основні способи скоєння кіберзлочинів:

1. Способи безпосереднього доступу до комп'ютерних технологій (операційної системи) та комп'ютерної інформації, пов'язані з діями злочинців по знищенню, блокуванню, копіюванню комп'ютерної інформації. Можливий варіант порушення роботи іншого комп'ютерного устаткування чи комп'ютерної мережі шляхом видачі відповідних команд з комп'ютера, у

пам'яті якого є розроблений план протиправних дій. Зазначений спосіб має найбільш розповсюджений характер застосування у злочинах, пов'язаних з "білокомірцевою злочинністю". Серед цієї категорії кіберзлочинів першість посідають особи, що прямо задіяні у виробничому процесі: програмісти, інженери, оператори та ін.

2. Способи видаленого (опосередкованого) доступу до комп'ютерної інформації знаходиться не в прямому зв'язку з іншим комп'ютером (мережевим сервером) і наявною на ньому інформацією. Такий зв'язок може бути здійснений лише за допомогою локальних мереж або ж глобальних систем типу Інтернет.

3. Способи виготовлення, розповсюдження на технічних носіях шкідливих програм для ЕОМ. До цього аспекту відносимо створення (написання) несанкціонованих, вірусних програм, які призводять до шкідливих та небезпечних наслідків. Різновид та кількість таких комп'ютерних програм обчислюється десятками тисяч варіантів, і вони модифікуються залежно від категорії осіб, які їх створюють і на який суб'єкт вони розраховані. Стосовно способу написання цих протиправних програм, то їх теж налічується досить велика кількість.

Дослідження наукової проблематики, дозволяють виділити основні проблемні аспекти протидії кіберзлочинній діяльності:

– глобальний обмін інформацією в режимі реального часу;

– фінансове стимулювання, яке потрібне приватному та державному секторам для поліпшення кібернетичної безпеки;

– правоохоронним органам по боротьбі з транскордонною кіберзлочинністю потрібно більше повноважень;

– розробка методичних напрацювань та впровадження у технології боротьби з кіберзлочинністю кращих практик інститутів міжнародної безпеки;

– адресованість дипломатичного упорядкування глобальних кібердомовленостей повинне стати більш адресованим;

– для допомоги керівникам потрібно удосконалити та розширити мережу

кампаній з інформування підприємств про методи захисту від кібератак (Мариненко Н. Ю.) [202].

Така ситуація корелюється з перерахованими вище проблемами та свідчить про те, що збільшення рівня захищеності інформації в нашій країні потребує підтримки і розвитку. Кіберзлочинність має наслідки як на макро-, так і мікрорівнях, оскільки здатна спричинити значну шкоду окремому суб'єкту, в тому числі й господарської діяльності. Останнім часом відзначається значне зростання кількості випадків несанкціонованого втручання в інформаційні системи підприємств різних галузей. При цьому зловмисники блокують використання програмного забезпечення, що робить неможливою подальшу роботу різних підрозділів підприємства. Часто це призводить до виникнення проблем із контрагентами, контролюючими органами, оскільки тоді втрачається здатність обліково-аналітичної служби підприємства формувати інформацію, і зокрема звітну, та вчасно її подавати у відповідні інстанції, а це, своєю чергою, призводить до застосування штрафних санкцій.

Думки керівників компаній про кіберзлочинність дуже важливі для дослідження, тому ми зробили опитування на цю тему. Як респонденти були обрані власники або топ-менеджери 15 господарюючих суб'єктів різних секторів економіки та регіонів України, в тому числі виробництва, торгівлі, страхування, сфери послуг і т.д., а саме ТзОВ "Термобуд плюс", ТОВ "Т-ПС", ТОВ "Майстер ТТ", Тернопільська облспоживспілка, ТОВ "Пересувна механізована колона", ТОВ "Завод газового обладнання "АЛЬФА-ГАЗПРОМКОМПЛЕКТ", ТОВ "Імпульс", Відділення "Української пожежно-страхової компанії", Туристична агенція "Мандри-тур", ПП "ВВМ", ТОВ "Агросервіс", Відділення "Альфа-страхування", ТОВ "Сервіс", ДП "Тернопільське лісове господарство", ТОВ "Профі-трейд".

У ході опитування респондентам було запропоновано 10 питань з короткими відповідями (Так або Ні), пов'язані з їхніми діями щодо протидії кіберзлочинності, а саме:

1. Чи піддавалось Ваше підприємство кібератаці?

2. Чи вважаєте Ви, що у випадку кібератаки слід відразу звернутись до правоохоронних органів?

3. Чи вважаєте Ви, що звернення до правоохоронних органів матиме позитивні результати для вирішення Вашої проблеми?

4. Чи вважаєте Ви працівників відповідних структур правоохоронних органів достатньо кваліфікованими для протидії кіберзлочинності?

5. Чи вважаєте Ви, що у випадку кібератаки слід йти на контакт із зловмисником (зловмисниками) для вирішення Вашої проблеми?

6. Чи вважаєте Ви, що Ваше підприємство надійно захищене від кібератак?

7 Чи вважаєте Ви, що загроза кібератаки пов'язана із специфікою діяльності підприємства?

8. Чи вважаєте Ви, що кіберзлочинців можливо оперативно виявити та притягнути до відповідальності?

9. Чи вважаєте Ви достатнім наявне правове забезпечення для виявлення та притягнення до відповідальності кіберзлочинців?

10. Чи вважаєте Ви, що існують ефективні засоби подолання кіберзлочинності? Таблиця 4.2 містить інформацію щодо відповідей на запитання.

Таблиця 4.2 – Результати опитувань щодо проблематики кіберзлочинності підприємницьких структур

Суб'єкт господарювання / Запитання	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1. Чи піддавалось Ваше підприємство кібератаці?	–	–	–	+	–	+	–	–	–	+	–	+	+	–	–
2. Чи вважаєте Ви, що у випадку кібератаки слід відразу звернутись до правоохоронних органів?	+	+	+	–	+	+	–	+	+	+	+	+	+	+	–
3. Чи вважаєте Ви, що звернення до правоохоронних органів матиме позитивні результати для вирішення Вашої проблеми?	–	–	+	–	–	+	–	+	–	+	+	–	–	+	–

Кінець таблиці 4.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
4. Чи вважаєте Ви працівників відповідних структур правоохоронних органів достатньо кваліфікованими для протидії кіберзлочинності?	+	–	–	–	–	+	–	–	–	–	+	–	–	–	–
5. Чи вважаєте Ви, що у випадку кібератаки слід йти на контакт із зловмисником (зловмисниками) для вирішення Вашої проблеми?	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+	+	–	–	–	+
6. Чи вважаєте Ви, що Ваше підприємство надійно захищене від кібератак?	+	+	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	+	+	–
7. Чи вважаєте Ви, що загроза кібератаки пов'язана із специфікою діяльності підприємства?	–	+	–	–	–	+	+	+	–	–	+	+	–	+	+
8. Чи вважаєте Ви, що кіберзлочинців можливо оперативно виявити та притягнути до відповідальності?	+	–	–	–	+	+	+	–	–	–	+	+	+	+	–
9. Чи вважаєте Ви достатнім наявне правове забезпечення для виявлення та притягнення до відповідальності кіберзлочинців?	–	–	+	+	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–
10. Чи вважаєте Ви, що існують ефективні засоби подолання кіберзлочинності?	–	+	–	+	–	+	+	+	–	–	+	+	+	–	+

*Так "+", Ні "–" [авторська розробка]

Результати нашого дослідження виявились досить цікавими. Таким чином, наше перше запитання дає інформацію про кількість респондентів, чий суб'єкт підприємницької діяльності коли-небудь піддавався кібератаці. Ці дані показані на рис. 4.5.

На рис. 4.5 показано, що більшість опитаних ніколи не зазнали кібератаки.

Звертаємо увагу на те, що кібертаакам піддавалися 33 % підприємств.

Результати відповідей на інші запитання наступні:

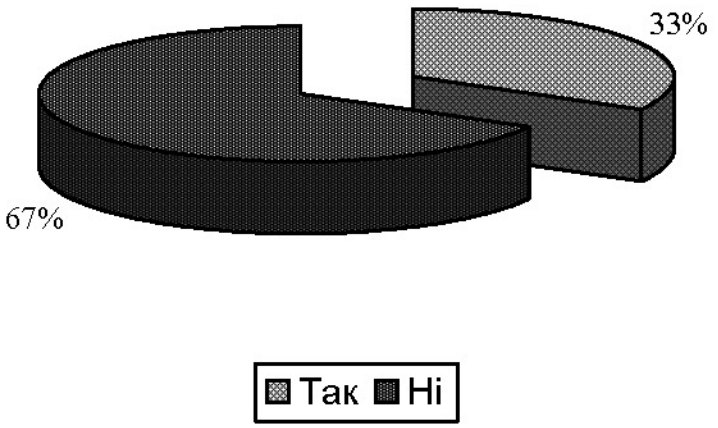

Рисунок 4.5 – Частки господарюючих суб'єктів, які піддавались кібератакам [сформовано автором на основі досліджень]

– 80 % респондентів вважають, що в разі кібератаки слід негайно звернутись в правоохоронні органи, але тільки 40% респондентів вважають, що звернення в правоохоронні органи матимуть позитивні результати для вирішення проблеми;

– тільки 20 % респондентів вважають, що персонал правоохоронних органів є достатньо кваліфікованим для боротьби з кіберзлочинністю;

– 20 % респондентів вважають, що в разі кібератаки слід йти на контакт зі зловмисником (зловмисниками), щоб вирішити цю проблему;

– 33 % респондентів вважають, що їхні компанії надійно захищені від кібератак;

– 53 % респондентів вважають, що загроза кібератаки пов'язана зі специфікою діяльності компанії;

– 53 % респондентів вважають, що можна швидко виявити і притягнути до відповідальності кіберзлочинців;

– 20 % респондентів вважають, що існуюча правова підтримка достатня для виявлення ефективно і переслідування кіберзлочинців;

– 60 % респондентів вважають, що існують ефективні способи протидії кіберзлочинності.

За результатами опитування ми зробили наступні висновки:

1. Тільки 1/3 респондентів зіткнулися з кібератаками і розуміють наслідки несанкціонованого втручання в інформаційні системи.

2. Переважна більшість респондентів вважають за краще контактувати з правоохоронними органами, але більше половини респондентів вважають, що звернення в правоохоронні органи не будуть мати позитивних результатів для вирішення проблеми. Крім того, переважна більшість опитаних не вважають, що існуюча правова підтримка достатня для виявлення ефективного переслідування кіберзлочинців. Це все свідченням негативного іміджу вітчизняних правоохоронних органів і правової системи в цілому.

3. В умовах тотальної недовіри до правоохоронних органів, яка в Україні набула хронічного характеру, 20 % власників і топ-менеджерів досліджуваних підприємств воліють самостійно вирішувати проблеми через контакт зі злочинцями і виконанням їхніх незаконних вимог замість звернення до відповідних правоохоронних структур.

4. Близько половини респондентів не вважає, що загроза кібератак пов'язана зі специфікою діяльності компанії. Вони кажуть, що будь-яка компанія може бути мішенню кіберзлочинців.

5. Близько половини респондентів не вважає, що можна швидко виявити і притягнути до відповідальності кіберзлочинців. Це свідчення суспільного розуміння високого рівня латентності кіберзлочинності.

6. Трохи більше половини респондентів вважають, що існують ефективні способи для подолання кіберзлочинності. Це вказує на наявність позитивних суспільних очікувань щодо подолання кіберзлочинності.

Водночас слід зазначити, що ефективна боротьба з кіберзлочинністю неможлива без розробки цілісної концепції основ кримінологічного та статистичного вивчення кіберзлочинності, що включає в себе загальні методологічні, окремі методичні основи дослідження кіберзлочинності, подальшого прогнозування її стану і динаміки.

Важливу роль у цьому процесі відіграє інформаційно-аналітичне забезпечення аналізу стану та динаміки розвитку кіберзлочинності, яке дозволяє контролювати внутрішні зв'язки між різними видами злочинності і показниками динаміки її розвитку. Таке дослідження особливо важливе для розуміння механізму формування кіберзлочинності і розроблення заходів щодо її попередження.

Ключове місце в аналізі кіберзлочинності займає аналіз її стану, структури і тенденцій розвитку. Саме якісно-кількісна характеристика кіберзлочинності є відправною точкою кримінологічного дослідження. Не знаючи масштабу даного виду кіберзлочинів, складно що-небудь говорити про причини, наслідки та необхідні заходи боротьби і профілактики.

На нашу думку, повне кількісне вивчення кіберзлочинності в даний час досить ускладнено через відсутність достовірної статистичної інформації про всі її фактичні показники, що обумовлено високою латентністю окремих видів злочинності.

Так, обсяг фінансових втрат, викликаних діями кіберзлочинців, і кількість скоєних ними правопорушень не піддаються реальній оцінці, оскільки не можна з упевненістю вважати коректними цифри, отримані шляхом обробки результатів проведених вибіркових опитувань. Доречі, цей недолік може стосуватися не тільки даних про збитки, але й кількості зафіксованих правопорушень. Незрозумілим залишається і те, який відсоток потерпілих заявляють про вчинені проти них кіберзлочини. Хоча правоохоронні органи, які ведуть боротьбу з кіберзлочинністю, закликають її жертв повідомляти про факти вчинення злочинів, існує думка, що деякі з них, особливо у фінансовому секторі (тобто банки), все ж не розкривають таку інформацію через можливість заподіяння шкоди їхній репутації поширенням негативних відомостей подібного роду. Крім того, користувачі, які піддаються таким атакам, не завжди вірять у здатність правоохоронних органів знайти винних.

Разом з тим не викликає сумнівів той факт, що кількісні характеристики кіберзлочинності можуть дати уявлення про її основні

тенденціїпідприємницьких структур в тому чи іншому регіоні за певний проміжок часу. У зв'язку з цим, актуальним видається аналіз основних показників, а також причин та умов кіберзлочинності в різних сферах суспільства та економіки, що дозволяє обґрунтувати існування і подальший розвиток злочинності даного напряму.

Зазначимо, що аналіз показників, які характеризують кіберзлочинність, може здійснюватися як ізольовано (аналіз окремих показників), так і в рамках узагальненої моделі (встановлення зв'язків між окремими показниками і проведення аналізу з урахуванням виділених зв'язків).

Для проведення аналізу окремих показників кіберзлочинності, на наш погляд, необхідно враховувати специфіку формування кіберзлочинності з урахуванням зовнішніх та соціогуманітарних факторів (рівень розвитку інформаційних технологій, число зареєстрованих Internet-користувачів тощо). У зв'язку з цим методи аналізу, засновані на використанні традиційного апарату математичної статистики, є неефективними, і на перший план виходять адаптивні методи обробки даних, які використовуються для роботи в умовах дефіциту і неточності інформації.

Разом з тим необхідно відзначити деякі особливості використання цих методів при аналізі показників кіберзлочинності:

– аналіз стану і сформованих тенденцій розвитку злочинності здійснюється на основі статистичних даних, які характеризують велику кількість скоєних і вже розслідуваних злочинів кожного типу. З кіберзлочинами справа йде не так, як з іншими видами: їх здійснюється відносно небагато, а виявляється і розслідується – ще менше. Тому, на наш погляд, існуючу інформацію слід сприймати не як істину, а лише як перше наближення до майбутніх характеристик, які з'являться після накопичення значного досвіду;

– поява нових видів кіберзлочинів призводить до того, що вихідні ряди показників є короткими. Ця проблема істотно обмежує сферу застосування існуючих статистичних методів (Украина – один из лидеров по количеству кибератак в мире) [271].

Враховуючи вище сказане, статистичний аналіз стану і динаміки розвитку кіберзлочинності на підприємствах слід здійснювати запропонованою нами схемою (рис. 4.6).

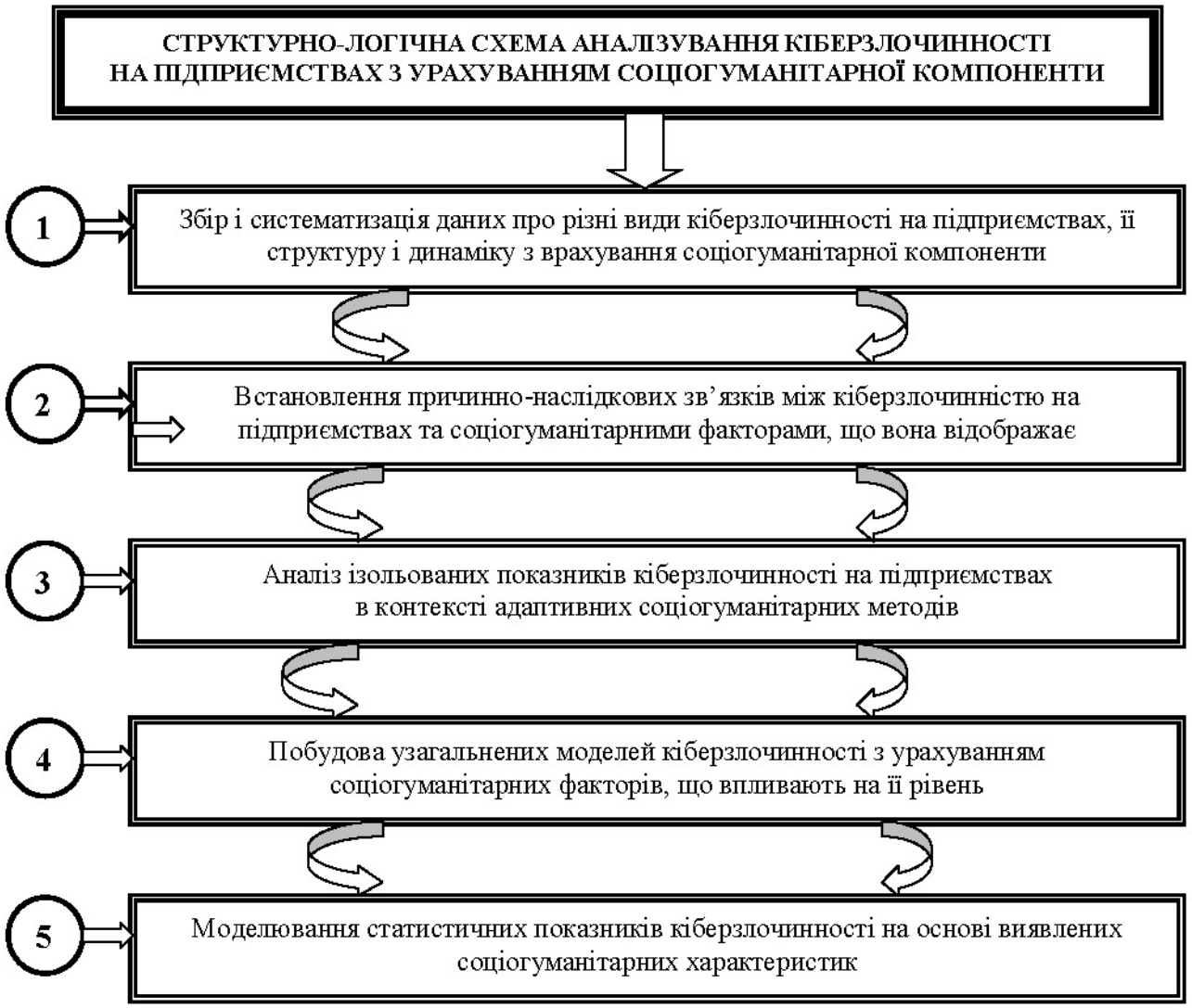

Рисунок 4.6 – Типова структурно-логічна схема аналізування кіберзлочинності на підприємствах з врахування соціогуманітарної компоненти [авторська розробка]

Необхідно зазначити, що запропонований підхід значно ускладнює виявлення детермінуючих соціогуманітарних чинників і особливостей характеристики сучасної кіберзлочинності на підприємствах, що викликає необхідність перегляду кримінологічної оцінки її основних показників, розробки системи кримінально-правових та кримінологічних заходів

профілактики і протидії. В результаті аналіз за запропонованою схемою дозволить краще контролювати внутрішні зв'язки між різними видами та показниками кіберзлочинності, що особливо важливо для розуміння її механізму та вироблення заходів щодо її попередження.

Неможливо залишити поза увагою, дослідження діагностичних та ідентифікаційних питань, що виникають в процесі кіберзлочинної діяльності на підприємствах. Враховуючи той факт, що діагностичні завдання за видовою характеристикою поділяються таким чином:

– діагностика апаратно-комп'ютерних засобів в сфері кіберзлочинів: визначення виду (типу, марки), властивостей апаратних засобів, а також їх технічних та функціональних характеристик; стан апаратних засобів, наявність поломок, дефектів; характеристика носіїв даних апаратних засобів; відтворення умов, обстановки, фактичних даних використання апаратних засобів на місці події.

– діагностика програмно-комп'ютерних засобів в сфері кіберзлочинів: встановлення складу і кількісних характеристик програмно-комп'ютерний засобів; характеристика фактичного стану програмного забезпечення, окремих програм та наявність можливих у них відхилень; встановлення причинного зв'язку між діями користувача комп'ютерної системи відносно програмного забезпечення і наслідками, що наступили.

– інформаційно-комп'ютерна діагностика в сфері кіберзлочинів: характеристика та зміст інформації, що знаходиться на електронних комп'ютерних носіях; виявлення ознак втручання та внесення змін у інформаційні дані; встановлення механізму і обставин події виходячи з інформації, що знаходиться на комп'ютерних носіях та його копіях.

– комп'ютерно-мережева діагностика в сфері кіберзлочинів: загальна характеристика комп'ютерної мережі та її складових; використання типового комп'ютерно-мережевого оснащення та виявлення у них ознак відхилень від встановлених стандартів; причини внесення змін у комп'ютерно-мережеве забезпечення та імовірні наслідки їх застосування; встановлення зв'язку між

зміною у комп'ютерно-мережевому оснащенні і суб'єктами, які співпрацюють з даним комп'ютерним забезпеченням.

Зазначаємо, що широке використання сучасних інформаційних технологій у суспільстві та державних структурах висуває вирішення проблем протидії кіберзлочинності однієї з основних у рамках державного регулювання системи національної безпеки. Окрім безпосередньої шкоди від можливих випадків несанкціонованого доступу до приватної інформації або інформації з обмеженим доступом її знищення або модифікації, інформатизація суспільства може перетворитися на джерело серйозної загрози економічної безпеки підприємств (Харко Д. М.) [285].

В сучасних умовах нестабільних економічних процесів, уже нікого не дивують щоденні публікації засобів масової інформації про нові факти судових розглядів у справах про кіберзлочини на підприємницьких структур, зокрема у справах про шахрайства в галузі інформаційних технологій.

Оскільки жодна держава не може захистити себе, вживаючи заходів тільки на національному рівні, для комплексної протидії кіберзлочинності на підприємствах необхідні: гармонізація кримінального законодавства про кіберзлочини на міжнародному рівні; розробка на міжнародному рівні та імплементація в національне законодавство процесуальних стандартів, що дозволяють ефективно розслідувати злочини в глобальних інформаційних мережах, отримувати, досліджувати і представляти електронні докази з урахуванням транскордонної проблематики; налагоджене співробітництво правоохоронних органів при розслідуванні кіберзлочинів на оперативному рівні; механізм вирішення юрисдикційних питань у кіберпросторі.

На рис. 4.7 подано типову структурно-логічну модель взаємозв'язків протидії кіберзлочинності сучасних ринкових умова в контексті зміцнення соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств.

Контролювати кіберзлочинність і боротися з нею на рівні окремої держави практично неможливо. Ухвалення міжнародних норм і стандартів повинне супроводжуватися внесенням змін до національного законодавства

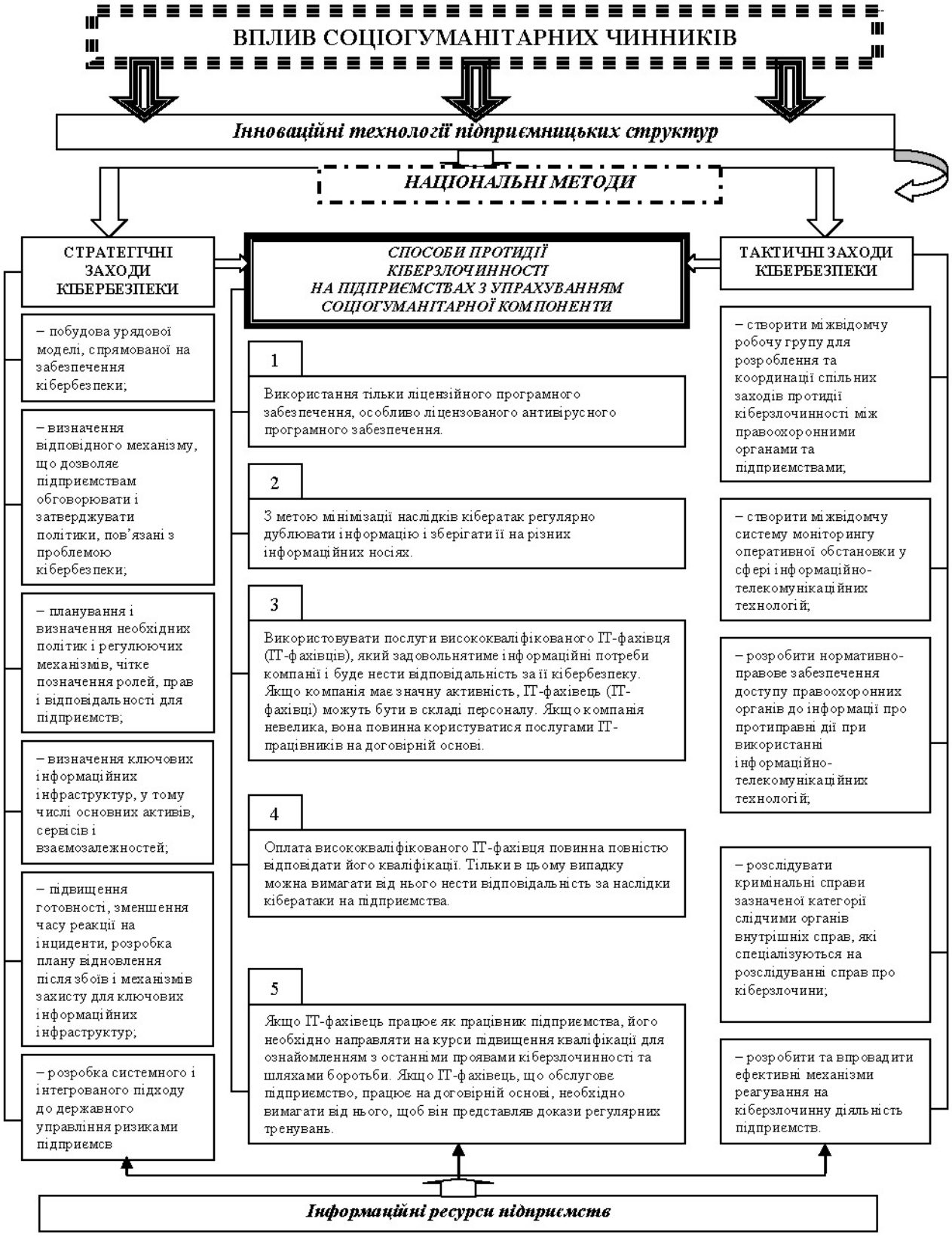

Рисунок 4.7 – Структурно-логічна модель взаємозв'язків протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

окремих держав. Координація зусиль держав необхідна для забезпечення швидкого реагування на розвиток комп'ютерних технологій і ухвалення відповідних норм.

Для України така тенденція є, в цілому, позитивною: поки власна стратегія щодо захисту кіберпростору тільки розробляється, надзвичайно цінною є можливість ознайомлення з досвідом країн, які працюють в зазначеному напрямку не перший рік.

На основі проведених досліджень вказуємо на той факт, що при ефективному впровадженню способів протидії кіберзлочинності на національному рівні з врахування тактичних та стратегічних заходів матиме позитивні результати в контексті економічної безпеки підприємств. Саме тому процес розроблення протидії на національному та міжнародному рівні, як показує досвід, сам по собі є комплексною проблемою. Однак це єдиний шлях забезпечити безпеку користувачів і держави від електронних посягань, а також ефективно розслідувати і переслідувати кіберзлочини.

Щодо формування стратегії протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення економічної безпеки підприємств, можна сформувати наступний багатовекторний механізм:

– побудова урядової моделі, спрямованої на забезпечення кібербезпеки підприємств;

– визначення адекватного механізму, в основному у вигляді суспільно-державного партнерства, який дозволить приватним та державним зацікавленим сторонам обговорювати та затверджувати політики, пов'язані з проблемою кібербезпеки;

– планування та визначення необхідних політик та регулюючих механізмів, чітке позначення ролей, прав та відповідальності для приватного та державного сектора у сфері протидії кіберзлочинності підприємств;

– визначення цілей та способів розвитку державних можливостей, а також необхідної законодавчої бази для участі у міжнародній боротьбі з кіберзлочинністю;

– визначення ключових інформаційних інфраструктур, у тому числі – основних активів, сервісів та взаємозалежностей;

– підвищення готовності, зменшення часу реакції на інциденти, розробка плану відновлення після збоїв та розробка механізмів захисту для ключових інформаційних інфраструктур;

– розробка системного та інтегрованого підходу до державного управління ризиками;

– визначення цілей інформаційних програм та затвердження їх у якості пріоритетних, покликаних прищепити користувачам нові моделі поведінки та моделі роботи;

– доведення необхідності нової програми освіти в якій робиться акцент на навчання ІТ-фахівців та професіоналів в області кібербезпеки;

– розвиток міжнародної співпраці (Язлюк Б.) [305].

Крім того, необхідно розробити комплекс заходів щодо запобігання кібератакам на мікрорівні. Лідери господарюючих суб'єктів, які мають досвід несанкціонованого втручання в інформаційні системи, усвідомили значущість наслідків. Вони розуміють свої помилки, які зробили кібератаки успішними. Ґрунтуючись на їхньому досвіді, ми можемо виділити багатовекторний механізм запобігання кібератакам на підприємствах:

1. Використання тільки ліцензійного програмного забезпечення, особливо ліцензованого антивірусного програмного забезпечення.

2. З метою мінімізації наслідків кібератак регулярно дублювати інформацію і зберігати її на різних інформаційних носіях.

3. Використовувати послуги висококваліфікованого ІТ-фахівця (ІТ-фахівців), який задовольнятиме інформаційні потреби компанії і буде нести відповідальність за її кібербезпеку. Якщо компанія має значну активність, ІТ-фахівець (ІТ-фахівці) можуть бути в складі персоналу. Якщо компанія невелика, вона повинна користуватися послугами ІТ-працівників на договірній основі.

4. Оплата висококваліфікованого ІТ-фахівця повинна повністю відповідати його кваліфікації. Тільки в цьому випадку можна вимагати від нього нести відповідальність за наслідки кібератаки на підприємства.

5. Якщо ІТ-фахівець працює як працівник підприємства, його необхідно направляти на курси підвищення кваліфікації для ознайомленням з останніми проявами кіберзлочинності та шляхами боротьби. Якщо ІТ-фахівець, що обслуговує підприємство, працює на договірній основі, необхідно вимагати від нього, щоб він представляв докази регулярних тренувань.

Результати даної роботи, дозволяють зробити такі висновки, що шляхом до зниження статистичних даних кіберзлочинів на підприємствах є плідна співпраця причетних структур як державного, так і міжнародного рівнів, які покликані вести боротьбу з зазначеним протиправним феноменом. На шляху просування до безпечного функціонування суб'єктів в національному і світовому інформаційному просторі вкрай важливим є системний підхід щодо пошуку ефективних управлінських рішень. Динамічний розвиток кіберзлочинності висуває особливі вимоги до стратегії і тактики формування державної політики забезпечення економічної безпеки підприємств, яка повинна передбачати систему заходів державного і міжнародного характеру.

Підводячи підсумки зазначимо, що удосконалення протидії кіберзлочинної діяльності підприємств полягатиме у наступних напрямах: кримінально-правової характеристики кіберзлочинів; кримінально-процесуальних аспектів боротьби з кіберзлочинністю, направлених на забезпечення збирання доказів при розслідуванні комп'ютерних злочинів; міжнародної співпраці в кримінально-процесуальній діяльності, яка направлена на збирання доказів скоєння таких кіберзлочинів за кордоном.

Отже, у середовищі, де постійно з'являються та еволюціонують кіберзагрози, не можна залишатися незахищеним: сформована в світі ситуація зобов'язує до постійного вдосконалення методів боротьби з кіберзлочинами та стимулює побудову державної моделі, спрямованої на забезпечення кібербезпеки підприємств та зміцнення соціогуманітарної компоненти.

4.3. Рейдерські атаки та їх деструктивний вплив на соціогуманітарну компоненту

В сучасних трансформаційних умовах нашої країни проблемою розвитку та функціонування економіки є поширення процесів незаконного привласнення чужого бізнесу (рейдерство). Через практику рейдерських захоплень пройшла економіка майже всіх розвинених країн світу, страждають від неї й країни, що розвиваються, у тому числі й Україна. Сьогодні в Україні об'єктами рейдерських захоплень стають не лише малі й середні підприємства, а й потужні господарські товариства. Це становить реальну загрозу для розвитку корпоративного сектору вітчизняної економіки, збереження його конкурентних позицій на внутрішньому та світовому ринках. Тому боротьба з такими протиправними захопленнями повинна вестися не тільки на рівні окремих компаній, а й насамперед на державному рівні за умов наявності чіткої програми дій та застосування адекватних механізмів.

Вважаємо за необхідне зазначити, що термін "рейдерство" походить від англійського "raid" (дослівно "набіг", "раптовий напад"). Існують різні погляди щодо трактування сутності терміну "рейдерство". З позиції Міністерства внутрішніх справ України, "рейдерство" – це силове захоплення спірних підприємств, у тому числі на виконання відповідних судових рішень на користь тих чи інших власників (Вівчар О. І.) [57]. Проте важко визначити, чим застосування сили під час привласнення чужого майна відрізняється від інших злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України.

Фахівці Служби безпеки України розглядають "рейдерство" як протиправне захоплення акціонерних товариств (у тому числі з державною часткою власності) сторонніми комерційними структурами через міноритарних акціонерів, які діють їх користь (Дорошук А. А., Трибуха М. В.) [143]. Рейдерство, як економічне явище характеризується такими ознаками, як:

1. Системність, тобто діяльність здійснюється на постійній основі, що дозволяє розглядати її як особливий вид бізнесу.

2. Завдання збитків, спроба одержання контролю над активами з боку

рейдерів завжди супроводжується завданням збитків особам, під контролем яких колись перебував даний актив.

3. Несиловий характер дій рейдера. При необхідності впливу на опонентів рейдери прагнуть використовувати законні інструменти надання тиску на контрагентів (судові позови, ініціювання перевірок з боку податкових органів, органів внутрішніх справ і інших структур). Це відрізняє їх від силових підприємців, що тяжіють до насильства (убивство, викрадення людини та ін.) або загрозам насильства.

Підпільна складова тіньової економіки виявляється, зокрема, у рейдерстві – поглинанні підприємств проти волі їх власників або керівників, яке не лише негативно впливає на підприємницьку діяльність, а й руйнує трудові колективи, псує інвестиційний клімат у країні (Дмитрієв І. А., Нестеренко В.Ю.) [140, с. 5]. Рейдерство набуло системного характеру, оскільки у 2005-2006 рр. до схем протиправного привласнення підприємств почали широко залучатися державні та правоохоронні органи, суди, державна виконавча служба. За оцінками експертів інвестиційних компаній, щорічний обсяг поглинань і злиття становить близько 3 млрд. доларів, причому дві третини цих поглинань мають недружній, рейдерський, характер.

В сучасних умовах дисбалансу економіки рейдерство почало загрожувати не лише розвитку економіки, а й безпеці країни в цілому (Вівчар О. І.) [85]. Голова Антирейдерського союзу підприємців України зазначив, що кількість захоплень сягає 3000 випадків на рік з цього питання. Кількість захоплень сягає 3000 на рік. Результативність атак складає 80-90 %, що за експертною оцінкою складає понад 3 млрд. доларів США. Близько 5 % захоплених підприємств зберігають свій профіль діяльності та продовжують функціонувати на ринку, більшість же, змінюють сферу діяльності, або після захоплення продається майно організації (Офіційний сайт Антирейдерського союзу підприємців України) [230].

Хотілося б зауважити, що на сьогоднішній день в Україні існують до 50 професійних рейдерських груп, у які об'єднані досвідчені економісти, юристи,

психологи, ІТ-технологи та ін. Шляхом розповсюдження неправдивої інформації про підприємство в засобах масової інформації; ініціюючи перевірки контролюючими органами; використовуючи підкуп менеджерів та силових структур, підробку документів, психологічний тиск, шантаж підприємства (через тактику гринмейлу, зокрема) чи його співробітників, вони формують умови рейдерських атак, захоплення і перерозподіл власності, спираючись на законодавство, яке не може миттєво реагувати на виклики багато в чому непередбачуваних трансформаційних процесів.

Мусимо відзначити, що за даними Антирейдерського союзу підприємців, зараз вони займаються вирішенням 860 справ (Офіційний сайт Антирейдерського союзу підприємців України) [230]. Слід зазначити, що вітчизняне рейдерство на відміну від європейського чи американського має відчутну кримінальну складову: протиправні дії здійснюються із залученням озброєних формувань, а також співробітників судової і правоохоронної систем. Підсумовуючи, зазначимо, що причинами рейдерства, зокрема, є такі: політична нестабільність; відсутність єдиного судового реєстру, а також корупція у судовій владі; відсутність законів про регулювання відносин корпоративних прав; непрозорість приватизаційних процесів.

Таким чином, рейдерство як економічне явище, притаманне трансформаційним економікам може бути свого роду індикатором, який засвідчує правовий рівень здійснення приватизаційних процесів у країні.

Про рівень рейдерства в Україні та його вражаючі масштаби свідчать наступні факти:

– в Україні діє щонайменше 35-50 спеціалізованих рейдерських груп, які складаються з досвідчених юристів та економістів;

– рейдерство набуло в Україні системного характеру. Кількість захоплень сягає 3000 на рік;

– результативність рейдерських атак – понад 90 %;

– середньостатистична норма прибутку рейдера в Україні, за експертними оцінками, становить близько 100 %;

– за експертною оцінкою, щорічний обсяг сегмента поглинань і злиттів (без приватизації) становить майже 3 млрд. дол. США (Харко Д. М.) [285, с. 598];

– українське рейдерство має відчутну кримінальну складову: протиправні дії чиняться із залученням збройних формувань, а подекуди – навіть співробітників правоохоронної системи тощо.

Також звертаємо увагу на те, що на основі проведених теоретико-прикладних досліджень відзначаємо, що підлягають рейдерським атакам наступні підприємницькі структури галузей:

1. Підприємства паливно-енергетичної галузі. Відбувається захоплення вугільних шахт в зоні АТО та на прикордонні. В подальшому цей процес буде продовжуватись, і, зі зрозумілих причин, Україна не зможе цілком контролювати і впливати на ці процеси. Також під питанням певні об'єкти обленерго – є спроби по декількох областях відновити питання справедливості приватизації, є інформаційні повідомлення про потенційні загрози використання силових методів впливу.

2. Підприємства хлібної промисловості. Стратегічно важлива галузь виробництва. В інформаційних повідомленнях йдеться про загрозу рейдерських атак з боку "російських" рейдерів. В зоні інтересу перебувають Сумські, Житомирські підприємства. Є ризик загострення ситуації у разі подальшої невизначеності щодо суворого покарання замовників рейдерських атак і запобіжних заходів на самому початку загрозливих процесів.

3. Лотерейний бізнес. Розпочато перевірку діяльності операторів лотерей в Україні. Зареєстровано законопроекти щодо створення монополіста на ринку видачі ліцензій. В інформаційному просторі лунають звинувачення щодо осіб, наближених до можновладців, які планують захоплення цього високодохідного бізнесу. Подальші дії залежать від рівня покарання, яке понесуть замовники, як у разі успішного рейдерського захоплення, так і у випадку його невдалої спроби (Ткаченко О. М.) [261].

На основі проведених досліджень можна стверджувати, що існує три

особливих чинники, за наявності яких, або одного з них, будь-яке підприємство стає привабливим для можливого поглинання. Перш за все – це успішний, перспективний і стійкий бізнес, коли захоплення здійснюється заради продовження самого бізнесу. Наступним можуть бути підприємства з високоліквідними активами, наприклад, нерухомістю, земельними ділянками або устаткуванням, коли бізнес і саме існування юридичної особи зазвичай рейдера не цікавить. Він заробляє на перепродажі захопленого майна. І, нарешті, рейдера цікавить можливість включення захопленого підприємства в холдинг. В цьому випадку бізнес, активи і сама організація поглинаються комплексно.

Але не буває випадкового і несподіваного поглинання чи захоплення: завжди є характерні тривожні ознаки, за якими безпомилково можна визначити, що підприємство потрапило в сферу інтересів рейдера. Для того, щоб своєчасно вжити заходи протидії необхідно чітко знати і розуміти ці ознаки, окрім цього дуже важливо мати постійну оперативну інформацію про ситуацію і поточний стан. Отже, ознаки подальших рейдерських операцій такі:

1. Генеральний директор, члени ради директорів, акціонери або учасники товариства стали одержувати листи з повідомленням про їх вручення, в яких знаходиться чистий листок паперу або інформація без змісту. Завданням таких дій є створення враження про виконання передбачених законом формальностей, перед здійсненням відповідних дій із захоплення підприємства.

2. Міноритарні акціонери несподівано проявляють знання корпоративного законодавства і живий інтерес до діяльності товариства. Вони запрошують різні документи (через довірених юридичних осіб), намагаються втрутитися у процес управління товариством.

3. Без вагомих причин починаються перевірки підприємства податковою, прокуратурою, КРУ і іншими органами. Одночасно з цим може пред'явити претензії і адміністрація міста. Так звані "візитери", незалежно від того, що вказано в офіційному розпорядженні, вимагають надати їм копії документів, що стосуються активів товариства, кредиторської і дебіторської заборгованості. Їм наперед відомо, що вони повинні знайти і де потрібно шукати. Вони

невмотивовано вилучають документацію, сервери і інше. Звичайно, якщо у підприємства немає серйозних порушень, закрити його або оголосити банкрутом неможливо, але завдання не в цьому. Постійна увага до організації з боку правоохоронних органів вибиває з робочої колії керівництво, бухгалтерію і співробітників підприємства, а також примушує серйозно задуматися над причиною таких перевірок кредиторів, партнерів і клієнтів, а саме це і потрібно рейдеру.

4. Проти крупних акціонерів, керівництва підприємства і членів їх сімей порушуються кримінальні справи, часто за надуманими і сфальсифікованими причинами. Мета таких заходів – розбалансувати оперативне управління і чинити тиск на ключові фігури підприємства.

5. Несподівано у пресі та ЗМІ починає виявлятися підвищена увага до підприємства, з'являються статті про "махінації" керівництва, про порушення прав акціонерів, про тих, що недоплатили в бюджет мільйони. Це вірна ознака того, що почалася рейдерська атака і рейдер вже перейшов до стадії піару.

6. Якась інвестиційна компанія виступає з ініціативою про купівлю акцій або часток в статутному фонді підприємства.

7. На ринку різко збільшилося число операцій з дрібними пакетами акцій підприємства. Навіть якщо покупці різні організації – не слід заспокоюватися, підприємство стовідсотково прагнуть захопити, а рейдер просто використовує різні фірми для конспірації.

8. Несподівано хтось зацікавився скуповуванням боргів підприємства – це теж метод рейдера, навіть якщо борги скуповують різні фірми. Зосередження боргів підприємства в руках одного кредитора може привести до банкрутства або втрати самостійності компанії.

Так з практичної точки зору необхідно виокремити безперечно, етапи здійснення рейдерських операцій, що при здійсненні нападу рейдер перш за все обирає собі ціль – підприємство, яким він прагне заволодіти незабаром. Авторський підхід до аналізу структури рейдерства на підприємствах представлено на рис. 4.8.

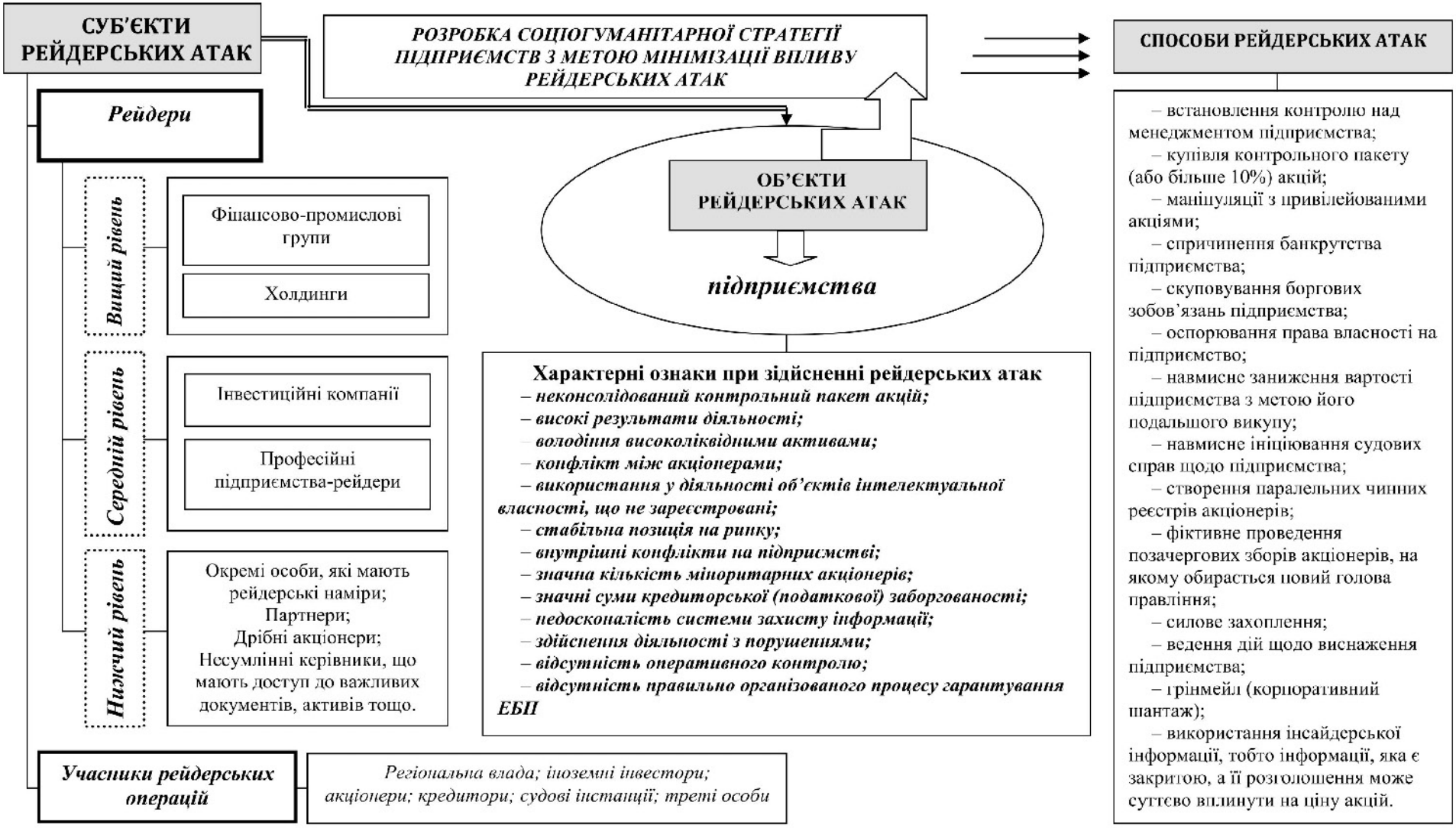

Рисунок 4.8 – Схема рейдерських операцій на підприємствах [авторська розробка]

Наступним етапом є збір інформації про об'єкт нападу і захоплення. Рейдери при цьому збирають інформацію двох видів: юридичного і особистого характеру.

До інформації юридичного характеру на підприємствах відносять: засновницькі документи; документи, що підтверджують дебіторську і кредиторську заборгованості; документи про історію приватизації і проведення емісії акцій; документи про наявну структуру власності; правові документи на володіння землею, нерухомістю, нематеріальними активами; внутрішні положення і регламенти; інша внутрішня звітність.

Інформація особистого характеру підприємств, що може стати основою для здійснення захоплення:

– неформальні інтереси менеджерів і мажоритарних акціонерів;

– взаємини в колективі, зокрема між топ- менеджерами і власниками;

– наявність в трудовому колективі неформальних лідерів і "вічно незадоволених";

– наявність можливих вогнищ конфліктів;

– дані про партнерів, постачальників, кредиторів, покупців.

Після того, як аналітичний відділ компанії-агресора провів збір і попередню обробку інформації про компанію-мету, на арену виходить наступна структурна одиниця загарбника – юридичний відділ. Його завдання – аналіз одержаної інформації і розробка стратегічних і тактичних заходів, а також юридичний супровід діяльності інших підрозділів компанії-рейдера. І лише тепер починається безпосереднє захоплення, яке здійснюється відділом з реалізації проектів. У завершальній стадії основні функції лягають на плечі служби безпеки компанії-рейдера. У її завдання входить забезпечення безпеки і легальності володіння захопленим об'єктом. При виникненні яких-небудь непорозумінь до роботи знову може підключатися юридичний відділ або відділ з реалізації проектів – залежно від того, які роду проблеми виникли.

Також важливим елементом здійснення нападу на обрану ціль – є вибір виду захоплення, тобто рейдер обирає захоплення того або іншого "кольору" чи

комбінує два типи захоплення, виходячи з двох основних критеріїв – часу і грошей.

Природно, існує вже стала класифікація поглинань і захоплень:

– "білі": в процесі яких використовуються лише законні методи і технології;

– "сірі": в процесі яких використовуються за формою законні методи і технології, але такі, що протирічать духу і змісту закону (як мінімум наявність порушення адміністративного кодексу);

– "чорні": в процесі яких використовуються методи, які суперечать чинному законодавству і порушують кримінальний кодекс.

Жодне захоплення не будується на якихось морально-етичних принципах. При цьому "білими" можуть бути тільки поглинання, якщо ж використовуються "сірі" і "чорні" схеми, то це, швидше, захоплення. Слід зазначити, що для прикладу, якщо загарбнику стало відомо, що на підприємстві була проведена додаткова емісія з порушенням діючих норм законодавства, це зовсім не означає, що він вмить кинеться оспорювати незаконні дії і добиватися їх відміни через суд. Можливо, в даному випадку, для нього ефективніше буде (дешевше і швидше) використовувати інші методи дії на власників – обрати "сірий" чи "чорний" вид захоплення і досягнути своєї мети.

Аналіз рейдерських атак в галузевому розрізі підприємницьких структур, вказує на той факт, що у 2014 р. загальний обсяг угод злиття та поглинання (M&A) (рейдерських операцій), де як продавець, покупець або країна походження активів виступала Україна, становив доUSD 2 млрд, що в 3 рази менше, ніж у 2016 р. Зміни структури ринку угод M&A впродовж 2013-2016 рр. у галузевому розрізі підприємницьких структур подано в табл. 4.3.

Згідно з даними, поданими у табл. 4.3, кількість угод впродовж 2013-2016 рр. загалом має тенденцію до зменшення, а найбільші частки серед галузей за обсягами угод на ринку злиття та поглинання займають фінансовий сектор, сільське господарство, будівництво та нерухомість. Динаміку процесів рейдерських операцій у грошовому еквіваленті подано на рис. 4.9. Як видно з

рисунка, найбільшу суму угод було зафіксовано у 2013 р., що становить близько USD 6406 млн.

Таблиця 4.3 – Склад та структура рейдерських операцій у 2013-2016 рр. у розрізі підприємств галузей економіки за кількістю угод

Галузь економіки	2013		2014		2015		*2016*	
	кількість угод	%	кількість угод	%	кількість угод	%	кількість угод	*%*
Фінансовий сектор	5	13	3	8	10	28	13	*37*
Металургія	2	5	4	11	0	0	1	*3*
Харчова промисловість	2	5	3	8	0	0	3	*9*
Зв'язок та телекомунікації	5	13	4	11	3	8	0	*0*
Торгівля	3	8	0	0	4	11	3	*9*
Добувне виробництво	1	3	2	5	2	6	4	*11*
Сільське господарство	6	16	7	18	6	17	4	*11*
Будівництво та нерухомість	4	11	6	16	4	11	1	*3*
Енергетика	0	0	4	11	4	11	2	*6*
Виробництво хімії та медикаментів	3	8	1	3	1	3	0	*0*
Машинобудування	2	5	1	3	0	0	0	*0*
Інші галузі	5	13	3	8	2	6	4	*11*
Разом	***38***	***100***	***38***	***100***	***36***	***100***	***35***	***100***

[складено автором на основі даних M&A – Ukraine]

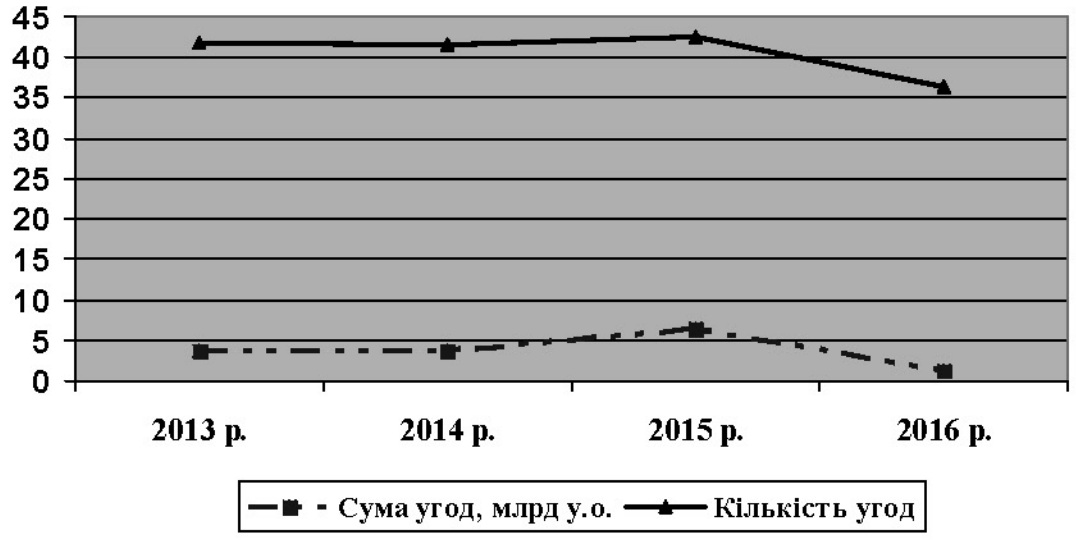

Рисунок 4.9 – Вартість угод рейдерських операцій та їх кількість в Україні за 2013-2016 рр.

[складено автором]

Неможливо залишити поза увагою те, що політична нестабільність, анексія Криму Російською Федерацією і активні бойові дії на сході України зумовили падіння українського ринку M&A у 2016 р. Здебільшого впродовж цього періоду було укладено угоди, переговори за якими розпочались ще минулого року, або вимушені угоди, де продавцями виступали російські власники та інші іноземні компанії. Слід зазначити, що однією з особливостей українського ринку злиття та поглинання в 2014-2016 рр. є те, що Україна здебільшого не виступала як покупець іноземних активів. Найвагомішою угодою, в якій українська компанія придбала іноземний актив, є купівля неплатоспроможного АТ "Ліепаяс Металургс" ("Liepajas metalurgs") українською "КВВ Групп" за USD 138 млн. (McAfee and Security & Defence Agenda (SDA) Unveil Global Cyber Defense Report) [310]. Вартість угод на ринку злиття та поглинання за ключовими галузями економіки подано в табл. 4.4.

Таблиця 4.4 – Обсяг рейдеських операцій в Україні у галузевому розрізі підприємств 2016 р.

Галузь економіки	Вартість угод, млн. у.о.
Фінансовий сектор	725
Металургія	1238
Харчова промисловість	8
Зв'язок та телекомунікації	-
Торгівля	0,8
Добувне виробництво	0,5
Сільське господарство	46,8
Будівництво та нерухомість	-
Енергетика	304
Інші галузі	41,29
Разом	1264,39

[сформовано автором за (Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році") [4]

Питому вагу окремих галузей економіки за обсягами M&A угод подано на рис. 4.10. Як видно з рисунка, найбільшу частку за обсягом угодM&A у 2014 р. посідає фінансовий сектор, який станови близькоUSD 800 млн.

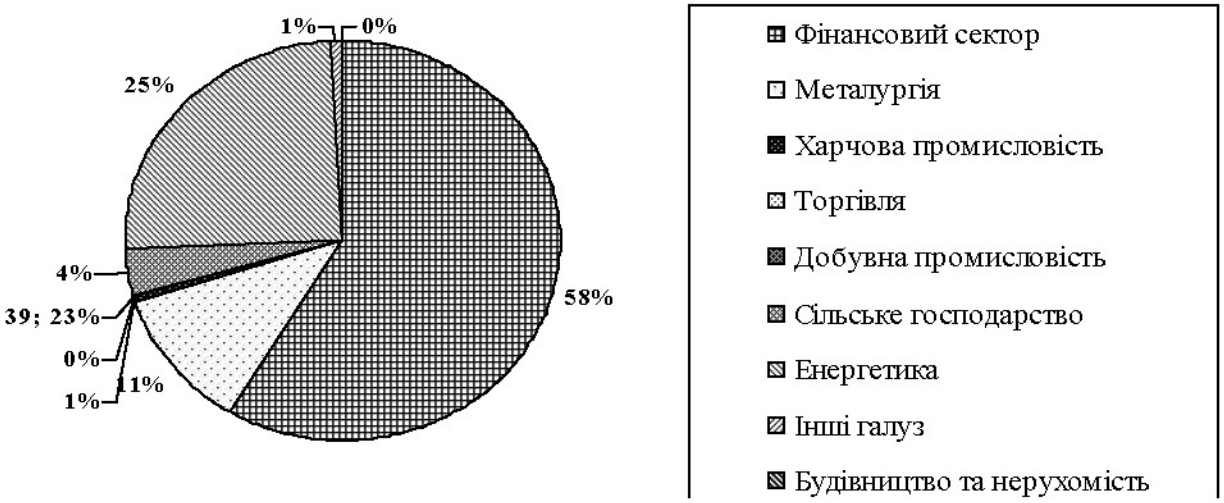

Рисунок 4.10 – Структура українського ринку M&A у галузевому розрізі підприємств 2016 р.

[складено автором за (База угод M&A в Україні – 2016) [12]

У нафтогазовому секторі укладено низку угод із зміни власності автозаправних мереж, зумовлених насамперед політичними подіями в країні. Російська компанія "ЛУКОЙЛ" продала мережу з 240 автозаправних станцій і шести нафтобаз, які перебували на балансі дочірньої компанії "ЛУКОЙЛ-Україна", австрійській "AMIC Energy Management". В агропромисловому комплексі відбувся продаж 5 % холдингу "Ukrlandfarming" компанії "Каргілл" і вихід компанії "Gruppo Campari" з Одеського заводу шампанських вин.

У секторі роздрібної торгівлі укладено дві великі угоди за участю локальних інвесторів. Так, у 2014 р. "X5 Retail Group" продала мережу супермаркетів "Перехрестя" в Україні мережі супермаркетів "Varus", а також німецька мережа гіпермаркетів "Praktiker" продала свої магазини аудиторській компанії "Kreston Guarantee Group".

На основі проведених досліджень нами запропоновано в основу протидії рейдерської діяльності структур з метою зміцнення економічної безпеки підприємств:

– формування державної політики щодо боротьби з рейдерством;

– розроблення законодавчої бази у сфері протидії рейдерству в Україні;

– створення єдиного ефективного державного органу із протидії протиправним захопленням підприємств і забезпечення координації роботи усіх інших державних органів, причетних до цієї сфери;

– формування у суспільства позиції несприйняття рейдерства в будь-яких проявах, залучення до роботи щодо боротьби з рейдерством ЗМІ, громадських організацій.

Запропоновані заходи, на наш погляд, сприятимуть підвищенню ефективності протидії рейдерству в Україні та мінімізують негативні наслідки для економіки суб'єктів господарювання та країни загалом.

Як зазначають експерти, кінцевою метою будь-якого захоплення є отримання контролю над компанією. Вони констатують, що рейдерство, або протиправний перерозподіл прав власності, як будь-яке явище, повинно бути класифіковано і зосереджують увагу на таких найбільш поширених формах і способах здійснення рейдерских операцій.

Обумовлюючи класифікаційною ознакою законність дій зацікавленої в перерозподілі власності сторони, згрупуємо можливі способи здійснення рейдерських операцій за двома основними формами: законних і незаконних.

1. Законні форми: на сьогоднішній день найбільш поширеними і найбільш ефективними є такі способи здійснення рейдерських операцій:

1). Захоплення підприємства через акціонерний капітал: основна задача рейдерів – консолідація як мінімуму контрольного пакету акцій. Скуповування акцій супроводжується наступними тактичними прийомами:

– створення конфлікту між акціонерами;

– витіснення дрібних акціонерів;

– блокування пакету акцій;

– внесення в статут "правильних" тлумачень;

– маніпуляції з реєстром акціонерів;

– "зміна" номінальних акціонерів і органів управління.

Захоплення через акціонерний капітал свідчить про те, що він сильно розпорошений або недостатньо контролюється. Початком атаки є скуповування

акцій. Як правило, рейдери планують скупити близько 10-15 % акцій – ця кількість є достатньою, щоб ініціювати проведення зборів акціонерів з "потрібним" порядком денним, наприклад, зміною керівництва підприємства. Акціонерне товариство, власником якого є трудовий колектив – найпривабливіший об'єкт для рейдера. Одержуючи невисокі зарплати, працівники без особливих коливань продають свої цінні папери тому, хто пропонує ціну в 5-10 разів більше номінальної вартості (однак всеодно менше того, що вони реально коштують). Приклади застосування подібної тактики досить відомі: дії компанії "Сармат", яка в свій час скупила через ІК "Керамет-Інвест" 41,5 % акцій Київського пивзаводу "Оболонь", а також атака компанії "Кліринговий будино" на Черкаський "Азот".

2). Захоплення підприємства через наявну кредиторську заборгованість: основна задача рейдерів – купівля боргів підприємства і використання механізму їх консолідації. Даний спосіб супроводжується наступними тактичними прийомами:

– купівля кредиторської заборгованості;

– створення заборгованості перед податковими органами;

– штучне створення кредиторської заборгованості;

– використання схем застави для отримання контролю над активами.

У другій половині 90-х років даний спосіб був найпоширенішим у практиці здійснення рейдерських операцій. Застосовується він і сьогодні. Прострочені борги підприємства скуповуються в дрібних кредиторів за низькими цінами, потім консолідуються й пред'являються до одночасної виплати. Нездатність підприємства розрахуватися за своїми зобов'язаннями дає підстави для початку процедури банкрутства або санації з усіма наслідками, що випливають з цих процедур. Завод, що перебуває в процесі санації, не підконтрольний ані його власнику, ані менеджменту. Головна діюча особа – керуючий санацією, якого, як правило, рейдери легко можуть зацікавити співпрацею.

3). Оголошення компанії банкрутом з наступним привласненням її активів: основна задача рейдерів – довести наявність простроченої заборгованості. У даному випадку, акумулювавши значну суму неоправданої заборгованості, юридична особа ініціює процедуру банкрутства підприємства, попередньо "домовившись" з органами влади. Даний спосіб захоплення підприємства включає такі тактичні прийоми: короткотермінове банкрутство; довготермінове банкрутство; вилучення активів; додаткова емісія; інші дії, в т.ч. використання силових прийомів.

4). Захоплення підприємства шляхом визнання приватизації даного підприємства недійсною (реприватизація). Даний спосіб включає такі тактичні прийоми:

– визнання недійсними результатів тендеру з продажу державного пакету акцій;

– недостатньо висока ціна продажу;

– не виконання покупцем взятих на себе інвестиційних зобов'язань;

– порушення чинного податкового законодавства.

Процедура здійснення даного способу така: будучи акціонером з невеликим пакетом акцій, рейдер, спекулюючи на темі "захисту державних інтересів", добивається в судах відміни приватизації, в результаті якої контрольний пакет переходить до іншого власника.

Як це не парадоксально, але спочатку протизаконні дії рейдери утілюють в життя цілком законними методами. Наприклад, організовують юридичний терор, тобто засипають підприємства судовими позовами з будь-яких причин – починаючи екологічною обстановкою і закінчуючи "неправильним" звільненням того або іншого працівника. Організовують всілякі перевірки: прокуратури, МНС, санепідемстанції.

5). Захоплення підприємства шляхом реєстрації авторських прав на нематеріальні активи: використовується до високотехнологічних підприємств, коли метою захоплення є заволодіння інтелектуальною власністю підприємства: торговою маркою, логотипом, промисловими взірцями,

технологією виробництва тощо. Даний спосіб захоплення підприємства включає такі тактичні прийоми:

– створення штучної кредиторської заборгованості або повністю блокування діяльності підприємства;

– висування вимог з виплати так званим “теперішнім законним власникам” роялті (плати за використання продуктів інтелектуальної власності).

Практики засвідчують, що даний варіант захоплення був характерний для встановлення контролю над високотехнологічними підприємствами, там, де технології виступають системотворчими для виробництва, тобто їх відсутність робить неможливим здійснення господарської діяльності. Надалі рейдери усвідомили ширші можливості даного інструменту захоплення, оскільки “привласнити” можна все, що завгодно, що вважається інтелектуальною власністю.

Отже, до цього методу поглинання агресори звертаються в декількох випадках: по-перше, цю технологію можна застосовувати, якщо необхідно створити штучну кредиторську заборгованість або повністю блокувати діяльність підприємства. Реєструються права на нематеріальні активи, потім на компанію, що використовує їх, подається позов з вимогою припинити незаконне використання нематеріальних активів або відшкодувати завданий збиток у зв’язку з незаконним використанням нематеріальних активів або викупити авторські права на ці активи. Ось заборгованість і виникла, подальші дії нічим не відрізняються від схем, вживаних під час захоплення з використанням кредиторської заборгованості.

І по-друге, в тому випадку, якщо агресори вирішили не знищувати підприємство, а зробити з нього курку, що несе золоті яйця, тоді до суду подається позов з вимогою виплачувати “законним” власникам нематеріальних активів роялті. Розмір роялті варіюється; головне, не перегнути палку. Зазвичай рейдери аналізують фінансові потоки компанії і лише після цього визначають розмір роялті. Фактично на сплату роялті йтиме весь прибуток, тобто компанія

триматиметься на плаву, але всі зароблені гроші йтимуть в чужу кишеню. У загальному випадку розмір роялті безпосереднім чином пов'язаний із розміром економічного ефекту від його використання.

6). Інформаційний чи корпоративний терор: від мітингів біля стін підприємства проти керівництва до інформаційної кампанії в пресі, або захоплення підприємства шляхом корпоративного шантажу – грінмейлерства. Даний спосіб передбачає такі дії: рейдер купує на відкритому ринку невеликий пакет акцій процвітаючої корпорації, після чого так звані "нові" акціонери починають публічно критикувати менеджмент організації. Поруч з цим звучать і реальні погрози – наприклад, обіцянки консолідувати більш крупні пакети акцій і змінити керівництво чи заблокувати стратегічні кроки даної компанії. Метою шантажу є або перерозподіл функцій управління, або продаж акцій компанії за більш вигідною ціною. Винахідником грінмейлу вважають американського мільярдера Кеннета Дарта.

2. Незаконні форми: серед них найбільш поширеними є такі способи:

1). Силове захоплення: вважається класикою рейдерства. Для здійснення силового захоплення потрібно декілька десятків фізично розвинутих громадян і сфальсифіковане судове рішення. Причому в ролі фізично міцних хлопців можуть виступати не тільки так звані "бритоголові хлопці". Силовий перерозподіл власності може здійснюватися за допомогою служби судових виконавців, спеціальних підрозділів правоохоронних органів або приватних охоронних структур. Як правило, процедура здійснення така: одержавши незаконне рішення суду, рейдер привертає виконавчу службу, міліцію, спецпідрозділи МВС, власні охоронні структури, за допомогою яких заходить на підприємство, вривається в кабінет директора, захоплює основні документи та реквізити фірми, садить в крісло свою людину і таким чином встановлює контроль над даною компанією.

2). Шахрайство: вважається буднями рейдерства. "Розкрадання чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою" – так трактується діючим Кримінальним Кодексом шахрайство, яке

може здійснюватися різними способами. Наприклад, у вигляді шахрайства з реєстром акціонерів підприємства, шахрайства шляхом обману реєструючих органів, шахрайства через повторне придбання раніше викуплених компанією акцій. Всього не перерахуєш, адже сучасний рейдер вирізняється винахідливістю і кмітливістю.

3). Встановлення контролю над менеджментом або захоплення підприємства шляхом створення конфліктних ситуацій між власниками чи топ-менеджерами і власниками фірми. Даний спосіб вважається основою бандитських витоків рейдерства. Дана форма реалізується шляхом підкупу, шантажу або погроз на адресу керівництва компанії.

Даний спосіб захоплення підприємства шляхом створення конфліктних ситуацій між власниками чи топ-менеджерами і власниками фірми включає такі тактичні прийоми як розкол компанії і встановлення контролю над найпривабливішими активами.

Однією зі слабких місць підприємства, яким зацікавились рейдери, може бути також наймане керівництво. Наділений значними повноваженнями директор може сприяти швидкому виведенню майна з підприємства на підконтрольні рейдеру структури. Таким чином, власник підприємства може залишитися з акціями, які нічого не варті. Менеджмент легко може спровокувати фінансові проблеми на заводі, наприклад, санкціонувавши покупку сировини за завищеними цінами або взявши кредит під нереальні відсотки. Переконати керівництво діяти на користь рейдера можна різними способами: від звичайного підкупу до підсаджування на “гачок” шляхом шантажу, кримінального переслідування та погроз. Атака через менеджмент дешевше всього обходиться на держпідприємствах, на яких відсутній ефективний контроль над оперативною діяльністю з боку власника.

4). Навмисне або фіктивне банкрутство: вважається невдалою пародією на законну форму ворожого поглинання. Основними ознаками є порушення законодавства про банкрутство, штучне створення податкової або кредиторської заборгованості, “просування” свого конкурсного керівника.

5). Корупція: необхідна умова рейдерства. Цей спосіб припускає наявність у державного службовця незаконних особистих або майнових інтересів, які він прагне втілити у життя за допомогою рейдерів. Спосіб особливо актуальний при перерозподілі державної власності.

Таким чином, виходячи з вище означеного, слід відмітити, що якщо об'єкт рейдерської діяльності завжди один – власність компанії, то суб'єктів протиправного перерозподілу, які рахуються на офіційному порталі підтримки малого підприємництва, безліч. Серед них є і власники, і фінансово-промислові групи, і правоохоронні органи, і криміналітет, і органи державної влади, і менеджмент, і навіть соціальне оточення компанії.

4. Загальна характеристика правових форм підприємства від протиправного поглинання та захоплення. починати боротися з можливими спробами поглинання необхідно ще з моменту утворення підприємства або придбання контролю над ним. Це мають бути комплексні заходи, що повинні здійснюватися постійно, навіть якщо сьогодні очевидної загрози нападу немає. Система відповідних заходів дозволить істотно знизити ризик рейдерської атаки й допоможе більш успішно протидіяти рейдерам у разі їхньої появи.

До таких заходів належать:

1. Історія створення підприємства повинна бути бездоганною, а його установчі документи повністю відповідати чинному законодавству України. За рішенням суду підприємство може бути ліквідоване, тільки якщо під час його створення було допущено порушення, які неможливо усунути. Тобто навіть якщо нинішній власник підприємства не був його засновником, ніколи не пізно критично переглянути свої установчі документи і внести до них відповідні зміни.

2. Придбання (відчуження) активів підприємства слід здійснювати відповідно до законодавства. Усі розрахунки бажано проводити офіційно, із зазначенням у договорах їхніх реальних сум. Адже в разі визнання відповідних договорів недійсними підприємству (згідно з законом) повинна бути повернена реальна вартість активів, що може бути економічно не вигідно рейдерам.

3. У статуті підприємства слід закріпити ефективний механізм контролю за здійсненням менеджерами операцій, що передбачають відчуження активів підприємства, розпорядження великими сумами коштів, залучення великих позик і кредитів. Наприклад, можна закріпити необхідність узгодження найважливіших для бізнесу операцій загальними зборами, менш значних – наглядовою радою. Усі обмеження щодо здійснення операцій від імені підприємства треба внести до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, аби вони відображалися у випсках із реєстру. У подальшому виписки з реєстру можна використовувати у суді як доказ неправомірності укладання договорів.

4. Доцільно також прийняти на підприємстві Положення про комерційну таємницю і конфіденційну інформацію. У цьому документі необхідно передбачити можливість надання її третім особам тільки за рішенням загальних зборів (наглядової ради) й установити відповідальність за нерозголошення особами, які мають до неї доступ. За законодавством України до категорії конфіденційної інформації може бути віднесено будь-які дані про підприємство (його діяльність), окрім передбачених ухвалою Кабінету міністрів України "Про перелік відомостей, які не складають комерційної таємниці".

5. У випадках, коли законодавством установлено переважне право учасника на купівлю відчужуваних іншим учасником корпоративних прав підприємства, статут має максимально чітко визначати порядок і терміни реалізації учасниками такого переважного права. Бажано, звичайно, прагнути консолідації в руках основних власників якомога більшого пакету акцій (часток) підприємства. Кожен міноритарний учасник є для рейдерів потенційним "містком", за допомогою якого вони отримують доступ до інформації про підприємство, а згодом і можливість діяти, використовуючи права цього учасника. Зрозуміло, що для багатьох підприємств стовідсотковий контроль є утопією, проте доцільно проводити постійну роботу з міноритаріями на предмет можливості скуповування їхніх акцій (часток) для того, щоб запобігти переходу цих активів у небажані руки потенційних поглиначів.

6. Оскільки доступ до реєстру власників цінних паперів акціонерних товариств – це досить сильний козир у руках рейдерів, із якого починається побудова багатьох схем недружнього поглинання, то при укладанні договору з реєстратором слід обирати великі компанії, банки, що діють на відповідному ринку тривалий час, мають хорошу репутацію, регулярно згадуються у засобах масової інформації. Перш за все, таким реєстраторам буде невигідно ставати учасниками рейдерських схем.

7. В усіх договорах, що укладаються підприємством та за якими підприємство виступає стороною-боржником, повинна бути передбачена умова, що поступ права вимоги за договором може бути здійснений тільки за згодою боржника. Це дозволить запобігти неконтрольованому скуповуванню боргів підприємства.

8. Окрім цього, необхідно здійснювати постійний моніторинг активів і зобов'язань підприємства шляхом періодичного отримання виписок із реєстрів операцій, іпотек, заборон відчуження нерухомого майна, обтяження рухомого майна; судових рішень, що стосуються підприємства (сьогодні це дозволяє робити утворена й уже працююча система реєстрів судових рішень у господарських, цивільних, кримінальних справах, загальнодоступна в мережі інтернет).

9. Доцільно також зробити пакет нотаріально засвідчених документів, що складається з установчих документів, протоколів загальних зборів, рішень керівних і контролюючих органів підприємства, зразків підписів основних власників і менеджменту, відбитку печатки, правоустановлюючих документів на основні активи. Такий пакет треба зберігати за межами території підприємства, у важкодоступному для третіх осіб місці, наприклад, у нотаріуса, у банківському осередку тощо.

10. Якщо йдеться про холдингову структуру, то бажано розділити між підконтрольними підприємствами процес виробництва й закупівлі сировини та реалізації продукції, що дозволить відокремити активи, задіяні у виробництві, від діяльності, що може призвести до появи заборгованості на підприємстві, яке

має такі активи. Для цього утворюються торгові доми, фірми-посередники між підприємством і постачальником сировини.

11. Часто трапляється, що рейдерів "відлякує" й існування значної кількості зобов'язань підприємства, термін виконання яких уже настав, наявність кредиторської заборгованості, знаходження активів підприємства в заставі. У цьому випадку захоплення для них може виявитися недоцільним з фінансової точки зору.

12. Не зайвою є й організація роботи з охорони активів. Наприклад, можна укласти договір з охоронними фірмами тощо. Якщо рейдерська атака все ж таки неминуча і власник отримав інформацію про скуповування корпоративних прав, що розпочалося поглиначами, можна організувати контрскуповування, адже здебільшого увагу міноритаріїв привертає саме ціна, запропонована рейдерами.

Отже, вони повинні погодитися на більш вигідні умови. Також можна провести додаткову емісію акцій (збільшити статутний фонд, якщо йдеться про ТОВ) і, таким чином, істотно зменшити фактичний розмір рейдерського пакета корпоративних прав. У разі силового захоплення підприємства на підставі рішень судів, слід невідкладно оскаржити такі рішення в судовому порядку й одночасно подати клопотання про припинення їхнього виконання. Крім того, основним власникам доцільно особисто звернутися до суду з позовами про визнання недійсними рішень загальних зборів, проведених без їхньої участі, а також рішень нового нелегітимного менеджменту.

Не зайвим буде звернутися із заявами про здійснення нападу на підприємство до правоохоронних органів, державних органів по боротьбі з рейдерством, а також висвітлити проблему в ЗМІ.

І, звичайно, бажано вже на етапі здійснення превентивних заходів мати сильну юридичну службу або надійного партнера в особі юридичної фірми, щоб у разі виникнення проблеми із загарбниками швидко й ефективно вжити заходів задля її вирішення. При цьому остаточний вибір юрисдикції і форми захисту активів клієнта, як і форми корпоративного аудиту, кожного разу

визначається, виходячи з конкретної ситуації. Перераховані механізми сьогодні є найкращою профілактикою, а в деяких випадках і панацеєю від недружнього поглинання.

Вибір конкретної стратегії поглинання/захоплення підприємства зумовлений кількістю акцій, що голосують (часток у статутному капіталі), які належать рейдерам або підконтрольним їм особам. Однією з цілей рейдерів у реалізації заходів щодо захоплення підприємства є створення враження досконалості власних дій із розрахунком на неможливість подальшого оскарження останніх і повернення сторін в первинне становище в судовому порядку. Доцільно зауважити, що деякі спроби боротьби з цим явищем вже мають місце: створено Міжвідомчу комісію з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, розроблено деякі проекти законодавчих актів, покликаних обмежити можливості рейдерів та притягти їх до відповідальності.

Висновки до розділу 4

1. На основі проведених досліджень встановлено, що приблизно 40 % предикатних злочинів пов'язані із різними способами нелегального/тіньового перерозподілу доходів підприємницьких структур (фіктивне підприємництво; ухилення від сплати податків; шахрайство; розкрадання), ще 40 % предикатних злочинів пов'язані із вчиненням різного роду корупційних діянь (зловживання владою, службовим становищем, підроблення документів тощо).

2. Обгрунтовано, що найбільш поширеними видами злочинів, пов'язаних із використанням інформаційних технологій на підприємствах країни, є: злочини у сфері комп'ютерних та Інтернет-технологій – 26 %, злочини у сфері функціонування електронних платежів чи платіжних карток – 16 %, злочини у сфері телекомунікацій – 11 %, злочини у сфері використання комп'ютерних технологій при скоєнні традиційних злочинів – 47 %. До того ж самостійним видом злочинних дій стало викрадення ідентифікаційних даних інших осіб, використовуючи які, правопорушники набувають доступ до чужих банківських

рахунків, безоплатно отримуючи послуги Інтернет-провайдерів та операторів зв'язку.

3. До головних соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств, які визначають соціальний розвиток працівників, належать: соціальні й політичні конфлікти та нестабільність; наявність роботи чи безробіття; позиція і змістовна спрямованість засобів масової інформації (ЗМІ); соціальна бідність; тривала дія негативних емоцій; духовна, соціальна, емоційна і фізична депривація; соціальна справедливість чи несправедливість; правова захищеність чи незахищеність; соціальний оптимізм; співвідношення матеріальних і духовних потреб у суспільстві; релігія; соціальна деградація; соціально-психічна єдність суспільства та ін.

4. Проведений у роботі аналіз наукових підходів щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками, дозволив розробити структурно-логічну схему протидії рейдерським атакам з боку підприємств, котра є основою ефективної роботи підприємницьких структур як основного вектора зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти в сучасних трансформаційних умовах функціонування.

5. Обґрунтовано структурну модель діалектичного пізнання протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки та відзначено про необхідність, розглядати систему його економічної безпеки крізь призму діючих стратегічних та тактичних заходів кібербезпеки підприємницьких структур, досліджуючи його як специфічну соціогуманітарну одиницю суб'єкта підприємницької та господарської діяльності, а також як складову національної безпеки в економічній сфері.

6. Доведено, що динамічними елементами соціогуманітарної компоненти в системі підприємницьких структур є: соціальна взаємодія; соціальна агресивність; соціальні почуття; соціальний настрій; соціальний оптимізм; соціальне самопочуття; соціальні ціннісні орієнтації; ставлення до влади; соціальна совість.

9. Обгрунтовано основні проблемні аспекти протидії кіберзлочинній діяльності: глобальний обмін інформацією в режимі реального часу; фінансове стимулювання, яке потрібне приватному та державному секторам для поліпшення кібернетичної безпеки; правоохоронним органам по боротьбі з транскордонною кіберзлочинністю потрібно більше повноважень; розробка методичних напрацювань та впровадження у технології боротьби з кіберзлочинністю кращих практик інститутів міжнародної безпеки; адресованість дипломатичного упорядкування глобальних кібердомовленостей повинне стати більш адресованим; для допомоги керівникам потрібно удосконалити та розширити мережу кампаній з інформування підприємств про методи захисту від кібератак.

Результати дослідження, сформульовані у даному розділі, узагальнено в працях автора (Вівчар О. І.; Vivchar O., Kolesnikov A.; Вівчар О. І., Храпкіна В. В., Шерстюк Р. П.; Vivchar O., Oliynychuk O., Pohaydak O.; Vivchar O.; Вівчар О. І.; Vivchar O., Shcherban O., Kvasniy L.; Vivchar O.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Камінський Д. О.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І.) [47; 50; 53; 54; 55; 57; 71; 78; 81; 82; 83; 85; 87; 90; 93; 100; 103; 105; 111; 116].

РОЗДІЛ 5
УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОЮ КОМПОНЕНТОЮ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

5.1. Організаційний механізм управління соціогуманірною компонентою забезпечення економічною безпекою підприємств

У сучасних умовах турбулентності економічних процесів комплексний механізм управління соціогуманітарними чинниками є сукупністю різних за природою способів цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на їх діяльність та на фактори й чинники, від яких залежить результат соціального розвитку підприємницьких структур, задля досягнення цілей соціальної політики. Мусимо відзначити, що при цьому залежно від факторів соціогуманітарного управління, які можуть мати економічну, соціальну, організаційну, політичну і правову природу, виокремлюють економічні, мотиваційні, організаційні, політичні, соціальногуманітарні та правові механізми, які формуються під впливом права та які мають застосовуватися у комплексі.

В таких умовах функціонування важливим апектом є формування ефективного організаційно-економічного механізму управління даною науковою проблематикою. Механізм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств – це система організаційно-економічних і правових заходів із запобігання соціогуманітарним та економічним загрозам підприємств, що охоплює такі елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг економічних процесів підприємств з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз у соціогуманітарній сфері підприємств; вироблення гранично допустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності й соціогуманітарних конфліктів; діяльність держави щодо виявлення та запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам у соціогуманітарній компоненті

підприємств. Як основу механізму забезпечення соціальної безпеки підприємств слід розглядати сукупність об'єктивних залежностей і зв'язків між явищами і процесами соціогуманітарної компоненти та економічної безпеки підприємств в їхньому саморозвитку, у динаміці.

Щодо даної проблематики то слід зазначити, що у структурі механізму управління соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств слід виокремити такі підсистеми:

– підсистема самозабезпечення необхідних параметрів соціальної взаємодії і розвитку підприємств;

– підсистема державного регулювання стану соціальної безпеки підприємств (Вівчар О. І.) [72].

Звертаємо увагу на те, що механізм забезпечення економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компонети здатний ефективно функціонувати лише за виконання належних вимог:

– комплексність, тобто необхідність обліку всіх напрямів і форм прояву відносин, що впливають на стан економічної безпеки підприємств;

– системність, тобто врахування як внутрішніх соціогуманітарних взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх чинників;

– варіантність (альтернативність), тобто виявлення й обґрунтування кількох варіантів розв'язання суперечностей, розрахунку траєкторій соціогуманітарного та економічного розвитку підприємств в межах функціонування єдиного механізму забезпечення економічної безпеки підприємств;

– безумовний пріоритет здійснення заходів, спрямованих на збереження охорони здоров'я, підтримку нормальних умов її існування працівників, одержання науки та культурного розвитку;

– прийнятний соціогуманітарний ризик, тобто реалізація доступних заходів, спрямованих на захист працівників підприємств реального сектора економіки в ринковому середовищі і недопущення подолання граничних ситуацій.

Висловлюємо переконання, що необхідним є розгляд структурних соціогуманітарної компоненти, що належать до складу механізму забезпечення економічної безпеки підприємств. Охарактеризуємо основні з них.

1. Моніторинг є інформаційно-аналітичною системою спостережень за динамікою показників соціально-економічної безпеки підприємств, що ведеться в багатьох країнами світу (Весельська Л. А.) [39]. Однак для України має особливе значення через те, що перехідна економіка характеризується низкою серйозних диспропорцій та суперечностей, гострою нестачею ресурсів і надмірною нестійкістю соціальних показників та соціогуманітарної складової в тому числі. У зв'язку з цим зростають роль і вимоги до підприємств, її об'єктивності, компетентності та масштабності охоплення об'єктів спостереження, якості інформації і тощо.

2. Діяльність щодо запобігання загрозам у соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств та відшкодування завданих збитків, пов'язаних із перевищенням граничних значень за певними показниками безпеки.

3. Найважливіший структурний елемент механізму забезпечення економічної безпеки підприємств – діяльність підприємницьких структур з виявлення й убезпечення від внутрішніх і зовнішніх загроз для соціогуманітарної сфери.

Тому ключова роль держави та підприємств полягає передусім у поданні вектора забезпечення економічної безпеки, системи узгоджених цілей, які б розділялися всіма суб'єктами господарювання як цілі здійснення власної соціогуманітарної та економічної діяльності. Базою таких регулятивних впливів виступає узгодження соціально-економічних інтересів підприємств. абл. узгодження інтересів є основою побудови механізму забезпечення соціогуманітарної абл. ємо економічної безпеки підприємств, його найважливішим принципом.

Оцінивши соціальну відповідальність бізнесу в Україні, бачимо, що внесок підприємств у підвищення якості життя місцевого співтовариства й

соціально-економічний розвиток територій присутності робиться через соціальні інвестиції та соціальні програми, спрямовані на реалізацію екологічних, оздоровчих, освітніх, культурно-ціннісних, інфраструктурних тощо програм і проектів, оснащення сучасною медичною технікою місцевих лікарень, підтримку ветеранів та інвалідів, багатодітних сімей, інтернатів і дитячих будинків, фінансування програм комплексного розвитку малих і абл. ємо іональних міст. абл. ємо увагу на те, що для 67 % українських підприємств реалізація соціальних програм і проектів не є актуальним завданням через дефіцит коштів, а в кожній десятій компанії вважають, що це функція держави, а не бізнесу, а в більшості підприємств відсутні функціональні підрозділи з управління соціогуманітарною відповідальністю, чіткий контроль упровадження програм (заходів) [39, с. 140]. Тому нагальною проблемою є питання вдосконалення управління соціогуманітарною сферою на підприємствах (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Форма участі підприємницьких структур у вирішенні соціогуманітарних проблем (допускалося до п’яти відповідей), %

№ п/п	Показник	Відсотки (%)
1	2	3
1.	Розвиток матеріальної бази охорони здоров’я, освіти і науки, культури, спорту	56,6
2.	Створення нових робочих місць	55,8
3.	Грошова і матеріальна допомога представникам найнужденніших соціальних груп — малозабезпеченим, біженцям, переселенцям, безпритульним дітям, інвалідам.	51,1
4.	Надання додаткових соціальних гарантій працівникам своїх підприємств (лікування, дитячі установи тощо)	36,4
5.	Вирішення соціальних проблем регіонів (дороги, водо- і енергопостачання тощо)	35,3
6.	Створення центрів підвищення кваліфікації і перенавчання робітників	33,4
7.	Боротьба з соціальними хворобами (наркоманія , алкоголізм тощо)	31,3
8.	Виплата премій, стипендій талановитим студентам, ученим, діячам мистецтва тощо	30,9
9.	Створення умов для зростання економічної активності населення (кредитування, страхування, банківські послуги тощо)	16,7

Кінець таблиці 5.1

1	2	3
10.	Створення умов для зростання економічної активності населення (кредитування, страхування, банківські послуги тощо)	11,4
11.	Скорочення дискримінації у сфері праці	9,1
12.	Підтримка бізнесом соціальних ініціатив громадян і суспільних організацій	6,5
13.	Важко відповісти	1,4

[авторське дослідження]

Нині функціонування механізму забезпечення управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств досить часто розглядається з погляду необхідності забезпечення економічного розвитку як найактуальнішого імперативу соціогуманітарної складової.

Зазначимо також, що механізм забезпечення управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств розглядають за такими рівнями:

Стратегічний рівень. Полягає в ліквідації соціальних суперечностей або, що найменше, їх локалізації та послабленні. Цей рівень характеризується виробленням системоформуючих соціально-економічних рішень підприємств, що відбиваються в стратегіях, перспективних програмах забезпечення соціальної безпеки та є основою побудови економічної безпеки підприємств.

Тактичний рівень. Полягає у вирішенні завдань, пов'язаних із ліквідацією конкретних видів загроз або запобіганням їх впливу на соціогуманітарну сферу. Охоплює комплекс превентивних заходів щодо зміцнення економічної безпеки підприємств та ефективного управління відповідними складовими.

Оперативний рівень. На цьому рівні функціонування механізму забезпечення соціальної безпеки підприємств має знаходити вираження в ліквідації наслідків загроз і негативних впливів, відшкодуванні завданих збитків. Цей рівень містить у собі комплекс оперативних заходів забезпечення економічної безпеки соціогуманітарної сфери підприємницьких структур (Вівчар О. І., Колесніков А. П.) [102].

Вважаємо, що в якості практичного механізму з метою удосконалення структури економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти економічної безпкеи підприємств визначити чотири вектори:

– вектор розвитку – це забезпечення сталого розвитку підприємств, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів соціогуманітарного простору;

– вектор безпеки – це забезпечення гарантій безпеки держави, підприємств та працівників, захищеності інвестицій і приватної власності;

– вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен працівник підприємницьких структур, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах;

– вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності у виробничо-економічних процесах підприємницьких структур, а також гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт, а також забезпечення у підприємницькій діяльності охорони здоров'я.

Ми можемо припустити думку про те, що забезпечення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств перетворюється у визначальний комплекс заходів, спрямованих на: запобігання всього спектру соціогуманітарних загроз економічної безпеки підприємства з погляду стану, поведінки та настроїв працівників; інтенсивне формування достойної заробітної плати як гаранта економічної стабільності на ґрунті розширення адаптаційних можливостей; охорони здоров'я як визначального соціального інституту; державний протекторат прожиткового мінімуму, який би забезпечував працівників споживання на рівні простого відтворення; державні гарантії мінімальних заробітної плати, пенсій, виплат і забезпечення умов їхнього зростання, посилення тенденцій самозабезпечення працівників підприємств високої соціальної мобільності висхідного характеру.

Слід відзначити, що управління соціогуманітарними чинниками, зважаючи на складність, являє собою багаторівневу систему економічної безпеки підприємств взаємопов'язаних механізмів різного характеру. Водночас досить складно виділити будь-які "чисті" однорідні механізми, які не мали б однорідних механізмів іншої природи (наприклад були лише правовими без ознак мотиваційних, соціогуманітарних чи економічних). В таких умовах функціонування виділення механізмів за принципом однорідності визначається наявністю провідних ознак.

З практичної точки зору, ефективність зміцнення економічної безпеки підприємств забезпечується правильним вибором сукупності інструментів. Адже, інструменти управління соціогуманітарними чинниками – це специфічні засоби, знаряддя, за допомогою яких здійснюється реалізація соціальних зобов'язань підприємств (Вівчар О. І.) [88].

Звертаємо увагу на те, що в рамках даного наукового дослідження, акцент треба зробити на тому, що соціогуманітарна компонента, спрямована на формування та зміцнення економічної безпеки підприємств, визначається наступними пріоритетними напрямами:

– створення умов для підвищення соціально-економічної активності працівників, застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високо продуктивної праці, які б сприяли посиленню спонукальних мотивів і стимулів активізації трудової діяльності, підвищенню зацікавленості працівників у кінцевих результатах, пошуку додаткових резервів підвищення зацікавленості працівників, посиленню адекватності мотиваційних механізмів продуктивної праці динаміці та змісту соціально-економічних перетворень підприємницьких структру (Головкова Л. С., Якимова А. М.) [129];

– забезпечення достатнього життєвого рівня кожного працівника на основі здійснення зваженої активної політики доходів, зменшення їх диференціації, запобігання бідності, обмеження соціального розшарування працівників за рівнем доходів, стимулювання, формування стабільного платоспроможного попиту населення на основі самоствердження кожним

працівником свого добробуту, мікросхеми своєї соціальної безпеки відповідно до власного трудового внеску й міри соціально-економічної активності.

Розвиток соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств в нинішніх умовах, на думку вчених економістів, має базуватись передусім на: впровадженні в цю сферу інформаційно-комунікативних технологій; модернізації, спрямованої на підвищення продуктивності праці в означеній сфері; мотивації, що сприяє подоланню негативних явищ; матеріалізації, що сприяють досягненню чітко визначених параметрів і показників соціогуманітарної компоненти; певному світогляді, який забезпечує надання нового бачення цілеспрямованої усвідомленої діяльності всіх складових соціогуманітарної сфери (Коробчинський О. Л.) [183].

Досліджуючи дану наукову проблематику вбачаємо за необхідне зазначити, що до основних пріоритетів соціогуманітарної політики підприємств, слід віднести: соціальну політику підприємств зі створення умов для реалізації соціального потенціалу працівників; соціальну політику щодо розвитку соціальних відносин; соціальну політику, спрямовану на формування та забезпечення соціальної безпеки працівників.

На основі проведених досліджень, неможливо залишити поза увагою те, що запорукою успішного здійснення соціогуманітарної політики є дотримання наступних умов.

– здійснення соціального управління підприємств, реалізація соціальної політики на основі сучасних механізмів, інструментів, управлінської, соціальної діяльності, спрямованої на соціальний розвиток, що були б адекватні вимогам об'єктивних закономірностей соціального процесу;

– недопущення в процесі соціального управління підприємств та реалізації соціальної політики щодо упорядкування процесів соціального розвитку застарілих механізмів та інструментів, форм і методів директивного соціогуманітарного управління, здійснення децентралізації соціальної політики;

– забезпечення засобами соціального управління підприємств умов для своєчасного розв'язання внутрішніх суперечностей.

Також звертаємо увагу на те, що організаційно-економічний механізм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств становить взаємодію та взаємозв'язок його складових елементів: оцінки, аналізу, управління та контролю за наслідками, що відображають результати соціально-економічної діяльності підприємства через його продуктивність і результативність.

Управління соціогуманітарними чинниками є важливим складовим елементом механізму соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств, що, як і решта, спирається на порівняння результатів діяльності підприємства та його працюючих.

Функціонування управління соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств дасть змогу підвищити ефективність діяльності підприємств та підняти результативність його функціонування через ефективність його працевитрат, що сприяє збільшенню обсягів виробництва, оптимізації формування витрат, доходів та суб'єкта господарювання, які суттєво підвищать його конкурентну позицію на ринку та забезпечать стабільний майбутній розвиток. Слід зазначити, що дане управління реалізує свої функції за такими напрямами: загальний рівень соціальної безпеки підприємства; продуктивність його функціонування через оцінку соціальної стійкості; результативність функціонування через ефективність працевитрат (Калько А. Д.) [172, с. 120].

Головною метою управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств є постійне збільшення продуктивності та результативності діяльності підприємства шляхом покращення ефективності працевитрат. Досягнення ключової мети даного блоку управління можливе при вирішенні таких завдань:

1. Забезпечення оптимального процесу формування показників доходів, витрат і фінансових результатів та дотримання найкращого взаємозв'язку й взаємозалежності темпів зростання цих показників. Звертаємо увагу на те, що дане завдання здійснюється через забезпечення стабільного зменшення

показників витрат та зростання показників доходів і прибутків. Дотримання залежності темпів зросту визначених показників досягається шляхом формування ефективної політики контролю відносно формування показників витрат, відповідно до виробничого процесу і змін виробничої програми.

2. Підвищення та оптимізація обсягів випуску і реалізації продукції з урахуванням попиту і належної динаміки витрат суб'єкта господарювання. Слід зазначити, щдо дане завдання досягається шляхом стабільного контролю за тенденцією показників обсягів випуску та реалізації в розрізі видів продукції суб'єкта господарювання, асортименту, якості і дотримання ритмічності її випуску в повному обсязі та в розрізі запланованих позицій.

3. Забезпечення ефективного застосування фінансово-виробничих ресурсів суб'єкта господарювання та сприяння тенденціям до зниження собівартості продукції. Також відзначаємо, що в контексті даного завдання реалізується за допомогою оптимізації структури ресурсів відповідно до потреб виробництва та ефективного управління процесами їх формування і застосовуванням виробничих та фінансових ресурсів, шляхом підняття їх оборотності та постійної спрямованості на мінімізацію витрат суб'єкта господарювання, шляхом підвищення ефективності застосовування фінансово-виробничих ресурсів.

4. Забезпечення максимізації прибутку суб'єкта господарювання та його беззбиткового функціонування на усіх фазах розвитку, відповідно до виробничої програми. Слід відзначити, що тематика даного завдання вирішується у напрямі результативного управління витратами суб'єкта господарювання та його доходами, оптимізацією їх величини, структури і складу. Суб'єкт господарювання повинен намагатися максимізувати чистий прибуток, що залишається в його розпорядженні, шляхом проведення дійової амортизаційної, дивідендної та податкової політики як на рівні суб'єкта господарювання, так і за його межами.

5. Сприяння зростанню соціальної стійкості підприємства та зниження його соціальної напруги. Що стосується, п'ятого завдання, то виконується через

зростання продуктивності діяльності суб'єкта господарювання, ефективності його діяльності шляхом оптимізації працевитрат суб'єкта господарювання та сприяння оптимізації формування показників витрат, доходів і прибутків суб'єкта господарювання.

6. Забезпечення мінімальних соціогуманітарних ризиків у функціонуванні суб'єкта господарювання за умов нестабільних економічних процесів. Дане завдання досягається шляхом оперативного ефективного керування фінансово-господарською діяльністю підприємства, через обґрунтування та вибір соціогуманітраної стратегії прогнозування проблемних і кризових ситуацій, що спрямоване на мінімізацію ймовірності соціогуманітарного ризику як окремих господарських операцій та процесів, так і діяльності суб'єкта господарювання в цілому. Зазначені завдання управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств тісно пов'язані між собою.

На рис. 5.2 нами сформовано організаційний механізм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств.

Згідно даного рисунку зрозуміло, що "ядром" стабільності функціонування підприємств на основі належного рівня економічної безпеки підприємств є функціонування компонент інноваційної, інвестиційної, ресурсної, енергетичної, маркетингової, логістичної, безпеки, управління, що призводить до росту прибутків, якісно-кількісних результатів діяльності, скорочення необоротних витрат тощо. Слід відзначити, що в таких умовах на організацію взаємозв'язків розвитку підприємства в контексті його соціогуманітарних проблем мають вплив соціогуманітарні чинники економічної безпеки підприємств на основі реалізації оздоровчо-профілактичних заходів; інтелектуально-освітнього забезпечення виробничих процесів; реалізації культурно-мистецьких потреб працівників; реалізації культурного обслуговування персоналу; забезпеченні сервісно-побутових потреб працівників; законодавче і нормативне обґрунтування управлінських рішень та інші.

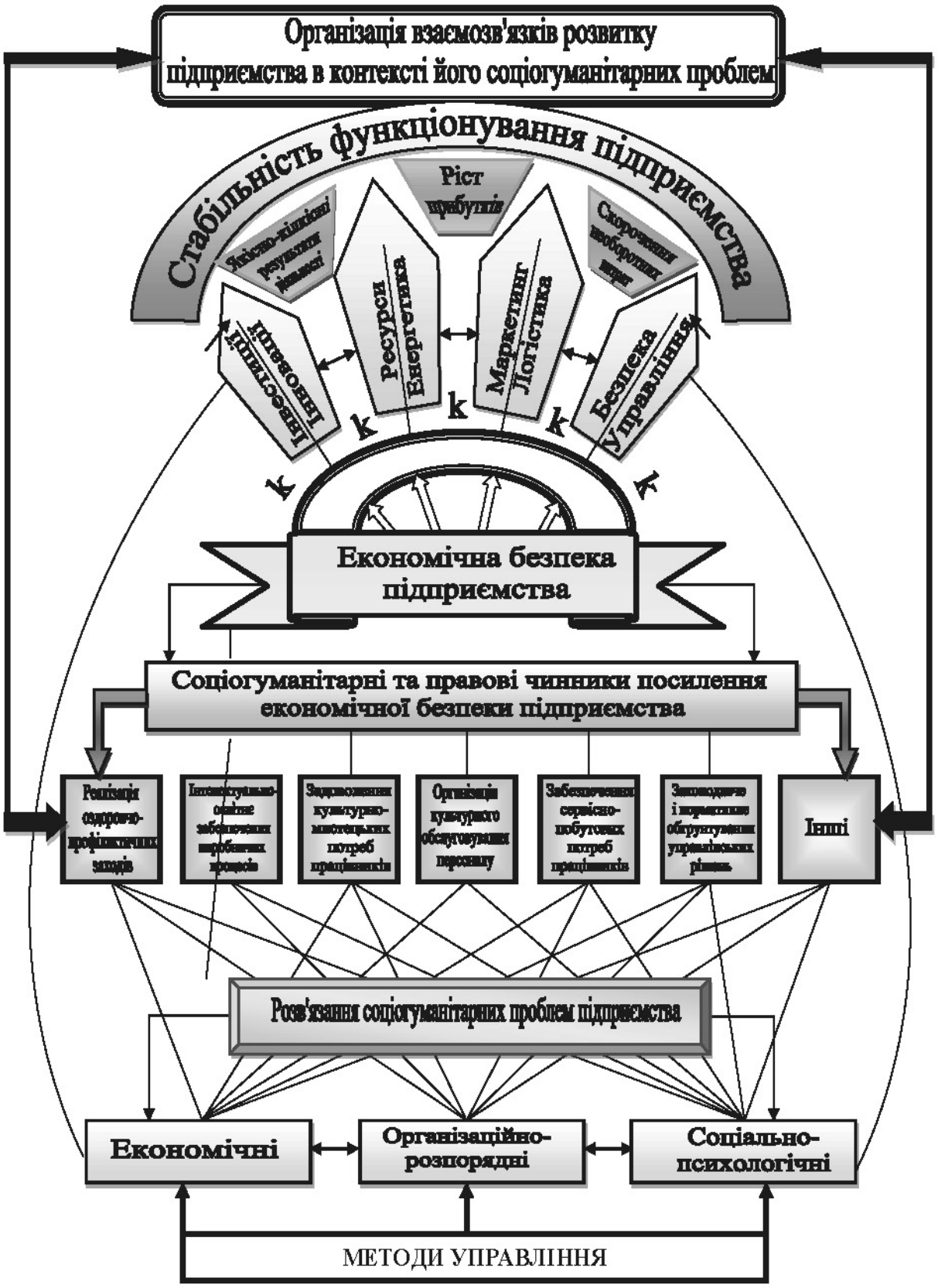

Рисунок 5.2 – Організаційний механізм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

Неможливо залишити поза увагою той факт, що необхідною умовою ефективного управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств є застосування економічних, організаційно-розпорядчих та соціально-психологічних методів управління.

Таким чином, комплексний механізм управління соціогуманітарними чинниками є сукупністю різних за природою способів цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на їх діяльність та на фактори, від яких залежить результат соціального розвитку, задля досягнення цілей соціальної політики.

Метод управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств визначатимемо як сукупність інструментів, важелів, засобів впливу на соціальні процеси та діяльність суб'єктів соціальної політики підприємницьких структур.

Методи прямого впливу безпосередньо діють на процеси управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств соціального розвитку. Такий безпосередній вплив здійснюється за допомогою інструментів адміністративного та, в окремих випадках, правового характеру.

Методи непрямого управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств – це методи, за допомогою яких здійснюється опосередкований вплив на соціогуманітарні процеси, через створення певного середовища, сприятливого для функціонування та розвитку соціальної системи економічної безпеки підприємств у визначальному векторі. До методів непрямого впливу належать, наприклад, інструменти фіскального, бюджетного, грошово-кредитного впливу.

Методи прямого та опосередкованого регулюючого впливу на соціогуманітарною компонентою є загальними засобами впливу на економічну безпеку підприємств.

Спеціальними методами управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств, які застосовуються для забезпечення реалізації конкретних цілей соціальної політики та функцій управління,

виступають правові, адміністративні, економічні, соціально-психологічні методи управління.

Правові методи є сукупністю важелів правового характеру, спрямованих на встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм, правил, допустимих меж поведінки, діяльності окремих осіб, інститутів, організацій тощо, встановлення правового статусу, визначення прав, обов'язків та відповідальності.

Адміністративні методи – це сукупність засобів, прийомів прямого впливу держави на соціальні процеси, діяльність суб'єктів соціальної політики. Це заходи заборони, дозволу або примусу.

Виходячи з викладеного, слід звернути увагу на те, що головною їх ознакою – безальтернативність варіанта поведінки, санкції за ухиляння від виконання визначених норм і правил. Доцільність адміністративних методів випливає із необхідності регулювання з метою захисту прав громадян, інтересів суспільства. Застосування адміністративних методів необхідне і навіть ефективне у таких сферах, як контроль за дотриманням прав і свобод громадян; соціальний захист, гарантування мінімально допустимого рівня життя працівників; реалізація соціальних програм та планів тощо.

Адміністративні методи базуються на використанні таких інструментів, як ліцензування; встановлення соціальних стан-правил; санкції за порушення.

Економічні методи – це сукупність засобів впливу, застосування яких дає змогу створювати економічні умови, фінансові чи матеріальні стимули, здатні зумовлювати соціальний розвиток відповідно до індивідуальних та загальнодержавних інтересів.

Наголосимо, що регулювання за допомогою економічних методів створює можливості власного вибору способу поведінки та здійснюється на основі інструментів різних напрямів економічної політики, зокрема державних видатків, оподаткування, надання субсидій та кредитів тощо.

Соціально-психологічні методи охоплюють заходи, які покликані впливати на громадську думку, суспільну свідомість працівників. До них,

зокрема, належать виховання, просвіта, роз'яснення, консультування, засоби морального заохочення, соціальна реклама, а також популяризація цілей політики працівників, суть яких полягає у формуванні та підтримці певних переконань, настанов, цінностей, установок та орієнтацій.

Зазначимо також, що важливе значення має поєднання різних методів відповідно до специфіки об'єктів та цілей соціальної політики, факторів та соціогуманітарних чинників, від яких залежить досягнення поставленої мети та визначених завдань.

Методи впливу ґрунтуються на використанні низки інструментів управління, регулювання. Інструмент політики управління в науковій літературі визначається як засіб, знаряддя (чи їх сукупність) досягнення поставленої мети. Звідси, інструменти управління соціогуманітарними чинниками – це специфічні засоби, знаряддя, за допомогою яких здійснюється реалізація соціальних зобов'язань держави та підприємств. Ефективність досягнення мети забезпечується правильним вибором сукупності інструментів. У свою чергу, вибір знаряддя політики має супроводжуватися відповіддю на запитання, яким фактично доступним є перелік інструментів управління.

Відзначимо також, що перелік інструментів, які використовуються переважно у соціальній політиці, визначено Т. Ганслі. Використовуючи підходи до класифікації інструментів політики вітчизняних фахівців та враховуючи перелік знарядь, запропонованих зарубіжними фахівцями, передусім Т. Ганслі, система інструментів соціальної політики може бути представлена чотирма блоками залежно від змісту знаряддя політики з подальшою характеристикою кожного з них:

– фінансові трансфери. Різного роду грошові виплати, які надаються фізичним чи юридичним особам в рамках соціальних програм. Це можуть бути як різні види соціальних допомог.

– безготівкова допомога чи винагорода. Сюди входять субсидії, що мають прямий еквівалент у готівковій ціні, але не переведені у форму готівки. В

Україні таким видом допомоги виступають, наприклад, субсидії на оплату житлово-комунальних послуг.

– оподаткування. Податкові заходи служать як одним із регуляторів доходів громадян, так і знаряддям соціального захисту, засобом впливу на соціальну поведінку.

– страхування. Програма, коли потенційні отримувачі допомоги спочатку роблять внески у фонд покриття ризику, а пізніше дістають право на одержання допомоги залежно від їхнього внеску та інших правил. Ці програми мають монопольний характер і змушують до участі в них відповідно відібране населення з тим, щоб якомога ширше розподілити ризик та зменшити витрати. Так, в Україні система соціального страхування передбачена у випадку старості, безробіття, тимчасової втрати працездатності, у зв'язку з народженням та похованням, нещасного випадку на виробництві, втраті працездатності внаслідок професійного захворювання з чітким визначенням осіб, які мають право на матеріальне забезпечення, його видів та розмірів.

– кредити. Мета програм цільових кредитів надати можливість вирішення побутових проблем громадян з низькими доходами та, водночас, мінімізувати державні витрати на соціальні цілі. Держава виступає як гарант по кредиту, встановлює процентні ставки на кредити суттєво нижче ринкових та субсидує різницю з бюджету чи передбачає можливість відстрочки повернення кредиту й навіть його повного погашення, якщо кредитувальник має низькі доходи.

Що стосується цільового кредитування за державної підтримки є досить обмеженим та використовується у двох випадках: будівництва, придбання житла молодими одинокими громадянами, молодими сім'ями та здобуття вищої освіти. Законодавчо також передбачено запровадження системи кредитування на придбання товарів довготривалого вжитку, проте практичні механізми такого виду кредитування на сьогодні відсутні й відповідно не впроваджуються.

В умовах сьогодення, ряд важливих цілей соціальної політики може досягатися через інші інструменти економічної політики. Наприклад, реальна

процентна ставка дуже важлива для прибутку літніх громадян, що можуть жити на свої вкладені заощадження. Процентна ставка та антиінфляційні заходи може також впливати на число робочих місць (Помаза-Пономаренко А. Л.) [236].

На основі проведених досліджень нами сформовано основні ключові напрями дії системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств (див. рис. 5.3).

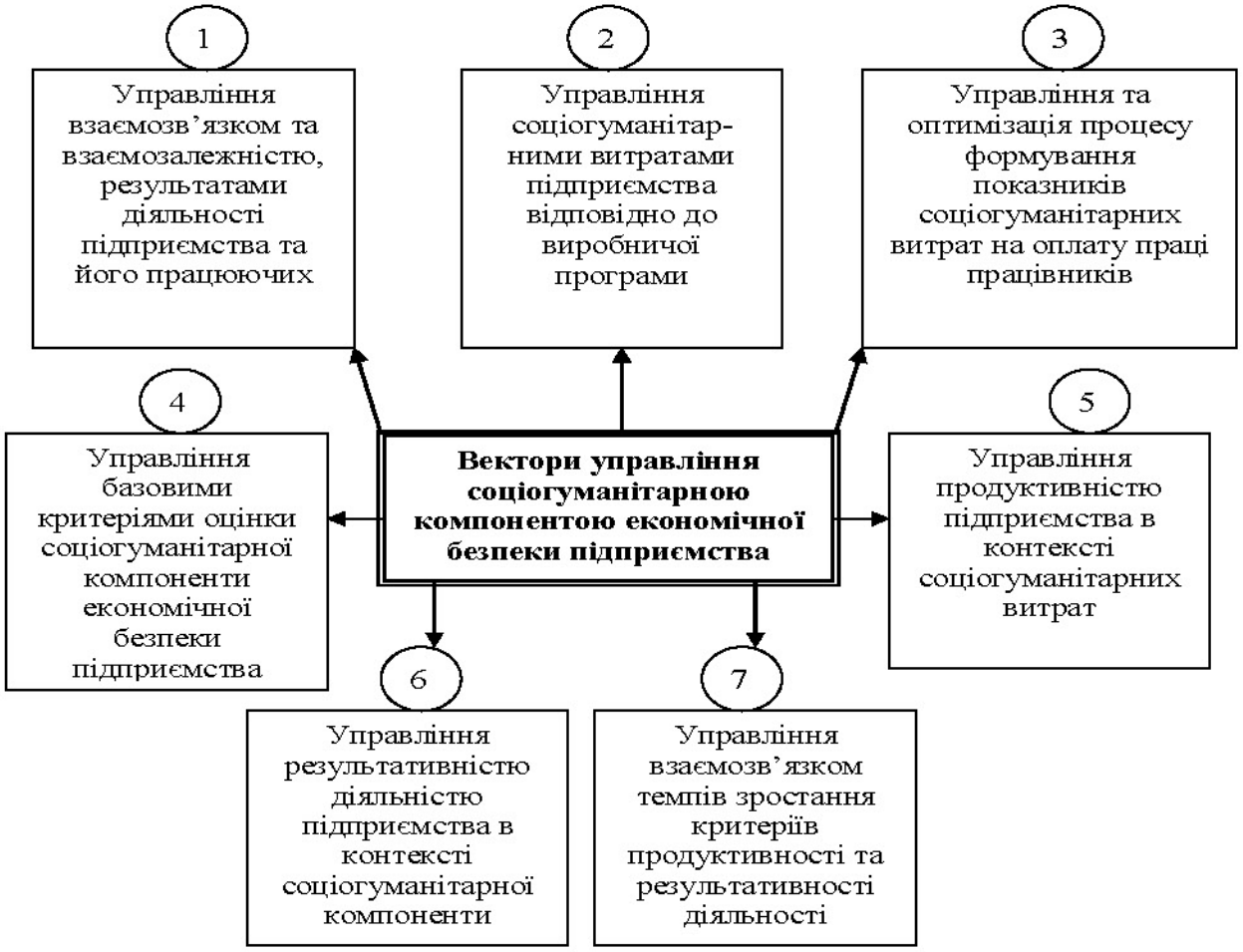

Рисунок 5.3 – Принципова характеристика основних напрямів управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств [авторська розробка]

Розглянемо основні з них.

1. Управління взаємозв'язком і взаємозалежністю, результатами діяльності підприємства і його працюючих. Предметом зазначеного напряму

системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств є досягнення оптимального співвідношення результатів діяльності самого суб'єкта господарювання і його працюючих, через оцінку стану соціальної стійкості і соціальної напруги. Особливу увагу слід приділити темпам зростання критеріїв оцінки соціальної стійкості і соціальної напруги. Важливо зазначити, що позитивна динаміка характеристик економічної безпеки підприємств буде у випадку зростання соціальної стійкості і зменшення соціальної напруги. Зазначена динаміка буде свідчити про підвищення продуктивності і результативності діяльності суб'єкта господарювання.

2. Управління собівартістю продукцією та витратами підприємства відповідно до його виробничої програми. Предметом цього напряму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств є аналіз ефективності використання ресурсів суб'єкта господарювання, з точки зору ефективності використання матеріальних ресурсів, трудових, фінансових і основних засобів. У процесі управління соціогуманітарної компоненти проводиться аналіз ефективності використання ресурсів суб'єкта господарювання за їх складовими і визначаються резерви підвищення ефективності їх використання. Таке дослідження дасть змогу зменшити витрати суб'єкта господарювання і відповідно підвищити показники його доходів і прибутків.

3. Управління і оптимізація процесу формування показників витрат, доходів і фінансових результатів. Предметом зазначеного напряму є забезпечення і підтримка оптимального співвідношення темпів зростання собівартості продукції (товарів, робіт, послуг), доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), і чистого прибутку (збитку). Важливо підкреслити, що в процесі управління є важливим дослідити зв'язок зазначених показників і їх вплив на рівень економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти (достатній, задовільний, незадовільний).

4. Управління базовими критеріями оцінки економічної безпеки підприємств в конексті соціогуманітарної компоненти підприємств. Предметом

цього напряму є забезпечення позитивної динаміки продуктивності діяльності суб'єкта господарювання, яка відображається на рівні соціальної стійкості і результативності його діяльності, що передає стан соціальної напруги підприємств реального сектору економіки.

5. Управління продуктивністю суб'єкта господарювання в контексті його витрат, доходів і фінансових результатів. Предметом уваги напряму є забезпечення зростання рівня доходу (виручки) від реалізації продукції товарів, робіт, послуг і чистого прибутку на одного середньооблікового працюючого і, відповідно, зменшення рівня витрат призведе до зниження заробітної плати та продуктивності відповідно.

6. Управління результативністю діяльністю суб'єкта господарювання в контексті ефективності його працевитрат. У цьому аспекті головним є забезпечення зростання рівня доходу (виручки) від реалізації продукції товарів, робіт, послуг і чистого прибутку на одну гривню заробітної плати, а значить зменшення рівня витрат на одну гривню заробітної плати, що є гарантією зростання результативності діяльності суб'єкта господарювання і зниження його соціальної напруги та зростання його соціальної стійкості.

7. Управління взаємозв'язком темпів зростання критеріїв продуктивності і результативності діяльності. Предметом цього напряму є дослідження відповідності темпів зростання характеристик продуктивності діяльності суб'єкта господарювання через оцінку динаміки показників рівня витрат, доходів і прибутків на одного середньооблікового працюючого, що характеризують продуктивність діяльності суб'єкта господарювання і дослідження відповідності темпів зростання характеристик результативності діяльності суб'єкта господарювання через оцінку динаміки показників рівня витрат, доходів і прибутків на одну гривню заробітної плати, що характеризують ефективність працевитрат підприємства.

Ми розглянули лише основні напрями управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств, які характерні для підприємств реального сектору економіки. Конкретизація окремих напрямів дії даної

системи управління значною мірою окреслюється особливостями функціонування галузі і відповідно впливає на аналітичне забезпечення управлінських рішень щодо підтримки рівня економічної безпеки підприємств (Управління соціальним і гуманітарним розвитком) [272, с. 126-127]. Так, на рівень економічної безпеки підприємств може впливати рівень ризиковості виробництва, що обумовлює певною мірою трудомісткість і матеріаломісткість підприємств галузі. Тип виробництва відповідно до його трудомісткості, фондомісткості і матеріаломісткості суттєво обумовлює структуру активів суб'єкта господарювання, джерел їх формування і тим самим впливає на процес формування показників витрат, доходів і прибутків суб'єкта господарювання.

Також слід зазначити, що з огляду на зазначені суб'єктивні умови процесу соціального розвитку, здійснення соціальної політики завданням усіх суб'єктів упорядкування процесів соціального розвитку є забезпечення чіткого функціонування системи соціально-політичних інститутів, які є її суб'єктами, координація, узгоджувальна діяльність різних елементів системи, усвідомлена орієнтованість їх зусиль, формування оптимального співвідношення і підтримання необхідних пропорцій між ними, а також стрункої системи різноманітних дій усіх її учасників, спрямування різних форм, методів, засобів на одержання очікуваних результатів у соціальній сфері.

Головним завданням соціогуманітарної політики щодо соціального розвитку є досягнення відповідності, адекватності цілеспрямованої діяльності її суб'єктів, і, насамперед, соціальної сфери, вимогам об'єктивних закономірностей суспільного, соціального прогресу, сучасній логіці розвитку цивілізації.

В умовах посткризового відновлення, неодмінною умовою успішної реалізації соціальної політики є соціальний моніторинг, що проявляється в систематичному аналізі процесів соціального розвитку підприємств, які постійно змінюються, і обумовлює зміст соціального регулювання, суб'єктивної діяльності підприємств. Суттєвим у соціальній політиці підприємств є своєчасне внесення коректив у зміст та форми соціального

регулювання тих процесів соціального розвитку підприємств, які безпосередньо чи опосередковано впливають на задоволення соціальних потреб працівників.

Обговорюючи дану декомпозицію, зазначимо, що умовою оптимізації соціальної політики підприємств є глибоке знання її суб'єктами не тільки закономірностей і тенденцій суспільного, соціального розвитку, що детермінують процес реалізації працівників свого соціогуманітарного потенціалу. Підсумовуючи зазначимо, що пріоритетном напрямом забезпечення, необхідно максимально повно враховувати у реалізації соціальної політики описаних умов, які визначають стан соціального розвитку підприємств, а також активно впливати на них з тим, щоб ефективно й оптимально відбувалося його функціонування.

Важливими умовами ефективної реалізації соціогуманітарної політики підприємств є: утвердження динамізму, механізму регулятивної діяльності у сфері соціального розвитку, збагачення соціального потенціалу економічної безпеки підприємства, пошук її ефективних способів, форм, усунення тих форм, що не виправдали себе, а також малоефективних, тим більше консервативних методів регулювання, що гальмують процес утвердження цінностей соціального буття, відмова від будь-яких форм і методів управління соціогуманітарного чинниками.

До причин виникнення несприятливих тенденцій і труднощів у сфері соціогуманітарного розвитку економічної безпеки підприємств в сучасних умовах слід віднести застосування форм і методів директивного управління, спроба наповнити нові форми соціальної політики старим змістом, абсолютизація її малоефективних засобів, недооцінка гнучких та ефективних форм соціального регулювання, самореалізації особистістю свого соціального потенціалу, недостатній розвиток активних складових соціальної політики, переважання в ній пасивних форм тощо.

Давайте детальніше зупинимося на запропонованому багатовекторному механізмі управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств:

– соціогуманітарна політика зі створення умов для реалізації соціального потенціалу працівників в системі економічної безпеки підприємств;

– соціогуманітарна політика щодо розвитку соціальних відносин підприємницьких структур, що як наслідок включає: оптимальне врахування соціальних інтересів працівників, створення сприятливих умов для соціального розвитку, і, насамперед, забезпечення соціальної безпеки підприємств; розвиток соціально-трудових відносин, передусім, ринку праці та зайнятості працівників з метою підвищення ефективності використання трудового потенціалу, забезпечення продуктивної зайнятості, скорочення прихованого безробіття, створення нових і ефективне використання наявних робочих місць, здійснення політики ефективної підтримки самозайнятості населення, підвищення його територіальної мобільності з метою перерозподілу робочої сили між регіонами; захист трудових працівників (який єважливою складовою соціально-трудових відносин) насамперед на безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, законодавче врегулювання системи державного нагляду і контролю за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про працю; реалізація соціальної політики підприємств в галузі охорони праці як важливого елемента соціально-трудових відносин, основними завданнями якої є створення безпечних умов праці на виробництві, зокрема безпечних робочих місць, суттєве зниження рівня робочого травматизму та професійних захворювань, поліпшення стану гігієни праці та виробничого середовища, забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту; розвиток соціально-діалогових, договірних відносин між найманими працівниками та роботодавцями як соціогуманітарних чинників оптимізації соціально-трудових відносин, удосконалення відносин соціального партнерства.

Акумулюючи вище описане зазначаємо, що пріоритетними напрямами соціогуманітарної та економічної політики в системі економічної безпеки підприємств, спрямованої на стале підвищення рівня доходів та якості життя працівників, має стати забезпечення конкурентоспроможності національного

виробництва підприємств у матеріальній сфері завдяки випереджальному підвищенню продуктивності праці, поліпшенню організаційної та технологічної структури національної економіки.

Світові реалії і пов'язані з ними виклики вносять постійні корективи у національний соціогуманітарний процес. Пошук адекватних відповідей на зовнішні та внутрішні виклики й загрози має узгоджуватися з послідовною логікою еволюційного розвитку, що сприятиме виходу на принципово нові можливості всіх соціогуманітарних систем.

В структурі трансформації національної економіки в умовах глобалізаційних процесів в результаті проведених наукових досліджень відзначимо, що основними пріоритетами відновлення транспарентності економічних відносин удосконалення підприємницької діяльності в Україні є: законодавче запровадження механізмів накладення арешту та спеціальної конфіскації активів, здобутих злочинним шляхом; створення Єдиного державного реєстру активів, на які кримінальним провадженням накладено арешт; розроблення механізмів легалізації доходів, у тому числі т.зв. "нульової декларації"; забезпечення ефективної роботи антикорупційних органів; удосконалення системи державних закупівель у частині зменшення плати за подання тендерної пропозиції та забезпечення її економічного обґрунтування залежно від вартості закупівель; термінове приведення у відповідність нормативно-правових актів уповноважених органів, що здійснюють державне регулювання та контроль у сфері публічних закупівель; посилення протидії ухиленню від оподаткування, для чого згідно з ініціативою Президента України необхідно забезпечити реалізації стратегічних напрямів; приєднання України до Міжнародної міжвідомчої конвенції щодо забезпечення доступу до рахунків нерезидентів не пізніше 1 січня 2017 р. Це дозволить автоматично отримувати повну інформацію про рахунки, відкриті в будь-якому банку світу українськими резидентами; внесення до Верховної Ради законопроекту щодо запровадження статусу іноземних контрольованих компаній; армонізацію податкового законодавства відповідно до міжнародних стандартів ОЕСР та

практики Європейського Союзу; даптація міжнародної практики протидії тіньовій економіці до умов України; ілеспрямована протидія тінізації економіки в умовах гібридної агресії (анексії АР Крим та тимчасової неконтрольованості окремих районів Донецької та Луганської областей); изначення порядку утворення державних торговельно-логістичних центрів, що дозволить знизити кримінальний та корупційний вплив на торговельні відносини з тимчасово окупованими територіями.

Універсальних механізмів протидії тінізації економічних процесів підприємств, зменшенню податкової бази і переміщенню прибутків за кордон у світовій практиці не існує, проте є визнані на міжнародному рівні успішні практики. Україна має віднайти для цього свій набір інструментів, який стимулюватиме усвідомлення всіма суб'єктами суспільних відносин громадянської відповідальності за сплату податків.

Водночас внутрішні економічні реформи підприємств мають всебічно мотивувати до легальної діяльності у спосіб: захисту прав власності та трудових відносин; легалізації капіталів і ринку праці, зокрема розмежування кримінальних капіталів та капіталів тіньових підприємців; спрощення адміністрування податків; дерегуляції підприємницької діяльності; заохочення інвестиційного використання легалізованих коштів; посилення контролю над витоком капіталів за межі України; унеможливлення або принаймні підвищення ризиків і витрат за здійснення тіньової економічної діяльності (Чепурний О.) [296, с. 22-25].

У контексті досліджуваної проблематики необхідно відзначити, що реалізація системних реформ у контексті зміцнення економічної безпеки підприємств має забезпечувати як модернізацію базових галузей, що формують каркас економіки, так і розвиток нових креативних напрямів соціогуманітарного вектора, здатних створити її потужну наукоємну надбудову. З огляду на це можна виділити кілька пріоритетних напрямів реформування.

1. Оновлення законодавчої та нормативно-правової бази розвитку підприємницької діяльності, як важливого вектора соціогуманітарного.

2. Зміцнення інноваційного, науково-технічного та інтелектуального потенціалу підприємств, формування "точок зростання" – перспективних високотехнологічних виробництв, здатних підштовхнути її структурно-технологічну модернізацію у соціогуманітарному вимірі.

3. Створення умов для модернізації базових галузей підприємницьких структур, зниження їх ресурсоємності, завантаження вільних виробничих потужностей, що вимагає удосконалення соціогуманітарної компоненти.

4. Проведення ефективної антимонопольної політики в системі соціогуманітарної компоненти (Франчук В.І., Курляк М. Д.) [281].

Домінуючі тенденції та сучасна проблематика вказують на той факт, що генеральний план перетворення країни на сучасну європейську державу повинен визначати цілі, напрямки, пріоритети розвитку підприємницьких структур, а також показники досягнення цих цілей. Стратегією було визначено амбіційні плани і встановлено чіткі показники, за якими здійснювалися перетворення в країні до 2025 року і продовжуються реформи у поточному році.

Серед напрямів подальших досліджень зазначеної проблематики на особливу увагу, з нашого погляду, заслуговують перспективи формування в Україні єдиного соціогуманітарного простору як ідентифікаційного середовища економічної безпеки підприємств.

В таких умовах, практичними організаційними заходами, що забезпечують реалізацію соціогуманітарної стратегії зміцнення економічної безпеки підприємств є: створення координаційного центру соціогуманітарної сфери на чолі з керівником організації, оперативним органом якого є служба безпеки; розроблення і затвердження наказом по підприємству нормативно-методичного забезпечення соціогуманітарної стратегії; ресурсне забезпечення і цільове використовуванням ресурсів з метою покращення соціогуманітарної компоненти (Чепурний О.) [296].

Акумулюючи вище описане зазначаємо, що пріоритетними напрямами соціогуманітарної та економічної політики в системі економічної безпеки підприємств, спрямованої на стале підвищення рівня доходів та якості життя працівників, має стати забезпечення конкурентоспроможності національного виробництва підприємств у матеріальній сфері завдяки випереджальному підвищенню продуктивності праці, поліпшенню організаційної та технологічної структури національної економіки.

Пріоритетним напрямом соціогуманітарної та економічної політики в системі економічної безпеки підприємств, спрямованої на стале підвищення рівня доходів та якості життя працівників, має стати:

– забезпечення конкурентоспроможності національного виробництва підприємств у матеріальній сфері завдяки випереджальному підвищенню продуктивності праці, поліпшенню організаційної та технологічної структури національної економіки.

– упровадження гнучкої, динамічної системи оплати праці на основі призупинення зниження вартості робочої сили і забезпечення її випереджального зростання, глибокої структурної реформи заробітної плати, її випереджальне зростання, формування її нової моделі, збільшення її часткив структурі суспільного доходу як головного джерела підвищення добробуту працівників, що ґрунтується на високій ціні робочої сили, наближення мінімальної заробітної плати до межі малозабезпеченості, підвищення рівня мінімальної заробітної плати, посилення впливу тарифної системи при визначенні заробітної плати;

– формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту, метою якої є забезпечення добробуту, прав і гарантій людини стосовно рівня і якості життя працівників, яка передбачає кілька типів соціальних заходів, на основі розширення і поглиблення соціально-економічної бази, суспільного поля соціальної безпеки працівників, посилення соціальної захищеності, активного реформування існуючої системи соціального захисту, переорієнтація системи соціального захисту;

– розробка і впровадження в практику нової моделі соціального страхування за всіма його видами загальнообов'язкового державного соціального страхування – пенсійного, медичного, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, на випадок безробіття, а також від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності на основі поєднання інтересів застрахованих громадян на засадах справедливого розподілу фінансового тягаря між ними, запровадження системи управління коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування, перетворення системи соціального страхування з компонента податкової, розподільчої системи, яка виконує не властиві їй функції соціальної допомоги, що здійснюються державою і профспілками, в надійний засіб мікро- і макроекономічного та соціального регулювання підприємств;

– реформування системи пенсійного забезпечення з метою закріплення в межах національної системи пенсійного забезпечення працівників кількох самостійних систем на основі як обов'язкового, так і добровільного страхування, зокрема державної системи з обов'язковим пенсійним страхуванням, і недержавної, що функціонує на засадах добровільного страхування, тобто впровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення:

– удосконалення солідарної системи пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень);

– закріплення системи накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків;

– запровадження системи недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян;

– реформування системи соціальної допомоги підприємств, посилення її адресності на основі:

– підвищення обґрунтованості соціальної допомоги щодо її адресної спрямованості з урахуванням сукупного доходу працівників;

– поглиблення адресної соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, в першу чергу непрацездатних;

– заміни системи пільг окремих категорій працівників на адресну цільову допомогу, поетапний перехід до монетизації соціальних пільг;

– розвиток мережі установ з надання соціальної допомоги (насамперед територіальних центрів соціального обслуговування, житлових будинків для ветеранів війни та праці);

– розробки єдиних принципів, критеріїв надання різних видів соціальної допомоги працівників;

– удосконалення методики визначення категорій, які отримують право на соціальну допомогу працівників ;

– завершення створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної допомоги працівників;

– запровадження моніторингу ефективності надання соціальної допомоги працівників;

– поглиблення всебічного вивчення цілісного уявлення про бідність, її критерії та виміри з урахуванням світового досвіду;

– розвиток системи життєзабезпечення і соціального обслуговування інвалідів, ветеранів війни і праці, створення умов для соціально-трудової реабілітації інвалідів, повернення їх до повноцінного життя;

– удосконалення системи соціальних послуг, які є комплексом правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою підвищення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Пріоритетами соціальної політики підприємств щодо зміцнення економічної безпеки підприємств, які надаються у формі матеріальної

допомоги чи соціального обслуговування, є удосконалення надання таких основних видів соціальних послуг, як соціальнопобутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, з професійної реабілітації, інформаційні тощо;

– здійснення соціальної підтримки сім'ї, жінок, дітей, молоді на основі активних форм підтримки працівників;

– здійснення соціального захисту працівників, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, наоснові створення належних умов для їх життєзабезпечення, надійної системи державних, соціальних гарантій для всіх категорій постраждалих осіб;

– створення умов розвитку меценатства, благодійницької діяльності підприємств (неприбуткової, некомерційної діяльності організацій і окремих осіб) як важливого засобу інвестування соціальної сфери (зокрема фінансування об'єктів інфраструктури і малозабезпечених), перетворення благодійництва окремих осіб в політику держави (від окремих акцій до системи);

– глибока структурна реформа державної житлової політики на основі створення умов для розширення, стимулювання і децентралізації житлового будівництва у різноманітних формах за рахунок різних джерел фінансування, ринку будівельних послуг, зміни структури житлового фонду, стратегії будівництва, перехід на самоокупну плату за користування житлом і комунальними послугами та адресних субсидій цих витрат окремих категорій працівників, створення сприятливого житлового середовища;

– реформування системи охорони здоров'я працівників з метою: забезпечення доступності медичної та медико-санітарної допомоги;

– санітарно-епідеміологічного благополуччя населення; здійснення моніторингу стану здоров'я населення: поєднання (збереження основних позицій) державної системи охорони здоров'я і створення ринку медичних послуг, впровадження страхової медицини;

– захист працівників як споживача з метою здійснення постійного і ефективного державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, посилення контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів (Управління фінансово-економічною безпекою) [273, с. 65-75].

Резюмуючи вище описане, слід відзначити, що забезпечення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств перетворюється у визначальний комплекс заходів, спрямованих на: запобігання всього спектру соціогуманітарних та економічних загроз економічної безпеки підприємств з погляду стану, поведінки та настроїв працівників; інтенсивне формування достойної заробітної плати як гаранта економічної стабільності на ґрунті розширення адаптаційних можливостей; охорони здоров'я як визначального соціального інституту; державний протекторат прожиткового мінімуму, який би забезпечував громадянам споживання на рівні простого відтворення; державні гарантії мінімальних заробітної плати, пенсій, виплат і забезпечення умов їхнього зростання, посилення тенденцій самозабезпечення працівників підприємств високої соціальної мобільності висхідного характеру.

5.2. Інтеграційні інструменти антирейдерства як основної передумови стратегії протидії економічній злочинності в контексті соціалізаційних відносин

Неможливо залишити поза увагою те, що в Україні на даному етапі розвитку діє антирейдерська комісія. Серед завдань антирейдерської комісії має бути не лише вирішення справ за фактами захоплення підприємств, що вже відбулися, а й превентивна діяльність, а саме має бути аналіз схожих випадків і внесення відповідних змін до законодавства, щоб унеможливити рейдерство. До її складу входять комісії входять представники всіх відомств: і СБУ, і прокуратури, і органів юстиції, і міністерства економіки. Даний склад має сприяти кращому інвестиційному клімату, довірі до влади, до її законів, створенню робочих місць. Оскільки, інвестор буде чітко реагувати на те, як влада бореться з рейдерами, з тими, хто хоче захопити майно, яке їм належить.

Слід звернути увагу на те, що підпільна складова тіньової економіки виявляється, зокрема, у рейдерстві – поглинанні підприємств проти волі їх власників або керівників, яке не лише негативно впливає на підприємницьку діяльність, а й руйнує трудові колективи та соціальну атмосферу, псує інвестиційний клімат у країні (Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні) [228].

Від ефективної боротьби з рейдерством залежить успіх національної економіки, яка на сьогодні представляє пріоритетний державний інтерес. Паралельно з роботою комісії розробляється державна програма боротьби з рейдерством. Окрім того, ЄБРР вніс пропозицію ввести до складу комісії спеціального представника бізнесу. Отже, можна розраховувати, що ефективність роботи комісії завдяки наявності прямого контакту з підприємцями ще більше підвищиться.

Вагомим чинником для ефективної боротьби з рейдерством стане й законодавча база. Так, зокрема до Кримінального кодексу внесені статті, які визначають, що захоплення будівель та об'єктів підприємств, яке призводить до порушення їх нормальної роботи, карається позбавлення волі на строк до 2 років, за умови попередньої домовленості групи осіб – на строк від 2 до 5 років, а якщо ці дії здійснені за участю працівників приватних охоронних фірм або загрожують життю та здоров'ю чи призвели до важких наслідків, – на строк від 5 до 10 років.

Від ефективної боротьби з рейдерством залежить успіх національної економіки, яка на сьогодні представляє пріоритетний державний інтерес. Паралельно з роботою комісії розробляється державна програма боротьби з рейдерством. Окрім того, ЄБРР вніс пропозицію ввести до складу комісії спеціального представника бізнесу. Отже, можна розраховувати, що ефективність роботи комісії завдяки наявності прямого контакту з підприємцями ще більше підвищиться.

На основі проведених досліджень встановлено, що універсальних заходів захисту, які б підходили для всіх і допомагали повернути своє майно у випадку

захоплення, бути не може. Вони розробляються індивідуально, виходячи з реалій і правової позиції, яка існує у потерпілого від рейдерського захоплення на даний момент. Проте обов'язково потрібне максимальне залучення уваги громадськості, публічний і за можливості гучний розголос факту захоплення. Це мають бути відкриті прес-конференції із запрошенням провідних телеканалів, радіо, друкованих видань, залучення громадських організацій (за можливості міжнародних), які мають певну вагу і можуть допомогти в проведенні брифінгів і відкритих зустрічей з керівними особами країни.

Основними негативними наслідками рейдерства є: дестабілізація роботи вітчизняних підприємств; погіршення підприємницького клімату; втрата великої кількості робочих місць; зниження інвестиційної привабливості України.

Таким чином, проблема рейдерства є комплексною і лише одним введенням кримінальної відповідальності за силовий (найпростіший) варіант рейдерства її не вирішити. Отже, необхідним є впровадження систематичних заходів.

На нашу думку, перелік даних заходів щодо зниженню ризику рейдерського захоплення може бути наступним:

– зважити на незначні, на перший погляд, події й деталі, які можуть бути передвісниками або основою для неправомірного захоплення;

– не видавати доручення третім особам на участь у загальних зборах учасників ТОВ чи акціонерів АТ (без обмеження прав представника на проведення певних юридичних дій, включаючи надання третім особам права на ухвалення рішення стосовно ліквідації товариства);

– не видавати третім особам боргових цінних паперів тим підприємством, на якому зареєстрований об'єкт нерухомості;

– не ігнорувати акти контролюючих органів, правоохоронних органів, органів прокуратури, в яких встановлений факт неправомірних дій підприємства, на якому зареєстрований об'єкт (наприклад, нецільове

використання земельної ділянки, яка знаходиться у власності інвестора і на якому знаходиться об'єкт нерухомості);

– не рекомендується отримувати права користування на земельну ділянку державної чи комунальної власності без належного юридичного супроводу на стадії проведення торгів і на стадії укладення договору оренди;

– не допускати існування незначних заборгованостей перед різними контрагентами, які в сумі можуть бути достатніми для початку процедури банкрутства підприємства, на якому зареєстрований об'єкт нерухомості;

– проведення юридичних дій, спрямованих на мінімізацію ризиків при первинній приватизації об'єкта нерухомості й/або викупу об'єкта в органів державної влади чи місцевого самоврядування;

– не укладати договір оренди на об'єкт нерухомості з наданням орендареві права на проведення поліпшення об'єкта оренди без обмеження суми переліку таких робіт;

– не рекомендується передача частини корпоративних прав підприємства, на якому зареєстрований об'єкт, третім особам (директорам, голові правління тощо);

– проведення якісного юридичного аудиту об'єкта та прав, які отримуються, та вивчення існуючих юридичних ризиків.

На основі вищеозначеного пропонуємо такі заходи протидії рейдерству підприємств: оптимізація системи управління; створення служби безпеки на підприємстві; створення професійної юридичної служби; налагодження ефективної та надійної кадрової політики; проводити контроль за зобов'язаннями підприємства; досконале ведення документації (установчих документів, фінансової звітності та ін.); зберігання копій установчих документів за межами організації; відповідність юридичної адреси фактичному місцезнаходженню; звернення до виконавчої та судової влади для захисту у разі виникнення конфліктів.

Неможливо залишити поза увагою те, що при здійсненні захоплення рейдери, зазвичай, витрачають в 10-20 разів менше, ніж коштують активи

підприємства-мети. Саме це і дає суттєву вигоду і в цьому заключається економічна основа рейдерства. Підготовка та проведення рейдерських захоплень у більшості випадків проходить наступні етапи: розвідка бізнесу, оцінка здатності захисту підприємства та реакції на зміну власника, розробка схеми захоплення підприємства, організація захоплення, забезпечувальні заходи. На кожному з цих етапів об'єкт захоплення певним чином може протистояти. На рис. 5.4 подано типово-структурні способи протидії рейдерства в контексті зміцнення соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств.

Аналіз захоплень показує, що реальні результати захисту підприємств від рейдерської атаки можливі лише на перших етапах, на подальших етапах позитивний для підприємства результат можливий лише у 10-20 %. Актуальність рішення проблеми рейдерських захоплень потребує формування системи регулювання рейдерського захвату, під якою пропонуємо розуміти сукупність організаційних, економічних, правових елементів, які дозволяють здійснювати протидію рейдерським атакам.

В таких умовах функціонування зазначаємо, що пріоритетами системи регулювання рейдерства в контексті соціогуманітарної компоненти є: соціальний захист працівників; стимулювання ведення бізнесу; дотримання інтересів усіх учасників; рівність усіх суб'єктів господарювання; відрегульоване судове та правове супроводження; збереження перспективних підприємств реального сектору економіки. Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що рейдерство стає системним явищем і загрожує не тільки певній галузі підприємств, ринковій економіці в цілому, а й безпеці країни. У більшості європейських країн прийняті спеціальні закони, які спрямовані протидії рейдерів. На жаль, поки Україна залишається ідеальним місцем для діяльності рейдерів, і тому вдосконалення законодавчої бази є вкрай необхідним.

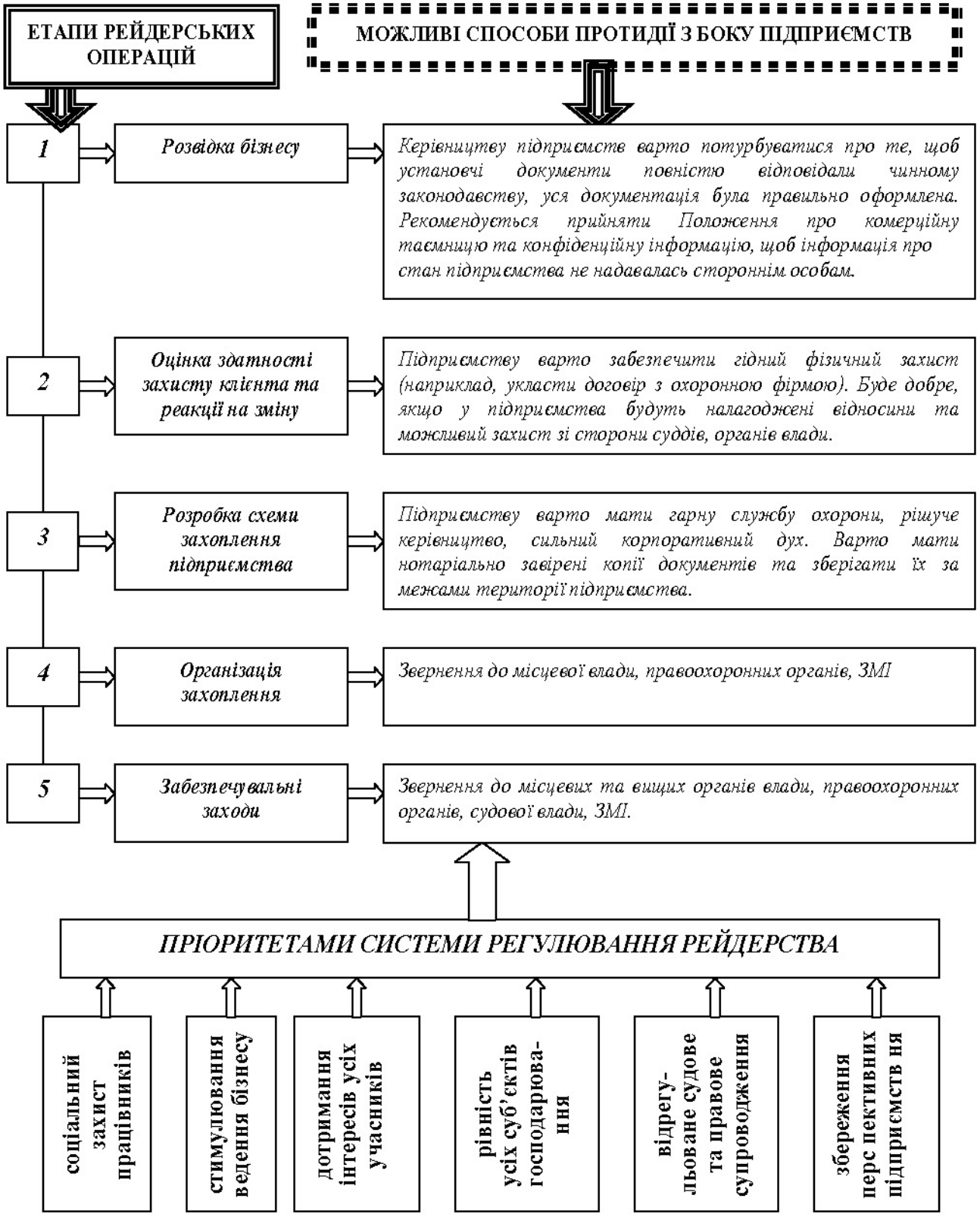

Рисунок 5.4 – Типово-структурні способи протидії рейдерських атак з боку підприємств

[авторська розробка]

Отже вбачаємо за необхідне зазначити, що з метою протидії економічній злочинності необхідно регулювати виробничо-економічну діяльність підприємницьких структур за такими напрямками, як організаційна структура, соціальний захист, моніторинг діяльності підприємства, методичне забезпечення рейдерства.

Аналізуючи сучасний стан економіко–правового розвитку нашої держави слід виділити наступні напрями протидії рейдерським атакам підприємств:

– реформація судової системи, яка повинна стати більш прозорою та відповідальною за прийняття рішення;

– вирішення проблеми рейдерства на загальнодержавному рівні шляхом прийняття низки нормативно-правових актів господарського, господарсько-процесуального та кримінально-правового характеру;

– узагальнення Верховним Судом України та Вищим господарським судом судової практики щодо вирішення корпоративних спорів;

– посилення ефективності діяльності міжвідомчих органів з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств;

– створення механізму та інструментарію фінансово–правового самозахисту підприємств від рейдерських нападів;

– підвищення ефективності правоохоронної діяльності;

– створення загальнодоступного реєстру позовних заяв;

– посилення контролю за діями виконавчої служби та нотаріату, які відіграють значну роль у рейдерських захопленнях.

На сьогодні в Україні створена й діє система органів з протидії рейдерству:

– Громадська організація “Антирейдерський Союз підприємців України”;

– Український Національний комітет міжнародної торгової палати: робота з аналізу ситуації та створення інструментів протидії рейдерству;

– Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при Кабінеті Міністрів України (Склад: представники МВС, СБУ, міністерств юстиції, економіки, фінансів, Держагентства з

інвестицій і інновацій, Союзу промисловців і підприємців та Торгово-промислової палати, Держпідприємництва, Генпрокуратури, Фонду держмайна України);

– Бюро протидії комерційним злочинам та рейдерству (використання рекомендацій міжнародних організацій у боротьбі з рейдерством). Основні його завдання: розробка ефективної нормативно-правової бази для захисту інвесторів, використання рекомендованих міжнародними організаціями методів протидії комерційним злочинам та рейдерству, проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній серед інвесторів;

– Робочі групи з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при облдержадміністраціях.

В таких умовах функціонування, робоча група утворюється з метою забезпечення взаємодії місцевих органів виконавчої влади у сфері протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, підготовки пропозицій стосовно вдосконалення законодавства, що регулює корпоративні правовідносини та спрямоване на унеможливлення протиправного поглинання і захоплення підприємств, а також з метою оперативного виявлення фактів або ознак протиправного поглинання та захоплення підприємств на підвідомчій облдержадміністрації території. Робоча група підзвітна Міжвідомчій комісії з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств.

Зазначаємо, що для подолання рейдерства важливо не лише розробляти та імплементувати зміни та доповнення до чинного законодавства, але й впроваджувати антирейдерські заходи безпосередньо на підприємстві. На сьогодні самозахист є більш актуальним та розумним з огляду на законодавчу повільність, нерішучість та відсутність політичної волі органів державної влади. Значення превентивних дій важливо ще й тому, що дозволяють виявити ознаки рейдерського нападу на початкових етапах здійснення операції.

Хотілося б зауважити, що діагностика дозволяє визначити найбільш слабкі місця діяльності підприємств та розробити щодо них заходи протидії рейдерству підприємств: реорганізація підприємства, оптимізація структури

управління, внесення змін до статутних документів, консолідація акціонерного капіталу, концентрація капіталу в спеціально створеній, більш захищеній компанії.

Також одним із заходів протидії рейдерству на етапі здійснення операції є звернення до правоохоронних органів та громадськості. Якщо компанія, що поглинається, не починає ніяких дій, вона називається “сплячею красунею”.

Логіка викладеного матеріалу підводить нас до думки, що до розгляду всіх можливих методів управління ризиком протиправного перерозподілу власності.

Вище перераховані законні і незаконні способи захоплення підприємств наводять на думку сформулювати можливі дієві методи управління ризиком щодо протиправного захоплення майна та перерозподілу власності підприємства. Для цього пропонуємо використати ризик-менеджмент, який подає класичний набір методів управління ризиком і включає відмову від заходів, що підвищують ризик, зниження ризику, передачу відповідальності за ризик-наслідки стороннім організаціям і прийняття ймовірності його реалізації. Зазначимо, що інструменти кожного методу часто перетинаються. Нічого дивного: адже ризик-менеджмент – це системний процес.

Для оцінки ризику посягань з боку рейдерів пропонуємо використати наступну табл. 5.2.

Таблиця 5.2 – Оцінка ризику рейдерства

Фактори ризику	Бали	
	0,5	1
1	2	3
I. Організаційна структура		
АТ: контрольного пакету немає	+	
ТОВ: наявність засновників, що не приймають участі в діяльності товариства	+	
II. Власність		
Наявність нерухомості, об’єктів інтелектуальної власності		+
Неналежне правове оформлення активів	+	
Діючі обтяження	+	

Кінець таблиці 5.2

1	2	3
III. Фінансово-економічний стан		
Зростання вартості підприємства	+	
Наявність простроченої кредиторської заборгованості	+	
Ведення подвійної бухгалтерії		+
IV. Менеджмент		
Внутрішні конфлікти за весь період діяльності	+	
Відсутність мотивації і стимулювання менеджменту	+	
V. Зовнішнє оточення		
Відсутність постійних контактів с реєстратором	+	
Несприятливе соціальне оточення	+	
Негативні відносини з органами влади		+
Відсутність “контактів” з законними силовими структурами	+	
Невдалі спроби рейдерських акцій	+	
Прохідний бал – 10,0		

Представимо структурні компоненти за групами факторів ризику економічної безпеки підприємств.

Організаційна структура. Найпростішими засобами на шляху мінімізації ризику повинні стати концентрація акціонерного капіталу або викуповування часток в участників, що не приймають участі в діяльності ТОВ, а також постійний моніторинг змін у складі акціонерів.

Незайвою буде реструктуризація підрозділів із зміною їх організаційно-правового статусу. На випадок атакування потрібно бути готовим до контрскуповування акцій і додатковій їх емісії.

Власність. Перш за все необхідно визначитися з правовим статусом власності, одержати підтвердження законності операцій з приватизації і реструктуризації активів, поставити на балансовий облік майно, а якщо воно вже стоїть – провести його переоцінку. В умовах високого ризику буде корисною структуризація власності з використанням дочірніх структур, не потрібно боятися деяких проблем, наприклад, передачі нерухомості і інших активів із забезпечення позик. Потрібно також визначитися з перерозподілом власності між підконтрольними організаціями.

Фінансово-економічний стан. Реалізуючи власні завдання із стабілізації фінансового стану, перш за все потрібно виключити найменшу вірогідність

прострочення кредиторських платежів, а про можливість заборгованості із зобов'язань до бюджету і позабюджетних фондів слід забути. Якщо дебітор не поспішає з поверненням боргу, повідомте боржника про бажання продати його борг. Не виключено, що його вже оточили браконьєри економічного лісу.

Менеджмент. Мотивація і стимулювання – два важливі напрями роботи з менеджментом і персоналом. Якщо з цим не погоджуватись, то можна ставитись до працівників як до кадрового сміття, вступати у внутрішні конфлікти, показово розривати трудові відносини. В такому випадку дуже швидко може виникнути зовнішнє вогнище напруженості, причому про його наявність можна і не здогадуватися. Якщо ж опонентом є акціонер або власник частки в статутному капіталі – така ситуація вибухне стовідсотково.

Зовнішнє оточення. Для попередження рейдерської атаки, а також полегшення розголосу в суспільстві, потрібно встановити контакт з зовнішнім оточенням. Необхідно спробувати взяти участь в державних і регіональних програмах, ознайомитись з концепцією соціальної відповідальності бізнесу, задуматись про свою ділову репутацію. І, звичайно, не забувайте свого реєстратора, а також взяти за правило періодично робити запит на виписку з Єдиного державного реєстру юридичних осіб.

Якщо ж вчасно не були вжиті запропоновані методи ризик-менеджменту, слід ретельно готуватися до захисту власного бізнесу від посягань рейдера. І чим раніше власник почне готуватися до відбиття рейдерської атаки, тим більше у нього залишиться шансів на збереження власного бізнесу. Загальновідомі статистичні дані свідчать про те, що в Україні приблизно 40 % бізнесменів звертаються до компетентних фахівців (антирейдерів) до початку захоплення підприємства, інші біжать по допомогу, коли атака вже почалася, і реалізовано вже декілька етапів плану захоплення і власник фактично втратив контроль над бізнесом. У цілому до превентивного захисту вдаються не більше 20 % підприємців. Саме таким зневажливим ставленням до правил безпеки ведення бізнесу і пояснюється велика кількість успішних рейдів у нашій країні.

Дуже часто гарантування економічної безпеки бізнесу зводиться до протистояння, захисту від різного роду економічних злочинів. Поза сумнівом, що це важливо, але не можна зводити поняття "економічна безпека" підприємства лише до такого захисту. Передбачаючи можливе захоплення або поглинання, розробити і застосувати узагальнену методологію захисту. Потенційна мішень передусім ризикує втратити ліквідні активи (землю і нерухомість), акції у вільному обігу; налагоджені зв'язки й успішний бізнес; розпалити конфлікт між власниками; нажити велику кількість агресивних конкурентів; втратити можливість входження в галузь великих вітчизняних або зарубіжних ФПГ.

Залежно від того, хто здійснив напад на підприємство, власникам слід розробляти план із його захисту. Як ми вже відмічали, на підприємство може зазіхнути хто завгодно, і для нападу кожен гравець ринку вибирає свої методи. Олігархи і ФПГ можуть успішно використовувати державний адміністративний ресурс, тоді як для дрібних гравців він недоступний.

Інформація про безпосереднього нападника – одна з необхідних умов для розробки вдалого захисту, і не варто вводити себе в оману: мовляв, неважливо, хто напав, ось відіб'юся, а потім вже розберуся, звідки ноги ростуть. Діяти треба з точністю до навпаки. Якщо не має змоги самостійно провести глибинний аналіз ситуації, не слід гаяти часу і краще звернутися до професіоналів. Доречно зауважити, жадібність – це ще один крок до краю прірви. Роздуми в стилі "я оплачую послуги штатного юриста, ось він нехай і розбирається" можуть обійтися дуже дорого для підприємства (втратою контролю над активами). Юрист максимум, що може втратити, – це своє робоче місце і репутацію.

Якщо атака рейдера вже розпочалася, то необхідно не гаяти часу і розпочинати масштабну і методичну оборону. Швидше за все, саме з цього етапу доведеться залучати відповідних фахівців.

1. Спершу слід оцінити ситуацію і спробувати з'ясувати наступне: хто замовник (якщо такий є); хто рейдер; мета захоплення (активи, нерухомість,

бізнес, введення підприємства в холдинг і так далі); можливі ресурси рейдера (фінансові, адміністративні, організаційні); бюджет операції поглинання; методи, що зазвичай використовує рейдер при здійсненні подібних операцій.

2. Не виключено, що одержавши відповіді на ці питання, потрібно відразу сідати за стіл переговорів, оскільки рейдер планує отримати від здійсненої операції набагато більше у порівнянні з витратами. Враховуючи те, що затяжна війна нікому не потрібна, і оборона також коштує чималих грошей, рейдер охоче піде на переговори і, отримавши трохи менше, від запланованого обсягу, продасть Вам свої інструменти нападу – акції і борги підприємства.

3. Якщо переговори не відбулися або зайшли у безвихідь, то на основі одержаної при переговорах інформації, необхідно поетапно і методично розробити план оборони у відповідь на напад рейдера. Якщо попередні етапи захисту були реалізовані самостійно, то далі треба звертатися до послуг спеціалістів зі сторони.

4. Дуже важливо ретельно відстежувати ситуацію і намагатися не допустити присутності підкупних акціонерів, що представляють інтереси іншої сторони, на зборах. Всі рішення повинні бути засвідчені нотаріально.

5. У жодному випадку не слід відмовляти рейдеру в скликанні зборів акціонерів, навіть якщо порядок денний абсурдний. Тільки так можна контролювати процес і брати участь у веденні протоколу зборів.

6. Слід ретельно перевірити, що ні в офісних приміщеннях підприємства, ні вдома у керівництва і крупних акціонерів немає нічого компрометуючого. Не треба полегшувати рейдеру завдання із порушення кримінальних справ проти працівників підприємства.

7. Слід терміново скуповувати ті акції, що залишилися у міноритарних акціонерів, незважаючи на те, що ціна на них підвищилася.

Слід звернути увагу на те, що в своїй практичній діяльності, аналізуючи тактичні прийоми захисту підприємства, виділяє такі методи захисту:

– захист активів шляхом їх розподілу – одна компанія володіє всіма активами, інша – засобами виробництва, третя веде операційну діяльність на основі договору оренди;

– наявність певних обтяжень на ліквідні активи;

– постійна наявність підконтрольної кредиторської заборгованості (на випадок банкрутства);

– внесення на депозит суду коштів у межах ціни позову із метою зняття забезпечення;

– введення посад другого та третього заступника.

Зазначимо, що існують також нетрадиційні, але досить дієві способи захисту від рейдерства. Один із цих способів має таку схему: приміщення основного підприємства передається за договором оренди з правом викупу підконтрольній особі (залежно від того, де буде вигідно розглядати – в господарському чи місцевому суді, оскільки рейдерові необхідно буде визнавати недійсним договір оренди з виплатою штрафів за розрив договору або неустойки тощо).

Іншим способом є застосування таких організаційно–правових заходів: внутрішню фірму, яка найбільш може зацікавити рейдера, слід обтяжити кредиторською заборгованістю. Необхідно створити ще одну фірму, організувати на її рахунку необхідну суму, а потім перевести на розрахунковий рахунок обтяженої фірми, заклавши при цьому все її майно, закріпивши операцію документально.

Велику увагу слід приділити судовому розгляду справи, під час якої вірогідною є наявність корумпованих зв'язків між суддею та рейдером. Одним із поширених інструментів рейдерів є подання заяви до суду про забезпечення позову, внаслідок чого судом приймається відповідна ухвала. У цьому випадку слід застосувати чинні нормативні акти та судову практику, зокрема Постанови Пленуму ВСУ "Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову", "Про практику розгляду судами корпоративних спорів".

При розгляді справ, предметом яких є оскаржене рішення загальних зборів господарського товариства, судам необхідно враховувати, що заборона проводити такі збори порушує право на участь у них та управлінні товариством тих його учасників, котрі не оскаржили це рішення, і суперечить змісту заходів забезпечення та меті їх застосування, яка полягає в захисті інтересів учасника процесу, а не в позбавленні (порушенні) прав інших осіб.

Слід зазначити, що суд не повинен вживати таких заходів забезпечення позову, які пов'язані із втручанням у внутрішню діяльність господарських товариств (наприклад, забороняти скликати загальні збори товариства, складати список акціонерів, що мають право на участь у них, надавати реєстр акціонерів та приміщення для проведення зборів, підбивати підсумки голосування з питань порядку денного тощо).

У справах про захист трудових чи корпоративних прав не допускається забезпечення позову шляхом зупинення дії рішення про звільнення позивача з роботи та зобов'язання відповідача й інших осіб не чинити перешкод позивачеві у виконанні ним своїх попередніх трудових обов'язків, оскільки таким чином фактично ухвалюється рішення без розгляду справи по суті".

Розгляд справи судом означає, що розгляд заяви має відбуватися в судовому засідання при секретарі судового засідання з обов'язковим веденням протоколу. Цією нормою дуже часто нехтують, що є підставою для скасування таких ухвал в апеляційному порядку, навіть з формальних міркувань.

Вагомим кроком вперед було прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії поглинанню та захопленню підприємств ", яким зокрема визначено підсудність справ у спорах щодо обліку прав на цінні папери, які сьогодні розглядаються господарським судом за місцезнаходженням емітента.

За безпосередньої рейдерської атаки підприємств спеціалісти радять затягувати судовий процес. Адже рейдерство – це не що інше, як інвестиційний проект, в якому закладений певний проміжок часу. І якщо цей час затягувати,

то це загрожує рейдеру втратами, насамперед фінансовими, і, як наслідок, зниження інтересу до цього підприємства.

Крім того виділяють такі види захисту від небажаного поглинання (табл. 5.3):

Таблиця 5.3 – Основні види стратегій протидії рейдерським атакам підприємств

Найменування засобу	Обгрунтування
До публічного оголошення про намір поглинути компанію	
Внесення змін у статут компанії	– ротація ради директорів; – переважна більшість. Затвердження угоди злиття переважною більшістю голосів; – справедлива ціна
Зміна місця реєстрації компанії	– обирається те місце реєстрації, де можна легше здійснити судовий захист та внести зміни в установчі документи
"Отруйна пігулка"	– застосовується для зменшення привабливості для потенційного загарбника
Випуск акцій з більш високими правами голосу	– поширення акцій більш високого класу з звичайними правами
Після такого оголошення	
Захист Пекмена	– контрнапад на акції загарбника
Злиття з „білим лицарем"	– об'єднання з дружньою компанією
Зелена броня	– пропозиція про викуп своїх акцій за ціною, що перевищує ринкову
Реструктуризація активів / зобов'язань	– купівля активів, що не сподобаються загарбнику / випуск акцій для дружньої третьої сторони
Другорядні засоби	
"Політика випаленої землі"	– застосовуються для зменшення своєї привабливості для потенційного загарбника
"Біла броня"	– продаж великої частини своїх акцій дружній компанії за ціною нижче ринкової
"Білий кавалер"	– брокер, який купує менше акцій, ніж у контрольному пакеті компанії

[сформовано автором]

На основі проведених досліджень встановлено, що стратегія протидії рейдерству повинна діяти протягом усього перехідного періоду становлення і розвитку правової демократичної держави і формування громадянського суспільства.

Вона повинна містити відповіді на такі питання: наскільки актуальною є проблема протидії рейдерству; в чому полягають особливості та які основні тенденції розвитку рейдерства; які цілі та завдання держави і суспільства у сфері протидії рейдерству; які результати діяльності з протидії рейдерству очікуються; які основні напрями досягнення бажаних результатів протидії рейдерству.

Стратегія протидії рейдерству на підприємствах повинна містити в собі:

– характеристику відповідних зовнішніх і внутрішніх загроз підприємств;

– визначення критеріїв і показників, що характеризують криміногенну ситуацію та її стан, рівень економічної безпеки підприємств, що гарантує надійний захист життєво важливих інтересів працівників;

– механізм забезпечення діяльності з протидії рейдерству підприємств через застосування всіма державними і суспільними інститутами правових, економічних, адміністративних, політичних та інших заходів впливу.

Всі захисні стратегії можна досить точно розподілити на превентивні (застосовуються до захоплення) та екстрені (застосовуються після початку захоплення).

Всі превентивні методи полягають в правильному та досконалому складанні установчих документів підприємства, що полягає в закріпленні положень, спрямованих на ускладнення процедури поглинання (група заходів – “shark repellents” – “відлякування акул”).

Положення про сегментоване (ешелоноване) правління, дирекцію (segmented board provision, або staggered board amendment) – до статуту вноситься умова, що встановлює певний порядок переобрання його членів. Багатоступінчасті вибори передбачають поділ директорів на різні класи. Кожен рік переобирається тільки один клас директорів.

Умова про супербільшість (supermajority provisions) – до статуту вносяться поправки, які передбачаються, що для прийняття рішення про поглинання необхідна кількість голосів, що перевищує кваліфіковану більшість (80-90% загальної кількості голосуючих акцій).

Положення про справедливу ціну (fair price provision) – поглинаюче підприємство повинно викупити всі акції за однією і тією ж ціною, визначеною як справедлива, при цьому в якості справедливої ціни зазвичай обирається найвища ціна, за якою поглинаюче підприємство придбало акції підприємства, що поглинається до направлення офіційної пропозиції всім акціонерам про купівлю їхніх акцій.

Положення про період очікування (waiting period amendment) – встановлення тривалого періоду (як правило, до кількох років) лише після закінчення якого небажаний покупець може завершити процедуру поглинання.

Встановлення "золотих, срібних та олов'яних парашутів" – спеціальні угоди з працівниками про виплату їм грошової компенсації при звільненні внаслідок зміни контролю над підприємством. "Золоті парашути" ("golden parachutes") призначені для топ-менеджменту і повинні складати не менше трьох річних базових зарплат плюс бонуси. "Срібні парашути" ("silver parachutes") використовуються для менеджерів середньої ланки і становлять від півтора до двох річних зарплат з бонусом. "Олов'яні парашути" ("tin parachutes") дають гарантії усім іншим співробітникам підприємства, розмір залежить від стажу і віку працівника, але не перевищує півторарічної зарплати.

Застосування "Отруйних пігулок" ("poison pills") – цінних паперів у вигляді привілейованих акцій, що дають їх власникам особливі права, якщо підприємство піддається спробі ворожого поглинання. "Отруйна пігулка" дає право на придбання додаткових звичайних акцій фірми за заздалегідь обумовленою ціною або зі знижкою 50-75 % ринкової ціни на момент агресії. Це право акціонери можуть реалізувати лише при настанні умов, прямо передбачених в статуті. В установчих документах передбачається, що у разі недружнього поглинання акціонери отримують право купувати акції свого підприємства за ціною нижчою, ніж ринкова ("внутрішня отруйна пігулка" – "flip-in poison pill"), або акції поглинаючого підприємства зі значною знижкою ("зовнішня отруйна пігулка" – "flip-over pill"). Дана тактика істотно збільшує вартість поглинання, роблячи його невигідним.

Крім того, в якості превентивних заходів може застосовуватися тактика "бджіл-вбивць" ("killer bees"), що полягає у співпраці з інвестиційною компанією, банком тощо, які розробляють стратегії з перетворення підприємства –"мішені" в менш привабливе і більш складне для поглинання.

Екстрені заходи застосовуються безпосередньо в процесі ворожого поглинання. До основних методів можна віднести:

1. Захист "білий рицар" ("white knight") – злиття з дружнім підприємством, пропозиція якого є більш прийнятною, ніж пропозиція поглинаючого підприємства. В якості такого "білого рицаря" може виступати індивідуальний інвестор, інвестиційний фонд тощо.

2. Встановлення закритого опціону (lock-up option) – отримання підприємством щодо якого здійснюється вороже поглинання займів, які мають бути невідкладно повернутими у випадку злиття, реорганізації підприємства.

3. Контрпоглинання ("захист Пек-Мен", Pac-Man Defense) полягає у висуванні зустрічної пропозиції на придбання контрольного пакету акцій підприємства, що поглинає.

4. Самопоглинання (issuer self tender offer) – придбання підприємством, що поглинається своїх же раніше розміщених акцій, яке може привести до скорочення загальної кількості акцій і ускладнити перерозподіл корпоративного контролю.

5. Зворотній викуп з премією (premium buy – backs) – викуп у підприємства-агресора належного йому пакету акцій підприємства – "мішені" з премією по відношенню до ринкової ціни з метою попередження можливих ще більш негативних наслідків. За результатами такого викупу зазвичай укладається угоду про невтручання (standstill agreement) – добровільна угода, коли акціонер, у якого викуповуються акції, погоджується не купувати акції "мішені" протягом певного часу.

6. Реструктуризація активів (тактика "випаленої землі" ("scorched earth"), реалізація "коштовностей корони" ("sale of crown jewel")). Дані дії полягають у продажу активів, які найбільше приваблюють агресора. Можуть здійснюватися

і зворотні дії – придбання нових активів, які будуть марними для агресора або спричинять проблеми з дотриманням антимонопольного законодавства.

7. Дискредитуюча політика. Отримання інформації, що компрометує агресора та використання її для потенційного законного шантажу з метою припинення ворожого поглинання.

8. Ініціювання судового розгляду, перевірок контролюючих органів стосовно недотримання та порушення вимог антимонопольного законодавства, законодавства в області ринку цінних паперів; інформування громадськості тощо. Наслідком цього може бути відмова від здійснення такого поглинання або його здійснення на взаємовигідних умовах для обох сторін угоди.

Необхідно зазначити, що наведені вище заходи протидії ворожим поглинання рейдерським атакам охоплюють всіх загальновідомих механізмів, а лише ті, що випливають з чинного українського законодавства.

В той же час, реалізація на практиці цих методів дозволить суттєво знизити ризик корпоративних захоплень, як на етапі повсякденної господарської діяльності, так і в період загострення інтересів і безпосереднього здійснення таких ворожих дій.

Саме тому, особливо важливого значення набуває процедура здійснення правового аудиту (due diligence) установчих документів з метою нівелювання можливих шляхів здійснення корпоративного захоплення, приведенні фінансово-економічних показників до мінімального рівня ризиків, інтеграції в установчі документі превентивних заходів захисту.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що формування стратегій у сфері протидії рейдерству мають вагоме значення для реалізації державної політики протидії злочинності в цілому, адже в ній знаходить вираження політична воля суспільства, у формі політико-правових ідей втілюються основні засади організації та провадження відповідної діяльності, визначаються пріоритети її соціогуманітарної, економічної та правозастосовної основи, створюються передумови для формування адекватних механізмів реалізації правоохоронного

потенціалу та запровадження новітніх підходів із метою оптимізації та підвищення ефективності функціонування підприємницьких структур.

Вбачаємо за необхідне зазначити, що така стратегія – це той компас, що допомагає знайти єдино вірний шлях до вироблення науково обґрунтованих, раціональних рішень у сфері протидії рейдерству. У відповідь на системний характер проявів рейдерства, підпорядкований статистичним та іншим (наприклад, функціональним) закономірностям, відповідні суб'єкти діють за типовою схемою. За багаторазового повторення аналогічних цілей, завдань і процедур закономірним чином формується поетапна стійка технологія діяльності з протидії рейдерству. Ця структура, незалежно від форм діяльності, має універсальну логіку, засновану на умовних і вірогіднісних спонукальних зовнішніх і внутрішніх сигналах.

5.3. Формування моделі управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємств

На сучасному етапі розвитку економіки України велика кількість вітчизняних підприємств знаходиться в кризовому становищі. Тому перед підприємствами постає актуальна задача формування ефективної соціогуманітарної стратегії в контексті зміцнення економічної безпеки підприємства з метою протидії загрозам зовнішнього та внутрішнього походження.

Звертаємо увагу на те, що в сучасних умовах турбулентності економічних процесів, інструменти управління соціогуманітарними чинниками – це специфічні засоби, знаряддя, за допомогою яких здійснюється реалізація соціальних зобов'язань держави та підприємств. В таких умовах функціонування важливим аспектом є формування ефективного організаційно-економічного механізму управління даною науковою проблематикою.

Детальне вивчення наукової проблематики дозволило нам сформувати наступне визначення, *соціогуманітарної стратегії у системі економічної безпеки підприємств – це довгостроковий, якісно визначений*

соціогуманітарний вектор, що стосується форм і засобів його реалізації, міжфункціональній і міжорганізаційній координації й інтеграції, сформоване керівництвом компанії відповідно до соціогуманітарних цілей та з метою зміцнення рівня економічної безпеки підприємств.

Слід відзначити на нашу думку, що соціогуманітарна стратегія економічної безпеки підприємств необхідно застосовувати однією із запропонованих орієнтирів:

1. Соціогуманітарна стратегія підприємств, пов'язана з необхідністю раптового реагування на соціогуманітарні загрози (виробничій діяльності, майну, персоналу тощо), що виникають. Тобто в даному випадку діє принцип "загроза – відбиття". Створені (найчастіше поспішно) для вирішення цього завдання підрозділи, служби, виділені сили та засоби можуть послабити або запобігти дії соціогуманітарних загроз, але може виникнути ситуація, коли підприємству буде завдана шкода.

2. Соціогуманітарна стратегія підприємств, орієнтована на прогнозування, завчасне виявлення соціогуманітарних небезпек та загроз, цілеспрямоване дослідження економічної та криміногенної ситуації як всередині підприємства, так і в оточуючому його середовищі. Виділені для рішення такого завдання спеціалісти, сформовані підрозділи та служби безпеки створюють можливість свідомо і цілеспрямовано проводити роботу з формування сприятливих умов для підприємницької діяльності.

3. Соціогуманітарна стратегія безпеки підприємств, направлена на відшкодування (відновлення, компенсацію) нанесених збитків. Така стратегія може вважатись доцільною лише тоді, коли збитки можна відшкодувати, або коли немає можливості здійснити стратегію першого та другого типів.

Побудова соціогуманітарної стратегії в системі економічної безпеки підприємств відбувається у кілька етапів:

– стратегічний аналіз системи економічної безпеки підприємств;

– проектування моделі соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств;

– реалізація стратегічних рішень в контексті зміцнення економічної безпеки підприємств;

– контроль за реалізацією соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств.

Загалом існує п'ять можливих стратегій, які можуть бути використані для оптимізації рівня фінансових ризиків при побудові стратегії економічної безпеки підприємств:

1) відмова від видів діяльності, які містять визначене джерело економічного ризику;

2) прийняття відповідальності за ризик економічної стратегії з гарантією повної компенсації втрат за рахунок власних джерел;

3) продаж і перекладання відповідальності за фінансовий ризик на інших осіб (зокрема страхові організації);

4) скорочення або попередження можливих негативних наслідків від економічного ризику за допомогою попереджувальних заходів;

5) орієнтація діяльності на фінансовий ризик, тобто використання усіх видів ресурсів в одній сфері діяльності з метою отримання прибутку при високому рівні ризику (Язлюк Б.) [305, с. 150].

В основі забезпечення економічної безпеки підприємства лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення.

Також слід звернути увагу на те, що всі управлінські рішення в галузі забезпечення захисту економічних інтересів підприємства, від зовнішніх і внутрішніх загроз, взаємопов'язані і мають прямий або непрямий вплив на результати його діяльності. Захист обумовлений здатністю органів управління підприємства на відповідних рівнях: забезпечити сталий економічний розвиток підприємства; нейтралізувати негативний вплив кризових явищ економіки; сформувати адекватну систему обліку фінансових потоків і зміцнити операційну ефективність системи контролю; забезпечити проведення робіт із захисту конфіденційності інформації, що становить комерційну таємницю

тощо. У цілому сучасні виробничо-економічні системи повинні управляти фінансовими ризиками, котрі виникають через різні дестабілізуючі чинники. Для забезпечення економічної безпеки і можливості передбачення ризиків на підприємстві повинна існувати ефективна система управління економічною безпекою підприємств в цілому (Череп А. В., Лясковець О. В.) [292, с. 2-8].

Значний обсяг коштів, необхідних для доведення системи соціогуманітарних послуг до середньоєвропейського рівня, зумовлює необхідність розробки соціогуманітарної стратегії, відповідно до якої витрати на соціогуманітарне забезпечення не тільки не будуть обтяжувати підприємства, а й відіграватимуть роль мультиплікатора, стимулюючи їх економічний розвиток.

Головним завданням сучасної соціогуманітарної стратегії розвитку підприємств є встановлення прямого зв'язку між показниками економічного розвитку і рівнем добробуту працівників. Джерелом підвищення добробуту має стати забезпечення кожному працівнику можливостей максимально продуктивно реалізовувати власний трудовий потенціал з дотриманням соціо-культурних традицій (Юрків Н. Я.) [303].

Отже, на кожному підприємстві нагальним завданням є розробка дієвої соціогуманітарної стратегії розвитку економічної безпеки в контексті соціогуманітарної складової, яка характеризується тісним взаємозв'язком і взаємообумовленістю її окремих складових, тому при прийнятті управлінських рішень потрібно враховувати цей взаємовплив одних факторів на інші.

Ми в свою чергу будемо відстоювати думку про те, що в системі економічної безпеки підприємств вагоме місце займає впровадження ефективної соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств. Неможливо залишити поза увагою те, що соціогуманітарна стратегія економічної безпеки підприємств повинна включати:

– характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства;

– визначення і моніторинг чинників, які зміцнюють або негативно впливають на стійкість його соціально-економічного стану на короткострокову і середньострокову (три-п'ять років) перспективу;

– визначення критеріїв і параметрів (допустимих значень) показників, що характеризують інтереси підприємства і відповідають вимогам його економічної безпеки; розробку економічної політики, що включає механізми обліку, які впливають на стан економічної безпеки чинників;

– напрями діяльності підприємства відносно реалізації стратегії.

Слід зазначити, що стратегічне планування є ефективним засобом формального прогнозування майбутніх проблем і можливостей, забезпечуючи вищому керівництву можливість планування виробництва на тривалий період. Воно є основою для прийняття рішень щодо попередження і зниження соціогуманітраних ризиків.

В даному випадку також слід відзначити, що тактичне планування економічної безпеки має на меті розробку та здійснення тактичної політики підприємства в певній галузі, що забезпечує цілеспрямовану реалізацію конкретних тактичних соціогуманітарних завдань.

Також зазначаємо, що управління соціогуманітарними чинниками інформаційних систем підприємств, серед яких ключове місце належить системі бухгалтерського обліку, повинні організовуватися таким чином, щоб забезпечувати стратегічне і тактичне планування діяльності та унеможливлювати вихід інформації не призначенням, що й слугує основою економічної безпеки підприємства.

Нами сформовано етапи формування та реалізації стратегії соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств на рис. 5.5.

Отже, резюмуючи вище описане, зазначаємо, що під соціогуманітарною стратегією економічної безпеки підприємств потрібно розглядати як формування системи довгострокових цілей виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

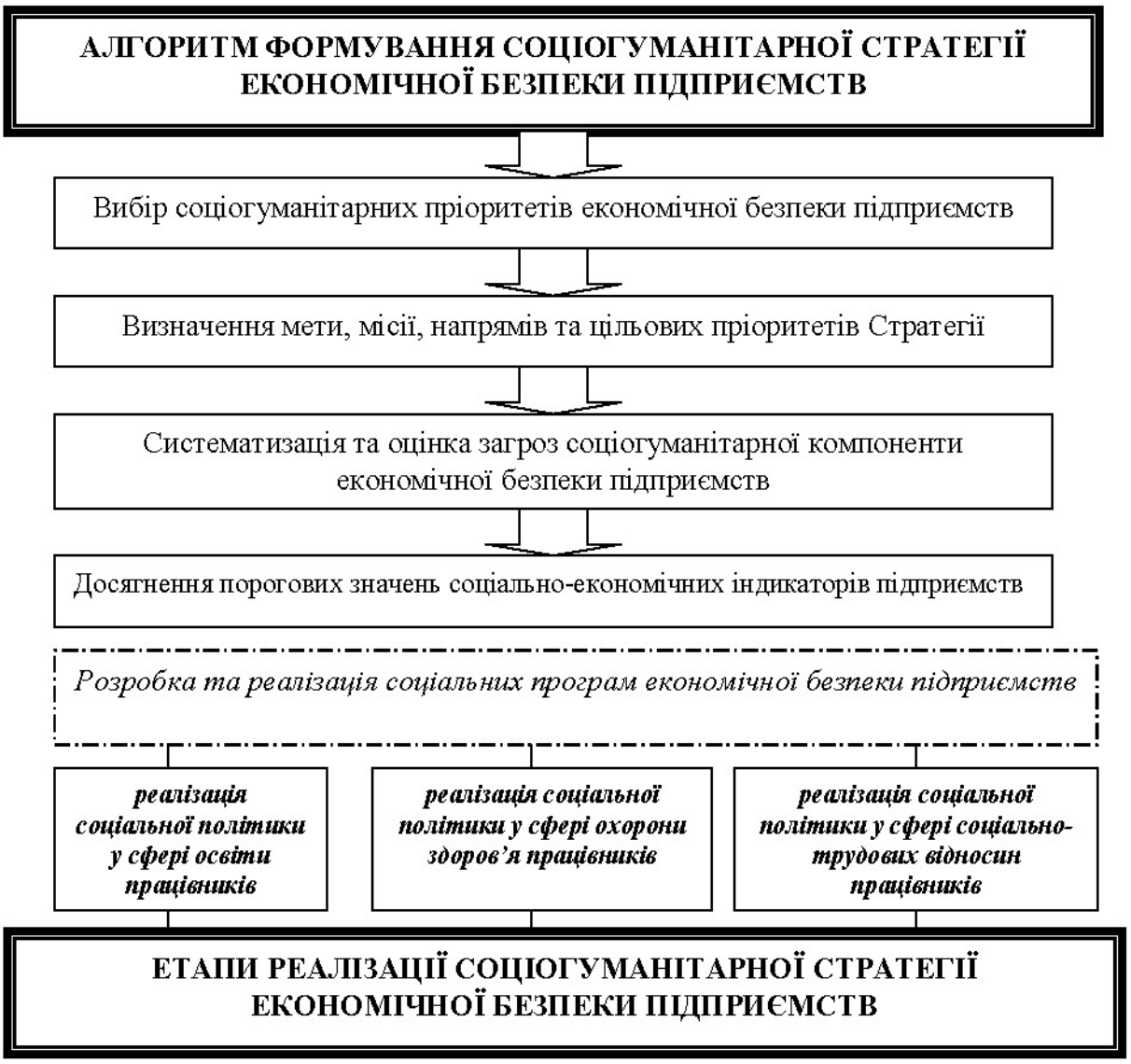

Рисунок 5.5 – Етапи формування та реалізації соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

Система формування соціогуманітарної стратегії управління економічною безпекою суб'єкта господарювання в рамках загальної стратегії розвитку підприємства представлена, в розрізі характеристик її оцінки на рис. 5.6.

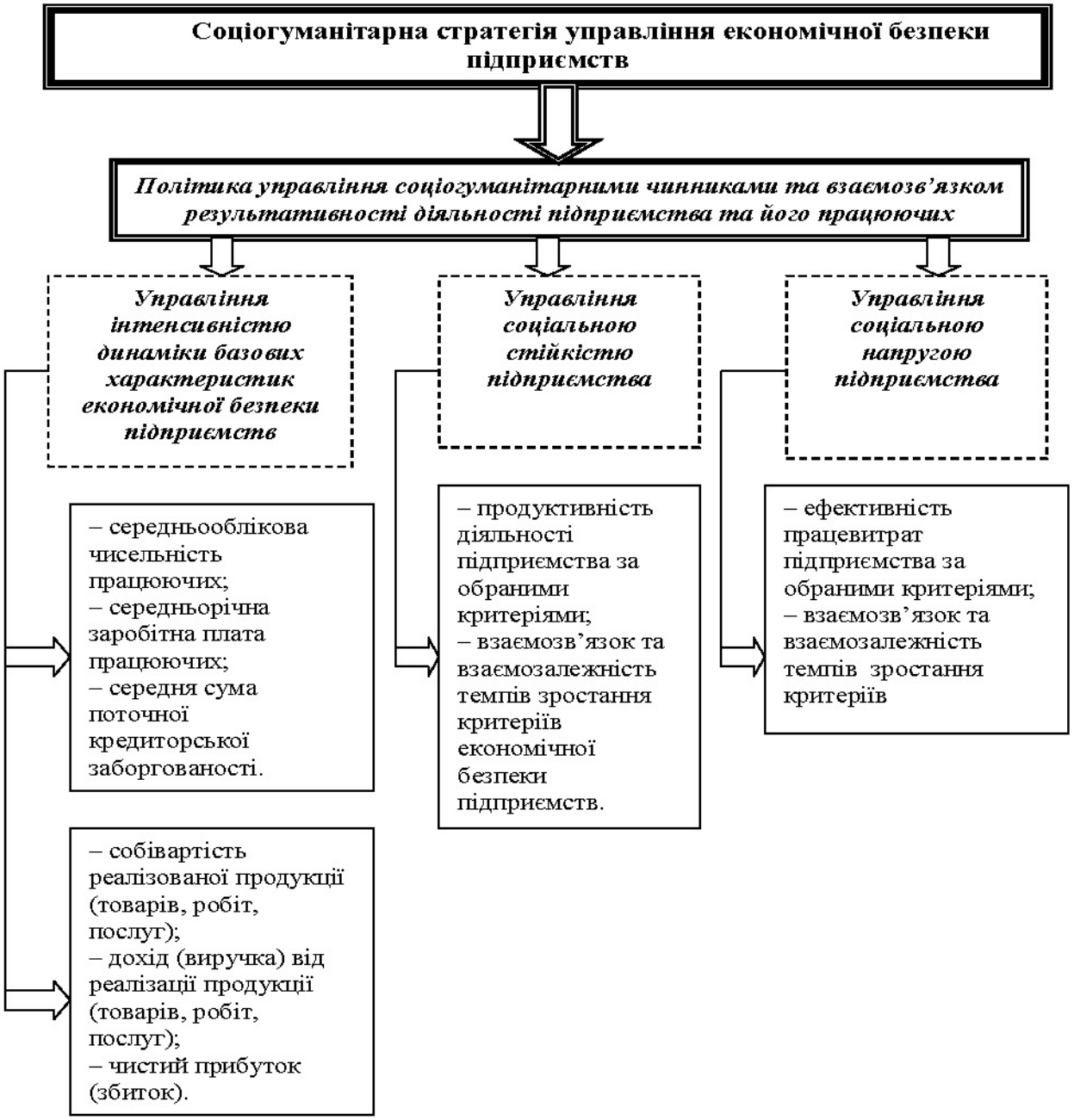

Рисунок 5.6 – Система формування соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

Соціогуманітарна стратегія управління економічною безпекою підприємств є складовою загальної стратегії управління діяльністю суб'єкта господарювання, ґрунтується на ресурсному підході до оцінки ефективності діяльності суб'єкта господарювання і його працюючих за такими напрямами: управління процесами виробництва і реалізації продукції; управління

процесами формування показників витрат, доходів і кінцевих фінансових результатів; управління процесами взаємозв'язку і взаємовідношення результатів діяльності підприємства і його працюючих; управління продуктивністю і результативністю діяльності суб'єкта господарювання.

Досягнення мети системи управління на базі виконання основних завдань, дотримання провідних функцій блоку управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств дадуть змогу виділити важливі об'єкти і напрями системи її управління в умовах конкурентного середовища.

Виходячи з вищесказаного, треба зазначити, що блок управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств представляє собою особливу діяльність, спрямовану на управління ефективністю діяльності суб'єкта господарювання за умов ринкової економіки. Для досягнення мети блоку управління на основі виконання поставлених завдань необхідно виділити пріоритетні напрямки дії системи управління економічної безпеки підприємств, що відповідають сучасному стану економіки суб'єктів господарювання.

Система управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств, як будь-яка система економічного механізму підтримки соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств, має свою мережу керовану об'єктів управління, а саме: середньооблікова чисельність працюючих, середньорічна заробітна плата, поточна заборгованість, витрати, доходи, фінансові результати, соціогуманітарні ризики тощо (Снігова О. Ю.) [248, с. 88].

Звертаємо увагу на той факт, що при формуванні стратегічних орієнтирів економічної безпеки підприємств в контесті зміцнення соціогуманітарної компоненти необхідно ідентифікувати такі складові:

– діагностика кризових ситуацій соціогуманітарної сфери підприємницьких структур;

– поділ об'єктивних і суб'єктивних негативних впливів на соціогуманітарну сферу підприємств;

– визначення переліку заходів щодо запобігання загроз економічної безпеки підприємств;

– оцінка ефективності планованих заходів з точки зору нейтралізації негативних впливів на соціогуманітарну сферу;

– оцінка ефективності пропонованих заходів щодо усунення соціогуманітарних загроз економічної безпеки підприємств (Гнибіденко І.Ф.) [126].

Між тим слід зазначити, що саме розробка та впровадження ефективної соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств дозволить підприємству запобігти збитку від негативних впливів на його безпеку з різних аспектів фінансово-господарської діяльності підприємств, а також забезпечить контроль і балансування доходів і витрат.

Одразу ж зауважимо, що підприємства у період своєї діяльності, у ринкових умовах в контексті соціогуманітарного виміру, можуть пережити низку фаз: стан нормальної діяльності, відродження нормальної діяльності, передкризовий стан та кризовий стан. Розробляються, на кожному з цих етапів, відповідна соціогуманітарна стратегія й використання відповідні їй специфічні тактичні заходи у господарській діяльності підприємства, розробляється відповідна система його функціонування (Мельник О. О.) [205, с. 21].

Серед підприємств лише одиниці мають добре опрацьовану соціогуманітарну стратегію, яка передбачає комплексне управління економічною безпекою підприємств з урахуванням сучасних концепцій.

Соціогуманітарна стратегія підприємств направлена на оптимізацію фінансових ресурсів при управлінні основними і супутніми потоками. Стратегічні цілі обґрунтовуються за допомогою одного або декількох ключових показників зміцнення економічної безпеки підприємств. Соціогуманітарна стратегія в системі економічної безпеки підприємств може бути побудована на основі максимізації (мінімізації) одного або декількох ключових показників (рис. 5.7). Слід зазначити, що з позицій системного підходу соціогуманітарна система економічної безпеки підприємств – це порівняно стійка сукупність

ланок підрозділів підприємств, взаємопов'язаних та об'єднаних єдиним процесом управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки для реалізації стратегії.

Рисунок 5.7 – Схема обґрунтування соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

Системний підхід до формування соціогуманітрної стратегій в системі економічної безпеки підприємств передбачає виконання двох обов'язкових умов: вони мають пов'язуватися із іншими функціональними стратегіями та відповідати оптимальному процесу реалізації соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств; вони повинні охоплювати всі соціогуманітарні сфери діяльності економічної безпеки підприємств (Мехеда Н. Г., Маренич А. І.) [207, с. 213].

Слід зазначити, що формування соціогуманітарної стратегії в системі економічної безпеки підприємств передбачає виконання двох обов'язкових умов: вони мають пов'язуватися із іншими функціональними стратегіями та відповідати оптимальному процесу реалізації соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств; вони повинні охоплювати всі сфери діяльності економічної безпеки підприємств.

В таких умовах, практичними організаційними заходами, що забезпечують реалізацію соціогуманітарної стратегії зміцнення економічної безпеки підприємств є: 1) створення координаційного центру соціогуманітарної сфери на чолі з керівником підприємства, оперативним органом якого є служба безпеки; 2) розроблення і затвердження наказом по підприємству нормативно-методичного забезпечення соціогуманітарної стратегії; 3) ресурсне забезпечення і цільове використовуванням ресурсів з метою покращення соціогуманітарної компоненти.

Як наслідок, фукціонування підприємств залежить від вірно обраної соціогуманітарної стратегії в системі економічної безпеки підприємств, яка становить комплексний, впорядкований та інтеґрований процес, спрямований на отримання сукупних результатів соціальної системи в контексті ефективного використання фінансових ресурсів. Основними соціогуманітарними стратегічними цілями підприємств є проведення оптимізаційного процесу ресурсного забезпечення. Основними характеристиками сучасної соціогуманітарної стратегії підприємств можна вважати наступні: узгодженість рішень усіх підсистем економічної безпеки підприємств; послідовність і комплексність дій різних часових періодів; реальність і еластичність планів.

Елементами моделювання соціогуманітарної стратегії в системі економічної безпеки підприємств є сукупність стратегічних рішень у сферах забезпечення соціогуманітарної компоненти підприємницьких структур. Соціогуманітарна стратегія має внутрішній вимір, охоплюючи реалізацію ефективних засобів зміцнення економічної безпеки підприємств. Для розроблення соціогуманітарної стратегії в контексті зміцнення економічної

безпеки підприємств пропонується використовувати процесно-системний підхід, що забезпечує формування інтегрованої стратегії управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств. Побудова стратегій економічної безпеки суб'єкта господарювання повинна базуватися на аналізі рівня його фінансової безпеки. Узагальнюючи наведені у дослідженні вимоги до процесу формування соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств пропонується наступна послідовність (рис. 5.8).

На основі проведених досліджень встановлено, що соціогуманітарна стратегія економічної безпеки підприємств в умовах нестабільного існування повинна включати такі складові: діагностика кризових ситуацій економічної безпеки підприємств; поділ об'єктивних і суб'єктивних негативних впливів соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств; визначення переліку заходів щодо запобігання загрозам економічної безпеки підприємств;

Слід зазначити, що процес управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств потребує розроблення відповідного механізму стратегічного розвитку, компонентами якого є сукупність фінансових інтересів підприємства, організаційна структура й управлінський персонал, техніка і технологія управління, функції, принципи і методи управління, фінансові інструменти, критерії оцінки в контексті соціогуманітарної компоненти.

Також неможливо залишити поза увагою те, що організаційно-економічний механізм стимулювання розвитку соціогуманітарної сфери підприємств (рис. 5.9), у якому активуються соціальні, трудові та ін. чинники: зниження плинності кадрів, стимулювання працівників до ефективної і якісної праці, зниження профспілкової активності, запобігання страйкам, залучення й закріплення на підприємстві кваліфікованих кадрів.

Для цього необхідна взаємна відповідність цілей і потреб працівників і цілей підприємства, вироблення особливої психології в працівників, (ефект ототожнення себе зі своїм підприємством), підвищення продуктивності, ефективності і якості праці і готовності працівників до ефективної роботи на

благо підприємства, соціальний захист працівників на більш високому рівні, ніж це передбачено законодавством, створення позитивного мікроклімату в трудовому колективі, створення в суспільстві позитивного іміджу про підприємство. Соціальні пільги в грошовому вираженні несуть у собі принцип, аналогічний грошовій винагороді.

Рисунок 5.8 – Етапи формування соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

До таких пільг може бути віднесене право придбання для працівників акцій підприємства за зниженою ціною. Тим самим досягається мета залучення

найманого робітника в співволодіння підприємством, що формує в працівників почуття господаря, дбайливе ставлення до майна підприємства. Форми участі найманого робітника в капіталі підприємства можуть бути різними. Це і безкоштовні акції, і звичайні акції зі знижкою на певний відсоток від ринкового курсу акцій, і привілейовані акції без права голосу на загальних зборах акціонерів.

Право придбання акцій підприємства за зниженою ціною, додаткові виплати працівникам, надання службових автомобілів, персональних кабінетів тощо. Виплата працівникам додаткової пенсії на додаток до державної пенсії, використання механізмів приватного страхування.

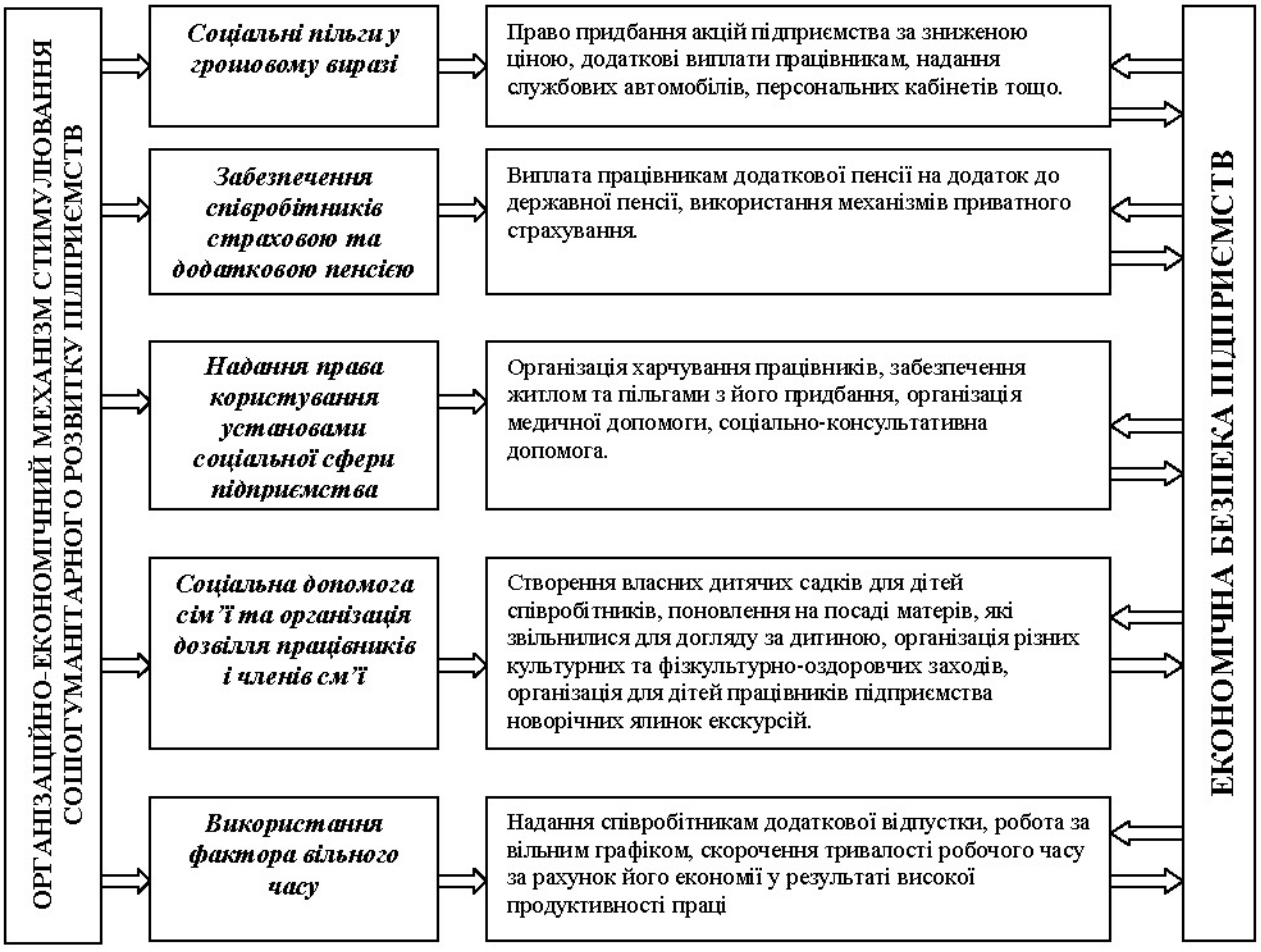

Рисунок 5.9 – Організаційно-економічний механізм стимулювання розвитку соціогуманітарної сфери в умовах функціонування підприємства [авторська розробка]

Організація харчування працівників, забезпечення житлом та пільгами з його придбання, організація медичної допомоги, соціально-консультативна допомога. Створення власних дитячих садків для дітей співробітників, поновлення на посаді матерів, які звільнилися для догляду за дитиною, організація різних культурних та фізкультурно-оздоровчих заходів, організація для дітей працівників підприємства новорічних ялинок, екскурсій. Надання співробітникам додаткової відпустки, робота за вільним графіком, скорочення тривалості робочого часу за рахунок його економії у результаті високої продуктивності праці.

Крім того, до соціальних пільг у грошовому виразі належать різні виплати працівникам до особистих свят, скажімо, з нагоди 10-, 20-, 30-річного і т.д. ювілеїв службової діяльності на підприємстві в поєднанні зі спеціальною відпусткою. Причому розмір виплат і тривалість додаткової відпустки можуть залежати від стажу роботи на підприємстві. До подібного роду пільг відноситься надання керівникам і особливо обдарованим інженерно-технічним працівникам службових автомобілів, персональних кабінетів ін.

Забезпечення співробітників додатковою пенсією по старості також має істотну стимулюючу роль для співробітників. Працівники дорожать своєю роботою, знаючи, що після виходу на пенсію вони одержать від підприємства додаткову підтримку.

Серйозну стимулюючу роль, особливо в часи криз і інфляції, несе в собі надання співробітникам права користування закладами соціальної сфери підприємства.

Такі соціогуманітарні послуги можна поділити на чотири групи: організація харчування співробітників, забезпечення житлом і пільгами з його придбання, організація медико-профілактичної допомоги, соціально-консультативна допомога. Витрати на організацію харчування співробітників зазвичай працівник і підприємство ділять між собою. Працівник оплачує тільки заготівельну вартість продуктів, а підприємство оплачує інші витрати на організацію харчування (заробітна плата кухарів, утримання приміщення

їдальні і т. д.). Таким чином, співробітник оплачує 1/3 витрат на харчування, а підприємство бере на себе 2/3 витрат, що залишилися. Безумовно, вирішення житлових проблем співробітників під силу тільки великим підприємствам. Проте такий механізм стимулювання забезпечує тривалу роботу на підприємстві і значно знижує плинність кадрів. Особливо це актуально в Україні, де житлова проблема є найбільш важко розв'язуваною для широких верств населення. Існують різні варіанти реалізації цього механізму. Так, наприклад, підприємство будує житло, а квартири здає працівникам за пільговими низькими цінами. При цьому працівник має можливість поступово за час роботи на підприємстві викупити житло за пільговою ціною і, таким чином, вирішити житлову проблему. Підприємство також може надати співробітникові іпотечну позику під низький відсоток для купівлі житла.

Організація медико-профілактичної допомоги включає прикріплення співробітників до установ охорони здоров'я і надання їм необхідної медичної допомоги за рахунок організації. Крім того, підприємство може організувати соціально-консультативну допомогу для тих співробітників, у кого є будь-які проблеми, що потребують втручання психолога, юриста або якихось інших фахівців. Юридична служба підприємства може надавати консультативну допомогу співробітникам з різних правових питань.

Працівникам, які страждають психічними розладами, показують погані результати роботи або мають проблеми в сімейному житті, може бути надана допомога психолога. Варіантами соціальної допомоги сім'ям і організації дозвілля працівників можуть бути створення власних дитячих садків для дітей працівників, відновлення на посаді матерів, що звільнилися з роботи для догляду за дитиною, організація різних культурних і фізкультурно-оздоровчих заходів, організація для дітей співробітників підприємства новорічних ялинок, екскурсій і т.д.

Як нематеріальний метод стимулювання використовується соціогуманітарні чинники вільного часу. Це "гуманітарний" стимул до праці. Тут можливі три варіанти:

1. Надання працівникам додаткової відпустки. Відпустка зазвичай надається за специфічну працю або за особливі умови праці, коли вони відрізняються від нормативних за санітарними, гігієнічними і трудовими нормами (шкідливі умови праці, ненормований робочий день і т. д.). Додаткова відпустка компенсує працівникам високі витрати фізичної або розумової енергії.

2. Робота за вільним графіком. Суть цього варіанта полягає в тому, що працівникові надається право самому визначати режим роботи (час початку, закінчення і тривалості робочого дня). Природно, що робота за вільним графіком не повинна порушувати ходу виробничого процесу і викликати зниження ефективності і якості виконуваних робіт. Тому таким правом можуть наділятися тільки перевірені і дисципліновані працівники, що вміють раціонально планувати свій робочий день. Так, вільні графіки широко й ефективно застосовуються в західноєвропейських країнах. Наприклад, їх використовують 75 % фірм Франції, 69 % фірм Нідерландів, 66% фірм Швеції.

3. Скорочення тривалості робочого часу за рахунок його економії в результаті високої продуктивності праці. Стимулююча функція полягає в зацікавленості працівників у зниженні втрат робочого часу, підвищенні ефективності і якості виконуваної роботи. Можливі два варіанти заохочення працівників за зекономлений робочий час. Перший – матеріальний, другий – чинник вільного часу. У першому випадку працівник одержує колективну премію за зниження витрат на оплату праці у вартості готової продукції. В другому випадку зекономлений робочий час приєднується до відпустки, наданій у зручний для працівника вільний час.

На сьогодні у світовій практиці набуває розвитку нова концепція соціальної політики на підприємстві, що називається кафетерійною. Її суть полягає в тому, що підприємство надає своєму співробітникові певний кошик соціогуманітарних пільг на визначену суму, з якого він може самостійно вибрати ті або інші соціальні пільги в межах існуючого бюджету, тобто складати для себе так зване “соціогуманітарне меню”.

Таким чином, ринкова організація стимулювання ефективності і якості праці не повинна обмежується тільки заходами матеріальної винагороди, а враховувати й соціогуманітарні чинники, забезпечувати зацікавленість працівника в успіху організації. Застосування гнучких соціогуманітарних пільг і компенсацій – один з дієвих механізмів стимулювання працівників, що має набувати все більшого застосування з розвитком соціально-орієнтованої ринкової економіки (Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні) [241].

Щодо даної наукової проблематики, слід торкнутися оцінки системи державного регулювання підприємництва на предмет її ефективності щодо покращення фінансових позицій підприємств, на основі чого встановлено, що основний негативний вплив має нестабільність державної політики та корупція в органах державного управління і контролю.

Неможливо залишити поза увагою те, що більшість вітчизняних підприємницьких структур в нашій державі стикається з високими процентними ставками, які збільшують вартість капіталу та стають часто непереборною перешкодою на шляху розвитку нового бізнесу. Високі ставки податків поєднуються з браком кредитів на розвиток приватного сектору та дефіцитом довіри до вітчизняного банківського сектору.

Висловлюємо переконання, що однією з причин недостатнього рівня доступності суб'єктів підприємництва до фінансово-кредитних ресурсів у регіонах України є те, що в нашій державі неповною мірою використовується механізм державної фінансової підтримки підприємництва. Так, на сьогодні не лише законодавчо закріплено, але й розроблено та відпрацьовано на практиці механізми фінансово-кредитного сприяння суб'єктам підприємництва. Водночас аналіз цієї складової державної політики виявив неоднозначне ставлення з боку органів місцевого самоврядування у різних регіонах України. В окремих галузях виділяються достатні кошти для фінансування програм фінансово-кредитного сприяння суб'єктам підприємництва, в окремих – кошти не виділяються взагалі.

Також досліджуючи питання економічної безпеки стикаємося з проблемою якості функціонування вітчизняної системи забезпечення даної безпеки підприємництва, яка залишається вкрай незначною та недостатньо ефективною через існування системних недоліків вітчизняної фінансово-кредитної системи; малу роль діяльності більшості суб'єктів як загальної, так і фінансово-кредитної інфраструктури у сприянні зміцненню фінансової безпеки підприємництва; практично відсутність можливостей щодо пільгового доступу чи використання суб'єктами підприємництва фінансових ресурсів.

Одразу ж зауважимо, що подальші дослідження в аналізованій сфері доцільно здійснювати за напрямами: покращення фінансового результату і рентабельності підприємств; збільшення кількості та частки діючих і прибуткових підприємств; покращення ліквідності і фінансової стійкості суб'єктів підприємництва; активізація інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств; удосконалення фінансово-кредитної підтримки підприємництва; розвиток інституційної інфраструктури системи фінансової безпеки бізнесу.

На нашу думку, для покращення функціонування господарюючих суб'єктів в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємств: сформулювати довготривалі цілі бізнесу в контексті соціогуманітарної компоненти, уміти сформувати і реалізовувати соціогуманітарну стратегію їх досягнення; оптимізувати корпоративну структуру; удосконалити процедури корпоративного управління і захисту прав інвесторів, тобто в компанії має бути ефективна система соціогуманітарного ухвалення рішень; створити сприятливий імідж компанії і торговельну марку; забезпечувати ліквідність коштовних паперів компанії і розширення доступу до фінансування в контексті покращення соціогуманітарної компоненти.

В основі забезпечення економічної безпеки підприємства лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення.

Між тим слід зазначити, що саме розробка та впровадження ефективної соціогуманітарної стратегії дозволить підприємству запобігти збитку від

негативних впливів на його безпеку з різних аспектів фінансово-господарської діяльності бізнесу, а також забезпечить контроль і балансування доходів і витрат. В таких умовах функціонування зазначаємо, що розвиток і поширення в сучасному соціумі супроводжується багатоваріантністю економічних результатів (ефектів) різного масштабу і тривалості, які показані на рис. 5.10.

Рисунок 5.10 – Місце та взаємозв'язок соціогуманітарного ефекту в управлінській діяльності

[авторська розробка]

В даний час загальновизнаним є положення про те, що ефективність соціогуманітарної стратегії економіної безпеки підприємств повинна визначатися як відношення результатів впроваджень до витрат на їх досягнення. Розглядаючи ефективність наприклад соціогуманітарної компоненти в економічному і соціальному планах, слід враховувати, що соціальні показники є головними, визначаючими, а госпрозрахункові – обов'язковою умовою досягнення високих соціальних результатів.

Для визначення суті поняття "ефективність соціогуманітарної компоненти" важливо встановити показники її оцінки. Як економічна категорія, ефективність соціогуманітарних заходів відображає раціональне використання всіх виробничих ресурсів підприємства з метою максимального задоволення суспільних потреб підприємств потреб підприємств (Проблеми і перспективи розвитку підприємництва) [240, с. 150].

Розмір ефекту від реалізації соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств безпосередньо визначається очікуваною їх ефективністю, яка виявляється як: покращання використання ресурсів; збільшення обсяг продажу; одержання прибутку від упровадження винаходів, патентів, ноу-хау, ліцензійної діяльності; зміна асортименту продукції та поліпшення його якості, створення нових товарів і послуг, що повніше задовольняють потреби споживача; зміна умов праці та підвищення її ефективності; приріст і накопичення нових знань, умінь і навиків; підвищення кваліфікації робітників; можливість навчання, зміни професії і соціального статусу працюючого; підвищення рівня задоволеності умовами та змістом праці, можливість самореалізації; покращання системи управління й організації як виробництвом, так і суспільством у цілому (розвиток демократії, гуманізації управління, упровадження принципів самовдосконалення соціо-технічних систем); зміна якості і стилю життя людей, формування нової культури.

Вважаємо за необхідне зазначити, що ці ефекти різноякісні, проте взаємопов'язані. Соціогуманітарний ефектом називають результат, який сприяє розвитку працівників підприємницьких структру в тому числі, задовольняючи його потреби, і оцінюється в основному якісними показниками, наприклад, покращанням здоров'я, підвищенням коефіцієнта інтелектуальності (*IQ*) людини, розвитком демократії, освіти, задоволенням естетичних потреб тощо. Як правило, чим більші соціально-політичні досягнення, тим складніше дати їм інтегральну кількісну оцінку.

Економічним ефектом називається результат, який одержують унаслідок витрат на розвиток господарювання, що дає змогу збільшувати виробництво засобів виробництва; предметів ужитку, послуг за визначений період. Економічний результат оцінюється системою вартісних показників і критеріїв. Цих критеріїв пропонується дослідниками досить багато: вартість НДДКР, вкладення у виробництво, маркетинг, наявність фінансів у необхідний час, потенційний річний розмір прибутку, очікувана норма прибутку, сумарний дохід за весь життєвий цикл інновації, абсолютна та відносна ефективність.

Соціо-культурний ефект – це побічний результат входження в новий спосіб життя постіндустріальної епохи, результат адаптації людей до стрімких

змін, зумовлених нею. У минулому культура виникала природно. Сьогодні процес створення культури відбувається свідомо. Саме нові технології формують культуру майбутнього життя, його системи цінностей, нові смаки, норми поведінки, відносин, які змінюються дуже швидко. Виникають нові недовговічні субкультури, збільшується можливість свободи вибору методів самореалізації особистості, форм спілкування людей, відпочинку, розваг.

Оцінка соціо-культурних інновацій належить до найскладніших у методологічному аспекті проблем ефективності інноваційної діяльності. Соціо-культурний ефект важко або неможливо виміряти, обмежуючись лише якісним його описуванням (Управління соціальним і гуманітарним розвитком) [272].

Вважаємо за необхідне зазначити, що економічні відносини пронизують усю діяльність підприємства, тому економічний механізм забезпечення стратегічного управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств мусить бути логічно завершений побудовою обґрунтованого алгоритму регулювання економічних процесів і сформованих на їх основі раціональних відносин всередині та поза межами ринково-орієнтованої організації. Ефективність стратегічного управління економічної безпеки підприємств забезпечуються за умов їх тісної взаємодії та взаємовпливу з організаційним (*ОЗ*), соцігуманітарний (*СГ*) та інформаційно-аналітичним (*ІАЗ*) забезпеченням процесів стратегічного управління економічної безпеки підприємств. Головна умова такої взаємодії – спрямованість усіх систем забезпечення стратегічного управління на досягнення цілей стратегічного розвитку, уникнення протиріч та неузгодженостей їх внутрішніх механізмів. Вважаємо за доцільним сформувати алгоритм, втілення процесів управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств дедалі більше стримується соціальною політикою ринкових реформ (рис. 5.11).

Звертаємо увагу на те, що управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств потрібно реалізовувати відповідно до чинного законодавства, спрямовувати їх на реалізацію виробничої стратегії, досягнення належного рівня економічної безпеки кожного суб'єкта господарювання.

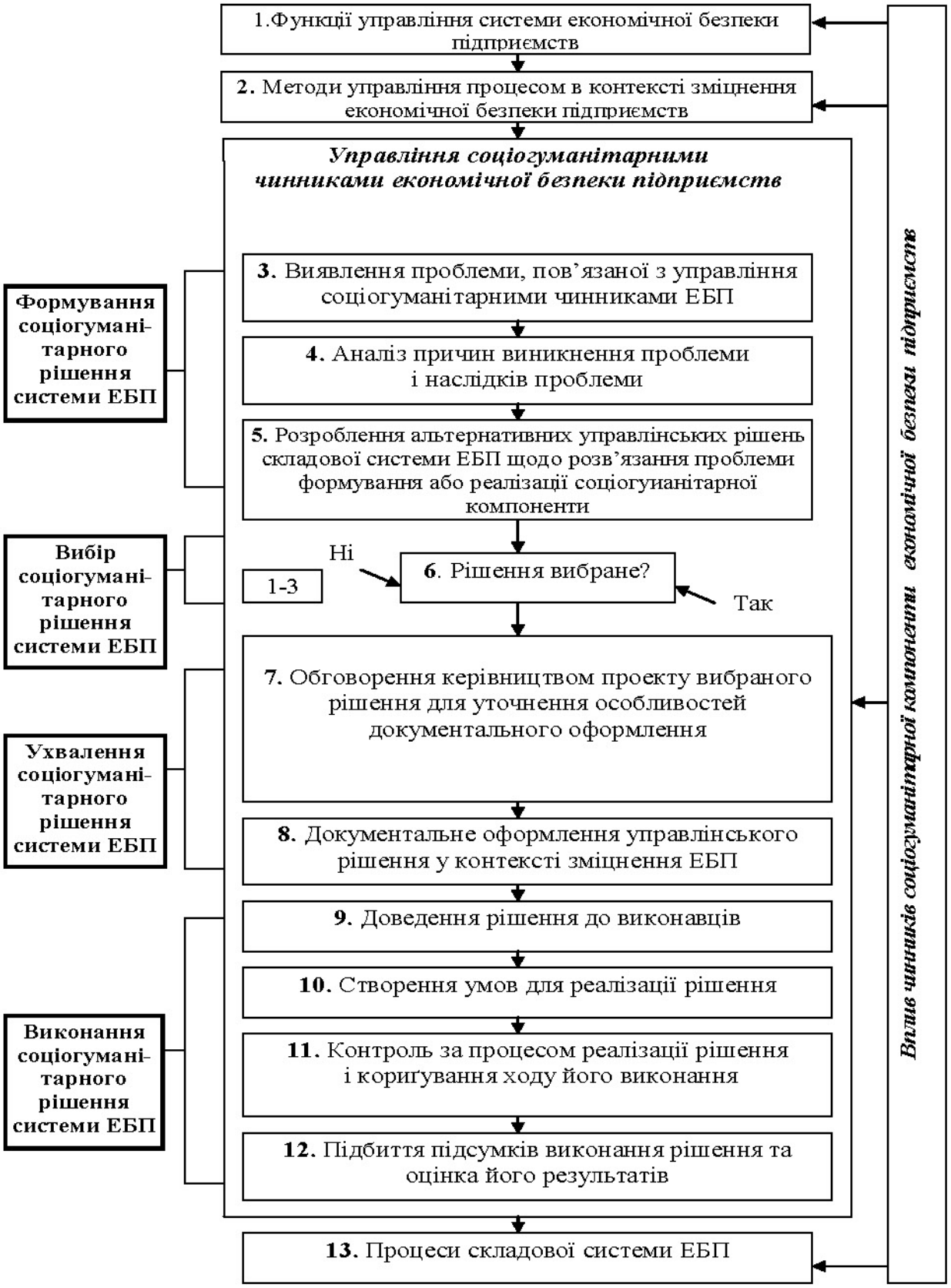

Рисунок 5.11 – Алгоритм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств

[авторська розробка]

Отже, резюмуючи вище описане слід відзначити, що соціогуманітарна стратегія в системі економічної безпеки підприємств становить інструмент реалізації головної стратегії. Модель соціогуманітарної стратегії підприємств повинна становити функціональну програму діяльності, яка була б запорукою зміцнення економічної безпеки підприємств. Основними складовими моделі соціогуманітарної стратегії підприємств є ключові компетенції успіху фірми і сучасні концепції управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств.

В процесі формування соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств доцільно враховувати три рівні управліннясоціогуманітарними чинниками: оперативний, тактичний і стратегічний, кожен з яких передбачає постановку відповідних цілей, вирішення відповідних завдань і виконання певних операцій.

Крім того, необхідно враховувати:

– середовище, в якому ведеться підприємницька діяльність, що включає соціогуманітарні чинники, які впливають на систему економічної безпеки підприємств;

– особливу компетенцію організації, що визначається соціогуманітарними чинниками, якими підприємство може керувати і які використовує, щоб відрізнитися від інших.

В умовах макроекономічної орієнтації зазначаємо, що аби започаткувати активний економічний діалог, держава як стратегічно орієнтований суб'єкт має "підштовхнути" бізнес до соціально спрямованих дій шляхом запровадження комплексу спеціальних стимулів. Такими заохочувальними засобами можуть бути:

1. Фіскальні засоби заохочення соціальної відповідальності підприємницьких структру. Згідно практики розвинених країн світу, в середньому такі стимули зазвичай складають до 5 % оподаткованого прибутку підприємств. Такі заходи мають стосуватися сфер, в яких позитивний ефект для суспільства суттєво переважує конкретний економічний ефект для

підприємства. Їх впровадження в Україні тісно пов'язане з процесами реформування податкової системи та міжбюджетних відносин і могло б бути передбачене в процесі розробки Податкового Кодексу України.

2. Дії держави на ринку праці, спрямовані на заохочення підвищення зайнятості, лібералізацію ринку праці, підготовку та перепідготовку фахівців, спрощення процесів пошуку, найму та підготовки працівників, в тому числі – для приватних компаній.

3. Активне пропагування цінностей та стандартів соціально відповідального бізнесу, підвищення поінформованості суспільства про кращі та успішні практики, розвиток таких засобів заохочення соціально відповідального бізнесу як рейтинги соціальної відповідальності, якості, проведення відповідних конкурсів, надання премій, почесних звань, нагород тощо.

4. Державна підтримка національних і міжнародних ініціатив, пов'язаних з соціальною відповідальністю, сприяння запровадженню міжнародних соціальних стандартів ведення бізнесу та приєднанню компаній, що працюють на території України, до національних програм та міжнародних ініціатив соціальної спрямованості.

5. Запровадження стосунків державно-приватного партнерства, яке полягає у встановленні довгострокових відносин між суб'єктами центральної або місцевої влади та підприємствами чи їх громадськими об'єднаннями з приводу вирішення важливих для усього суспільства соціально-економічних проблем.

В умовах розгортання економічної кризи поєднання ресурсів держави та бізнесу при збереженні стратегічно важливих об'єктів державної власності стає одним з важливих інструментів подолання негативних наслідків цих процесів без втрат для перспектив держави (Державна політика в соціогуманітарній сфері) [141].

Водночас слід особливо наголосити, що інституційною основою розробки та реалізації соціогуманітарної стратегії забезпечення економічної безпеки

підприємництва в Україні необхідно визначити Конституцію України, нормативно-правову базу у сфері національної економічної безпеки та нормативну базу, яка визначає засади функціонування і розвитку підприємництва, а також відповідні програмні документи стратегічного і поточного планування.

Напрямами соціогуманітарної стратегії мають стати:

– удосконалення макроекономічних параметрів (покращання основних кількісних та якісних показників розвитку підприємництва, значне спрощення дозвільної системи та ліцензування, зниження рівня тінізації і монополізації економіки, усунення злочинних зазіхань та дискримінаційних дій по відношенню до суб'єктів підприємництва);

– зміцнення фінансової безпеки (сприяння суб'єктам підприємницької діяльності в доступі до фінансово-кредитних ресурсів, зниження рівня податкового навантаження, формування кредитно-гарантійних механізмів);

– розвиток експортного потенціалу; покращання інвестиційного середовища (посилення захисту інтересів інвесторів, стимулювання інвестицій в основний капітал);

– забезпечення науково-технологічної та соціогуманітарної компоненти виробничо-господарської діяльності (модернізація техніко-технологічної бази, стимулювання інноваційної активності підприємств, удосконалення системи захисту права власності);

– зміцнення виробничої складової економічної безпеки соціогуманітарної компоненти (підвищення економічної ефективності виробництва (зокрема у реальному секторі економіки) та використання ресурсів, зниження ресурсо- та енергомісткості, створення системи рівного доступу підприємств до господарських ресурсів, державних закупівель, державного та комунального майна).

Засобами контролю реалізації державної політики соціогуманітарної компоненти зміцнення економічної безпеки підприємства в Україні повинні слугувати належний розподіл функцій, повноважень та відповідальності між

суб'єктами системи безпеки підприємництва, а також запровадження практики моніторингу рівня економічної безпеки підприємництва в рамках сучасного соціуму.

В основі формування механізмів інституційного забезпечення та громадського контролю за соціогуманітарної компоненти зміцненням економічної безпеки підприємства мають бути: подальше провадження регуляторної політики та системи нормативно-методичного, фінансового, організаційно-економічного регулювання діяльності підприємств; участь органів державної влади усіх рівнів у забезпеченні економічної безпеки підприємництва; розвиток інфраструктури та мережі недержавних інституцій сприяння розвитку і безпеці підприємницької діяльності.

Державна політика забезпечення економічної безпеки підприємництва повинна реалізовуватися на всіх рівнях ієрархії управління економікою. До пріоритетних інституційних та організаційно-економічних заходів органів державного управління центрального рівня видається доцільним включити: покращання програмного та нормативного регламентування економічної безпеки підприємництва, посилення мотивації органів місцевого самоврядування до здійснення заходів зі зміцнення економічної безпеки.

До стратегічних пріоритетів політики регіональних та місцевих органів державного соціогуманірними чинниками управління економічної безпеки підприємств: посилення ролі регіональних та місцевих органів влади у формуванні безпечного підприємницького середовища в сучасному соціогуманітарному соціумі; удосконалення регуляторної політики; протидію проявам монополізму, "клієнтських" відносин та корупції у відносинах "влада-бізнес"; зміцнення економічної безпеки підприємництва через розвиток мережі страхових та гарантійних фондів, кредитної кооперації (Ляшенко О. М.) [199].

Оптимальним варіантом розв'язання цієї проблеми є поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення і зростання зайнятості та створення умов для гідної праці, з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення. Звертаємо увагу на те, що удосконалення соціогуманітарної

компоненти економічної безпеки підприємств можна відзначити у наступних напрямках: відновлення виробництва та стимулювання економічного зростання; сприяння зайнятості працівників та розвитку ринку праці; удосконалення механізму оплати праці та соціального діалогу як основних соціогуманітарних чинників створення умов для гідної праці; розвиток системи соціального страхування; удосконалення пенсійної системи; реформування системи соціального захисту; соціальна підтримка; поліпшення медичного обслуговування працівників; удосконалення методологічних підходів до оцінки.

Реалізація вказаних напрямів в системі економічної безпеки підприємств вимагає імплементації інструментальних засобів соціогуманітарного впливу, як: подальший розвиток культури, науки і широке впровадження інноваційних відносин в соціальній сфері, – випереджаючий розвиток інформаційних технологій та інфраструктурних галузей соціогуманітарного простору; удосконалення системи освіти, підготовки та перепідготовки висококласних кадрів для потреб економіки; оптимізація розвитку сфери охорони здоров'я, державного і недержавного соціального страхування, посилення соціальної роботи з групами соціального ризику; соціальне партнерство; підтримка підприємств реального сектору економіки соціально-культурних потреб працівників; розвиток міждержавного співробітництва та міжнародної економічної і культурної інтеграції, налагодження тісних соціально-гуманітарних зв'язків з Євросоюзом та країнами СНД. Запровадження та підвищення дієвості цих заходів соціогуманітарного впливу дозволить досягнути високоякісних структурних зрушень у функціонуванні підприємств реального сектору економіки, сприятиме зміцненню позицій України на світовій арені, як демократичної та високорозвиненої в економічному і соціальному відношенні держави (Кузенко Т. Б.) [189]. Пріоритетним завданням на сьогодні в розвитку соціогуманітарної компоненти є пошук тих управлінських інструментів, які дозволять в межах можливого цілеспрямовано впливати на зміни, часто стихійного характеру, забезпечувати бажаний вплив

на динаміку розвитку і формування структури економічної безпеки підприємств. Відчутним регулятивним інструментом соціального поводження суб'єктів соціогуманітарних відносин має стати оновлене правове поле країни, яке має сформувати правила поведінки численних груп, з яких поступово формується новий соціогуманітарний простір України за нормами відкритого суспільства європейського вектору розвитку.

Підсумовуючи, наголосимо, що основними пріоритетними напрямами економічної безпеки підприємств є стратегічні напрями розвитку соціогуманітарної сфери підприємницьких структур, що мають стати головним чинником формування сталого розвитку країни.

Висновки до розділу 5

1. Досліджено науково-методологічний підхід щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками: здійснення соціального управління підприємств, реалізація соціальної політики на основі сучасних механізмів, інструментів, управлінської, соціальної діяльності, спрямованої на соціальний розвиток, що були б адекватні вимогам об'єктивних закономірностей соціального процесу; недопущення в процесі соціального управління підприємств та реалізації соціальної політики щодо упорядкування процесів соціального розвитку застарілих механізмів та інструментів, форм і методів директивного соціогуманітарного управління, здійснення децентралізації соціальної політики; забезпечення засобами соціального управління підприємств умов для своєчасного розв'язання внутрішніх суперечностей.

2. Сформовано та обґрунтовано доцільність впровадження організаційного механізму управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства на основі застосування економічних, організаційно-розпорядчих та соціально-психологічних методів як основного стратегічного імперативу в сучасних умовах турбулентності економічних процесів. Доведено, що організаційний механізм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств становить взаємодію і

взаємозв'язок його складових елементів: оцінки, аналізу, управління й контролю за показниками, що відображають результати соціально-економічної діяльності підприємства через його продуктивність та результативність.

3. Обґрунтовано, що механізм забезпечення управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств розглядають за такими рівнями: стратегічний рівень (полягає в ліквідації соціальних суперечностей або, що найменше, їх локалізації та послабленні); тактичний рівень (полягає у вирішенні завдань, пов'язаних із ліквідацією конкретних видів загроз або запобіганням їх впливу на соціогуманітарну сферу); оперативний рівень (на цьому рівні функціонування механізму забезпечення соціальної безпеки підприємств має знаходити вираження в ліквідації наслідків загроз і негативних впливів, відшкодуванні завданих збитків).

4. У роботі обґрунтовані концептуальні положення щодо соціогуманітарної стратегії у системі економічної безпеки підприємств, на основі чого відзначено, що це довгостроковий, якісно визначений соціогуманітарний вектор, який стосується форм і засобів його реалізації, міжфункціональної та міжорганізаційної координації й інтеграції, сформований вищим менеджментом компанії відповідно до соціогуманітарних цілей та з метою зміцнення рівня економічної безпеки підприємств. Відзначено, що побудова соціогуманітарної стратегії в системі економічної безпеки підприємств відбувається у кілька етапів: стратегічний аналіз системи економічної безпеки підприємств; проектування моделі соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств; реалізація стратегічних рішень в контексті зміцнення економічної безпеки підприємств; контроль за реалізацією соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств.

5. Доведено ідентифікацію ключових векторів системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств на основі формування наступних етапів: стратегічний аналіз системи економічної безпеки підприємств; проектування моделі соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств; реалізація стратегічних рішень у контексті зміцнення економічної безпеки підприємств; контроль за реалізацією соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств.

6. На основі проведеного дослідження встановлено, що розгляд соціо-гуманітарної компоненти зміцнення забезпечення економічної безпеки підприємств включає: по-перше: моніторинг є інформаційно-аналітичною системою спостережень за динамікою показників соціально-економічної безпеки підприємств, що ведеться в багатьох країнами світу; по-друге: діяльність щодо запобігання загрозам у соціогуманітарної складової економмічної безпеки підприємств та відшкодування заподіяних збитків, пов'язаних із перевищенням граничних значень за певними показниками безпеки; по-третє: найважливіший структурний елемент механізму зміцнення економічної безпеки підприємств – діяльність підприємницьких структур з виявлення й протидії від внутрішніх і зовнішніх загроз для соціогуманітарної сфери.

7. Встановлено, що запорукою успішного здійснення соціогуманітарної політики є дотримання наступних умов: здійснення соціального управління підприємств, реалізація соціальної політики на основі сучасних механізмів, інструментів, управлінської, соціальної діяльності, спрямованої на соціальний розвиток, що були б адекватні вимогам об'єктивних закономірностей соціального процесу; недопущення в процесі соціального управління підприємств та реалізації соціальної політики щодо упорядкування процесів соціального розвитку застарілих механізмів та інструментів, форм і методів директивного соціогуманітарного управління, здійснення децентралізації соціальної політики; абезпечення засобами соціального управління підприємств умов для своєчасного розв'язання внутрішніх суперечностей.

Результати дослідження, сформульовані у даному розділі, узагальнено в працях автора (Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Vivchar O., Oliynychuk O., Pohaydak O.; Vivchar O.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І., Мартинюк В. П.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Vivchar O., Shcherban O., Kvasniy L.; Вівчар О. І.; Vivchar O., Kolesnikov A.; Vivchar O.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І.; Вивчар О. И., Мартынюк В. П.; Вівчар О. І.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф.; Вівчар О. І.) [46; 48; 54; 55; 59; 60; 63; 67; 68; 71; 72; 77; 78; 84; 87; 88; 99; 106; 108; 112; 113; 114; 118; 119].

ВИСНОВКИ

У науковій роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми щодо розроблення теоретичних і концептуально-методологічних положень щодо управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства та формування організаційно-управлінських процедур впровадження економічного механізму соціогуманітарної компоненти як важливого вектора зміцнення економічної безпеки підприємства.

Основі науково-практичні результати дослідження дозволять зробити такі висновки.

1. Шляхом узагальнення теоретичних поглядів на економічну безпеку підприємств встановлено, що економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи та її здатність своєчасно усунути реальні і потенційні соціогуманітарні загрози. Водночас, системний аналіз теорій безпеки не дав змоги науковцям сформувати однозначного трактування категорії “економічна безпека підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти” та визначити основні чинники впливу на об’єкт дослідження, що зумовило необхідність поглибленого аналізу соціогуманітарної проблематики у даній науковій роботі.

2. На основі проведених досліджень встановлено, що впровадження в практичну діяльність конкретних дій щодо зміцнення економічної безпеки підприємства (формування системи, концепції, стратегії і тактичних рішень, обґрунтування форм, методів та засобів, що мають бути використані в процесі управління) має розпочинатися з дослідження загроз і ризиків соціогуманітарної компоненти. Тому варто відзначити, що загроза соціогуманітарній компоненті – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів підприємницьких структур, яка в свою чергу може створювати соціогуманітарні ризики.

3. Сформовано та обґрунтовано класифікацію принципів зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти шляхом доповнення її такими видовими ознаками, як загрози реалізації оздоровчо-профілактичних заходів; загрози інтелектуально-освітнього забезпечення виробничих процесів; загрози в реалізації культурно-мистецьких потреб працівників, загрози у реалізації культурного обслуговування персоналу; загрози у забезпеченні сервісно-побутових потреб працівників, загрози в законодавчому і нормативному обґрунтуванні управлінських рішень соціогуманітарної компоненти підприємницьких структур.

4. Розроблено структурно-функціональний підхід до управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу в контексті безпекознавчих умов, а саме соціальної, економічної, техніко-технологічної, екологічної, що, як наслідок, розвиває позитивні характеристики працівників (прив'язаність працівників до підприємства, виробничий патріотизм, відповідальність за кінцеві результати, гордість працівників за своє підприємство, позитивна реклама підприємству та інші). На основі чого відзначено, що необхідною умовою забезпечення зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти є забезпечення реалізації наступних векторів розвитку: комплексне планування соціогуманітарних пріоритетів; реалізація цільових програм; прогнозування соціогуманітарної компоненти підприємств; система соціального захисту підприємства, що є основою для прийняття обґрунтованих соціогуманітарних управлінських рішень та підвищить ефективність функціонування соціогуманітарної сфери.

5. У роботі визначено, що до найнебезпечніших соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємства є наступні: високий рівень тіньової зайнятості; велика кількість економічно неактивного населення працездатного віку; некваліфікованість працівників; високий рівень безробіття; низький рівень підприємницької діяльності та ін.

7. У процесі аналізу обґрунтовано, що в умовах функціонування макроекономічної нестабільності критеріальна оцінка економічної безпеки підприємств у контексті соціогуманітарної компоненти охоплює оцінювання: стабільності соціальних взаємин і структури підприємств; наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів на підприємствах; позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації працівників підприємств. На основі чого було проведено оцінку економічної безпеки підприємства, застосовуючи економіко-математичний інструментарій багатовимірної logit–моделі з урахуванням випадку бінарного вибору, що дає змогу виявляти гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти та визначити його пріоритетність у системі зміцнення економічної безпеки підприємств.

8. На основі методології оцінювання та його впливу на зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти обґрунтовано, що у моделі стратегічного прогнозування, найбільш повно і комплексно система таких показників має бути згрупованою за наступними критеріями: досягнутий рівень реальних доходів і майнової забезпеченості працівників підприємства (організації, установи); рівень соціальної захищеності членів трудового колективу характеризує надійність системи соціального страхування та рівень гарантованого соціального забезпечення працюючих; рівень споживання працівниками підприємства матеріальних благ, культурних і побутових послуг; житлові умови членів трудового колективу; умови праці; ступінь задоволення потреб працівників підприємства у сферах фізичного, духовного й соціального розвитку; стан здоров'я і тривалість життя працівників підприємства; рівень суспільно-правових гарантій, що мають працівники підприємства.

9. Проведений у роботі аналіз наукових підходів щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками, дозволив розробити структурно-логічну схему протидії рейдерським атакам з боку підприємств, котра є основою ефективної

роботи підприємницьких структур як основного вектора зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти в сучасних трансформаційних умовах функціонування.

10. Обґрунтовано структурну модель діалектичного пізнання протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки та відзначено про необхідність, розглядати систему його економічної безпеки крізь призму діючих стратегічних та тактичних заходів кібербезпеки підприємницьких структур, досліджуючи його як специфічну соціогуманітарну одиницю суб'єкта підприємницької та господарської діяльності, а також як складову національної безпеки в економічній сфері.

11. Досліджено науково-методологічний підхід щодо обґрунтування раціональних змін системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками: здійснення соціального управління підприємств, реалізація соціальної політики на основі сучасних механізмів, інструментів, управлінської, соціальної діяльності, спрямованої на соціальний розвиток, що були б адекватні вимогам об'єктивних закономірностей соціального процесу; недопущення в процесі соціального управління підприємств та реалізації соціальної політики щодо упорядкування процесів соціального розвитку застарілих механізмів та інструментів, форм і методів директивного соціогуманітарного управління, здійснення децентралізації соціальної політики; забезпечення засобами соціального управління підприємств умов для своєчасного розв'язання внутрішніх суперечностей.

12. Сформовано та обґрунтовано доцільність впровадження організаційного механізму управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства на основі застосування економічних, організаційно-розпорядчих та соціально-психологічних методів як основного стратегічного імперативу в сучасних умовах турбулентності економічних процесів. Доведено, що організаційний механізм управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств становить взаємодію і взаємозв'язок його складових елементів: оцінки, аналізу, управління й

контролю за показниками, що відображають результати соціально-економічної діяльності підприємства через його продуктивність та результативність.

13. У роботі обґрунтовані концептуальні положення щодо соціогуманітарної стратегії у системі економічної безпеки підприємств, на основі чого відзначено, що це довгостроковий, якісно визначений соціогуманітарний вектор, який стосується форм і засобів його реалізації, міжфункціональної та міжорганізаційної координації й інтеграції, сформований вищим менеджментом компанії відповідно до соціогуманітарних цілей та з метою зміцнення рівня економічної безпеки підприємств

14. Доведено ідентифікацію ключових векторів системи управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств на основі формування наступних етапів: стратегічний аналіз системи економічної безпеки підприємств; проектування моделі соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств; реалізація стратегічних рішень у контексті зміцнення економічної безпеки підприємств; контроль за реалізацією соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємств.

15. На основі проведеного дослідження встановлено, що розгляд соціогуманітарної компоненти зміцнення забезпечення економічної безпеки підприємств включає: по-перше: моніторинг є інформаційно-аналітичною системою спостережень за динамікою показників соціально-економічної безпеки підприємств, що ведеться в багатьох країнами світу; по-друге: діяльність щодо запобігання загрозам у соціогуманітарної складової економічної безпеки підприємств та відшкодування заподіяних збитків, пов'язаних із перевищенням граничних значень за певними показниками безпеки; по-третє: найважливіший структурний елемент механізму зміцнення економічної безпеки підприємств – діяльність підприємницьких структур з виявлення й протидії від внутрішніх і зовнішніх загроз для соціогуманітарної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азамат М. М., Ковальов С. О. Дослідження підсистеми прийома інформації з урахуванням методів згладжування // Донецький національний технічний університет. Секція 7. Интеллектуальный анализ данных и системы мониторинга. С. 184—187.
2. Алькема В. Г. Система економічної безпеки логістичних утворень: монографія. Київ: Університет економіки та права “КРОК”, 2011. 378 с.
3. Алькема В. Г. Параметри економічної безпеки підприємства як логістичної системи // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. праць. Харків, 2010. Вип. 29. С. 51—59.
4. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році”. Київ: НІСД, 2016. 688 с.
5. Андрєєва Т. Є., Петровська Т. Е., Грицькова І. Г. Аналіз економічної безпеки діяльності підприємства як економічної категорії // Проблеми сучасної економіки. 2009. № 87. С. 219—224.
6. Андрушків Б М., Вовк І. П., Вовк Ю. Я., Паляниця В. А. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство: монографія. Тернопіль: Терно-граф, 2012. 456 с.
7. Андрушків Б., Мариненко Н. Динаміка соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми і держава. 2015. Вип. 2 (13). С. 120—130. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15abmeru.pdf.
8. Антонюк П. Проблеми та напрями аналізу соціальної безпеки підприємства // Економічний аналіз. 2013. Вип. 12, ч. 3. С. 13—17.
9. Антонюк П. П. Соціальна безпека машинобудівних підприємств та економічний механізм їх підтримки: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами” (за видами економічної діяльності). Хмельницький, 2014. 245 с.

10. Апопій В. В., Іляш О.І. Ризики в системі соціальної безпеки: особливості прояву і методи ідентифікації // Проблеми науки. 2011. № 12. С. 28—35.
11. Афоніна О. Соціальна безпека: проблеми становлення соціального партнерства в Україні // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2011. № 4. С. 241—249.
12. База угод M&A в Україні – 2016. Офіційний сайт M&A Ukraine. [Електронний ресурс] URL: http://mergers.com.ua/ua/m-and-a-analysis/deals-database/deals-database-ukraine-2016.
13. Баланда А. Л. Соціальна складова національної безпеки України // Демографія та соціальна економіка. 2006. № 1. С. 166—172.
14. Баланда А. Безпека як соціальний феномен: дискурс людського розвитку // Україна: аспекти праці. 2009. № 1. С. 2—28.
15. Бендасюк О.О. Соціальні аспекти економічної безпеки України // Регіональна економіка. 2007. № 3. С. 70—78.
16. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" (за видами економічної діяльності). Луганськ, 2009. 224 с.
17. Бесчастный В. Н., Лазуренко В. И. Влияние теневой экономики и экономической преступности на экономическую безопасность: монография. Донецк: Каштан, 2007. 468 с.
18. Белоусова І. А. Модернізація системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності в процесі управління витратами. Київ: ТОВ Ліга-Прес, 2010. 506 с.
19. Березін О. В., Березіна Л. М. Взаємозв'язок соціально-економічної та продовольчої безпеки у формуванні відносин підприємств АПК // Економіка АПК. 2011. № 7. С. 104—109.
20. Біленчук П. Д., Медвідь Ф. М. Економічна безпека України в контексті небезпек, ризиків і загроз національним інтересам України: політико-

правові та соціально-психологічні засади // Економіка. Фінанси. Право. 2009. № 6. С. 29—32.

21. Біляк Т. О. Сутність та особливості екологічної безпеки як соціально-економічної категорії // Формування ринкових відносин в Україні. 2008. № 1. С. 113—116.
22. Близнюк А. О. Аналіз загроз економічній безпеці підприємства з врахуванням галузевої специфіки його діяльності // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2012. № 1 (172). ч. 2. С. 69—73.
23. Близнюк А. О. Ідентифікація загроз економічній безпеці підприємства // Механізм регулювання економіки. 2011. № 3. Т. 3. С. 43—49.
24. Близнюк А. О. Особливості впровадження підрозділу управління економічною безпекою в організаційну структуру підприємства // Актуальні питання сучасної економіки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених, 26-28 квіт. 2012 р. Кам'янець-Подільський. 2012. С. 49—52.
25. Бокій В. І. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості підприємницьких структур // Актуальні проблеми економіки. 2013. № 8. С.111—114.
26. Бондарчук Ю., Марущак А. Безпека бізнесу: організаційно-правові основи. Київ: Вид-во КНТ, 2008. 69 с.
27. Бортнікова О. Г. Державне управління забезпеченням соціальної безпеки та проблеми становлення соціального партнерства в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 13. С. 85—89.
28. Брич В., Андрушків Б. Концептуальні підходи до обґрунтування поняття "соціально-екологічна безпека життєдіяльності населення регіону" // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Терноп. держ. екон. ун-ту. 2005. Вип. 10. С. 162—165.

29. Булавка О. Г., Гойчук О. І. Соціально-економічний розвиток села як складова забезпечення продовольчої безпеки // Науковий вісник Національного аграрного університету. 2004. № 76. С. 64—67.
30. Валінкевич Н. В. Побудова оптимальної моделі прогнозування модернізаційних зрушень у виробництві продукції підприємств // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. 2012. С. 34—39.
31. Варналій З. С. Рейдерство як загроза економічній безпеці України в сучасних умовах // Науковий вісник Львівського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 2. С. 2—10.
32. Васильєв О. В., Мейта В. І. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств // Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопіль: ТНЕУ "Економічна думка", 2013. Т. 14. № 2. С. 138—145.
33. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізм зміцнення. Львів: Арал, 2008. 384 с.
34. Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів: ТОВ Ліга-Прес, 2012. 386 с.
35. Валдайцев С. В. Оценка бизнеса и управлениие стоимостью предприятия. Москва, 2001. 720 с.
36. Васильців Т. Г., Волошин В. І. Організаційно-економічні заходи зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності регіону (за матеріалами Львівської області): аналітична записка до Секретаріату Президента України // Офіційний інтернет-ресурс Національного інституту стратегічних досліджень – www.niss.gov.ua.
37. Весельська Л. А. Демографічна ситуація в Україні як чинник впливу на соціальну безпеку // Статистика України. 2010. № 4. С. 66—71.

38. Весельська Л. А. Міжнародний досвід державного регулювання соціальної безпеки в країнах з різними моделями соціального розвитку: застосування в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 17. С. 108—113.
39. Весельська Л. А. Обґрунтування необхідності комплексного застосування механізмів державного регулювання соціальної безпеки в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 5. С. 137—141.
40. Весельська Л. А. Трудова міграція і соціальна безпека: аналіз наслідків та перспектив у контексті українських реалій // Економіка та держава. 2011. № 4. С. 111—115.
41. Весельська Л. А. Державна політика у сфері соціальної безпеки: організаційно-правовий аспект // Вісник державної служби України. 2011. № 1. С. 8—12.
42. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику. Київ: Деміург, 1996. 211 с.
43. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємництві. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.
44. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки у системі науки про економіку. Київ: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. 2008. 48 с.
45. Внукова Н. М., Смоляк В. А. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2006. 184 с.
46. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2018. 474 с.
47. Вівчар О. І. Методологічні аспекти зміцнення економічної безпеки підприємств крізь призму соціогуманітарних чинників: індикатори стану та структурно-динамічна тенденція: колективна монографія [Od samotności do osamotnienia] / Redakcja: ks. prof. dr hab. Jan Zimny. Stalowa Wola. 2017. pp. 299—310.

48. Вівчар О. І. Соціогуманітарне пізнання у контексті визначення цінностей соціобезпеки та протидії злочинності в системі підприємницьких структур: колективна монографія [“Societas Familia – Parantela] /Redakcja: ks. prof. Dr hab. Jan Zimny. Stalowa Wola. 2017. pp. 144—169.

49. Vivchar O. Integrated management system of financial and economic security business under conditions of post-crisis recovery: Collective monograph [“National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine”. Part 3. Business management strategies] Vol. 3. “Izdevnieciba “Baltija Publishing”. Kielce, Poland. 2016. pp. 183—197.

50. Vivchar O., Kolesnikov A. Interpretation of deviant behavior in the economy as priority component of social security: Collective monograph [“Social and economic priorities in the context of sutainable development”. Part 2. Economic aspects of sustainable development: a study of sectoral priorities]. Collective monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2016. pp. 224—229.

51. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Логістичні аспекти фінансово-економічної безпеки підприємств з ремонту й експлуатації автошляхів: монографія. Тернопіль: Астон, 2013. 232 с.

52. Вівчар О. І. Теоретичні аспекти безпекознавства в умовах підприємств (фундаментальні загрози в сучасному соціогуманітарному просторі) [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми і держава. Тернопіль, 2017. Вип. (1) 16. С. 24—31. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17voissp.pdf.

53. Вівчар О. І., Храпкіна В. В., Шерстюк Р. П. Сучасні проблемні домінанти злочинних груп у соціогуманітарному просторі України (безпекознавчий вимір системи підприємницьких структур) // Проблеми системного підходу в економіці. Зб. наук. праць. Київ, 2017. Вип. 3 (59). С. 55—61.

54. Vivchar O., Oliynychuk O., Pohaydak O. Modern trends of cybercrime in the context of economic security, social and humanitarian aspects // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Світове господарство і

міжнародні економічні відносини. 2017. Вип. 9. Т. 25. С. 3—16.

55. Vivchar O. Contemporary pragmatics and vectors of combating cybercrime in the context of information and economic security strengthening // Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 2. С. 86—91.
56. Вівчар О. І. Специфіка управління системою фінансово-економічної безпеки бізнесу в умовах турбулентності економічних процесів // Галицький економічний вісник. 2015. № 2 (49). С. 106—111.
57. Вівчар О. І. Перманентна генерація розвитку рейдерства в контексті деструктивних економічних явищ // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Чернівці, 2014. Вип. III (55). С. 44—47.
58. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін // Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. 1 2014 (23). С. 194—199.
59. Вівчар О. І. Стратегія забезпечення банківської безпеки: проблеми та перспективи // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Чернівці, 2013. Вип. II (50). С. 44—47.
60. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Інноваційний маркетинг як особливий вид цілеспрямованої творчої діяльності підприємств //Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. 1 2013 (18). С. 311—314.
61. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Процесний підхід до менеджменту якості // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. 1 2013 (39). С. 191—194.
62. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Специфіка особливостей фінансово-економічної безпеки банківського контролю над економічною злочинністю // Вісник Дніпропетровського університету. Науковий журнал. 2013. № 4. Т. 24. С. 53—58.

63. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Формування логістичної стратегії як чинник фінансово-економічної безпеки підприємства //Наука молода: вісник. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. Вип. 19. С. 176—180.

64. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Особливості ідентифікації методів оцінки ринкової вартості бізнесу при діагностиці його економічної безпеки // Наука молода: вісник. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. Вип. 18. С. 118—122.

65. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Моделювання логістичних процесів в контексті ремонтно-будівельних підприємств // Вісник Національного університету водного господарства та природо-користування. Зб. наук. праць. Економічні науки. Рівне, 2012. Вип. 1 (57). С. 61—67.

66. Вівчар О. І., Мартинюк В. П. Теоретичні підходи до визначення ефективності логістичного управління промислових підприємств // Вісник ДонНУЕТ. Економічні науки. Донецьк, 2012. № 3 (55). С. 84—89.

67. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Моделювання логістичних стратегій як визначальний фактор успішного розвитку ремонтно-будівельних підприємств // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Чернівці, 2012. Вип. III (47). С. 211—214.

68. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Ефективність використання маркетингових стратегій // Галицький економічний вісник. 2011. № 2 (31). С. 166—173.

69. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Особливості інноваційного маркетингу в Україні // Вісник Дніпропетровського університету. 2011. № 10/1. Т. 19. С. 185—190.

70. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Специфіка застосування інноваційно-логістичної системи ремонтно-будівельних підприємств // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Економіка. Ужгород, 2011. Вип. 32. С. 175—177.

71. Vivchar O., Shcherban O., Kvasniy L., Mykhailyshyn L. Specificity of the features at social and humanitarian component of economic security of tourism enterprises in the conditions globalization // Business Economics. Issue 4 (2),

(October). Volume 53. “Palgrave Macmillan Ltd.”, 2018. pp. 528—535.

72. Вівчар О. І. Стратегічні вектори розвитку формування механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств в сучасних посттрансформаційних умовах [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 20. С. 332—335. URL: http://global-national.in.ua/issue-5-2017.
73. Вівчар О. І., Стасишин О. Т. Показники оцінювання ефективності логістичного управління в системі економічної безпеки суб’єктів господарювання [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 12. С. 215—218. URL: http://global-national.in.ua/issue-12-2016.
74. Вівчар О. І. Функціональні аспекти витратного підходу до оцінки бізнесу в умовах забезпечення економічної безпеки // Науковий журнал “Young and Smart”. 2016. № 3. С. 16—22.
75. Вівчар О. І. Концептуальні підходи SPACE-методики при діагностиці та оцінці економічної безпеки підприємств // Науковий журнал “Virtus: Scientific Journal”. February 2016. Issue 5. С. 231—235.
76. Vivchar O., Kolesnikov A. Peculiarities of assessment technologies usage in the management of financial and economic security of enterprises // Business Economics. “Palgrave Macmillan Ltd.” 2016. Issue 4 (2), (October). Volume 51. pp. 393—398.
77. Vivchar O., Kolesnikov A. Strategy in the system of the financial and economic security of enterprises: logistic aspect // JIBS Journal of International Business Studies. “Palgrave Macmillan Ltd.” 2016. No. 9 (2), (December). Volume 47. pp. 1563—1568.
78. Vivchar O. Management system interpreting financial and economic security business in economic processes // Mathematics education (Social Sciences). 2016. Vol. 11. no. 4. pp. 947—959.
79. Вівчар О. І. Інтеграційні процеси логістики у контексті забезпечення

фінансово-економічної безпеки бізнесу [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 5. С. 332—335. URL: http://global-national.in.ua/issue-5-2015.

80. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Парадигма і наукова база логістичного управління [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми і держава. 2011. Вип. 1 (4). С. 166—173. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11zmfblm.pdf.
81. Вівчар О. І. Механізми впливу злочинної діяльності на соціогуманітарну компоненту економічної безпеки підприємств // Збірник матеріалів III Міжнародної наук.-практ. конф. "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід". Тернопіль: ЮФ ТНЕУ, 20-21 квітня 2018. С. 256—358.
82. Вівчар О. І., Камінський Д. О. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом: сучасна прагматика та шляхи протидії // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення". Тернопіль: ТНЕУ, 21 квітня 2018. С. 52—56.
83. Вівчар О. І. Кіберзлочинність як новітній виклик економічній безпеці підприємств: соціогуманітарні контексти // Матеріали міжнародної конференції "Глобальна і регіональна безпека в умовах гібридних війн". Івано-Франківськ, 23 лютого 2018. С. 12—14.
84. Вівчар О. І. Формування системних елементів стратегії економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної ефективності // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю д.ю.н., професора Валерія Олександровича Глушкова "Безпека людини, суспільства, держави". Київ, 27 жовтня 2017. С. 46—49.
85. Вівчар О. І. Антирейдерство як основна передумова протидії економічній злочинності в контексті сучасного соціуму // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Фінансові розслідування: імплементація Європейського досвіду в Україні". Ірпінь: НТВ "Правник", 19 травня 2017.

С. 107—111.

86. Вівчар О. І. Проблеми економічної безпеки підприємств у соціогуманітарній сфері (кіберзлочинність та засоби протидії) // Матеріали XX наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. Тернопіль, 17-18 травня 2017 року. С. 255.
87. Вівчар О. І. Адаптація стратегічного механізму соціогуманітарного вектора в контексті економічної безпеки підприємств // Матеріали наук.-практ. конф. "Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму". Кам'янець-Подільський, 24-24 квітня 2017. С. 62—63.
88. Вівчар О. І. Імплементація формування механізму управління соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Тактичні та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави". Тернопіль: ТНЕУ, 21 квітня 2017. С. 15—18.
89. Вівчар О. І. Прагматизм системної оцінки соціогуманітарних чинників економічної безпеки підприємств // Збірник матеріалів II Міжнародної наук.-практ. конф. "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід". Тернопіль: ТНЕУ 21-22 квітня 2017. С. 351—354.
90. Вівчар О. І. Соціогуманітарний вимір: кіберзлочинність як основна загроза економічній безпеці підприємств // Матеріали шостої Всеукраїнської наук.-практ. конф. пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Інноваційний розвиток: стратегічний погляд у майбутнє". Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя, 6 квітня 2017 року. С.18—19.
91. Вівчар О. І., Ціх Г.В. Домінуючі тенденції та сучасні проблемні аспекти соціогуманітарного чинника економічної безпеки підприємницьких структур ОСББ // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. "ОСББ: досвід, виклики, перспективи". Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя, 30

січня 2017 року. С. 47—48.

92. Вівчар О. І. Оцінка вартості майна та бізнесу: практикум. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2017. 57 с.
93. Вівчар О. І. Змістовно-типологічна характеристика загроз у системі економічної безпеки підприємства // Збірник тез наукових робіт І Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. "Стратегічно-інноваційний розвиток суб'єктів економічної системи в умовах глобалізації". Кременчук, 16-18 листопада 2016. С. 147—149.
94. Вівчар О. І. Структурно-системний підхід до механізму управління фінансово-економічною безпекою підприємств в контексті кризових тенденцій // I Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej Bezpieczeństwo narodowe i publiczne na przestrzeni dziejów [ORGANIZOWANEJ PRZEZ STOWARZYSZENIE EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA]. w Poznaniu. w dniu 20 kwietnia 2016 roku. pp. 166—183.
95. Вівчар О. І. Сучасна прагматика та вектори розвитку в контексті зміцнення фінансової складової економічної безпеки суб'єктів господарювання // Збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. "Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід". Тернопіль: ТНЕУ, 8-9 квітня 2016. С. 318—321.
96. Вівчар О. І. Наукова дефініція механізму комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності // Збірник тез круглого столу "Актуальні питання охорони та захисту прав інтелектуальної власності на митному кордоні України". Хмельницький, 25 березня 2016. С. 13—16.
97. Вівчар О. І. Ідентифікація Space-методики при діагностиці економічної безпеки підприємств в умовах дисбалансу економічних процесів // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Тактичні та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави". Тернопіль: ТНЕУ, 8–9 квітня 2016. С. 20—22.
98. Вівчар О. І., Хом'як К. А. Оцінка вартості майна та бізнесу: навчально-

методичні матеріали. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2016. 55 с.

99. Вівчар О. І. Прагматизм застосування інвестиційної стратегії як інструмент забезпечення економічної безпеки бізнесу [Електронний ресурс] // Тези доповідей ІІІ Міжнародної наук.-практ. конф. "Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості". Львів, 14–16 травня 2015. С. 64—65. URL: http://old.lp.edu.ua/fileadmin/INEM/EkonomInvest/konferencija_2015/EPI-2015_ostatochne_01.pdf.
100. Вівчар О. І. Рейдерство як основна загроза безпеці бізнесу // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Ефективні моделі управління в сучасних умовах: теорія і практика". Кіровоград, 2015. С. 186—187.
101. Вівчар О. І. Специфіка застосування основних методик оцінки вартості бізнесу при моніторингу його економічної безпеки // Збірник тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Вітчизняна система охорони захисту інтелектуальної власності в умовах приєднання до Європейського Союзу". Тернопіль: ТНЕУ, 24–25 квітня 2015. С. 34—36.
102. Вівчар О. І., Колесніков А. П. Соціальна безпека: навч. посіб. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2015. 146 с.
103. Вівчар О. І. Корпоративні конфлікти та методи їх подолання: навчально-методичні матеріали. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2015. 22 с.
104. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / Мартинюк В. П., Вівчар О. І., Вовна І. М., Дишкант М. В., Зайцева-Калаур І. В., Москалюк Н. Б., Якубівська Ю. Є.; під ред. В. П. Мартинюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 360 с.
105. Вівчар О. І. Феномен девіантної поведінки в сфері економіки як одна з основних форм соціобезпеки // Збірник тез доповідей IV Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих вчених "Фінансово-економічна безпека держави, регіону, підприємства: погляд молодих вчених". Тернопіль: ТНЕУ, 11 квітня 2014. С. 18—19.
106. Вівчар О. І. Організаційно-економічний механізм логістичної складової у контексті фінансово-економічної безпеки підприємства // Збірник

матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. “Особливості модернізації фінансово-економічної системи”. Київ, 6-7 березня 2014. С. 114—116.

107. Вівчар О. І. Оцінка вартості майна та бізнесу: навч. посіб. Тернопіль: ФОП Шпак В. Б., 2014. 163 с.
108. Вивчар О. И., Мартынюк В. П. Функциональная интеграция механизма логистического управления предприятиями в контексте финансово-экономической безопасности // Материалы ежегодной Всероссийской научно-практической конференции преподавателей и аспирантов “Финансовые аспекты структурных преобразований экономики”. Иркутск, 6 апреля 2013. С. 291—295.
109. Вівчар О. І. Специфіка особливостей євромаркетингу в трансформаційній економіці // Матеріали І Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів з проблем інтелектуальної власності “Гармонізація законодавства України з питань інтелектуальної власності щодо законодавства Європейського Союзу”. Маріуполь, 13-14 вересня 2013. С. 22—27.
110. Вивчар О. И., Мартынюк В. П. Содержательная дифференциация логистической стратегии финансово-экономической безопасности предприятий // Материалы Международной наук.-практ. конф. ученых, специалистов, преподавателей вузов, аспирантов, студентов “Экономическая безопасность Росии: проблемы и перспективы”. Нижний Новгород, 2013 г. С. 411—413.
111. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Концептуальні основи фінансово-економічної безпеки банківського контролю над економічною злочинністю // Збірник тез доповідей IV Науково-практичного семінару з міжнародною участю “Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України”. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 69—71.
112. Вівчар О. І. Компаративний аналіз сутності логістичної стратегії в системі фінансово-економічної безпеки // Кримський економічний вісник. 2013. № 4 (05). С. 31—34.

113. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Маркетингові дослідження – істотний аспект підвищення ролі та значущості маркетингу // Матеріали другої Всеукраїнської наук.-практ. конф. пам'яті почесного професора ТНТУ академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти)". Тернопіль: ТНТУ, 25-27 березня 2013. С. 110.

114. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Передумови та умови сертифікації систем менеджменту якості // Матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича "Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти)". Тернопіль: ТНТУ, 25-27 березня 2013. С. 60.

115. Вівчар О. І. Оцінка вартості майна і бізнесу: методичні вказівки по виконанню комплексного практичного індивідуального завдання. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 61 с.

116. Вівчар О. І. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки банків, фінансових та банківських установ: навчально-методичні матеріали. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 43 с.

117. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Туристична галузь в умовах кризової економіки // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. ТНТУ "Актуальні питання рекламно-інформаційного забезпечення туристично-рекреаційної галузі у рамках проведення "Євро-2012". Тернопіль, 20 травня 2011. С. 112—113.

118. Вівчар О. І., Зяйлик М. Ф. Передумови виникнення інноваційного потенціалу підприємств // Матеріали регіональної наук.-практ. конф. Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя "Інноваційні підходи в управлінні навчально-науково-виробничими

системами в умовах суспільних та інституційних трансформацій". Тернопіль, 19 травня 2011. С. 40.

119. Вівчар О. І. Удосконалення управління підприємствами з ремонту й експлуатації автошляхів (інноваційно-логістичні аспекти) // Академія соціального управління НТШ. Тернопіль, 2011. 270 с. Деп. в ВИНИТИ РАН 26.05.11; № 32 – Ук 2011.
120. Вінічук М. В. Соціальна компонента економічної безпеки України: монографія / за наук. ред. Я. А. Гончарука, М. І. Флейчук. Львів: Ліга-Прес, 2016. 168 с.
121. Владимир О.М. Innovation Management / Tutorial. – Ternopil: FOP Palyanytsya V.A., 2015. 87 p. [Електронний ресурс] / Владимир Ольга Михайлівна, Дудкін Павло Дмитрович, Кужда Тетяна Іванівна, Лазарюк Валерій Володимирович, Мельник Лілія Миколаївна, Мосій Ольга Бориславівна, Сороківська Олена Анатоліївна, Струтинська Ірина Володимирівна, 2016. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/17708.
122. Волощук Л. О. Теоретико-методологічні засади безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства: дис. на здобуття наук. ступеня доктор. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" (за видами економічної діяльності). Одеса. 2015. 605 с.
123. Галушка З. І. Регіональна диференціація доходів населення як показник соціальної безпеки суспільства // Регіональна економіка. 2009. № 4. С. 145—151.
124. Гетьман О. О. Логістична функція маркетинг-контролінгу в управлінні господарською діяльністю // Регіональні перспективи. 2007. № 5-6 (18-19). С. 181—183.
125. Гнибіденко І. Маргіналізація сільського населення як фактор соціальної безпеки держави // Україна: аспекти праці. 2004. № 2. С. 17—22.

126. Гнибіденко І.Ф. Вплив соціально-економічної політики на соціальну безпеку та рівень життя населення України // Демографія та соціальна економіка. 2006. № 2. С. 124—135.

127. Гаврилець О. Основні принципи проведення моніторингу механізму державного управління економічною безпекою для формування ефективної соціальної політики // Україна: аспекти праці. 2007. № 6. С. 46—50.

128. Головкова Л. С., Рекун І.І. Розвиток системи управління фінансово-економічною безпекою залізничної корпорації в умовах глобалізації в монографії "Actual problems of modern economy development: Collection of scientific articles". Thorpe-Bowker, Melbourne, Australia, 2015. С. 5—13.

129. Головкова Л. С., Якимова А. М. Сучасні проблеми формування системи фінансово-економічної безпеки залізнично-транспортного комплексу України // Зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 1. С. 56—69.

130. Головкова Л. С. Интеллектуальный капитал страны как основа социально-экономической безопасности // Зб. наук. праць Жешувського університету "Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy". № 48 (4/2016). С. 57—64.

131. Головня О. М. Соціальні гарантії як джерело підтримки економічної безпеки України // Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 23. С. 41—45.

132. Горин В. Сутність соціальної безпеки: фінансові та організаційно-правові аспекти // Світ фінансів. 2007. Вип. 4. С. 52—57.

133. Горин В. П. Вдосконалення методики і практики планування соціальних гарантій як передумова забезпечення соціальної безпеки // Інноваційна економіка. 2009. № 3. С. 159—170.

134. Горин В. П. Сутність соціальної безпеки: фінансові та організаційно-правові аспекти // Світ фінансів. 2012. Вип. 4. С. 52—57.

135. Горовий Д. А., Нестеренко В. Ю. Розробка заходів з мінімізації ризику рейдерського захоплення підприємства // Економіка транспортного комплексу: зб. наук. праць. Харків: ХНАДУ, 2007. Вип. 11. С. 22—32.

136. Григорук П. М., Хрущ Н. А. Методологічні засади моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності і багатомірності ринкового середовища // Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. С. 204—198.

137. Грязнова А. Г., Федотова М. А. Оценка бизнеса. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2006. 756 с.

138. Данилишин Б., Куценко В. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку // Вісник Національної академії наук України. 2010. № 1. С. 20—28.

139. Дем'яненко І. І. Методичне забезпечення оцінки вартості підприємства // Вісник Хмельницького національного університету. 2008. Т. 1, № 3. С. 203—211.

140. Дмитрієв І. А., Нестеренко В.Ю. Управління ризиком рейдерського захоплення підприємства: монографія. Харків: ХНАДУ, 2011. 164 с.

141. Державна політика в соціогуманітарній сфері: навч. посіб. /Трощинський В.П. , Ситнік П. К., Скуратівський В. А. та ін.; За заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна, А. О. Чемериса, В. П. Трощинського, С. В. Загороднюка, О. Л. Приходько, Л. О. Воронько. Київ: Вид- во НАДУ, 2007. 96 с.

142. Держко І. З. Соціальний діалог та соціальний конфлікт як актуальні чинники суспільних трансформацій // Філософія. 2015. № 2 (118). С. 11—15.

143. Дорошук А. А., Трибуха М. В. Система регулювання рейдерства в Україні [Електронний ресурс] URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2011/No1/170—176.pdf.

144. Економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах глобальної фінансової кризи (теоретико-методологічний аспект): монографія / Кириченко О. А., Денисенко М. П., Сідак В. С. та ін. Київ: ІМБ Університету "КРОК", 2010. 412 с.

145. Економічна безпека суб'єктів підприємництва: навч. посіб. / Зубок М. І., Рубцов В. С., Яременко С. М. та ін.; за ред. М. І. Зубка. Київ: КНЕУ, 2012.

226 с.

146. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: колективна монографія у 2 т. Дніпропетровськ: "ФОП Дроб'язко С.І.", 2014. Т. 2. 349 с.
147. Економічна безпека підприємства в умовах рейдерських загроз: колективна монографія / Бурбело О. А., Рамазанова С. К., Заєць О. М., Гудіма Т. С., Кузьменко О. М.; за наук. ред. О. А. Бурбело, С. К. Рамазанова. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. 285 с.
148. Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. 648 с.
149. Єлісєєва О. К. Економічна діагностика в управлінні виробничо-економічними системами (статистичний аспект) //Наука і освіта. 2006. С. 271—289.
150. Єлісєєва О. К. Методологія управління ефективністю роботи підприємства // Статистика України. 2016. № 3. С. 66—71.
151. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ. 2001. 309 с.
152. Живко З. Б. Механізм управління системою економічної безпеки підприємства // Науковий вісник Ужгородського університету. 2014. С. 37—42.
153. Живко З. Б. Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах інформаційного суспільства // Актуальні проблеми економіки. 2009. № 6. С. 20—28.
154. Завгородній А. Г. Фінансово-економічний словник. Львів: Вид-во НУ "ЛП", 2005. 713 с.
155. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. – 2016 Україна. Київ. 231 с.
156. Звіт державної служби фінансового моніторингу України за 2016 рік. 88 с.
157. Загорський В. С. Інноваційна стратегія підприємства та напрями її реалізації в умовах ринку. Регіональні перспективи. Полтава. 2009. С. 12.

158. Закон України “Про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014-2018 роки” від 4.04.2013 р. № 178-VII // Голос України. 2013. 27 квіт. № 82-83. С. 4—5.

159. Зборовська О.М. Актуальність використання логістики у виробничо-господарській діяльності підприємств // Вестник национального технического университета “ХПИ”. 2010. № 5. С. 36—42.

160. Земляний М. Г. Соціальні аспекти енергетичної політики та енергетичної безпеки України // Стратегічні пріоритети. 2013. № 4. С. 140—145.

161. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. Київ: КНЕУ, 2003. 154 с.

162. Зубок М. І. Економічна безпека суб’єктів підприємництва: навч. посіб. /Зубок М. І., Рубцов В. С., Яременко С. М., Гусаров В. Г. Київ: КНЕУ, 2012. 226 с.

163. Іванова Т. В. Взаємовідносини соціальної і екологічної складових у системі забезпечення еколого-економічної безпеки держави // Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 5. С. 91—94.

164. Ілляш О. І. Сутнісно-типологічні характеристики соціальної безпеки регіону // Економічний часопис – XXI. 2010. № 9-10. С. 37—42.

165. Іляш О. І. Ідентифікація змісту та ранжування загроз у системі соціальної безпеки // Економіка і прогнозування. 2012. № 2. С. 118—128.

166. Іляш О. І. Інституціональні ризики соціальної безпеки // Демографія та соціальна економіка. 2011. № 1. С. 125—134.

167. Іляш О. І., Васильців Т. Г. Напрями удосконалення інституціонального забезпечення розвитку та легалізації ринку праці в системі соціальної безпеки регіонів // Регіональна економіка. 2011. № 4. С. 184—191.

168. Іляш О., Васильців Т. Сучасний стан та ризики розвитку ринку праці України у контексті соціальної безпеки в умовах євроінтеграції // Журнал європейської економіки. 2010. № 2. С. 169—179.

169. Калетнік Г. М., Пчелянська Г. О. Соціально-економічне становище населення та його вплив на формування продовольчої безпеки // Економіка АПК. 2011. № 7. С. 36—41.

170. Калінеску Т. В. Методологія аналізу і оцінки ефективності переміщення сфери діяльності підприємств: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. 280 с.

171. Калько А. Д. Аналіз теоретичних викладок організації та управління соціально-економічною безпекою // Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 23. С. 118—123.

172. Калько А. Д. Методи аналізу організації та управління соціально-економічною безпекою // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 3. С. 114—119.

173. Камишнікова Е. В. Методи оцінки економічної безпеки промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" (за видами економічної діяльності). Маріуполь, 2010. 20 с.

174. Капітула С. В. Оцінка та управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Кривий Ріг. 2009. 20 с.

175. Кащаев А. Е. Отклоняющееся поведение и социальный конфликт // Новые тенденции в философии и проблемы гуманитарного образования: материалы межвуз. конф. Новгород, 2010. С. 489—493.

176. Кіберзлочинці щороку крадуть інформації на 400 млрд дол. [Електронний ресурс] URL: http://zik.ua/ua/news/2013/07/30/421804.

177. Ковальчук Г. Управління знаннями як компонент якості професійно орієнтованого навчання в системі соціально-економічної безпеки локального середовища // Вища школа. 2015. № 4-5. С. 20—37.

178. Ковальчук І. В. Економіка підприємства: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 679 с.

179. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. Київ: Лібра, 2003. 280 с.

180. Колесніков А. П. Економічні засади соціальної безпеки України [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2015. Вип. 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/31.pdf.

181. Колесніков А. П. Тенденції і загрози соціальній безпеці держави в поствоєнний період (на прикладі України) // Матеріали конференції "Bezpieczenstwo dawniej i dzis: swiat-Europa-Polska". Poznan. 2016. pp. 148—165.

182. Копитко М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування): дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" (за видами економічної діяльності). Київ. 2015. 478 с.

183. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства // Актуальні проблеми економіки. 2009. № 4. С. 41—45.

184. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні [Електронний ресурс] URL: http://westudents.com.ua/glavy/16839-123-shlyahi-formuvannya-zagalnonatsonalno.

185. Кракос Ю. Б., Разгон Р. О. Управління фінансовою безпекою підприємств // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2008. № 1 (1). С. 86—97.

186. Крикавський Є. В. Інтеграція маркетингу і логістики в системі менеджменту // Вісник Державного університету "Львівська політехніка". Львів, 2008. № 416. С. 52—62.

187. Крюкова І. О. Формування фінансової безпеки підприємств // Облік і фінанси. 2012. № 4(58). С. 41—44.

188. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: монографія. Харків: Фактор, 2008. 336 с.

189. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами”. Київ. 2004. 18 с.

190. Кузьмін О. Є., Подольчак Н. Ю., Подольчак Н. І. Управління ризиками в інноваційній діяльності: навч.-метод. посіб., Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2009. 176 с.

191. Кульпинов В., Зайцев И. Рейдерство в Украине. Как защитить предприятие Київ: Тандем, 2008. 160 с.

192. Куценко В., Тріллєнберг Г. Парадигма стратегії розвитку соціогуманітарної сфери в контексті глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] // Вісн. екон. науки України. 2013. № 1 (23). С. 99—100.

193. Ларіна Р.Р., Рєзанов А. В. Ефективність функціонування мікрологістичних систем: підходи та проблеми // ДонДУУ. 2009. № 1 (35). С. 120—126.

194. Левченко Д. С, Бєлова Л. О. Огляд методів прогнозування фінансового стану на основі економетричних моделей // Управління розвитком складних систем. Київ: Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут, 2010. 135 с.

195. Линдюк О. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. № 4. С. 290—298.

196. Лісовий А. В., Поснова Т. В. Механізм фінансування соціальної складової економічної безпеки // Фінанси України. 2008. № 4. С. 32—38.

197. Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економіної безпеки // Електронне наукове фахове видання “Ефективна економіка” 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_26.

198. Луценко І. Логістика і її роль в умовах реформування економіки України //Економіст. 2000. № 12. С. 62—63.

199. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. 400 с.

200. Мариненко Н. Ю. Організація управління адаптивним розвитком суб'єктів господарювання в сучасних ринкових умовах: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. 312 с.

201. Мариненко Н. Ю. Управління формуванням фінансових резервів для реалізації адаптивних заходів на підприємстві // Problems of modern science development: theory and practice: Collection of scientific articles. EDEX, Madrid, Espana, 2016. pp. 120—123.

202. Мариненко Н. Ю. Основні аспекти адаптації нормативно-правової бази України до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс] 2015. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/5698.

203. Мартиненко В. В. Макроекономічний аналіз впливу соціально-економічного розвитку на рівень економічної безпеки України // Актуальні проблеми економіки. 2015. № 6. С. 402—409.

204. Марченко Ю. В. Соціально-політичні передумови забезпечення безпеки підприємництва в Україні // Стратегічні пріоритети. 2013. № 1. С. 73—78.

205. Марченко Ю. В. Соціально-політичний вимір формування та функціонування системи безпеки підприємництва в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: 21.01.01 – спец. основи національної безпеки держави (політичні науки). Київ: НІСД, 2013. 33 с.

206. Мельник О. О. Система загроз економічної безпеки підприємства // Сборник научных трудов "Вестник НТУ "ХПИ". 2011. № 25. С. 97—103.

207. Мехеда Н. Г., Маренич А. І. Роль соціальної політики в забезпеченні соціальної безпеки // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 3. С. 37—42.

208. Мехеда Н. Г., Маджула А. Планування соціальної безпеки на підприємстві. Черкаси: Нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2010. № 1. 85 с.

209. Моделювання процесів в економіці та управлінні проектами з використанням нових інформаційних технологій: монографія / за заг. ред В. О. Тімофєєва, І. В. Чумаченко. Х: ХНУРЭ, 2015. 245 с.

210. Монахов А. В. Математические методы анализа экономики: учеб. пособ. СПб.: Питер, 2002. 176 с.

211. Мороз О. В., Матвійчук А. В. Оптимальне управління економічними системами в умовах невизначеності та ризику. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2003. 177 с.

212. Москаленко С. О. Завдання держави щодо формування єдиного соціогуманітарного простору України в сучасних умовах // Зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. Вип. 2. С. 3—15. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/znpnadu_2013_2_3.

213. Мошинський Р. Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально-правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 2. С. 184—192.

214. Мошинський Р. Соціально-правові інститути забезпечення національної безпеки України: стан та перспективи розвитку // Зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2012. Вип. 1. С. 94—104.

215. Невзоров В. Б. Математическая теория. М.: ФАЗИС, 2000. 914 с.

216. Нескеренко Л. А. Складові управління фінансовою безпекою підприємств [Електронний ресурс] URL: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/162.pdf.

217. Нестеренко В. Ю., Близнюк А. А., Шершенюк Е. Н. Ключевые направления гарантирования экономической безопасности предприятия // Актуальные проблемы экономических теорий: материалы научн.-метод. и научн.-исслед. конф., 30 янв.-06 февр. 2012 г. Москва: МАДГТУ, 2012. С. 82—84.

218. Новіцька О. Сутність та соціально-економічне значення продовольчої безпеки // Економічний аналіз. 2011. Вип. 9, ч. 3. С. 215—218.

219. Нусінова О. В. Методичні підходи до оцінки рівня соціально-економічної безпеки // Формування ринкових відносин в Україні. 2011. № 12. С. 68—72.

220. Обидєннова Т. С. Структурні перетворення машинобудівних підприємств: підходи до управління // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2014. № 45. С. 106—110.

221. Овсієнко Н. В. Методичні підходи до маркетингового стратегічного аналізу діяльності підприємств URL: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4595/1/model_is_ekon_88_13_(13-23).pdf.

222. Олексюк О. С., Мостіпака О. В. Рівновага соціально-економічних систем в контексті економічної безпеки // Інноваційна економіка. 2012. № 7. С. 302—305.

223. Олійник О. В. Інформаційний простір як основа соціально-економічного, політичного і культурного забезпечення інформаційної безпеки в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 4. С. 98—104.

224. Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ. Київ: Правова єдність, 2009. 544 с.

225. Орлов О. В. Онищенко Ю М. Актуальні напрями державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю // Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 3 (42). С. 1—6.

226. Орлов П. І., Духов В. Є. Основи економічної безпеки фірми. Харків: Прометей-Пресс, 2004. 201 с.

227. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. М.: Экономика, 2000. 271 с.

228. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні: аналіт. зап. // Персонал. 2016. № 27 (230). С. 33—37.

229. Осовська Г. В., Осовський О. А. Менеджмент організації: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 860 с.

230. Офіційний сайт Антирейдерського союзу підприємців України [Електронний ресурс] URL: http://antiraider.ua/ucp_mod_ucp_articles_show_170.html.

231. Охріменко А. Г. Основи менеджменту: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 130 с.

232. Пашков В. Госпордарсько-правові аспекти забезпечення охорони здоров'я як соціальної домінанти національної безпеки // Підприємництво, господарство і право. 2007. № 10. С. 105—108.

233. Пашнюк Л.О. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації // Вісник Київського нац. університету ім. Тараса Шевченка: сер.: Економіка. 2013. № 151 (10). С. 93—97.

234. Петренко Ю. М. Механізм корпоративної соціальної відповідальності як складова забезпечення фінансової безпеки підприємств в структурі проактивної системи корпоративного управління // Формування ринкових відносин в Україні. 2013. № 2. С. 209—213.

235. Петров О. М. Соціальний діалог: спроба конструювання проблеми. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej8/doc_pdf/petroe.pdf.

236. Помаза-Пономаренко А. Л. Механізм державного управління безпекою соціально-економічних систем регіонів / А. Л. Помаза-Пономаренко // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 6. С. 128—131.

237. Поплавська О. Договірне регулювання оплати праці як основа соціальної безпеки // Актуальні проблеми економіки. 2003. № 5. С. 70—73.

238. Потопа К. Л., Барабанова В. В. Аналіз соціальних проблем та їх шляхи подолання для регулювання соціальної безпеки України // Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 2. С. 102—104.

239. Проблеми теорії і практики менеджменту: навч.-метод. посіб. / автори-укладачі: Андрушків Б. М., Вівчар О. І., Гевко В. Л., Кирич Н. Б., Мельник Л. М. Тернопіль: Терно-граф, 2009. 312 с.

240. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: монографія / Дмитрієв І. А., Горовий Д. А., Несторенко В. Ю. та ін.; за ред. проф. І. А. Дмитрієва. Харків: ХНАДУ, 2010. 176 с.

241. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / Ващенко К. О., Варналій З. С., Воротін В. Є., Геєць В. М., Кужель О. В., Лібанова Є.М. та ін. Київ: Держкомпідприємництво, 2008. 226 с.

242. Савченко Н. Прогнозування показників соціального розвитку як одна з характеристик виміру соціальної безпеки // Актуальні проблеми економіки. 2003. № 5. С. 73—76.

243. Семикіна М. В., Петіна О. М. Інтелектуальний бізнес: навч. посіб. для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форми навчання / за ред. М. В. Семикіної. Кіровоград: КНТУ, 2015. 141 с.

244. Семіотика вирішення проблем ресурсно-економічної безпеки / Руда О., Паляниця В., Погайдак О., Шпильовий І., Малюта Л. Тернопіль: ТОВ Терно-граф, 2013. 306 с.

245. Сидорчук О. Залучення ресурсного потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки України // Україна: аспекти праці. 2015. № 2. С. 28—34.

246. Слободян Н. О., Слободян Л. М., Погайдак О. Б. Удосконалення управління соціогуманітарною компонентою господарської діяльності промислового підприємства: монографія. Вид-во Астон, 2014. 218 с.

247. Смірнова Т. О., Усатюк К. К. Фінансова стійкість підприємства [Електроний ресурс] URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/21_11/196_Smi.pdf.

248. Снігова О. Ю. Механізм державного та регіонального управління соціальною безпекою // Стратегічні пріоритети. 2007. № 2. С. 87—92.

249. Соловйова Ю.М, Протопопова В.О. Соціальне партнерство // Економічні науки. Управління трудовими ресурсами. URL: http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Economics/32388.doc.htm.

250. Сорочишин М. В. Поняття та класифікація органів соціального діалогу у сфері праці // Серія ПРАВО. Вип. 34. Т. 2. С. 30—33. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.34/part_2/9.pdf.

251. Стадник В. В., Йохна М. А. Інноваційний менеджмент. навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. С. 463.

252. Стрельбицька Л., Гіжевський В. Банківське безпекознавство. Київ: Кондор, 2005. 600 с.

253. Сулим М. В. Економічний ризик та методи його вимірювання: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. комерц. академії, 2003. 196 с.

254. Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави // Банківська справа. 2011. № 4. С. 13—32.

255. Сухоруков А.І. Співвідношення пріоритетів розвитку і безпеки в соціально-економічних стратегіях національного і регіонального рівня // в кн: Сталий розвиток – XXI ст.: управління, технології, моделі. Дискусії 2016: кол. монографія [Андерсон В.М., Балджи М.Д., Баркан В.І. та ін.]; Інститут телекомунікацій та глобального інформаційного простору НАН України; НТТУ "КПІ"; Вища економіко-гуманітарна школа / за наук. ред. проф. Є. В. Хлобистова. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. С. 59—75.

256. Радько Т. Н. Економічна безпека: компендіум та практикум. Київ: Либідь, 2015. 420 с.

257. Ресурсономіка: теоретичні та практичні аспекти / Андрушків Б. М., Вовк І. П., Вовк Ю. Я. та ін. Тернопіль: Терно-граф, 2012. 456 с.

258. Ринок злиттів та поглинань в Україні в 2014 році. Офіційний сайт M&A Ukraine [Електронний ресурс] URL: http://mergers.com.ua/ua/m-and-a-analysis/analysis-of-ukrainianmergers-market14.

259. Тимощенко К. С. Фінансовий механізм фінансової безпеки суб'єктів підприємництва: дис. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 Гроші, фінанси і кредит. Дніпропетровськ. 2015. 220 с.

260. Турило А. М., Капітула С. В. Методи оцінки виробничої безпеки підприємства // Актуальні проблеми економіки. 2007. № 3. С. 137—143.

261. Ткаченко О. М. Конкурентоспроможність та економічна безпека підприємств України: взаємозв'язок в умовах політичної та соціальної нестабільності країни // Формування ринкових відносин в Україні. 2015. № 4. С. 157—162.

262. Ткаченко А. М., Резінков О. Л. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства // Вісник економічної науки України. 2010. № 1. С. 276—282.

263. Ромашкова Е. Т., Петенко А.Б. Соціальні аспекти економічної безпеки особистості // Менеджер. 2009. №2. С.63—69.

264. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.

265. Резниченко Н. П'ять шансів втратити бізнес // Контракти. 2006. № 13. С. 31—34.

266. Рекомендації парламентських слухань "Стратегія гуманітарної політики сучасної України" [Електронний ресурс] URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2.

267. Редьква О. З. Факторний аналіз індикаторів економічної безпеки машинобудівного комплексу країни. Проблемні питання економіки України та її регіонів. 2016. № 3 (25), С. 30—37. URL: http://economics.opu.ua/files/archive/2016/No3/30.pdf.

268. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. Київ: НІСД, 2010. 576 с.

269. Трощинський В. П., Скуратівський В. А. Соціогуманітарні пріоритети суспільного розвитку України // Вісник НАДУ. 3'2013. С. 106—113.

270. Ткаченко В. Г., Богачев В. И. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов: монографія. Київ: Ровеньки, 2007. 330 с.

271. Украина – один из лидеров по количеству кибератак в мире [Електронний ресурс] URL: http://www.pravda.com.ua/rus/news/2013/03/8/6985180.

272. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. / Скуратівський В. А, Трощинський В. П., Ситник П. К. та ін. у 2 ч. Київ: НАДУ, 2009. Ч. 1. 456 с.

273. Управління фінансово-економічною безпекою: навч. посіб. / Кириченко О. А., Лаптєв С. М., Пригунов П. Я. та ін.; за ред. В. С. Сідака. Київ: Дорадо-Друк, 2010. 480 с.

274. Цибульник Т. А. Теоретико-правова характеристика діяльності органів місцевого самоврядування України щодо протидії рейдерству [Електронний ресурс] URL: http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/01.

275. Філіна С. В. Порівняльна характеристика основних підходів до управління. [Електронний ресурс] URL: //www.viem.edu.ua/konf2/art.php?id=1105.

276. Фоломкіна І. С. Оцінка ключових компетенцій підприємства щодо маркетингового управління реалізацією його стратегій. Донецьк, ДонНУЕТ, 2009. 100 с.

277. Фоміченко І. П., Баркова С. О. Формування системи управління економічної безпеки на підприємствах України // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2013. № 3(23) [Електронний ресурс] URL: http://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/EUPMG/2013/EUPMG313/Fomichen.pdf.

278. Формування та оцінювання потенціалу підприємства: навч. посіб. / Калінеску Т. В., Романовська Ю. А., Большенко С. Ф. та ін. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля. 2009. 352 с.

279. Франчук В. Теорія безпеки соціальних систем: підручник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 216 с.

280. Франчук В. І. Теоретико-методологічні засади економічної безпеки акціонерних товариств: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 400 с.

281. Франчук В.І., Курляк М. Д. Концептуально-методичний піхід до вдосконалення системи продовольчої безпеки України // Публічне адміністрування та економічна безпека в умовах європейської інтеграції: монографія / за заг. ред. Н. Ю. Подольчака, Я. Я. Пушака та П. В. Ворони.

Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 177—195.

282. Франчук В. І., Мельник С. І., Пригунов П. Я. Безпекова діяльність: системний підхід // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Львів: ЛьвДУВС, 2017. Вип. 1. С. 154—163.
283. Харазішвілі Ю. М., Коваль О. П. Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України // Стратегічні пріоритети. 2013. № 4. С. 38—49.
284. Харазішвілі Ю. М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України: монографія. Київ: ТОВ "Поліграф-Консалтинг", 2007. 324 с.
285. Харко Д. М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України // Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. № 6. С. 597—601.
286. Хорунжий М. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники // Економіка АПК. 2003. № 6. С. 9—17.
287. Храпкина В. В. Концепция стратегии вывода предприятия в зону безопасного функционирования в контексте обеспечения его финансовой безопасности // Економічний форум: науковий журнал. Луцький НТУ, 2011. № 3. С. 366—374.
288. Христенко Л. М. Значення небезпек, загроз і ризиків у формуванні витрат на забезпечення економічної безпеки підприємства // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2016. № 6 (230). С. 175—180.
289. Циганов С. Проблеми і перспективи інтеграції України в ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ: Інститут міжнародних відносин, 1999. Вип.13.
290. Чаговець Л. О. Моделі оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук:

спец. 08.00.11 “Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці”. Харків, 2010. 20 с.

291. Черевко О. В. Принципи управління фінансовою безпекою підприємства [Електронний ресурс] URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=33.
292. Череп А. В., Лясковець О. В. Сутність економічної безпеки як складової частини діяльності підприємства та сучасні підходи до її трактування // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: Зб. наук. праць. Маріуполь: ДВНЗ “Приазовський державний технічний університет”. 2016. Вип. 31. С. 27— 34.
293. Череп А. В., Бондар О. О. Маркетингові комунікації в системі забезпечення економічної безпеки підприємств машинобудування // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. № 4 (28). С. 31—38.
294. Череп А. В., Бондар О. О. Оцінка економічних ризиків на промислових підприємствах // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. № 2 (30). С. 32—38.
295. Череп А. В. Построение системы экономической безопасности предприятия в условиях евроинтеграции // Сборник статей международной научно-практической конференции “Политико-правовые, международные и социально-экономические аспекты развития суверенного государства: анализ, проблемы и приоритеты”. АО “Университет Нархоз” Республики Казахстан. 14 апреля 2017 г. С. 20—27.
296. Чепурний О. Стратегічні напрями забезпечення соціальної безпеки регіону // Казна України. 2015. № 2. С. 22—25.
297. Чорна А. М. Урахування ресурсного чинника при забезпеченні економічної безпеки підприємства // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю. Тернопіль: Видавничий центр “Вектор”, 2008. С. 252—253.
298. Чорна А. М. Загрози ресурсному забезпеченню економічної безпеки підприємства // Матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. “Актуальні

проблеми економічного і соціального розвитку регіонів 14 України" (16-26 листоп. 2009 р.) Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. Т. ІІ. С. 167—168.

299. Швиданенко Г. О., Олесюк О. І. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: монографія. Київ: КНЕУ, 2002. 192 с.
300. Шинкаренко А. Роль інвестицій у вирішенні продовольчої соціально-економічної безпеки України // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Тернопіль. 2002. Вип. 4. С. 40—44.
301. Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців: Проект Рекомендацій за результатами проведення слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. Київ: Вид-во ВРУ, 2008. 220 с.
302. Шнипко О. С. Економічна безпека держави і регіону в соціально-криміналістичному контексті // Актуальні проблеми економіки. 2006. № 4. С. 122—128.
303. Юрків Н. Я. Концептуальні моделі економічної безпеки соціально-економічних систем в умовах їх інноваційно-інвестиційної модернізації // Проблеми науки. 2012. № 6. С. 2—8.
304. Язлюк Б. О. Стратегії модернізації як напрям інноваційного підвищення соціально-економічної безпеки та подолання асиметрії регіонів // Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 149—153.
305. Язлюк Б. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки // Економічний аналіз. 2014. Т. 16. № 1. С. 149—154.
306. Яремко Л. А. Соціально-економічні ефекти регіонального господарювання та зовнішньоекономічна безпека регіону // Регіональна економіка. 2011. № 2. С. 44—50.
307. Ярочкин В. Безопасность банковских систем. М.: Ось-89, 2010. 416 с.
308. Яшкіна Н. В. Оцінка бізнесу: навч. посіб. Київ, 2010. 438 с.

309. Bowerson D. J. “The Strategic Benefits of Logistics Allianus” // Harvard Business rev., July-August 2009. P. 235—245.

310. McAfee and Security & Defence Agenda (SDA) Unveil Global Cyber Defense Report [Електронний ресурс] // An Intel Company. www/ URL: http://www.mcafee.com/us/about/news/2012/q1/20120120-01.aspx.

311. Profitable logistics management. Firth, Apple, Hall, Inglis, Saipe. Toronto, Montreal, New York. 2010. ch. 1. 190 p.

312. Komor M. Euromarketing. Strategie marketingowe przedsiebiorstw na eurorynky. Warszawa: Wyd.Naukowe PWN, 2001. 320 p.

313. Marynenko N. The legal framework of Ukrainian economic cooperation with the European Union [Електронний ресурс]. 2015. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/5697.

314. Marynenko N. The legal framework of Ukrainian economic cooperation with the European Union // Матеріали Міжнародної наук.-техніч. конф. “Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій” (Економічні та соціальні аспекти нових технологій). 19-21 травня 2015 року. Тернопіль: ТНТУ, 2015. С. 226—227.

315. Marynenko N Yu., Kramar I. Yu. Indicators of economic and social human well-being // Збірник тез доповідей Міжнародної наук.-техніч. Конф. молодих учених та студентів “Актуальні задачі сучасних технологій” (Економічні та соціальні аспекти нових технологій), 19-20 листопада 2014 року. Тернопіль: ТНТУ, 2014. С. 328.

316. Meffert H., Meurer J. Internationales im neuen Europa / Der Markt.– 999/2000. Nr. 127.

317. Yalovyi G. K., Ivanyts’ka O. V. An economikal effect of Enterprises’ Conglomerate Merging // International scientific dual-conference “Towards knowledge-based economy” & “Enterprise management: diagnostics, strategy, effectiveness”. Riga: RTU Publishing House, 2007. pp. 105—106.

318. Gross domestic spending on R&D // OECD Data [Електронний ресурс] URL: https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Концептуальні підходи до визначення поняття "соціальна безпека" на рівні держави

Автор	Визначення	Ознаки (характеристики)
1	*2*	*3*
А.І. Сухоруков	Розглядає соціальну безпеку як складову національної безпеки і визначає її як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам. При цьому автором узгоджується зв'язок соціальної безпеки і основної мети соціального захисту як підтримання стабільності у суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості;	– стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави; – стан захищеності від загроз соціальним інтересам; – складова національної безпеки – характеристика соціального захисту; – гарант підтримання стабільності та попередження соціального напруження;
О.Ф. Новікова	пропонує вивчати стан соціальної безпеки як наслідок реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність і відображає "…стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливаючих на них загроз національній безпеці";	– результат реалізації заходів соціального захисту; – стан захищеності соціальних інтересів, особи та суспільства від загроз національній безпеці;
Е.М. Лібанова	вивчає соціальну безпеку як одну із складових національної безпеки, яка відображає стан захищеності від загроз соціальним інтересам і є результатом реалізації політики соціального захисту;	– складова національної безпеки; – стан захищеності від загроз національним інтересам; – результат реалізації політики соціального захисту;
В.А. Скуратівський	розглядає соціальну безпеку як стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик;	– стан життєдіяльності та соціальної захищеності людини і суспільства; – стан стійкості та захисту від соціальних ризиків;
П.І. Шевчук	пропонує досліджувати соціальну безпеку людини як певний стан її життєдіяльності, убезпечений комплексом організаційно–правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог;	– стан життєдіяльності та безпеки людини; комплекс організаційно–правових та економічних заходів; – відповідність трудових ресурсів ринковим умовам господарювання; – підтримка соціальних інтересів;

Закінчення додатка А

1	2	3
В.В. Серебрянников, А.Т. Хлопьєв	під соціальною безпекою автори розуміють сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і відносин в суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей, способу життя відповідно до потреб прогресу, теперішніх і майбутніх поколінь;	– сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері; – стан розвитку соціальної структури та відносин в суспільстві відповідно до вимог часу;
В.А. Гошовська	наголошує на органічному зв'язок з одного боку соціального захисту, соціальної безпеки, з іншого - соціального розвитку і соціальних відносин; підкреслює що без розвинених соціальних відносин не може бути стабільної соціальної безпеки людини, суспільства, а соціальна безпека значно зумовлює розвиненість, зрілість процесів соціального, суспільного розвитку;	– стан розвитку та зрілості процесів соціального забезпечення; – стан стабільності соціальної безпеки людини; – стан результативності соціального захисту;
Д.В. Зеркалов	розглядає соціальну безпеку як складову більш загальної категорії національної безпеки і наголошує, що соціальна безпека представляє собою стан захищеності особистості, соціальної групи, спільноти від загроз порушення їх життєво важливих інтересів, прав, свобод. Автор наголошує на зміні пріоритетів, а саме: не людина заради досягнення економічних цілей, а економіка в інтересах розвитку людини та ін.;	– складова національної безпеки; – стан захищеності особистості, соціальної групи, спільноти;
В.М. Нижник	підкреслює, що соціальна безпека – це різновид безпеки, яка базується на психологічному стані населення країни та залежить від багатьох інших видів безпеки, зокрема, від економічної	– ґрунтується на психологічному стані населення країни

ДОДАТОК Б

Теоретико-концептуальні підходи до поняття

“соціальна безпека підприємства”

Автор	Визначення поняття	Ознаки (характеристики)	Спрямованість на
1	2	3	4
Лугова В.М., Голубєва Т.В.	створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, що забезпечується задоволенням матеріальних і нематеріальних потреб працівників та реалізацією інтересів підприємства;	взаємовигідні відносини на рівні підприємства між персоналом та керівництвом;	– задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників; – на реалізацію інтересів підприємства;
Омельчук С.С.	полягає в забезпеченні прожиткового мінімуму для працівників підприємства, росту заробітної плати, системи мотивації й оплати праці за кінцевими результатами роботи, відповідності заробітної плати кваліфікації працівників;	забезпечення прожиткового мінімуму та росту заробітної плати;	– відповідність заробітної плати кваліфікації працівників; – відповідність системи мотивації та оплати за кінцевим результатом роботи працівника;
Купчак Б.Ф.	характеризується таким станом соціально-економічного розвитку підприємства, що забезпечує його працівникам належний рівень життя, доходів, прийнятні умови праці та відпочинку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;	– належний рівень життя, доходів; – умови праці та відпочинку;	– на подальший соціально-економічний розвиток підприємства;
Безбожний В.Л.	стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження його інтересів відповідно до інтересів суб’єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі та просторі;	захищеність підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз;	– реалізацію інтересів підприємства;

Закінчення додатка Б

1	2	3	4
Мехеда Н.Г., Маджула А.	система соціально-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення працівників, покращення якості життя та умов праці;	матеріальне забезпечення підприємства;	– покращення якості життя, умов праці;
Ляшенко О. М. Безбожний В.Л.	характеризує різновекторну взаємодію в часі та просторі соціально-економічних інтересів з метою уникнення нівелювання деструктивних чинників у процесі досягнення цілей розвитку підприємства в умовах конкуренції;	взаємодія соціально-економічних інтересів;	– цілі розвитку підприємства;
Іляш О.І.	стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне використання персоналу для стабільного його функціонування та динамічного соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним загрозам.	взаємозв'язок людських корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей	– ефективне використання персоналу та економічний соціальний розвиток.

ДОДАТОК В

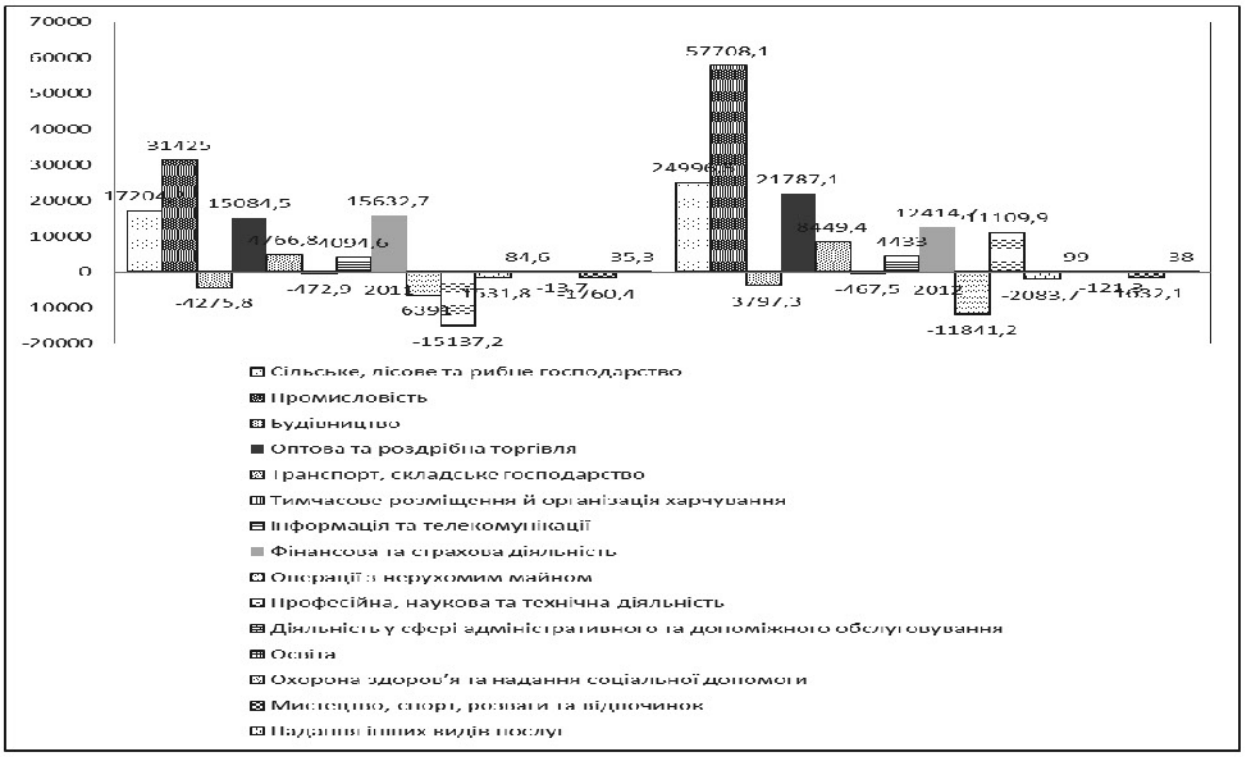
Наукові підходи до тлумачення змісту поняття "соціальний ризик"

№	Автори	Визначення
1	Н. Горелов	"…імовірнісна подія, породжувана об'єктивними соціально значущими причинами, яка викликає втрату заробітку чи доходу або їх суттєве зниження, потребу в медичній допомозі та інших соціальних послугах"
2	А. Ягодка	"…ризик втрати заробітку у випадку відсутності попиту на працю чи у випадку втрати працездатності"
3	Е. Гонтмахер	"…викликана суспільством передбачувана/ імовірна подія в житті людини, настання якої призводить до втрати її працездатності (постійно чи тимчасово), або попиту на працю і, відповідно, до повної чи часткової втрати заробітку/доходу, що є джерелом коштів для існування"
4	В. Дурдинець, Ю. Саєнко, Ю. Привалов	"…ймовірність загрози втрати соціальним суб'єктом життєво важливого фактори (здоров'я, статусу, безпеки, роботи тощо) в повсякденному житті чи в результаті природних або техногенних аварій чи лих"
5	Хао Хайбінь	"ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або іншого трудового доходу по об'єктивним соціально значущих причин, а також у зв'язку з іншими додатковими витратами на утримання дітей та інших членів сім'ї, що потребують допомоги в медичних та соціальних (реабілітаційних, рекреаційних) закладах"
6	В. Роік	"…як вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників унаслідок втрати заробітку та втрати працездатності (професійні чи загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним)"
7	Е. Мачульска	"…це вірогідність настання матеріальної незабезпеченості особи внаслідок відсутності заробітку з об'єктивних соціально значущих причин та у зв'язку з додатковими видатками щодо утримання дітей чи інших членів, а також щодо задоволення потреб у медичних чи соціальних послугах"

[сформовано автором на основі літературних джерел]

ДОДАТОК Г

Оцінка фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, 2011-2012 млн. грн.

Оцінка фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2013 р.

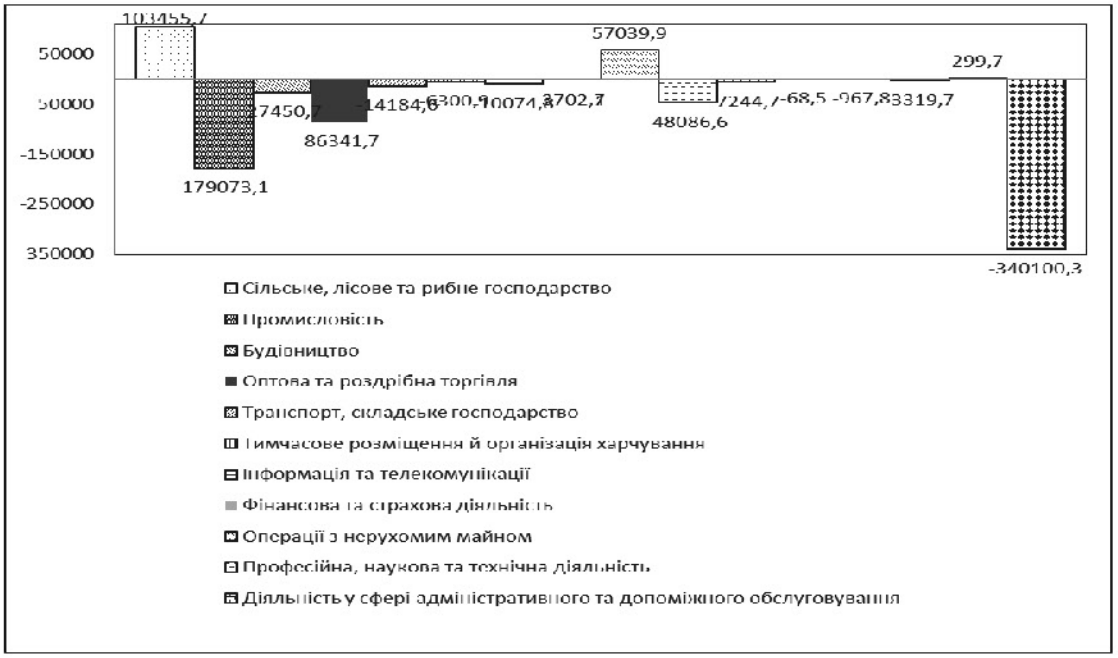

Продовження додатка Г

Оцінка фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2014 р.

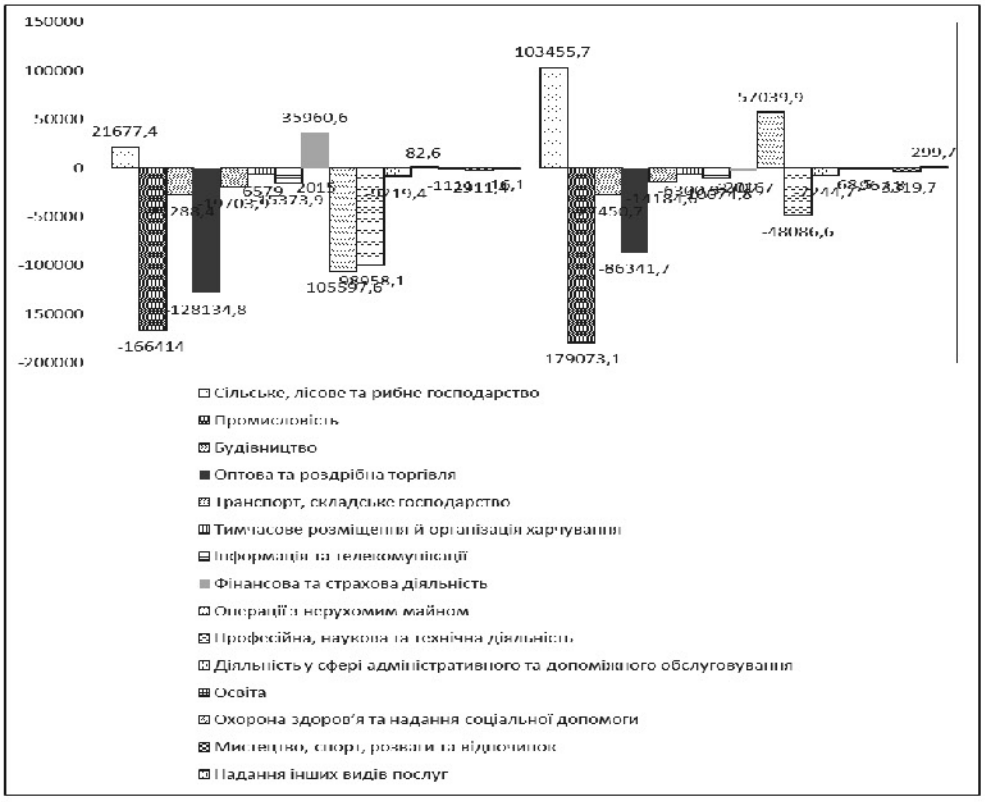

Оцінка фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2015 р.

Закінчення додатка Г

Оцінка фінансового результату підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2016 р.

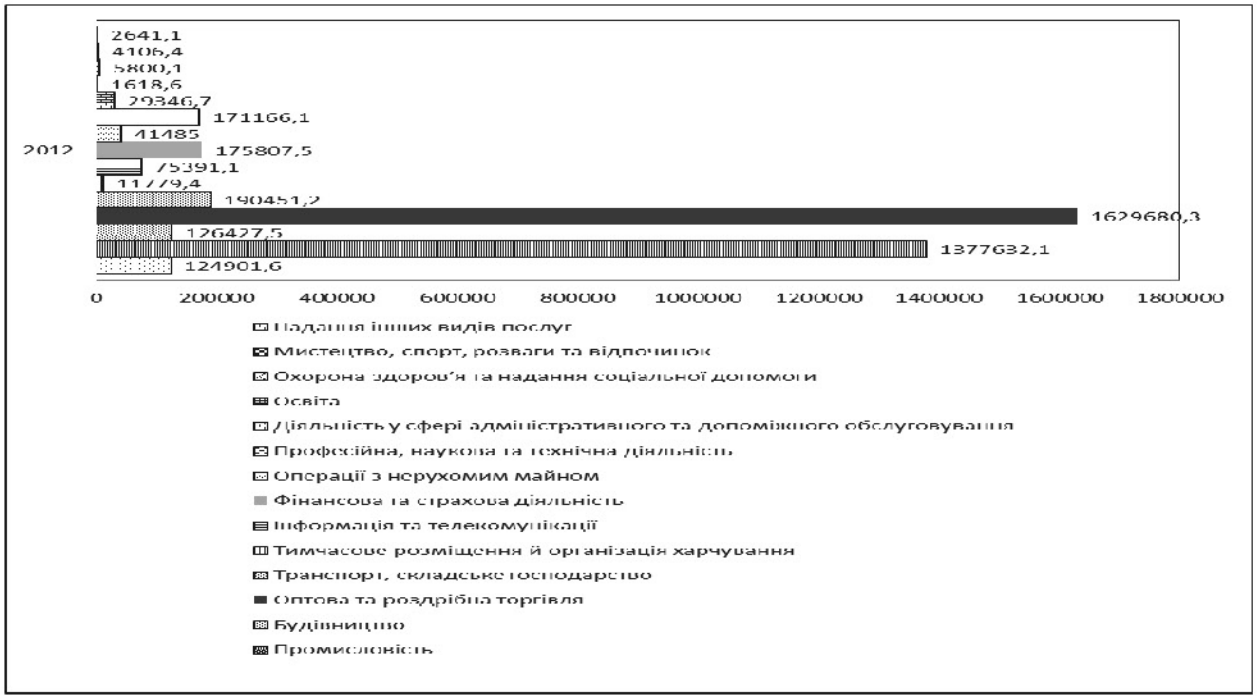

ДОДАТОК Д

Оцінка чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2011 р.

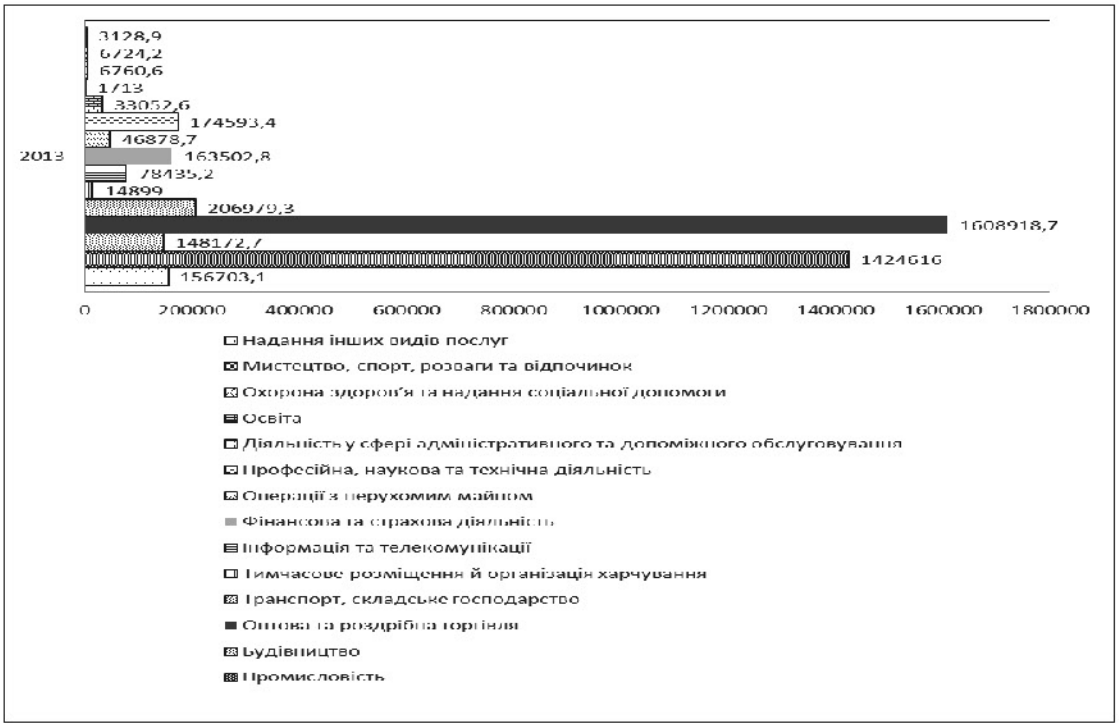

Оцінка чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2012 р.

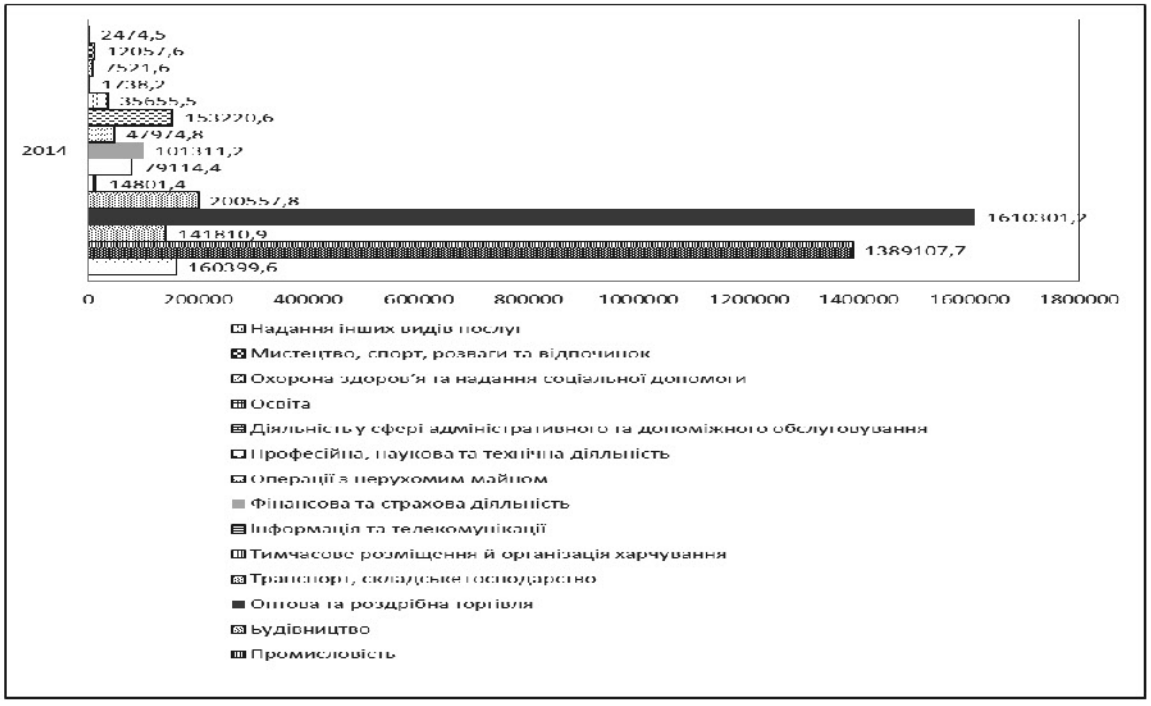

Продовження додатка Д

Оцінка чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2013 р.

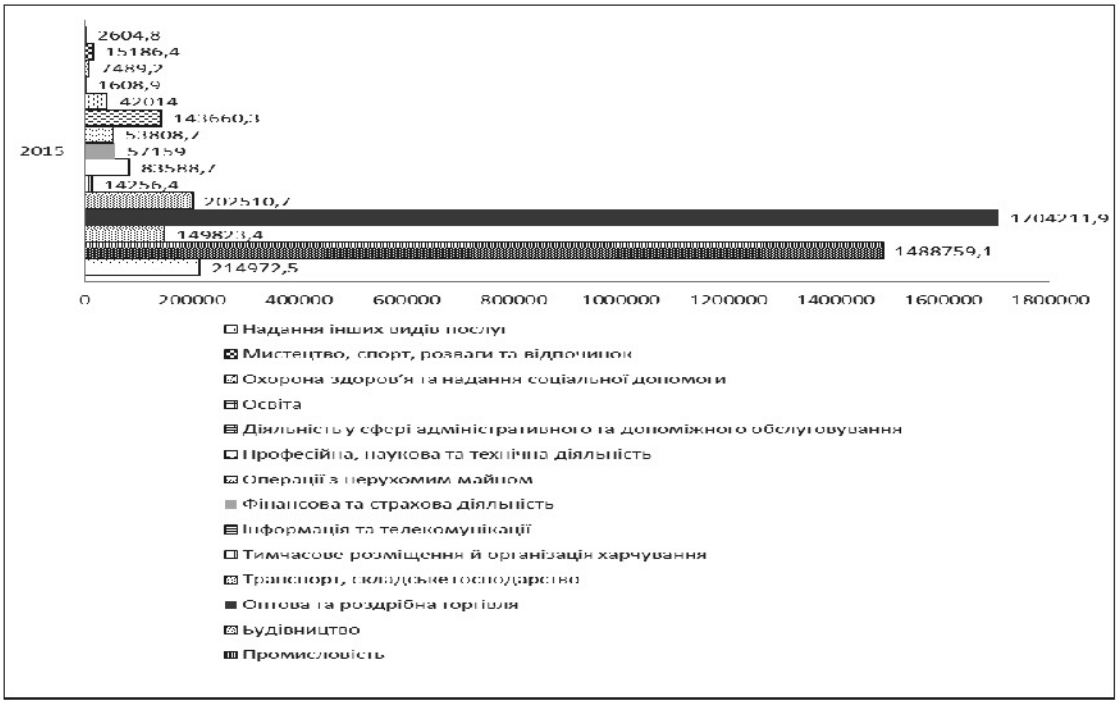

Оцінка чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2014 р.

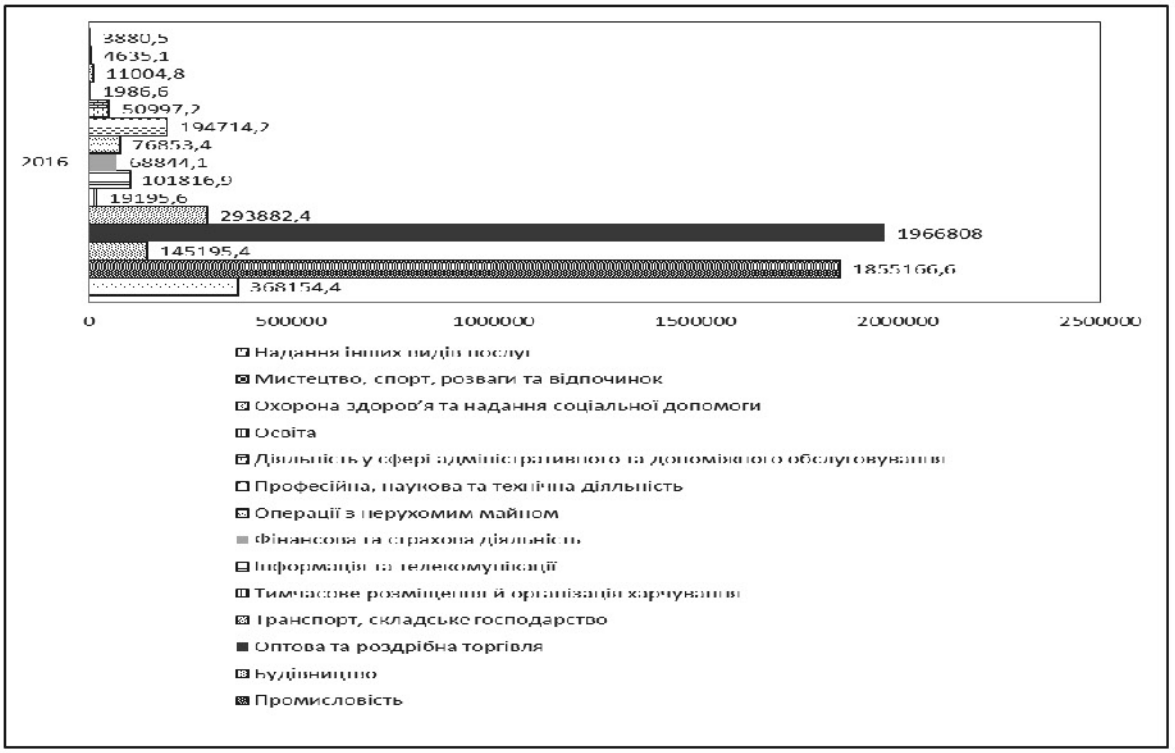

Закінчення додатка Д

Оцінка чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2015 р.

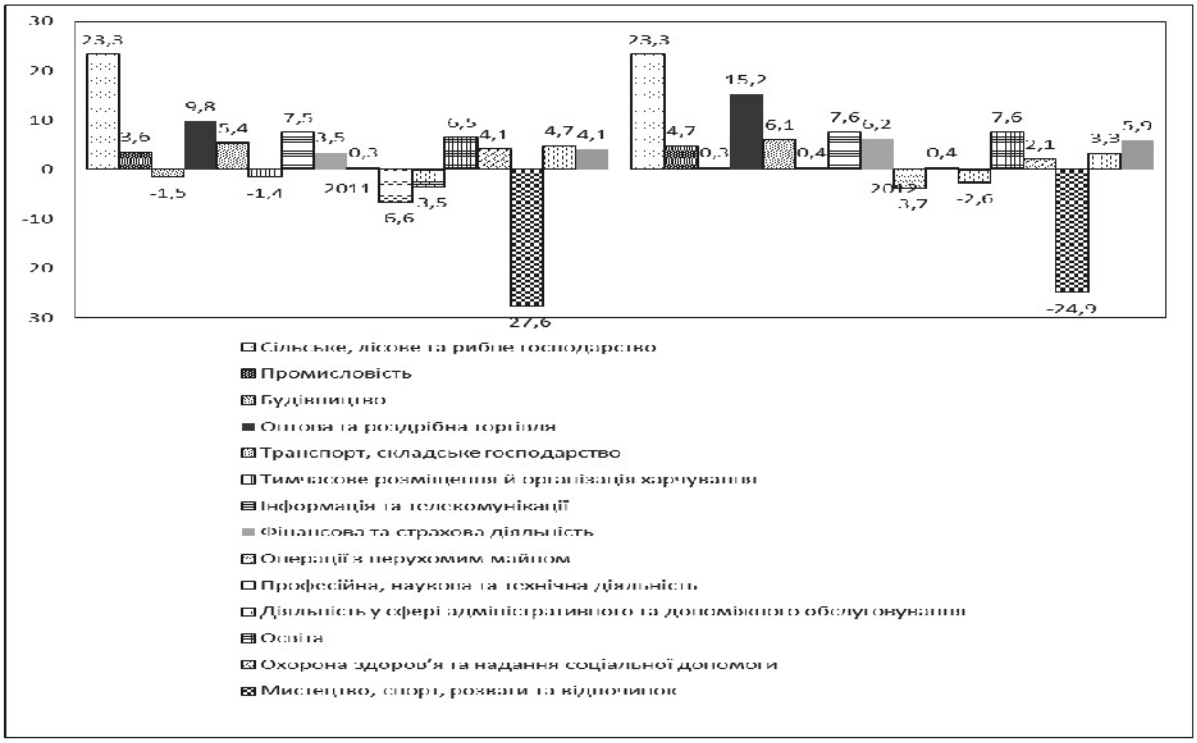

Оцінка чистого доходу підприємств реального сектору економіки за видами економічної діяльності, млн. грн., 2016 р.

ДОДАТОК Е

Оцінка рівня рентабельності операційної діяльності підприємств реального сектору економіки, 2011-2012 рр, млн. грн.

Оцінка рівня рентабельності операційної діяльності підприємств реального сектору економіки, 2013-2014 рр, млн. грн.

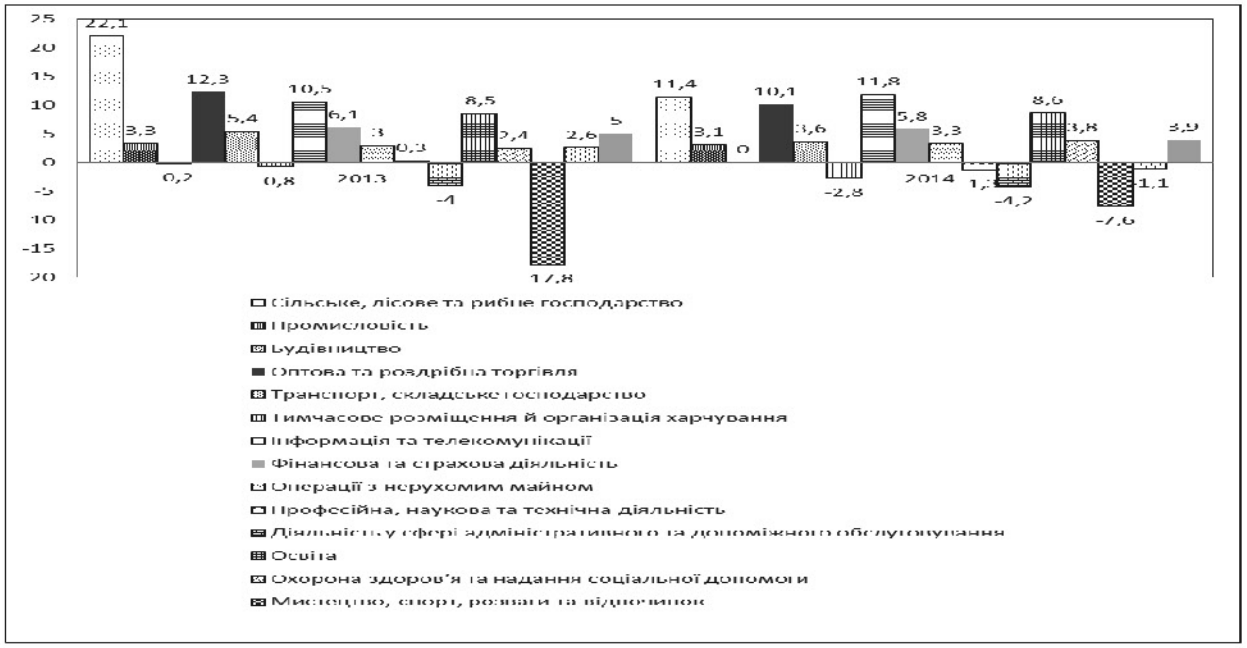
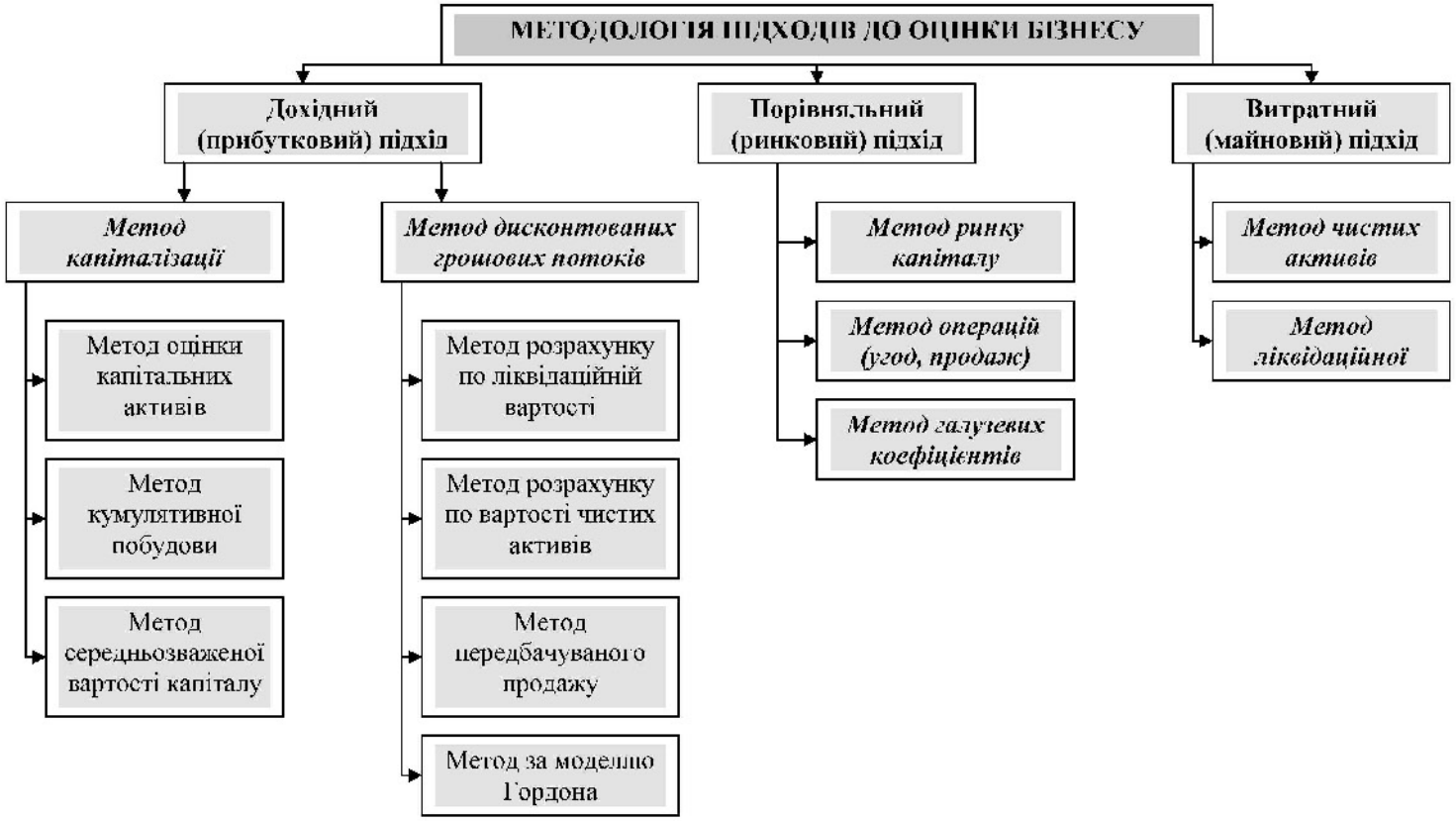

Схема вибору організаційних підходів до оцінки вартості бізнесу
[сформовано автором на основі літературних джерел]

Зведена таблиця PEST–аналізу ТОВ "Термобуд плюс"

ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ		***ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ***	
Фактор	**Вага**	**Фактор**	**Вага**
Ймовірність розвитку військових дій в країні	0,24	Рівень інфляції і процентні ставки	0,25
Візові режими між країнами	0,18	Рівень доходів населення	0,24
Антимонопольне і трудове законодавство	0,12	Курси основних валют	0,20
Податкова політика (тарифи і пільги)	0,11	Підвищення цін на транспортні послуги, зв'язок	0,09
Бюрократизація і рівень корупції	0,07	Рівень розвитку підприємництва та бізнес-середовища	0,09
Тенденції до регулювання або дерегулювання будівельної галузі	0,07	Рівень безробіття, розмір і умови оплати праці	0,05
Свобода інформації і незалежність ЗМІ	0,03	Ступінь глобалізації та відкритості економіки	0,03
СОЦІОГУМАНІТАРНІ ФАКТОРИ		***ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ***	
Фактор	**Вага**	**Фактор**	**Вага**
Ставлення до роботи, кар'єри, дозвілля і виходу на пенсію	0,22	Доступ до новітніх інформаційних технологій	0,23
Спосіб життя і звички споживання	0,20	Розвиток і проникнення Інтернету, розвиток мобільних пристроїв	0,19
Рівень охорони здоров'я та освіти	0,19	Впровадження системи електронної комерції	0,18
Вимоги до якості послуг і рівня сервісу	0,14	Ступінь використання, впровадження та передачі інформаційних технологій	0,13
Темпи зростання населення	0,13		
Розмір і структура сім'ї	0,07		
Соціальна стратифікація в суспільстві, меншини	0,06		
Розвиток релігії та інших вірувань	0,03		
Ставлення до натуральних і екологічно чистих продуктів	0,02		

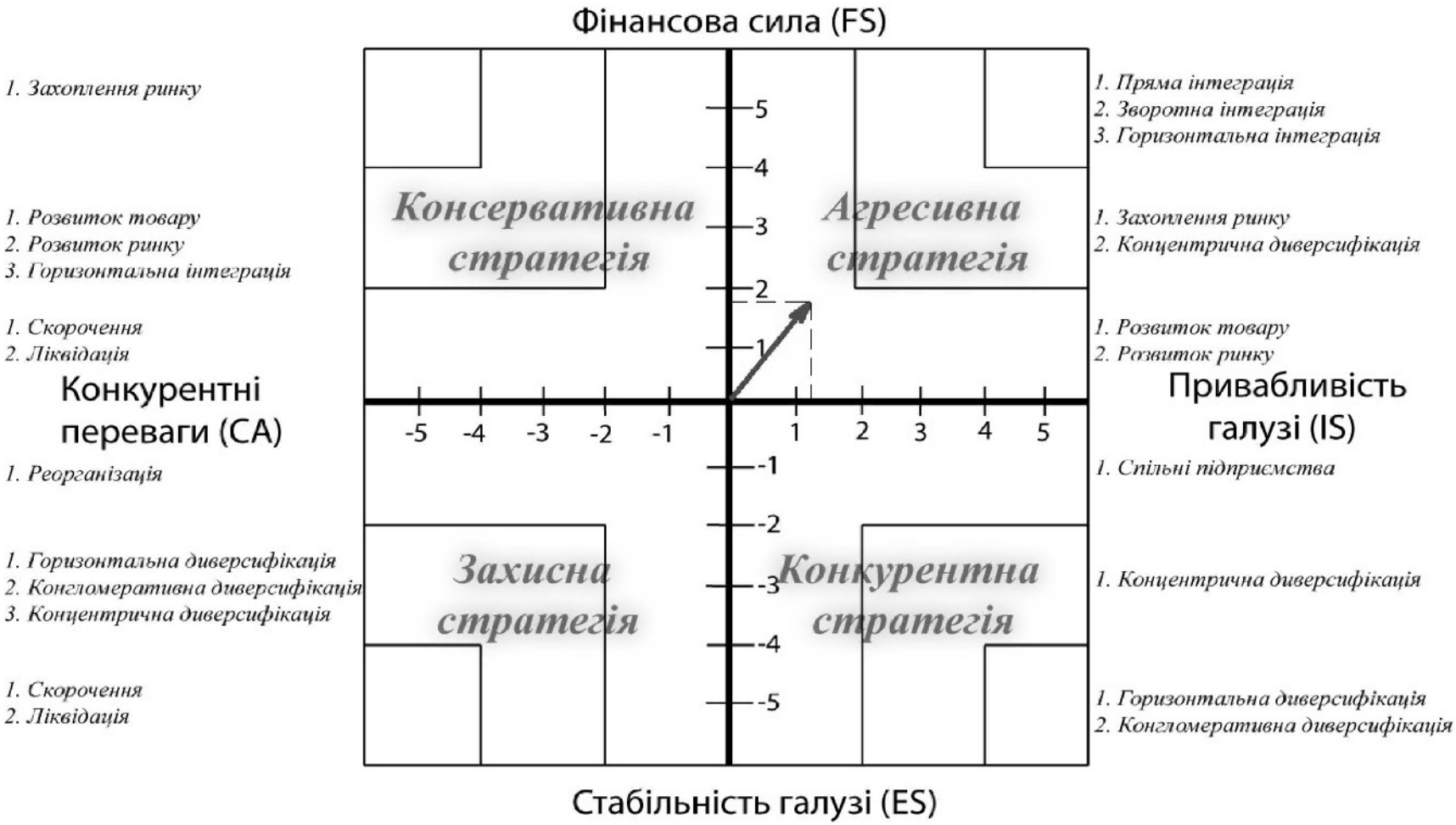
[авторська розробка]

PEST–аналіз ТОВ "Термобуд плюс" (прогнозна оцінка)

Назва фактору	Оцінка впливу фактору на галузь, бали	Прогнознаоцінка, бали (за методом сценаріїв)				
		Оптимістичний сценарій		Песимістичний сценарій		Реалістичний інтегральний прогнозний сценарій (7=2*3*4+2*5*6)
		Ймовірність реалізації	Прогнозна оцінка впливу фактору на підприємство	Ймовірність реалізації	Прогнозна оцінка впливу фактору на підприємство	
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ						
Бюрократизація і рівень корупції	1	0,2	+3	0,8	-5	*-3,4*
Податкова політика (тарифи і пільги)	2	0,2	+4	0,8	-3	*-3,2*
Свобода інформації і незалежність ЗМІ	1	0,9	+5	0,5	-5	*+2,0*
Тенденції до регулювання або дерегулювання будівельної галузі	2	0,8	+5	0,8	-4	*+1,6*
Ймовірність розвитку військових дій в країні	3	0,99	+5	0,01	-5	*-14,7*
Візові режими між країнами	3	0,5	+5	0,9	-5	*-6,0*
Антимонопольне і трудове законодавство	2	0,2	+5	0,8	-5	*-6,0*
Загальна оцінка політичних факторів						***-29,8***
ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ						
Рівень інфляції і процентні ставки	3	0,1	+5	0,9	-5	*-12,0*
Курси основних валют	3	0,1	+5	0,8	-5	*-10,5*
Рівень безробіття, розмір і умови оплати праці	3	0,1	+3	0,9	-3	*-7,2*
Підвищення цін на транспортні послуги, зв'язок	2	0,2	+5	0,8	-5	*-7,8*
Ступінь глобалізації та відкритості економіки	1	0,2	+4	0,8	-4	*-2,4*
Рівень доходів населення	2	0,5	+4	0,3	-4	*+1,6*

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
Рівень розвитку підприємництва та бізнес-середовища	2	0,6	+4	0,3	-4	*2,4*
Загальна оцінка економічних факторів						***-35,9***
СОЦІОГУМАНІТАРНІ ФАКТОРИ						
Рівень охорони здоров'я та освіти	3	0,9	+3	0,1	-3	*−7,2*
Ставлення до роботи, кар'єрі, дозвілля і виходу на пенсію	3	0,6	+4	0,5	-4	*1,8*
Розвиток релігії та інших вірувань	1	0,1	+3	0,1	-3	*0,0*
Темпи зростання населення	3	0,5	+4	0,5	-4	*0,0*
Вимоги до якості продукції і рівнем сервісу	2	0,1	+4	0,9	-4	*0,0*
Ставлення до натуральних і екологічно чистим продуктам	1	0,1	+3	0,9	-3	*0,0*
Розмір і структура сім'ї	2	0,6	+3	0,5	-3	*0,9*
Соціальна стратифікація в суспільстві, меншини	2	0,5	+3	0,5	-3	*0,0*
Спосіб життя і звички споживання	3	0,5	+3	0,5	+3	*0,0*
Загальна оцінка соціальних факторів						***9,9***
ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ						
Розвиток і проникнення Інтернету, розвиток мобільних пристроїв	3	0,99	+5	0,1	-3	*13,95*
Доступ до новітніх інформаційних технологій	3	0,8	+4	0,2	-3	*7,8*
Впровадження системи електронної комерції	3	0,99	+5	0,01	-5	*14,7*
Ступінь використання, впровадження та передачі інформаційних технологій	2	0,9	+4	0,01	-4	*7,12*
Загальна оцінка технологічниxx факторів						***+43,57***
Загальна оцінка макросередовища						**-12,23**

[авторська розробка]

Фінансова сила (FS)
1. Захоплення ринку
1. Розвиток товару
2. Розвиток ринку
3. Горизонтальна інтеграція
1. Скорочення
2. Ліквідація
Конкурентні переваги (CA)
1. Реорганізація
1. Горизонтальна диверсифікація
2. Конгломеративна диверсифікація
3. Концентрична диверсифікація
1. Скорочення
2. Ліквідація
Консервативна стратегія
Агресивна стратегія
Захисна стратегія
Конкурентна стратегія
1. Пряма інтеграція
2. Зворотна інтеграція
3. Горизонтальна інтеграція
1. Захоплення ринку
2. Концентрична диверсифікація
1. Розвиток товару
2. Розвиток ринку
Привабливість галузі (IS)
1. Спільні підприємства
1. Концентрична диверсифікація
1. Горизонтальна диверсифікація
2. Конгломеративна диверсифікація
Стабільність галузі (ES)

ДОДАТОК Н

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ПУЛЮЯ
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001. Тел. (0352)52-41-81. Факс (0352)25-49-83
http://www.tntu.edu.ua. E-mail: univ@tu.edu.te.ua. Код ЄДРПОУ 05408102

21.05.2018 №2/28-1239 На № від

ДОВІДКА

Видана Вівчар Оксані Іванівні про те, що результати її дисертаційного дослідження на тему "Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства" було виконано у межах таких науково-дослідних тем: "Удосконалення управління навчально-науково-виробничими системами в умовах суспільних та інституційних трансформацій" (державний реєстраційний № ДР 0211U002590), "Удосконалення організаційно-економічних методів менеджменту на підприємствах і розвиток корпоративного управління", "Інноваційні підходи в управлінні економікою підприємств в сучасних умовах" (державний реєстраційний № ДР 0111U002591), "Інноваційні, безпекові та ресурсні засади удосконалення управління підприємствами в умовах економічних реформ виробничої та соціогуманітарної сфер" (державний реєстраційний № ДР 0117U004676), де автором розроблено рекомендації щодо стратегічних імперативів зміцнення економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти.

Проректор з наукової роботи
Тернопільського національного
технічного університету
імені Івана Пулюя проф., д.т.н. **Р.М. Рогатинський**

ДОДАТОК П

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

№_____ «____»_____ 20__ р.

На №_____

ДОВІДКА

про використання результатів наукових досліджень

ВІВЧАР ОКСАНИ ІВАНІВНИ

Видана **Вівчар Оксані Іванівні** про те, що представлені у дисертаційному дослідженні основні теоретичні, методологічні, організаційні та практичні засади щодо зміцнення економічної безпеки підприємств в контексті соціогуманітарної компоненти, використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін "Безпека бізнесу", "Екосистейт", "Безпека економічних агентів", "Оцінка вартості майна та бізнесу".

Проректор з наукової роботи
д.е.н., проф. З.-М. В. Задорожний

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ · ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ · 33680120

ТНЕУ
№ 126-32/917 від 21.05.2018

ДОДАТОК Р

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ПУЛЮЯ
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001. Тел. (0352)52-41-81. Факс (0352)25-49-83
http://www.tntu.edu.ua, E-mail: univ@tu.edu.te.ua Код ЄДРПОУ 05408102

16.05.2018 № 2/28-1203 На № _____ від _____

До спеціалізованої Вченої ради Д 58.052.05
в Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя

ДОВІДКА
про використання результатів наукових досліджень
ВІВЧАР Оксани Іванівни

Видана **Вівчар Оксані Іванівні** про те, що представлені у дисертаційному дослідженні основні теоретичні, методичні, організаційні та практичні засади щодо зміцнення економічної безпеки підприємств в контексті її соціогуманітарної компоненти, використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя при викладанні дисциплін "Інноваційний менеджмент", "Економічна безпека", "Менеджмент організацій", "Теорія і практика менеджменту готельно-ресторанної справи".

Проректор з наукової роботи
Тернопільського національного
технічного університету
імені Івана Пулюя, д.т.н., проф. Р.М. Рогатинський

ДОДАТОК С

Товариство з обмеженою відповідальністю
«Термобуд плюс»

ТЕРМОБУД ПЛЮС

Ltd.
«Termobud plus»

46010, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 28, тел.-факс (0352) 52-78-68, ЄДРПОУ 34473655, ІПН 344736519182, № Св. 26757694, р/р 2609060314217 в ТФ КБ "Приватбанк" м. Тернопіль, МФО: 338783

До спеціалізованої Вченої ради Д 58.052.05
в Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя

06.11.2017р. №25

Довідка

про впровадження результатів наукового дослідження

Вівчар Оксани Іванівни

ТОВ «Термобуд плюс» під час розроблення пріоритетних напрямів щодо імплементації інституційного базису формування механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємства використали результати дисертаційного дослідження Вівчар Оксани Іванівни на тему «Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства».

Зокрема враховані пропозиції дисертанта:

- оцінювання можливостей розвитку підприємства на засадах кількісних та якісних методів оцінювання складових аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища з урахуванням соціогуманітарних факторів та його впливу на зміцнення економічної безпеки, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні PEST–аналіз та SNW-аналіз, SPACE-аналіз, передбачає формування інтегрованої матриці результатів аналізу і дозволяє визначити функціональні напрямки та ключові соціогуманітарні чинники економічної безпеки підприємства;

- запропонованої процес моделювання системи оцінки економічної безпеки підприємства, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні економіко-математичного інструментарію багатовимірної logit моделі з урахуванням випадку бінарного вибору, що дозволяє виявляти гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти та визначити його пріоритетність у системі зміцнення економічної безпеки підприємств;

- сформованої моделі системи економічної безпеки підприємств в управлінні соціогуманітарними чинниками шляхом розроблення структурно-логічної схеми протидії рейдерських атак з боку підприємств, котра є основою

Закінчення додатка С

ефективної роботи підприємницьких структур як основного вектора зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти.

Результати дослідження підтвердили низький рівень соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємства, що дало змогу прийняти рішення про доцільність реалізації запропонованого в дисертації комплексу заходів щодо мінімізації загроз економічній безпеці підприємства, а для визначення найбільш вигідного стратегічного положення підприємства доцільність використовувати матрицю стратегічного положення і оцінки дій (SPACE = Strategic Position and Action Evaluation), методика побудови якої передбачає чотири координати оцінки: FS (financial strength) – визначає фінансове становище туристичного підприємства, CA(competitive advantage) – його конкурентні переваги, ES (environmental stability) – характеризує ступінь стабільності зовнішнього середовища, IS (industry strength) – визначає привабливість галузі. Координати FS і CA оцінюють внутрішню стратегічну позицію (Internal Strategic Position), а координати ES і IS оцінюють зовнішню стратегічну ситуацію (External Strategic Position).

Результати дисертаційного дослідження Вівчар О.І. є актуальними і можуть знайти широке застосування в практичній діяльності підприємства ТОВ «Термобуд плюс» та підприємств реального сектору економіки країни зокрема.

Директор ТОВ «Термобуд плюс» А.П. Поріцький

ДОДАТОК Т

УКРАЇНА

УКООПСПІЛКА
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ
ОБЛСПОЖИВСПІЛКА
46000 , м.Тернопіль, майдан Волі, 4
тел. 0352 52-10-01, факс 0352 52-25-52,
e-mail: oss.teko@gmail.com
www.oss.te.ua

Від 02.11.2017 № 7

ДОВІДКА

про впровадження рекомендацій дисертаційного дослідження

Вівчар Оксани Іванівни

на тему «**Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства**»

Рекомендаційні аспекти, висновки та результати дисертаційного дослідження Вівчар О.І. «Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства» використані в роботі Тернопільської Облспоживспілки, а саме: використання економіко-математичної моделі стратегічного прогнозування соціогуманітарних витрат на основі застосування методом ковзної середньої, що, на відміну від існуючих дало змогу зафіксувати сценарії реалізації з урахуванням інформаційної ситуації та критерії прийняття соціогуманітарних рішень, необхідних для виконання певних проблематичних завдань в контексті зміцнення економічної безпеки підприємства.

Обгрунтування та адаптацію запропонованої моделі системи економічної безпеки підприємства в управлінні соціогуманітарними чинниками шляхом розроблення структурно-логічної схеми протидії рейдерських атак з боку підприємства, котра є основою ефективної роботи як основного вектора зміцнення економічної безпеки в контексті соціогуманітарної компоненти.

В цілому результати дисертаційного дослідження Вівчар О.І., зважаючи на їх практичну значущість, заслуговують високої оцінки.

Голова правління

Тернопільської облспоживспілки **М.П.Лазар**

ДОДАТОК У

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«ЖМЕРИНСЬКЕ ПІДПРИЄМСТВО «ЕКСПРЕС»
23100 Вінницька обл., м. Жмеринка вул. Шекінська, 1
р/р 26000010584 в АБ «КЛІРИНГОВИЙ ДІМ» м. Київ, МФО 300647,
код ЄДРПОУ 01057545, ІПН 010575402297, № свідоцтва ПДВ 02156597
тел./факс : (04332), 2-00-10 E-mail: express.vrz@gmail.comы

LIMITED LIABILITY COMPANY "ZHMERINSKIY COMPANY" EXPRESS "
UKRAINE, 23100, Vinnitsa region, Zhmerinka city, street Shekinska, 1
Code 01057545, Individual tax number 010575402297, VAT payer certificate 02156597

№ 936 від «11» 05 2018 р.

До спеціалізованої Вченої ради Д 58.052.05
в Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя

ДОВІДКА №
ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ
НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Видана Вівчар Оксані Іванівні в тому, що її наукові розробки щодо зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти – впроваджені в практичну діяльність. ТОВ «Жмеринське підприємство «Експрес» використовує у своїй діяльності науково обгрунтовану у дисертаційній роботі структурно-логічну модель діалектичного пізнання протидії кіберзлочинності в контексті зміцнення соціогуманітарної компоненти економічної безпеки, що дозволяє розглядати систему його економічної безпеки крізь призму стратегічних та тактичних заходів кібербезпеки підприємницьких структур, досліджуючи його як специфічну соціогуманітарну одиницю, суб'єкта підприємницької та господарської діяльності, а також як складову економічної безпеки. Такий підхід дає змогу збалансувати інтереси підприємства та навколишнього середовища, а також сформувати основні способи протидії кіберзлочинності з урахуванням соціогуманітарної компоненти у різних аспектах виробничо-господарської діяльності підприємства, а також структурно-логічний процес аналізування кіберзлочинності на підприємстві в умовах соціогуманітарного виміру, що дали змогу приймати науково обгрунтовані рішення соціогуманітарних питань як ефективний напрям управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємства.

Використання запропонованих рекомендацій дозволило зміцнити економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти.

Довідка видана за місцем вимоги.

Директор підприємства Свистун В.П.

ДОДАТОК Ф

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ТЕКО-ТРЕЙД»
47728, Тернопільський р-н., с. Острів, вул. Промислова, буд. 3
46001, м. Тернопіль, майдан Волі, буд. 4
тел: +38(067)-8283-202; e-mail:ttrade@mail.ua

від 15.11.2017р. №15

Довідка

про впровадження рекомендацій дисертаційного дослідження

Вівчар Оксани Іванівни

на тему «Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства»

Рекомендації, висновки та результати дисертаційного дослідження Вівчар О.І. «Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства» використані в роботі ТОВ «ТЕКО-ТРЕЙД», а саме: запропоновані в дисертації основні заходи, які необхідно здійснювати керівництву підприємства в процесі управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства на основі чого сформовано, що соціогуманітарна політика підприємства проявляється у наступних формах: комплексне планування соціогуманітарних пріоритетів; реалізація цільових програм; прогнозування соціогуманітарної компоненти підприємств; система соціального захисту підприємства, що є основою для прийняття обґрунтованих соціогуманітарних управлінських рішень.

Обґрунтування теоретико-методологічних засад управління економічною безпекою підприємства через розробку алгоритму побудови системи економічної безпеки підприємства в контексті моделювання системи оцінки економічної безпеки підприємства, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні економіко-математичного інструментарію багатовимірної logit моделі з урахуванням випадку бінарного вибору, що дозволяє виявляти гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти та визначити його пріоритетність у системі зміцнення економічної безпеки підприємств, що охоплює послідовність конкретних етапів та організаційних підходів, дозволило оптимізувати систему управління економічною безпекою даного підприємства.

В цілому результати дисертаційного дослідження Вівчар О.І., зважаючи на їх практичну значущість, заслуговують високої оцінки.

Директор ТОВ «ТЕКО-ТРЕЙД» Т.Б.Богданець

ДОДАТОК Х

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

«Т-ПС»

46002 Україна м. Тернопіль вул.. Промислова, 30

ЄДРПОУ 36509185

р/р 2600801440766 в Центральна філія ПАТ «КРЕДОБАНК» МФО 325365

ІПН 365091819189, номер свідоцтва 200089282

№ 7 від 14.11.2017р.

До спеціалізованої Вченої ради Д 58.052.05 в Тернопільському національному технічному університеті імені Івана Пулюя

Довідка

Про впровадження результатів наукового дослідження

Результати дисертаційного дослідження Вівчар Оксани Іванівни на тему «Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства», підготовлені для захисту на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видам економічної діяльності), використовуються при розробці практичних заходів щодо зміцнення економічної безпеки підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти

Зокрема пропозиції докторанта щодо:

– розробленого структурно-функціонального підходу до управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств за сферами впливу в контексті безпекознавчих умов, а саме соціальної, економічної, техніко-технологічної, екологічної, що як наслідок розвиває позитивні характеристики працівників в контексті безпекознавчих умов (прив'язаність працівників до підприємства, виробничий патріотизм, відповідність за кінцеві результати, гордість працівників за своє підприємство, позитивна реклама підприємству та інші);

– розробленого організаційного механізму управління соціогуманітарної компоненти економічної безпеки підприємства на основі застосування економічних, організаційно-розпорядчих та соціально-психологічних методів як основного стратегічного імперативу в сучасних умовах турбулентності економічних процесів та комплексний механізм управління соціогуманітарними чинниками різних за природою способів цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на їх діяльність

Закінчення додатка Х

та на соціогуманітарні фактори, від яких залежить результат соціогуманітарного розвитку, задля досягнення цілей соціальної політики підприємства;

– алгоритму імплементації соціогуманітарної стратегії економічної безпеки підприємства як важливого орієнтира соціально-економічного розвитку, що на відміну від існуючих, пропонується застосовувати соціогуманітарну стратегія підприємства, пов'язаною з необхідністю раптового реагування на соціогуманітарні загрози; орієнтовану на прогнозування завчасне виявлення соціогуманітарних небезпек та загроз; направлену на відшкодування (відновлення, компенсацію) нанесених збитків.

Довідка видана за місцем захисту дисертаційного дослідження.

Директор ТОВ «Т-ПС» Сластіон В.Д

ДОДАТОК Ц

До спеціалізованої Вченої ради Д 58.052.05
в Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя

ДОВІДКА № 34
про використання і впровадження результатів
наукових досліджень

Наукові розробки дисертанта Вівчар Оксани Іванівни представлені у дисертаційні роботі на тему: «Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства» з використанням методу побудови економіко-математичної моделі стратегічного програмування на основі соціогуманітарної складової дає змогу зафіксувати сценарії реалізації з урахуванням інформаційної ситуації та критерії прийняття рішень, необхідних для виконання певних проблематичних завдань.

Слід відзначити, що подані у дисертаційній роботі вектори розвитку соціогуманітарної компоненти у сфері управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємства, мають практичне значення та використані при формуванні перспектив соціально-економічного розвитку ПАТ «Бучачгаз» протягом 2018-2022 рр.

Довідка видана за місцем вимоги.

08.12.2017р.

Голова правління М.С.Качур

ДОДАТОК Ш

№ 17 від 07.12.2017р.

До спеціалізованої Вченої ради Д 58.052.05
в Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження

Видана Вівчар О.І. в тому, що її наукові розробки у сфері управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства – впроваджені. ТОВ "Будівельно-Торговий Дім» використовує у своїй діяльності науково обгрунтовану у дисертаційній роботі структурно-логічну схему щодо управління соціогуманітарними компонентами економічної безпеки підприємства за сферами впливу: соціальної, економічної, техніко-технологічної, екологічної, що як наслідок розвиває позитивні характеристики працівників в контексті безпекознавчих умов (прив'язаність працівників до підприємства, виробничий патріотизм, відповідність за кінцеві результати, гордість працівників за своє підприємство, позитивна реклама підприємству та інші).

Використання запропонованих рекомендацій дозволило зміцнити економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарних компонентів.

Довідка видана за місцем вимоги.

Директор ТОВ «Будівельно-Торговий Дім» _____ О.О. Бойко

ДОДАТОК Щ

№ 16 від "14" 11 2017 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження

ВІВЧАР ОКСАНИ ІВАНІВНИ

ТОВ "Ремонтно-монтажний комбінат" під час розроблення пріоритетних напрямів та програми інноваційного розвитку використала в практичній діяльності результати дисертаційного дослідження Вівчар Оксани Іванівни на тему "Управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства" процес оцінювання і прогнозування рівня економічної безпеки підприємств, зокрема:

– розроблено концепцію щодо управління соціогуманітарною компонентою економічної безпеки підприємства на основі чого сформовано, що соціогуманітарна політика підприємства проявляється у наступних формах: комплексне планування соціогуманітарних пріоритетів; реалізація цільових програм; прогнозування соціогуманітарної компоненти підприємств; система соціального захисту підприємства, що є основою для прийняття обґрунтованих соціогуманітарних управлінських рішень;

– запропоновано процес моделювання системи оцінки економічної безпеки підприємства, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні економіко-математичного інструментарію багатовимірної logit моделі з урахуванням випадку бінарного вибору, що дозволяє виявляти гіпотези впливу індикаторів на економічну безпеку підприємства в контексті соціогуманітарної компоненти та визначити його пріоритетність у системі зміцнення економічної безпеки підприємств;

– використання економіко-математичної моделі стратегічного прогнозування соціогуманітарних витрат на основі застосування методом ковзної середньої, що, на відміну від існуючих дало змогу зафіксувати сценарії реалізації з урахуванням інформаційної ситуації та критерії прийняття соціогуманітарних рішень, необхідних для виконання певних проблематичних завдань в контексті зміцнення економічної безпеки підприємств реального сектору економіки країни;

– удосконалено методологію економічного оцінювання можливостей розвитку підприємства на засадах кількісних та якісних методів оцінювання складових аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища з урахуванням соціогуманітарних факторів та його впливу на зміцнення економічної безпеки, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні PEST–аналіз та SNW-аналіз, SPACE-аналіз, передбачає формування інтегрованої матриці результатів

Закінчення додатка Щ

аналізу і дозволяє визначити функціональні напрямки та ключові соціогуманітарні чинники економічної безпеки підприємства.

Результати дослідження підтвердили низький рівень складових економічної безпеки підприємств, які функціонують у системі реального сектору економіки держави, що дало змогу прийняти рішення про доцільність реалізації запропонованого в дисертації комплексу заходів щодо мінімізації загроз економічній безпеці підприємств, а для визначення найбільш вигідного стратегічного положення підприємства доцільність використовувати матрицю стратегічного положення і оцінки дій (SPACE = Strategic Position and Action Evaluation), методика побудови якої передбачає чотири координати оцінки: FS (financial strength) – визначає фінансове становище туристичного підприємства, CA (competitive advantage) – його конкурентні переваги, ES (environmental stability) – характеризує ступінь стабільності зовнішнього середовища, IS (industry strength) – визначає привабливість галузі. Координати FS і CA оцінюють внутрішню стратегічну позицію (Internal Strategic Position), а координати ES і IS оцінюють зовнішню стратегічну ситуацію (External Strategic Position).

Результати дисертаційного дослідження Вівчар О. І. є актуальними і можуть знайти широке застосування в практичній діяльності підприємств країни.

Директор
ТОВ "Ремонтно-монтажний комбінат" В. І. Таран